

Csizmadia Ernő

**AZ MSZMP
AGRÁR-
POLITIKÁJA
ÉS A MAGYAR
MEZŐ-
GAZDASÁG**

Kossuth

Csizmadia Ernő

**AZ MSZMP
AGRÁRPOLITIKÁJA
ÉS A MAGYAR
MEZŐGAZDASÁG**

Csizmadia Ernő

AZ MSZMP
AGRÁRPOLITIKÁJA
ÉS A MAGYAR
MEZŐGAZDASÁG

Kossuth Könyvkiadó / 1984

Lektorálta
ZSUFFA ERVIN

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

84/1649 Franklin Nyomda, Budapest
Felelős vezető Mátyás Miklós igazgató

A kötetet Markó Lajos szerkesztette
A borító Szántó Tibor munkája
Műszaki vezető Bereczki Gábor
Műszaki szerkesztő Hülber Péter
Terjedelme 18 (A/5) ív

© Csizmadia Ernő 1984
ISBN 963 09 2328 9
(3720)

A modern társadalomban és gazdaságban az iparnak van meghatározó és vezető szerepe, de nem hanyagolható el az élelmiszer-termelés és -ellátás sem. Történelmi tény, hogy a legfejlettebb ipari országokban egyúttal igen korszerű és magas színvonalú a mezőgazdaság, valamint az élelmiszer-termelés is. Ebből kézenfekvő az a tanulság, hogy a fejlett társadalom csakis fejlett mezőgazdaságra támaszkodhat.

Olyan országokban, mint Magyarország, ahol a mezőgazdasági adottságok viszonylag kedvezőek és hazai termelésből ki lehet elégíteni a lakosság növekvő élelmiszer-fogyasztását, ahol ezzel együtt még számottevő agrárexportra is lehetőség van, az agrárpolitika kulcsfontosságú szerepet tölt be az ország életében. Érthető, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt és a magyar kormány politikájának az utóbbi 25 évben egyik fő törekvése volt a mezőgazdaság gazdasági-társadalmi kérdéseinek a megoldása, az agrártermelés korszerűsítésének a magyar társadalmi és gazdasági fejlődésbe történő beágyazása, a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem összehangolt fejlesztése, vagyis az élelmiszer-gazdaság dinamizmusának a fenntartása. Hazánk nemzetközi tekintélyének is egyik tényezője éppen a gyümölcsöző agrárpolitika, illetve e politika alkalmazásának kedvező hatása a magyar gazdaságra, az egész magyar társadalom életére.

Hogyan sikerült kialakítani Magyarországon a nagyüzemi mezőgazdaságot és egyúttal növelni a termelést? Minek köszönhetők a nemzetközileg is elismert mezőgazdasági eredmények? Olyan kérdések ezek, amelyek a széles közvéleményt foglalkoztatják.

A válasz az MSZMP helyes agrárpolitikájában kereshető, amelyet az utóbbi évtizedekben egyre jobban áthatott az a felismerés, hogy korszá-
kunkban az élelmiszer — amelynek termeléséhez a magyar mezőgazdasági adottságok, feltételek kedvezőek — az olajhoz és más energiahordozókhoz hasonlóan egyre inkább stratégiai cikké vált. Ebből következett,

hogy a magyar gazdaságpolitika a mezőgazdaság fejlesztését a gazdasági élet egészébe ágyazva jelentőségének megfelelően kezelte. A termelést befolyásoló feltételek között első helyre tette az embert: kellő figyelmet fordítva a dolgozó parasztság anyagi és erkölcsi megbecsülésére. Ezzel együtt nem feledkezett meg a szükséges technikai-technológiai korszerűsítésről sem. Továbbá arról sem, hogy a tartós agrárfejlődés alapjai szocialista viszonyok között a nagyüzemek, amelyekkel szoros kooperációban fontos szerepet töltenek be a háztáji és kisegítő gazdaságok is. Vagyis a szocialista gyakorlatban elengedhetetlen a nagy- és a kistermelés ésszerű kombinálása. Mindezt a gazdaságirányítás a vállalati önállóságot, kezdeményezést szolgáló szabályozással megpróbálta alátámasztani. Az anyagi ösztönzést az ár- és pénzügyi rendszer, a támogatások és az adórendszer és más szabályozások felhasználásával igyekezett összehangolni és egybekapcsolni a gazdasági eredménnyel, vagyis a gazdaságos termelésnöveléssel.

Ezek azok a fontosabb kérdések, amelyekkel ez a könyv foglalkozik. A szerző köszönetet mond mindazoknak, akik munkáját elősegítették. Igyekezett egy csoportba gyűjteni, ami lekötheti a mezőgazdaság iránt érdeklődők figyelmét. Várja további kérdéseiket, köszönettel veszi megjegyzéseiket. Címe: 1828 Budapest, Dimitrov tér 8.

Budapest, 1983 nyarán.

A szerző

GAZDASÁGI-TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK

A MAGYAR GAZDASÁG A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A két világháború közötti Magyarország — mind a gazdasági fejlettség, mind a társadalmi szerkezet szempontjából — Európa egyik legelmárgabb országa volt, s ez meghatározta agrárstruktúráját is. Az egy főre számított nemzeti jövedelem 1937-ben csak 60%-a volt az európai átlagnak. 1945-ig fennmaradt a nagybirtokrendszer számos feudális vonása.

AZ IPARI FEJLŐDÉS

A magyar ipar fejlődése a múlt század második felében megkésve kezdődött. Magyarország az első világháborúig agrárállam maradt. Változás a két világháború között következett be, amikor az ország agrár jellege agráriparivá lett. Mutatja ezt a nemzeti jövedelem névleges értékének a megoszlása is. Amíg 1925—1926-ban az ipar 27,5, a mezőgazdaság pedig 42%-os arányt képviselt, addig 1937—1938-ban az ipar súlya 34%-ra emelkedett, a mezőgazdaságé pedig 38%-ra csökkent. A külkereskedelemben még továbbra is a mezőgazdaság részesedése tette ki az összes forgalom mintegy kétharmadát.

Az első világháború végén, az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása után a jelenlegi Magyarország területén a korábbi gyártelepeknek és munkáslétszámnak csak a fele volt található. A gyáripari termelés is csak felét érte el az 1913. évinek. A húszas években azonban állami támogatással az ipar erőteljes fejlődésnek indult. Az ipari termelés 1921-hez képest a negyvenes évek elejéig megötszöröződött. Az ipari munkáslétszám 137 ezerről több mint félmillióra emelkedett. A fejlődés azonban nem volt töresmentes. Az 1929—1933-as válság időszakában a magyar ipar

fejlődésében is jelentős hullámvölgy tapasztalható. Számottevően visszaesett a termelés, növekedett a munkanélküliség.

A válságból való kilábalás elhúzódott. Az ipari termelés csak 1936-ban érte el az 1930. évit és csak 1937-ben az 1928. évit. Mindez egybekapcsolódott azzal is, hogy mialatt a nyugat-európai tőkés országokban gyors ütemben fejlődött a nehézipar és a gépipar, Magyarországon a két világháború között nem került sor az ipari struktúra lényeges átalakítására. Továbbra is az élelmiszeripar adta az ipari termelés 29, a könnyűipar pedig a 26%-át. A vas- és fémipar részesedése 13, a gépiparé és a vegyiparé 9% volt.

A harmincas évek második felében jelentősen meggyorsult az ipari koncentráció. 1933-ban a nagyipari munkások mintegy 38%-a dolgozott az 500-nál több munkást foglalkoztató vállalatokban, 1938-ban már mintegy 50%-a, 1943-ban pedig 52%-a. 1938-ban a vállalatok alig 2%-a (mindössze 94 vállalat) a munkások 36%-át, a termelésnek viszont több mint 43%-át összpontosította.

1931-ben 256 kartell működött Magyarországon, amiből 71 nemzetközi kartell volt, 1933-ban már 304-re, 1938-ban pedig 357-re emelkedett a kartellek száma. A gyáripar termelésének 1931-ben 32%-át, 1938-ban pedig minimális becsléssel is legalább a felét a kartellek tartották kezükben.

A monopóliumok megerősödése természetesen eredményezte, hogy tovább gyarapodott és a gazdasági élet mind több pozícióját kerítette kezébe néhány legnagyobb tőkés és földbirtokos család (mintegy 50 család), az agrártőkével összenőtt fináncoligarchia. A bankok és iparvállalatok igazgatóságaiban, felügyelő bizottságaiban a grófok, bárók, földbirtokosok komoly vezető szerepet játszottak. A finánctőke szerveiben ugyanaz a néhány száz nagybirtokos és nagytőkés ült, akik a politikai hatalom birtokosai voltak. A gazdasági és politikai hatalom egy kézben történő összpontosításával a nagyvállalatok, kartellek igen nagy előnyöket tudtak biztosítani maguknak. Ezek az előnyök a két világháború között tovább gyarapodtak, mert a nagybirtokos és finánctőkés osztály szövetségén belül az erőviszonyokban további eltolódás mutatkozott a finánctőke javára. A magyar monopolkapitalizmus fejlődésének fontos mozzanata volt főképp a harmincas évektől kezdve, a válság idején és a második világháború alatti években az állammonopolista tendenciák nagymérvű megerősödése.

Az első világháború után a magyar finánctőke jelentősen önállósodott.

A külföldi tőke érdekeltsége a korábbi évtizedekhez képest mennyiségileg is csökkent. Ez az önállósodás azonban egyáltalán nem vezetett a függőség felszámolására. Míg az első világháború előtt a külföldi tőke behatolásában vitathatatlan volt az osztrák pénztőke szerepe, a húszas években a különböző kölcsönök révén az angol–amerikai tőke behatolása volt erőteljesebb, a harmincas évek második felében pedig a német tőke uralma vált egyre erősebbé, míg a második világháború éveiben az ország függősége a fasiszta Németországtól — gazdasági és politikai tekintetben egyaránt — teljessé vált.

A gyárpar erőteljes koncentrációja mellett a két világháború között is jellemző volt Magyarországon a kisipar jelentős aránya, amely az ipari munkások 45%-át foglalkoztatta (a ruházati iparban ez az arány 88, az építőiparban 77, a faiparban 71% volt), az ipari termelésnek pedig kb. egynegyedét állította elő. Ezek az arányok még a második világháború konjunktúrája idején sem változtak meg.

MEZŐGAZDASÁG ÉS ÉLELMISZERIPAR

Magyarországon a termőföld hasznosításában lényeges változás a múlt század hetvenes — nyolcvanas éveiben következett be. Az ipar fejlődésével, a városi lakosság növekedésével fokozódott a gabona iránti kereslet. Növekvő mértékben törték fel a réteket, legelőket, és alakították át szántóvá. A szántóföld területe 1869 és 1883 között mintegy 30%-kal nőtt, főképp a legelő és a rét rovására, részben pedig az ármentesítések során felszabadított területek révén. A századforduló után még tovább növekedett a szántóföld s kismértékben a kert- és szőlőterület aránya. A két világháború között azonban lényeges változás már nem következett be, a szántóföld aránya 60% körül alakult. A mezőgazdasági termelés szempontjából igen nagy fontossággal bír a föld minősége. A szikes és homokos területek viszonylag nagy arányt tesznek ki az összterületből. Mintegy félmillió hektár a szikes és több mint másfél millió a homokterület. Javításukra a két világháború között inkább csak kísérletek történtek. A talajjavítási munkálatok túlnyomóan a mocsaras területek lecsapolásából álltak.

A szántóföldi termelés termékcsoportok szerinti megoszlása azt mutatja, hogy Magyarországon a két világháború között egyoldalú gabona-termelés folyt. A vetésterület szerkezete igen lassú belterjes irányú fejlődésre utal, és a hozamok növekedése is igen csekély volt.

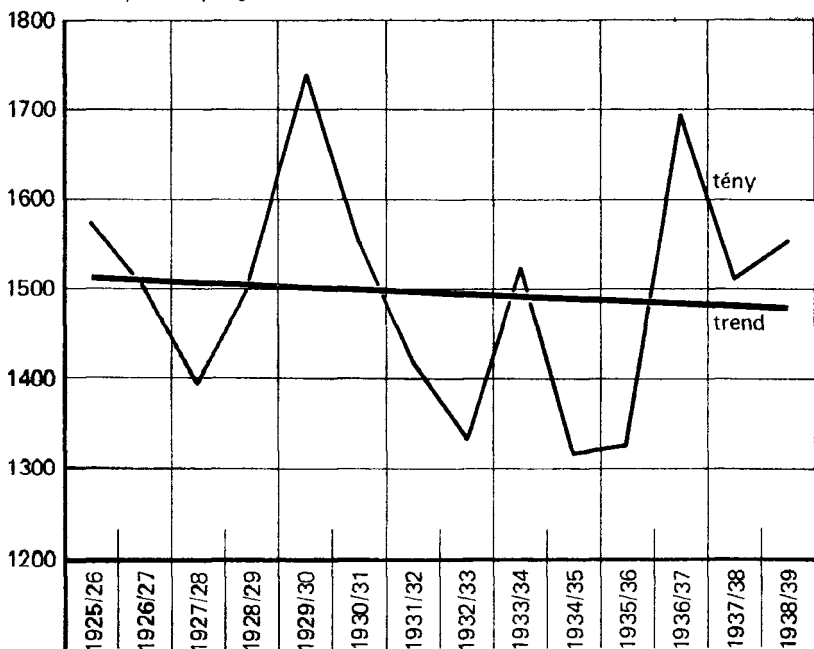
Négy-öt évtized alatt alig emelkedtek a növénytermelés hozamai, és nemzetközi összehasonlításban is igen alacsony szint körül ingadoztak. A termésátlagok színvonala alapján a két világháború között Európában az utolsó helyezettek között voltunk. A szarvasmarha- és lóállomány nagysága — összehasonlítható országterületen számolva — az ezredfordulótól a második világháború kezdetéig alig változott. A sertés- és baromfiállomány növekedése volt jelentős. A juhállomány számottevően csökkent. Az állatállomány mennyiségi mutatóihoz képest a minőségi fejlődés (vágósúly, tejhozam stb. növekedése) kedvezőbb volt. Jelentősen nőtt például a tejhozam, amely a szarvasmarha-állomány kedvező irányú szerkezeti változásának volt köszönhető. A nagyobb hozamú magyar tarka szarvasmarha aránya az 1895. évi 27%-ról 1935-ig 82%-ra emelkedett.

A múlt század hetvenes éveiben még az igaerő volt a szinte kizárólagos vonóerő a magyar mezőgazdaságban. A századfordulóig csak a cséplés gépesítésében történt jelentős előrehaladás. Még 1925-ben is csak 1183 szántótraktor dolgozott a mezőgazdaságban, 1935-ben 7 ezer, 1942-ben pedig 10 ezer. Az összes vonóerőből a gépi vonóerő aránya a traktor megjelenésével a két világháború között 6%-ról 12%-ra nőtt. A gépesítés azonban főleg a szántásra, cséplésre terjedt ki, és egy traktorra több mint ezer hektár mezőgazdasági terület jutott, háromszor annyi, mint Nyugat-Európában. Alacsony volt a műtrágyázás színvonala is. 100 hektárra számítva mindössze 12 kg műtrágyát használtak fel, amely hatóanyagban számítva 2 kg-ot tett ki.

A termelőerők vontatott fejlődése következtében a mezőgazdasági termelés, sőt árutermelés színvonala a két világháború között alig emelkedett, sőt a húszas évek elejéhez képest kismértékben vissza is esett. Jelentős szerepe volt ebben annak is, hogy a szántóterület egyharmadán gazdálkodó 10 hektár alatti parasztgazdaságok — főleg a rosszabb felszereltség miatt — átlagosan 30%-kal alacsonyabb hozamokat értek el, mint a nagybirtokok.

A mezőgazdasági termeléshez szorosan kapcsolódó *élelmiszeripari feldolgozás* az első világháborúig az egész gyáripáron belül döntő súlyú és egyik legdinamikusabban fejlődő ágazat volt. Főleg a malom-, cukor- és szeszipar termelése növekedett, bővült a termelő kapacitás, új gyárak épültek. Az élelmiszeripar 1898 és 1913 között megkétszerezte termelését. Ezen belül a cukortermelés megnégyszereződött.

A húszas évektől az élelmiszeripar fejlődésében hanyatlás következett

1. ábra. A mezőgazdasági termelés fejlődésének tendenciája az első világháború után (az áruterelés alapján, változatlan áron)

be. Az 1913-as termelést 100-nak véve (változatlan áron és összehasonlítható országterületen számolva) a termelés a harmincas években visszaesett. Csak néhány új ágban mutatkozott előrehaladás. Ilyen volt a konzervipar, különösen a gyümölcs- és paradicsomkonzerv-gyártás, amelyet nemzetközi viszonylatban is nagyteljesítményű, modern ágazattá építettek ki. A főzelék- és húskonzervgyártás a második világháború első éveiben lendült fel.

A két világháború közötti magyar gazdasági élet jellemző vonása volt, hogy a mezőgazdaság és az élelmiszeripari feldolgozás közepes eredmények mellett is a belső fogyasztást rendszeresen meghaladó exportálható mennyiségeket termelt. Búzából és dohányból a termés egynegyede, cukorból és hüvelyesekből több mint egyharmada, baromfiból és tojásból kb. egynegyede, húsból és gyümölcsből egyhatoda került exportra. Ez a

dolgozó tömegek alacsony fogyasztási szintjével is összefüggött, amely akkor kalóriában számolva is jelentős mértékben elmaradt az európai országoké mögött. Különösen alacsony volt a cukor-, a hús-, a tej- és a tojásfogyasztás.

A mezőgazdasági export 1929-ben érte el csúcspontját. Addig a külforgalom egyenlege passzív volt, 1930-ban jelentkezett először kiviteli többlet, ami aztán meg is maradt a két világháború közötti időszak végéig. A mezőgazdasági kivitel jelentőségét jól mutatja, hogy 1933–1937 átlagában a mezőgazdasági kivitel az összes kivitelnek 68%-a volt. Ennek 43%-át állati termékek adták, egyötödét pedig a búzakivitel.

A két világháború között a mezőgazdasági kivitel egyre nagyobb része irányult a fasiszta tengelyállamok, különösen Németország felé. 1935-ben Német- és Olaszország részesedése a magyar kivitelben elérte az 50, néhány év múlva pedig a 80%-ot. Így alakult ki a magyar mezőgazdasági kivitelnek és ezzel az ország gazdasági sorsának függése a fasiszta Német- és Olaszországtól.

A NAGYBIRTOKRENDSZER

A magyar mezőgazdaságban egészen 1945-ig *fennmaradt a nagybirtokrendszer*. Ennek következményeként a magyar birtokviszonyokat rendkívül nagy egyenlőtlenség jellemezte.

A birtokviszonyok igazságtalanságát még jobban szemlélteti, hogy a földnélküli és a kevés földdel bíró keresők száma elérte a másfél milliót. A kis- és középparasztok száma mintegy félmilliót tett ki. Ez a 2 milliós tömeg — az aktív keresők 95%-a — a mezőgazdasági terület felével sem rendelkezett, ugyanakkor a gazdagparasztok, a középbirtokosok és a nagybirtokosok kezében volt a föld több mint fele. Ezernél alig valamivel több nagybirtokosé volt a mezőgazdasági terület csaknem egynegyede. A nagybirtokok többsége — az ország összes területének 27, szántóterületének 20%-a — kötött birtok volt, a felaprózódás ellen jogi védeltséget élvezett. Ilyen körülmények között — föld vagyis megélhetés hiányában — a falusi nincstelenek százezrei vándoroltak ki az ezredfordulón és a 20. század elején főleg a tengeren túlra, az Egyesült Államokba és Kanadába.

A birtokviszonyokban kialakult szélsőségek, a megmerevedett és kötött földtulajdon-viszonyok lehetetlenné tették, hogy a falusi szegénység földet szerezhessen. Az egyik oldalon a magyar dolgozó parasztság egy

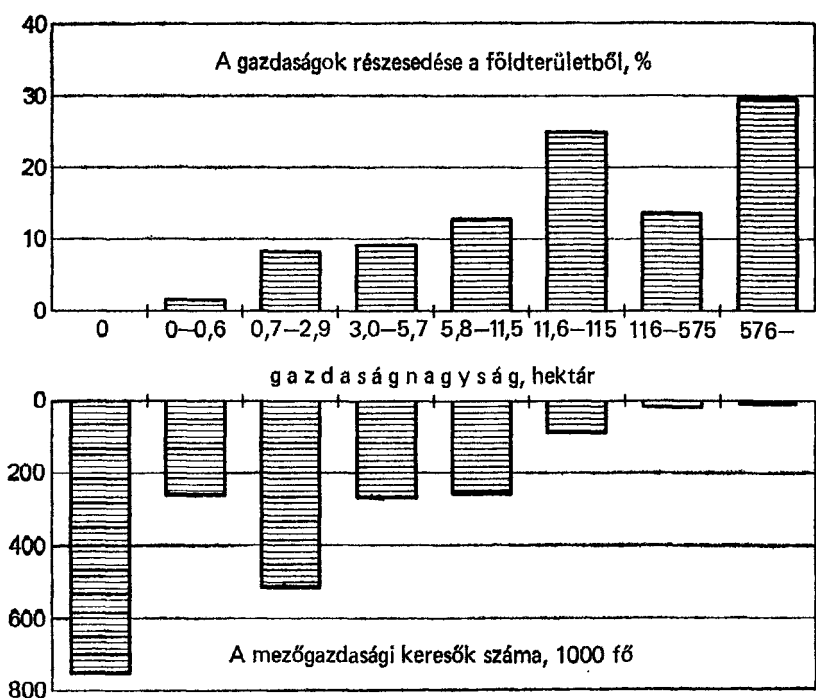
1. A birtokmegoszlás alakulása

Nagyságcsoporthok	1895			1935		
	gazdaságok			gazdaságok		
	száma %	terü- lete %	átlagos mérete ha	száma %	terü- lete %	átlagos mérete ha
2,9 ha (5 kat. hold)-nál kisebb*	53,6	5,9	1,0	68,7	8,9	9,8
2,9 – 5,8 ha (5 – 10 kat. hold)	19,2	9,0	4,1	13,1	8,9	4,1
5,8 – 11,5 ha (10 – 20 kat. hold)	16,1	14,6	8,0	10,6	14,1	8,1
11,5 – 57,5 ha (20 – 100 kat. hold)	10,1	22,8	20,1	6,8	22,8	20,4
57,5 – 575,0 ha (100 – 1000 kat. hold)	0,8	15,4	164,0	0,7	19,7	159,6
575,0 ha (1000 kat. hold-on) felül	0,2	32,3	1816,0	0,1	25,6	1556,6
Összesen	100,0	100,0	8,9	100,0	100,0	6,1

* Magyarországon a földterület mérésére 1968-ig a katasztrális holdat (kat. hold) használták. (1 kat. hold = 0,575 ha; 1 ha = 1,737 kat. hold.) Az első világháború előtti adatok minden esetben összehasonlítható országterületen vannak számítva.

évszázad óta állandó harcot folytatott a földért. A másikon a burzsoázia és földbirtokos osztály a nagybirtokrendszer konszolidálására törekedett, és meggátolta a parasztságot jogos követelésének kielégítésében.

E politika eszközei voltak a két világháború közötti földreform-kísérletek is. Ezek közül legismertebb az 1920. évi XXXVI. tc. alapján végrehajtott ún. *Nagyatádi földreform*. Ez a földreform igénybe vett néhány százezer hektárt a nagybirtokok területéből, és ezzel megduzzasztotta a legszétaprózottabb törpebirtokok számát. A törvény átlagosan 1,7 hektárban állapította meg a juttatás maximumát, annál azonban a valóságban sokkal kisebb területeket osztottak ki, hiszen 412 ezer törvényes jogcímmel bíró egyén kapott összesen 402,5 ezer ha-t, vagyis egyenként kevesebbet mint egy hektárt. Mindezt úgy, hogy a nagybirtokok közvetlen szomszédságában minél több embernek legyen kis magántulajdona, és emellett a nagybirtok se csonkuljon meg, sőt bőven álljon rendelkezésére olcsó munkaerő.

2. ábra. A mezőgazdaság birtokviszonyai és keresői gazdaságnagyság szerint, 1935

A mezőgazdasági termelés szabadabb fejlődését az szolgálta volna, ha a parasztság megváltás nélkül, ingyen vagy nagyon alacsony megváltási áron juthatott volna földhöz. A két világháború közötti földreformkísérletek alkalmával magas megváltási árakat fizettettek a földért a paraszttal. A földreformtervek, -kísérletek másik jellemzője volt, hogy kis-haszonbérletek útján terveztek földet osztani. Az ilyen tervek még az előbbieknél is hátrányosabbak voltak, mert lényegében kétszer kellett fizetni a kapott földért: egyszer 20–25 évig a haszonbért, utána pedig a megváltási árat. A harmincas években még ezek a lehetőségek is lecsökkentek, a két világháború közötti földreformtervek jórészt papíron maradtak.

A DEMOKRATIKUS AGRÁRÁTALAKULÁS MAGYARORSZÁGON

Az 1944-es esztendő döntő fordulatot hozott a magyar történelemben. A Szovjetunió Vörös Hadserege 1944 végére az ország jelentős részét felszabadította a fasiszta uralom alól. 1944 decemberében összeült Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amely december 22-én megválasztotta az Ideiglenes Nemzeti Kormányt. A kormány nagy lendülettel fogott a háborús károk helyreállításához, a gazdasági élet megszervezéséhez.

A háború okozta katasztrofális helyzetet jól jellemzik a háborús veszteségek:

emberáldozat	420 ezer fő,
--------------	--------------

elpusztult

az aktív keresők	10%-a,
a nemzeti vagyon	40%-a,
a gyáripár	50%-a,
az ipari épületek	29%-a,
a műszaki létesítmények	44%-a,
a gabonafélék	50%-a,
az állatállomány	56%-a,
az igaerő	64%-a,
a traktorok	50%-a,
a lakóépületek	7%-a,
a közúti járművek	90%-a,
a vasúti járművek	80%-a,
Budapest hídjainak	100%-a

A magyar gazdaság összes háborús veszteségeinek 17%-a, a termelő-ágazatokat ért károknak 53%-a a mezőgazdaságot sújtotta. Pusztán a mezőgazdasági terményekben okozott kár elérte 4 millió hektár szántó (a szántóterület 71%-a) egy évi hozamának értékét. Parlagon maradt a szántóterület 14%-a. Az 1945. évi szarvasmarha-állomány 43, a ló- 60, a sertés- 79, a juh- 80%-kal volt kevesebb az 1938. évinél. Igen leromlott az állatállomány kondíciója, a tenyésztésre szánt fiatal állatok a gyenge takarmányozás miatt lemaradtak a fejlődésben. Adatokkal nem mérhető az a kár sem, amely a föld termőképességében bekövetkezett. Minimális-

ra csökkent a trágyázás, különösen a műtrágyázás, romlott a talajművelés. A trágyázatlan földek kimerültek, a parlagon hagyottak elvadultak.

A mezőgazdasági termelésben okozott károk súlyos élelmezési nehézségekhez vezettek. A szállítási nehézségek és az infláció erősödése 1945–1946-ban tovább rontották a helyzetet, nehezítették, hogy a megtermett és értékesített élelmiszerek eljussanak a városi lakossághoz.

1945 telén a központi ellátásra szoruló magyar lakosságnak az összegyűjtött élelmiszerkészletekből a létfenntartáshoz szükséges kalóriaminimum egyharmada jutott. Ez kevesebb volt, mint amennyit akkor a német lakosság és az angol fegyencek kaptak.

A földbirtokosok jelentős része 1944 végén az országból elmenekült. Ahhoz, hogy a mezőgazdasági termelés meginduljon, a dolgozók ellátása valamennyire biztosítva legyen, oda kellett adni a földet azoknak, akik semmitől vissza nem riadva, pusztá két kezükkel is vállalták a földek megművelését. De ezt kívánta a történelmi igazságtevés is, hogy a föld azé legyen, aki megműveli. A földosztás következetes, gyors megvalósításának köszönhető, hogy 1946-ban már felére csökkent a parlagterület. 1947-ben pedig a vetésterület nagysága lényegében elérte a háború előtti színvonalat.

A földreform végrehajtását sürgette, hogy a környező országokban, Lengyelországban, Romániában már 1944 végén, 1945 elején megindult a földosztás, a nagybirtokrendszer felszámolása. Ennek hatására Magyarország egyes részein a türelmetlen, földéhes parasztság elkezdte a nagybirtokok területének felosztását. A levelek és küldöttek százai sürgették a kormányt, hogy mielőbb hozzon döntést a földkérdésben.

Végül a földreform gyors megvalósítását sürgette — és egyben lehetővé tette — az a körülmény is, hogy 1945 tavaszán a demokratikus erők főlényben voltak. A szétvert fasiszta reakciós erők még nem találtak magukra, s nem tudták megakadályozni a demokratikus átalakulást.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány már megalakulásakor programnyilatkozatában meghirdette a földreformot. Ennek megfelelően elkezdték a földreformtervek készítését. A Magyar Kommunista Párt az azonnali földosztást sürgette, a Nemzeti Parasztpárttal együtt elkészítette a földreformrendelet tervezetét. Ennek elfogadásával született meg a magyar népi demokrácia, az Ideiglenes Nemzeti Kormány első történelmi jelentőségű határozata: a 600/1945. számú földreformrendelet, amely az 1945. március 18-i nyilvánosságra hozatalával el is indult a megvalósulás útján.

A nagybirtok kisajátítására és felosztására vonatkozó kormányrende-
kezések előírták a fasiszta vezetők, háborús és népellenes bűnösök birto-
kainak elkobzását, az ezer kat. holdnál (676,6 hektárnál) kisebb úri birto-
kok 100 kat. holdon (57,5 hektáron), a paraszti birtokok 200 kat. holdon
(116,1 hektáron) felüli részének igénybevételét. Az ezer kat. holdnál na-
gyobb birtokokat teljes egészében kisajátították. Azok, akik az antifa-
siszta küzdelmekben kiemelkedő szerepet játszottak, 300 kat. holdig
(172,6 hektárig) az igénybevétel alól mentesítést kérhettek.

A rendelet megjelenése bátorítást és határozott irányvonalat adott a
földosztás végrehajtásához. A *községi földigénylő bizottságok* létrehozásá-
val megteremtette a gyors végrehajtás szerveit is. E bizottságok gyors és
jó munkát végeztek. Nemcsak a földosztás technikai lebonyolítása fűző-
dik nevükhöz. Emellett nagyarányú, szívós felvilágosító és nevelőmunkát
fejtettek ki a tájékozatlan vagy félrevezetett, az éledező reakció által meg-
félemlített nincstelenek és szegényparasztok között. A bizottságok az
igénylőkkel karöltve maguk mérték ki az úrgazdáknak a földet. Sok he-
lyen 3–4 nap alatt, de az egész országban is lényegében már 1945 tava-
szán befejeződött a földosztás.

A végrehajtás során az ország összterületének közel 35%-a (3,2 millió
hektár, azaz 5,6 millió kat. hold) cserélt gazdát. Ennek több mint fele
szántó, negyedrésze erdőterület volt. Közel 110 ezer gazdasági cseléd,
több mint 260 ezer mezőgazdasági munkás, majdnem 214 ezer törpe-
birtokos, 33 ezer kisbirtokos, kb. 24 500 egyéb – összesen mintegy 642
ezer – igényjogosult kapott átlagosan 3 hektár földet. A mezőgazdasági
munkásoknak mintegy 49, a cselédeknek 53, a törpebirtokosoknak 56,
a kisbirtokosoknak 20%-a jutott földhöz. A földosztás után minden har-
madik magyar paraszt – részben vagy egészben – újbirtokos lett. A jut-
tatottak 90%-a korábban nincstelen vagy igen kevés földdel rendelkező
szegényparaszt volt; ők kapták a kiosztott terület 93%-át.

A végrehajtással megszűnt a régi nagy- és középbirtok, vele együtt a
régi nagy- és középbirtokos osztály. Kihullt a régi rend egyik fontos osz-
tálypolitikai tartópillére; megindult a tőkés osztálypiramis lebontásának
nagy munkája.

A földosztás után, minthogy a földet a juttatottak megváltás ellenében
magántulajdonba kapták, a kistulajdon lett az uralkodó tulajdonforma
a magyar mezőgazdaságban. Míg a reform előtt a 200 kat. holdnál na-
gyobb birtokok az összes birtokok területének mintegy harmadát képví-
selték, addig a földosztás során ez a kategória igen lecsökkent. Egyidejű-

leg a 20 kat. holdig (11,5 hektár) terjedő birtokok területi részesedése 32%-ról 56%-ra, az 50 kat. holdnál (28,8 hektár) kisebbeké 45%-ról 71%-ra, a 100 kat. holdon aluliaké pedig a reform előtti 52%-ról 79%-ra emelkedett. A mentesített 21 birtokon kívül gyakorlatilag eltűnt az összes 100 kat. holdon felüli úri és tőkés gazdaság, a 100 kat. holdon felüli parasztbirtokok és az állami birtokok maradtak meg ebben a kategóriában.

2. A földbirtok megoszlása a földreform előtt és után

Birtok- egység (kat. hold)*	Birtokviszonyok a földreform előtt				Birtokviszonyok a földreform után			
	a birtokok							
	száma	%	területe (kat. hold)	%	száma	%	területe (kat. hold)	%
0 — 5	1 184 783	72,5	1 631 246	10,1	1 406 325	68,1	2 871 950	17,9
5 — 10	204 471	12,5	1 477 376	9,2	388 179	18,8	3 388 657	21,1
10 — 20	144 186	8,8	2 025 946	12,6	175 428	8,5	2 789 353	17,3
20 — 50	73 663	4,5	2 172 300	13,5	71 164	3,4	2 359 004	14,7
50 — 100	15 240	0,9	1 036 162	6,5	14 864	0,7	1 295 506	8,1
100 — 200	5 792	0,3	805 164	5,0	5 525	0,3	714 512	4,4
200 — 1000	5 202	0,3	2 124 801	13,2	4 034	0,2	1 352 728	8,4
1000 — 3000	768	0,1	1 250 599	7,8	504	0,0	796 007	4,9
3000 —	302	0,1	3 558 250	22,1	91	0,0	513 919	3,2
Összesen	1634407	100,0	16081844	100,0	2066114	100,0	16081844	100,0

Forrás: Szakács Sándor: A népi demokratikus agrárfejlődés kezdetei Magyarországon 1945–1948. Akadémiai Kiadó 1971.

* 1 kat. hold = 0,575 ha

A mezőgazdaság legfontosabb termelőeszközének, a földnek az újraelosztása alapvetően átalakította a falu osztályviszonyait. Az agrárproletariátushoz sorolható falusi népesség száma a földosztás következtében több mint 63%-kal, a gazdagparaszi és más tőkés birtokos kategória tagjainak száma mintegy 60%-kal csökkent, miközben a kisárutermelők osztálya a földreform előttihez képest majdnem 68%-kal nőtt. Ennek következtében a mezőgazdasági népességen belül az agrárproletariátus számaránya az 1941. évi 46%-ról 17%-ra, a gazdagparaszi (és

más tőkés birtokos) kategóriáé 7%-ról 2,8%-ra csökkent, a kistermelők-höz tartozó népesség aránya pedig kb. 47%-ról 80%-ra emelkedett.

A falu átalakulása olyan alapvető, annyira mélyreható volt, hogy szükségképpen kihatott a társadalmi összképre is. Ezt mutatja, hogy 1948 végére a kisáru-termelők osztálya az ország összes népességének már több mint 43%-át tömörítette, szemben az 1941. évi nem egészen 27%-kal. Egyidejűleg az agrárproletariátus társadalmi súlya 22%-ról 8%-ra esett vissza. A bérből élők aránya (munkások és alkalmazottak együtt) 61%-ról 49%-ra csökkent. Lényegében csak a munkásosztály, ezen belül az ipari munkásnépesség társadalmi részaránya maradt változatlan (kb. 28, ill. 17%).

A változások mélységét, dinamizmusát és tendenciáit érzékeltető adatok jelzik, hogy a földreform valóban történelemformáló következményekkel járt. Átvitt értelemben és szó szerint is megrengette a földet a régi rend alatt. Kisajátította a magántulajdonban levő összes nagy- és középbirtokot, felszámolta a nagy- és középbirtokos osztályt, ezzel igen jelentős osztályokat választott le a tőkés uralmi szövetségről, a kereskedelmi, bank- és ipari tőke oldaláról. A föld paraszti kézre juttatásával új gazdasági és társadalmi rendet, munkás-paraszt szövetséget alapozott meg. Új alapokra helyezte mind a falusi társadalmat, mind a mezőgazdasági termelést. Felszámolta a nagy- és középbirtokhoz kapcsolt kizsákmányolási formákat, a nincstelenek és szegényparasztnak százezreinek földhözjuttatásával pedig általában csökkentette kizsákmányolásuk lehetőségeit.

A földosztás mélyen demokratikus megvalósítását mutatja, hogy nemzetiségre, fajra és vallásra való tekintet nélkül egyenlő elbánásban részesített minden jogos igénylőt. A szlovák, a román, a szerb és egyéb nemzetiségű volt cselédek, szegényparasztnak ugyanannyi és ugyanolyan jó földet kaptak, mint a magyarok.

A földreform nemcsak a földet vette el a nagybirtokosoktól, és adta át a dolgozó parasztságnak, hanem a nagybirtok élő és holt felszerelését is, amit döntően az úgazdák közt osztottak szét, illetve a gépi felszerelés a földművelésszövetkezetek kezelésébe került. Az úgazdáknak ez esetenként számottevő segítséget nyújtott a gazdálkodás, a termelés megindításához.

A földreform alapjaiban változtatta meg a mezőgazdaság szerkezetét, új szakaszt nyitott annak fejlődésében. Csaknem kétszeresére növelte a 10 hektár alatti gazdaságok számát és mintegy 50%-kal növelte ezek területét is. *A földosztás eredményeképpen a magyar faluban a kis- és középparaszti gazdaságok váltak uralkodóvá.*

A dolgozó parasztok, különösen az újjgazdák igen nehéz körülmények között, hiányos és elavult felszereléssel, de nagy szorgalommal láttak hozzá a termeléshez, a mezőgazdaság helyreállításához. Ennek ellenére 1945–1946-ban a főbb növényfélék teljes termelése jóval alatta maradt az 1938. évinek. Ez nem annyira a vetésterület csökkenésével, mint inkább a háború utáni alacsony termésátlagokkal volt kapcsolatos.

Az állatállomány a második világháború után viszonylag gyorsan regenerálódott. 1946-ban az előző évhez képest a szarvasmarha- és tehénállomány 2–3%-kal, a sertés 19, a juh 12%-kal növekedett. A sertésállomány jelentős szaporodása csak a vágások szigorú korlátozása árán volt elérhető. Becslések szerint az 1946. évi baromfiállomány nem sokkal maradt alatta a háború előttinek. Az állattenyésztést kedvezőtlenül érintette az 1946. évi aszályos időjárás. A rossz takarmánytermés következtében még a csökkent állomány részére sem termelt meg a szükséges takarmány. Ez a fejlődés ütemét erősen lelassította. Az 1947–1948. évi jobb takarmánytermés azonban már lehetővé tette a gyorsabb állatállomány-növekedést.

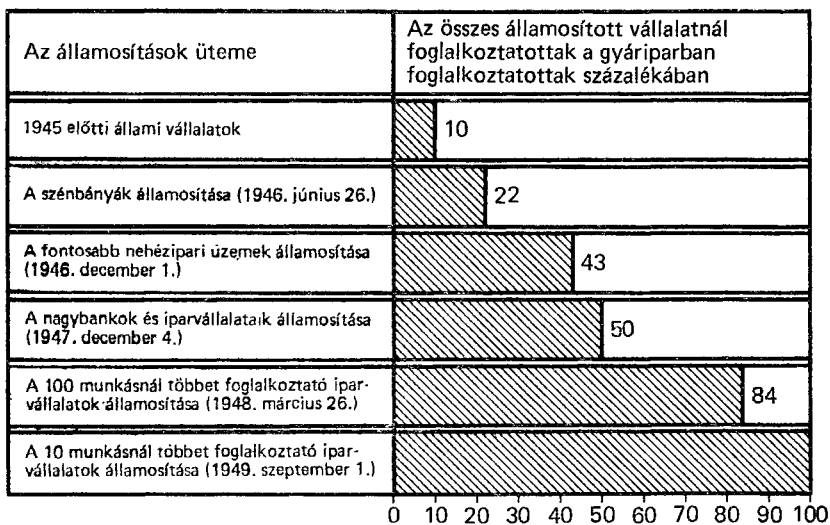
A mezőgazdaság teljes termelése 1946–1947-ben még csak 57%-át, 1949-ben már 85%-át érte el az 1938. évinek (ezen belül a növénytermelés 77, az állattenyésztés 95%-át).

A földreform nagy gazdasági jelentősége tehát a dolgozó parasztság életkörülményeinek javulása, a parasztság fokozatos felemelkedése mellett abban állt, hogy a termelés fellendülésével biztosítani lehetett az ország jobb élelmiszer-ellátását. Így a földreform közvetlenül hozzájárult az egész dolgozó nép életszínvonalának emelkedéséhez is. Mivel a föld azok birtokába került, akik megművelték, ez a változás rövid időn belül éreztette hatását a termelésben is. A földosztás szükségességét tehát utólag a mezőgazdasági termelési eredmények is igazolták.

A SZOCIALISTA AGRÁRÁTALAKULÁS MAGYARORSZÁGON

A magyar társadalom és gazdaság átalakulásában a második világháború után történelmi változások kezdődtek. Az 1945. évi földreform után rövid idővel elkezdődött a társadalmi tulajdon kialakulása. 1946-ban megtörtént a szénbányák és a nehézipar legnagyobb vállalatainak az államosítása. 1947 végén államosították a nagybankokat az érdekeltségükhöz tartozó vállalatokkal együtt. 1948 márciusában a szocialista ál-

lam tulajdonába került minden 100 munkásnál többet foglalkoztató iparvállalat. 1949 végén a fokozatos államosítások eredményeként teljesen megszűnt a tőkés tulajdon a bánya- és gyáriparban, a közlekedésben és a nagykereskedelemben. Elkezdődött az állami és szövetkezeti kiskereskedelem, a szövetkezeti ipar és a szövetkezeti mezőgazdaság fejlesztése.

3. ábra. A társadalmi szektor kialakulása Magyarországon

Az első állami gazdaságok és termelőcsoportok már a földreformmal egyidőben létrejöttek. Állami gazdaságok nagyobb számban azonban csak az ötvenes évek elején alakultak ki. A termelőszövetkezetek szervezésében két alkalommal is (1953-ban és 1956-ban) visszaesés következett be. 1956 végén a termelőszövetkezetek 63%-a feloszlott, majd egy része 1957 elején újjáalakult. 1957–1958-ban a 2755 mezőgazdasági termelőszövetkezet a mezőgazdaság összes termelésének csupán 12%-át adta. Az állami gazdaságok aránya is hasonló mértékű volt.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése 1959 elején bontakozott ki harmadszor. 1961-ben a mezőgazdasági területből már 74,5%-ban, a mezőgazdasági termelésből 70%-ban részesedtek a termelőszövetkezetek,

amelyeknek az 1958. évi 140 ezer helyett 1961-ben már 1115 ezer tagja volt.*

A mezőgazdaság viszonylag gyorsan és rövid idő alatt megvalósított szocialista átszervezését *több kedvező feltétel* együttesen segítette elő. Döntő feltétele a Magyar Szocialista Munkáspárt és a magyar kormány politikája volt, amely kiváltotta a dolgozó parasztság bizalmát és élvezte támogatását. E politika főbb jellemzői a következők voltak:

1. Az 1956-os ellenforradalom napjaiban újjáalakult Magyar Szocialista Munkáspárt egyértelműen szakított a korábbi szubjektivista politikai gyakorlattal, levonta a tanulságokat, újragondolta és megváltoztatta a politikát. Az első időszakban a politikai hatalom konszolidálása állt előtérben a párt újjászervezésével, továbbá a párt és a dolgozó tömegek kapcsolatának az új alapokra való helyezésével. Az osztályharc élezésének a politikáját felváltotta a nemzeti egység újrakovácsolásának a politikája, a következetesen folytatott kétfrontos harc, annak a jelszónak a jegyében, hogy aki nincs ellenünk, az velünk van.

Már 1956 végén elkezdődött az új agrárpolitikai tézisek kidolgozása, amelynek *középpontjába az emberi viszonyok, az életkörülmények javítása, a paraszti-falusi elmaradottság fokozatos felszámolása került*. Ennek jegyében, az MSZMP és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány már az ellenforradalom leverésével egyidőben olyan intézkedéseket tett, amelyek kiváltották a dolgozó parasztság bizalmát. Megszüntette a beadási rendszert és helyette áttért a kereskedelmi módszerekre, a szerződéses felvásárlásra. Ezzel egyidőben jelentősen felemelte a mezőgazdasági termelői árakat, csökkentette az adóterheket. Nyíltan elítélte az 1956 előtti hibákat, az erőszakos szövetkezetszervezéseket, földcseréket és orvosolta az ezekkel kapcsolatos sérelmeket. Számottevő támogatást nyújtott az állami gazdaságoknak és termelőszövetkezeteknek gazdálkodásuk rendbetételéhez, de egyúttal segítette az egyénileg dolgozó parasztság termelését, anyagi helyzetének a javítását is. Politikájában azt az elvet követte, hogy az életszínvonal javításával kell a parasztság bizalmát megnyerni, a paraszti tömegeket a szocializmus mellé állítani, nem pedig az adóztatás útján, a jövedelmek csökkentésével vagy egyéb korlátozásokkal termelőszövetkezetekbe kényszeríteni. Ez a politika egyrészt elősegítette az ország jobb ellátását, egyúttal az általános konszolidációt, másrészt köze-

*Fazekas Béla: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó 1976.

lebb hozta a dolgozó parasztságot a munkásosztályhoz, növelte a kommunisták befolyását és tekintélyét falun.

Mindez olyan körülmények között bontakozott ki, amikor az emberekkel való bánásmódban egyre következetesebben érvényesült az egyéni akaratot szem előtt tartó önkéntesség, a kölcsönös érdekek tisztelete és a demokratizmus. Ezt a politikát az MSZMP és a magyar kormány a termelőszövetkezetek szervezésének egész időszakában betartotta, és tovább folytatta a hatvanas években, amikor meghirdette a munkások és a parasztok közötti jövedelem- és életszínvonal-különbségek fokozatos megszüntetését.

A hazai gyakorlat tehát bebizonyította, hogy a parasztság szövetkezeti mozgalma fellendítésének bármiféle gazdasági vagy politikai nyomásnál sokkal biztosabb alapja az *emberek sorsával való törődésre, munka- és életkörülményeinek javítására épülő politikai bizalom* kialakulása. Ezt igazolja az is, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom fellendülése viszonylag magas és emelkedő paraszti életszínvonal közepette következett be. A szövetkezetszervezés az első időben (1959-ben) az ország olyan vidékein volt nagyobb arányú, ahol az átlagosnál is magasabb volt az egyénileg dolgozó parasztok életnívója.

A parasztság politikai magatartását lényegesen befolyásolta néhány fontos felismerés. Erre az időszakra már világossá vált legjobbjai előtt, hogy a szocialista fejlődéssel történelmi szükségszerűséggént együtt jár az egyéni gazdálkodás megszűnése, és számukra előnyösebb, ha ebben tevőlegesen, sőt vezetőként vesznek részt, mert ebben az esetben érdekeiket is érvényesíteni tudják. Másrészt az ötvenes évek végén már a parasztcsaládok jelentős része közvetett vagy közvetlen kapcsolatban volt valamilyen szocialista szervezettel, és meggyőződött arról, hogy a szocialista szektorban végzett munkából is „meg lehet élni”, sőt néha még könnyebben is, mint a nehéz paraszti munkából. Munkaalkalom bőven volt, senkit sem fenyegetett munkanélküliség. Mindez megkönnyítette a termelőszövetkezetek szervezését, mert segített a földhöz, a magángazdálkodáshoz való görcsös ragaszkodás feloldásában.

2. A termelőszövetkezetek 1959 és 1961 között lezajlott tömeges szervezésének fontos jellemzője volt, hogy egy-egy község egész parasztsága vagy annak túlnyomó többsége egyidejűleg lépett a szövetkezeti gazdálkodás útjára. Ez a kisebb földterületű és kevesebb lakosú községek többségében lehetővé tette az „*egy falu — egy szövetkezet*” megvalósulását.

Az a tény, hogy egy-egy község, sőt vidék egész parasztsága egyszerre

lépett a szövetkezetbe, politikailag és gazdaságilag egyaránt számos előnnyel járt. Nagy előnye volt, hogy a paraszti közvélemény alakulását kedvező irányban befolyásolta, elősegítette más helyeken is a mezőgazdaság szocialista átszervezésének meggyorsítását. Jelentősen csökkentette az ingadozók, a szövetkezetből kihúzó erők hatását, és erősítette a szövetkezethez tartozás gondolatát.

Ezek a kifejezetten politikai előnyök gazdaságilag is nagyon fontosak. A szövetkezeti nagyüzem kiépítésének módja ugyanis jelentős mértékben a szövetkezeti mozgalom előrehaladása során kialakult feltételektől függ. A szövetkezeti község a közös munkában való részvétel kedvező feltételeit teremtette meg. Erősítette az összefogás szükségességének érzését. Elősegítette az összefogás és az egyéni boldogulás szoros összefüggésének felismerését. Üzemszervezési téren pedig megkönnyítette és meggyorsította a nagyüzem kiépítését. Az ilyen községekben nem kellett tagosítani, a földrendezés, a nagyüzemi táblák kialakítása, az állattenyésztő telepek elhelyezése rövid idő alatt és kedvezően megoldódott.

3. Az MSZMP és a magyar kormány a termelőszövetkezetek 1959–1961. évi szervezését elsődlegesen a *politikai feltételek* megteremtésére alapozta. Szembeszállt azokkal a nézetekkel és törekvésekkel, amelyek a gazdasági feltételek szerepét eltúlozták. A *termelőszövetkezetek nagyüzemi gazdálkodásának a kialakítását azonban a megalakulás első pillanatától kezdve egybekapcsolta a termelés és a termelőerők fejlesztésével.* Fő követelményként kezelte, hogy a termelőszövetkezetek megszervezése ne szakadjon el gazdasági céljától, vagyis a többtermelés, a nagyobb termelési teljesítőképesség megvalósításától, amely az ún. „kettős feladat” megfogalmazásában jutott kifejezésre. Ez a célkitűzés teljesült. A magyar szövetkezetszervezés figyelemre méltó eredménye, hogy a *szocialista átszervezés éveiben is sikerült növelni a mezőgazdaság termelését és ártermelését.* Az állam által felvásárolt mezőgazdasági termékek összmenyisége 1958-hoz képest 1961 végéig 12%-kal emelkedett. Az átszervezés éveiben nőtt az ország állatállománya, jelentősen kiterjedt az öntözött terület. Fejlődött a munkaigényes, nagy befektetéssel járó zöldség-, szőlő- és gyümölcsstermesztés is. Végbement tehát a szövetkezeti átszervezés, és közben növekedett a mezőgazdasági termelés is.

A termelőszövetkezetek megszervezése ugyanis szorosan egybekapcsolódott a nagyüzemi gazdálkodás anyagi-műszaki megalapozásával: a gépessítéssel, a kemizálással, a nagyobb hozamú növény- és állatfajták egyre szélesebb körű alkalmazásával.

A népgazdasági beruházásokon belül a mezőgazdasági beruházások aránya az 1950–1954. évek átlagában mindössze 14% volt. Ennek túlnyomó többsége a gépállomások fejlesztését szolgálta, és csupán a szántás-vetés gépesítését tette lehetővé. A hatvanas években a mezőgazdasági beruházásokra már háromszor annyit fordítottak, mint korábban, részesedési arányuk az összes beruházásból megközelítette a 20%-ot. Nekilendült a növénytermesztés valamennyi munkájának gépesítése és elkezdődött a nagyüzemi állattenyésztő telepek kiépítése is.

A gépesítéssel egyidőben megkezdődött a mezőgazdaság kemizálása is. A műtrágyázás a korábbi alacsony szintről néhány év alatt többszörösére emelkedett. Egyre nagyobb területeken folyt talajjavítás, öntözéses gazdálkodás. Mindez a nagyhozamú fajták elterjesztésével egyidőben kedvezően befolyásolta a hozamok alakulását is.

Az 1956 után megújult beruházáspolitikai, műszaki fejlesztés, a nagyobb hozamú fajták elterjesztése eredményeként a magyar mezőgazdaság a szocialista nagyüzemi gazdálkodás megszervezése óta nemzetközi viszonylatban is kedvező eredményeket ért el.

4. A magyar mezőgazdaságban a hatvanas évek elején túlsúlyba kerültek a termelészövetkezetek és az állami gazdaságok. A vállalati struktúrát azonban kezdettől fogva a sokszínűség jellemzi, amely főleg a következőkben tükröződik:

— A termelészövetkezetek és az állami gazdaságok erősen koncentrált nagyüzemek, átlagos területük már a hatvanas évek elején elérte az ezer, illetve az állami gazdaságok esetében a 4 ezer hektárt, azóta pedig tovább növekedett. (A nyolcvanas évek elején a termelészövetkezetek átlagterülete 4 ezer, az állami gazdaságoké pedig 7600 hektár volt.) Kezdetben jobbra növénytermeléssel foglalkoztak, fokozatosan kifejlesztették azonban a nagyüzemi állattenyésztést, számos gazdaság pedig a kertészetet is. Jellemző, hogy a nagygazdaságok tevékenysége már kezdettől fogva vertikális irányban bővült, a hatvanas évek közepétől pedig többségük ipari tevékenységgel (takarmánykeverék-gyártás, élelmiszer-feldolgozás, építés, karbantartás, gépjavítás, gépipari, vegyipari, könnyűipari termékek gyártása stb.) is foglalkozik. Mezőgazdasági nagyüzemeinkben ma már számottevő ipari termelés folyik.

— A nagyüzemek belső viszonyaikat illetően sem egysíkúak. Kezdetről fogva olyan, a változatos adottságaiknak megfelelő szervezeti formákat, elosztási módszereket alkalmaznak, amelyek termelőerők színvonalával (a technikai felszereltséggel, dolgozók, vezetőik kulturáltságával) össz-

hangban vannak. A gépesített nagyüzemi termelésszervezés mellett például széles körben alkalmazták a családi művelést, a részesművelést és más, a parasztgazdálkodásra jellemző egyszerű megoldásokat. A vállalatvezetés szervezésének és munkadijazásnak, premizálásnak is többféle formája megtalálható. A kormány a legjobban bevált szervezési, vezetési, elosztási módszerek alkalmazását irányelvek kiadásával segíti, de a központilag előírt sémák erőltetése 1956 óta ismeretlen a magyar gyakorlatban. A túlzott centralizáció visszafogná a helyi kezdeményezést, nehezténé a helyi lehetőségek, adottságok ésszerű kihasználását.

— Az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek mellett kezdettől fogva működnek más vállalati formák is, például egyszerűbb szövetkezetek, amelyekben csak néhány termék termelése folyik közösen. Megtalálhatók továbbá a társulások, közös vállalatok is. A társulások főleg a hatvanas évek közepétől kezdve terjedtek el.

— A nagyüzemi termelés meghatározó túlsúlya mellett számottevő szerepet töltenek be Magyarországon a kiskülsőségek. A szövetkezeti háztáji gazdaságok, továbbá a munkások és alkalmazottak kisegítő gazdaságai adják a mezőgazdaság összes termelésének egyharmadát. A kistermelést azonban Magyarországon a nagyüzemek és más szocialista szervezetek integrálják. Ennek egyik elterjedt formája a háztáji termelésre kötött szerződéses rendszer, amelynek keretei között a nagygazdaságok biztosítják a háztáji termeléshez szükséges állatokat, takarmányt, gépi munkát és egyéb szolgáltatásokat, a szerződésben lekötött termékeket pedig a nagyüzemek értékesítik. Az árbevételből levonják az általuk nyújtott szolgáltatások ellenértékét, a többit pedig kifizetik a kistermelőnek. A termelőszövetkezet többsége úgy oldja meg, hogy a háztáji termelést önálló üzemággént szervezi, megfelelő szakemberek irányításával. Más nagyüzemek egy-egy termék előállítására szakcsoportokat szerveznek, amelyben saját dolgozóikon kívül bárki más is részt vehet, aki kistermeléssel foglalkozik. Legelterjedtebbek a kisállattenyésztő (nyúl, baromfi, galamb, méhészt) és a kertészeti (zöldség, gyümölcs, szőlő, gombatermelő) szakcsoportok, amelyek főleg a termeléshez szükséges anyagok, felszerelések beszerzésével és a termékek szervezett értékesítésével foglalkoznak.

Mindebből jól látszik, hogy a magyar mezőgazdaság vállalati struktúrája mennyire sokszínű: a gyakorlatban valósítja meg a nagygazdaságok és a kistermelés ésszerű kombinációját, együttműködését. Ez a sokszínűség egyik jelentős forrása a magyar mezőgazdasági eredményeknek, ezért várható, hogy a jövőben is tovább erősödik.

5. Az 1956 utáni lendületes magyar agrárfejlődés következő fontos tényezője a *gazdaságirányítás fejlesztése*. Ennek főbb jellemzői a következők:

a) A magyar gazdaságirányítás általános reformját, amely 1968-ban kezdődött, egy évtizeddel megelőzték a mezőgazdasági irányítás (tervezés, gazdasági szabályozás és szervezeti rendszer) fejlesztését szolgáló intézkedések. A kötelező beszolgáltatási rendszer eltörlése egycsapásra megszüntette a mezőgazdaság túlsúlyban levő két szektorában — az egyéni parasztgazdaságokban és a termelőszövetkezetekben — a tervlebontáson alapuló, direkt típusú irányítást és megváltoztatta az agrárpolitika egész rendszerét. Az egyéni gazdaságok és a termelőszövetkezetek számára megszűntek a kötelező vetési tervek, valamint az értékesítési kényszer, helyébe a termelés befolyásolásának indirekt eszközei léptek: az ár-, adó-, hitel- és támogatási politika, az új termékforgalmazási rendszer. A gépállomások áttértek az önálló vállalati gazdálkodásra, később pedig gépeiket eladták a termelőszövetkezeteknek. Az állami gazdaságokban radikálisan csökkentették a kötelező tervmutatók számát, fokozatosan bevezették a nyereségrészesedést.

b) 1959 és 1961 között a magyar parasztság túlnyomó többsége termelőszövetkezetekbe lépett, a mezőgazdaságban túlsúlyba kerültek a termelőszövetkezetek. Az új helyzetnek megfelelően a kormány továbbfejlesztette a közgazdasági szabályozórendszert, amelynek alapelvei azóta is érvényesek. Ezek a következők:

— A kormány az ár, a támogatás és a hitelezés útján a korábbinál hathatósabb segítséget nyújt a mezőgazdasági nagyüzemeknek, és a fejlesztés terheit megosztja velük. Intézkedései tehát egyúttal a vállalati önállóság fokozását, annak anyagi megalapozását szolgálják, vagyis megfelelő vállalati jövedelmet biztosítanak a nagyüzemek bővített újratermeléséhez, amelyből azok fejlesztéseiket is finanszírozhatják.

— A kormány jelentős mértékben ösztönzi a vállalati kezdeményezéseket, és az állami segítséget a beruházások támogatásán túl — a gazdasági szabályozás, az ár-, a pénzügyi rendszer felhasználásával — a gazdasági eredményhez, a gazdaságos termelésnöveléshez kapcsolja. A termelői árak a minőségtől függően differenciáltak, a támogatás és a hitelezés a többtermeléshez és a megtérüléshez kötött. A dolgozók és vezetők bérezése, anyagi ösztönzése szorosan összekapcsolódik a termelés, a gazdálkodás eredményével. A gazdaságirányítás tehát a társadalmi, vállalati és egyéni érdek minél jobb összehangolására törekszik. A gazda-

sági szabályozással, az állami támogatással igyekszik a vállalati, szövetkezeti erőforrásokat és az egyéni ambíciókat a társadalmi célok, a nép-gazdasági tervek megvalósításának a szolgálatába állítani.

c) A vállalati önállóság és anyagi érdekelttség fontos alkotórészét képezi a termelési és értékesítési biztonság. Ennek egyik fontos összetevője a szükséges anyagokkal, energiával és termelőeszközökkel való ellátás, az alkatrész-kereskedelem, amely a gazdálkodás egyik gyenge pontja, és hosszú idő óta csak fokozatos javulás tapasztalható. A kiegyensúlyozott gazdálkodás másik fontos tényezője a fogyasztó érdekeit szem előtt tartó, jól szervezett értékesítés. Ennek különösen megnőtt a jelentősége azóta, hogy a nagyüzemi gazdálkodás megszilárdulásával jelentősen emelkedett a termelés. Főleg a felvásárlás esetenkénti szervezatlensége és a felvásárló vállalatok egyoldalú érdekérvényesítése nem egyszer aláásta már a termelési kedvet, pl. a zöldség-gyümölcsfélék esetében. Magyarországon ezért lehetővé tették a nagyüzemek számára a többszoros értékesítést, beleértve saját bolthálózat és vendéglátóipari egységek üzemeltetését is.

d) A magyar agrárpolitika állandó, tartalmában folyamatosan megújuló eleme az önkéntesség, a fokozatosság és a demokratizmus. Ezeknek az elveknek a betartása különösen nagy szerepet játszott a parasztság termelőszövetkezetekbe való belépésénél. Megvalósításukat segítette például a többféle szövetkezeti forma, a szövetkezeteken belüli változatos munkaszervezési és elosztási formák, a földjáradék bevezetése, az öregek részére nyugdíj és járadék fizetése, a szövetkezetekbe bevitt szerszámok, eszközök és állatok ellenértékének a kifizetése. A felszerelések és állatok megváltási árát a legtöbb helyen azonnal kifizették. A nyugdíjazás a hetvenes években általánossá lett, a korhatár mindenki számára azonos, férfiaknál 60, nőknél 55 év. A bevitt földek után a termelőszövetkezeti tagok ma is megkapják a földjáradékot, amely 8–15 kg étkezési búza állami felvásárlási áron számított forintösszege lehet aranykoronánként (egy hektár szántó után ez átlagosan 1,5–3 q búza ára), amelyet a közgyűlés állapít meg.

Az önkéntesség és a fokozatosság az idők folyamán új tartalmat kapott és a vállalati önállóság erősödésével egybe is fonódott. A szövetkezetek külső kapcsolataiban – például szerződéskötés, társulásokban való részvétel – ez ugyanúgy megnyilvánul, mint a belső tervezési, szervezeti és gazdálkodási kérdések önálló eldöntésében.

Hazánkban a szocialista fejlődés eredményeként jelentős társadalmi változások mentek végbe, melyek számottevő kihatással voltak agrár-fejlődésünkre is.

Sikerült a *teljes foglalkoztatottságot* megvalósítani. Megszűnt a munkanélküliség. A szocialista építés egyik legnagyobb vívmánya ez, amelynek egyrészt a társadalmi életre, másrészt a gazdasági növekedésre gyakorolt hatása számottevő.

A népesség és a foglalkoztatottak számának alakulása a gazdasági fejlődésben meghatározó. Korábban a fejlesztéshez bőven volt munkaerő, legfeljebb kulturális és szakmai színvonala, továbbá szakmai struktúrája hatott korlátozó feltételként. Az utóbbi évtizedben ezt már nem mondhatjuk el. Az aktív keresők száma az 1950. évi 4107 ezer főről 1970-ig csaknem 5 millió főre emelkedett. A növekedés azonban a hetvenes években lelassult, az aktív keresők száma 1980-ban 5074 ezer fő volt, 1981-ben 60 ezerrel, 1982-ben további 12 ezerrel kevesebb. Az aktív keresők számának növekedése tehát megállt, s ez a stagnálás lényegesen a jövőben sem fog változni. 1982-ben az össznépesség száma kétezer, 1983-ban pedig már 13 ezer fővel volt kevesebb, mint 1981-ben.

3. A magyar népesség összetétele gazdasági aktivitás szerint

Év	Népesség	Aktív keresők	Inaktív keresők és eltartottak	Aktív keresők a népesség százalékában	100 aktív keresőre jutó inaktív keresők és eltartottak száma
	száma (1000 fő)				
1950	9 293	4107	5186	44,2	126
1960	9 961	4735	5226	47,5	110
1970	10 322	4980	5342	48,3	107
1975	10 501	5086	5423	48,4	107
1980	10 710	5074	5636	47,3	111
1981	10 713	5014	5699	46,8	114
1982	10 711	5002	5709	46,7	114

Az utóbbi években 100 lakosból 46–47 tartozik a keresők közé. Ehhez hasonló arány az európai szocialista országokban alakult ki. Az európai tőkés országok egy részében (pl. Portugáliában, Olaszország-

ban) ez az arány 32–33%, más országokban (pl. Svájcban) 45% körül mozog.

Magyarországon a foglalkoztatottak számának alakulásában az utóbbi időben *fordulat* jelei tapasztalhatók. Ennek két fontos megnyilvánulása van: az egyik a munkaerőlétszám szűkülése, a másik a munkaerő-struktúra átalakulása.

1950 és 1980 között az aktív keresők létszámának növekedése jelentős, összesen 967 ezer fő volt. Amíg azonban 1950 és 1960 között 628 ezerrel nőtt a foglalkoztatottak száma, 1960 és 1970 között már csak 245 ezerrel, 1970 és 1980 között a bővülés mindössze 94 ezer fő.

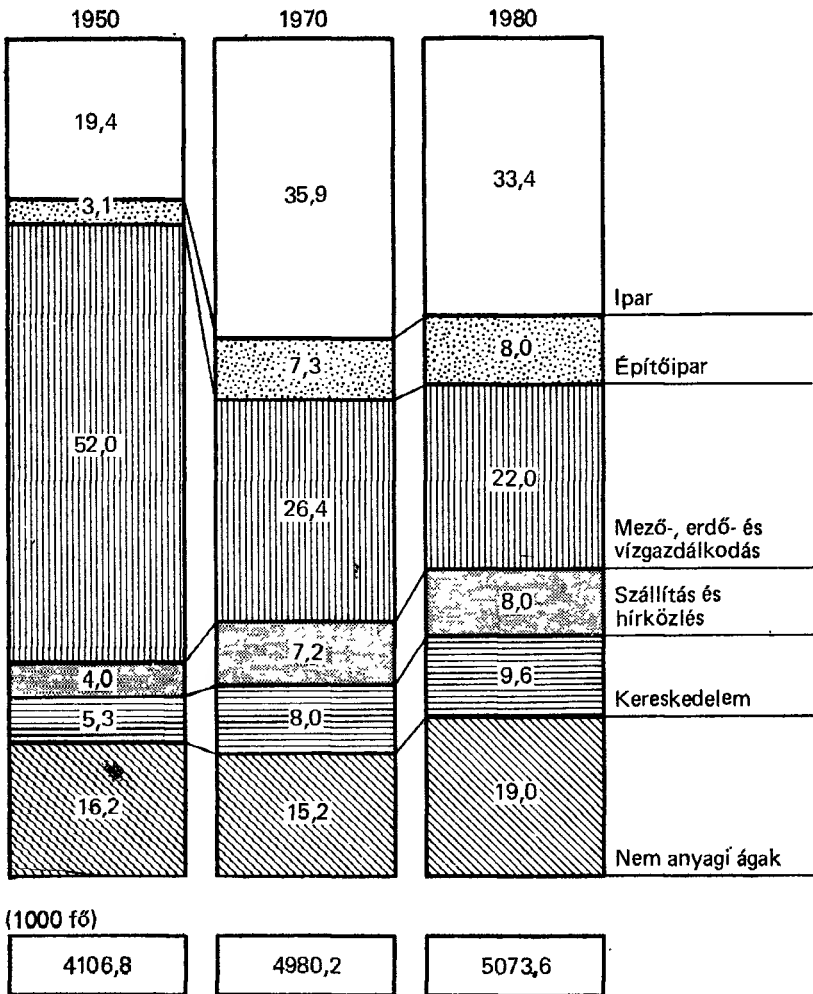
A munkaerő-struktúrával kapcsolatban — amelynek főbb típusai az ágazati, a területi és a szakmai struktúra — mindenekelőtt az ágazati szerkezet alakulása érdemel figyelmet. *Az iparosodással egyidőben gyökeresen megváltozott a keresők összetétele.*

Először: Erőteljesen növekedett a nem mezőgazdasági ágazatok súlya, miközben tartósan csökkent a mezőgazdaságé. Az ipari és építőipari aktív keresők létszáma az 1950. évi 922 ezerről 1980-ig 2100 ezerre emelkedett, a mező-, erdő- és vízgazdálkodásban dolgozóké viszont 2135 ezerről 1100 ezerre csökkent. A mezőgazdaságban dolgozó aktív keresők száma 1960-ban még 1784 ezer volt, 1980-ban már csak 980 ezer. A szállításban és a hírközlésben az 1950. évi 165 ezerrel szemben 1980-ban 407 ezer fő dolgozott, a kereskedelemben pedig 218 ezerről 488 ezerre nőtt a dolgozók száma.

Másodszor: Az utóbbi időben csökkent az iparban foglalkoztatottak száma. Egyes iparágakban (villamosenergia-ipar, élelmiszeripar, vegyipar) továbbra is növekedés tapasztalható, másokban viszont — a kohászatban, a könnyűiparban, az építőanyag-iparban — a növekedés megállt, sőt esetenként csökkenés következett be. Csökkent a munkaerőlétszám a bányászatban is.

Harmadszor: A kereskedelem, a közlekedés, valamint a kifejezetten szolgáltatás jellegű ágazatok (személyi és lakásszolgáltatás, egészségügyi és kulturális szolgáltatás), közigazgatás és egyéb szolgáltatás aránya a foglalkoztatottak megoszlásában szintén tartósan növekszik. A hetvenes években ez utóbbi ágazatok létszáma emelkedett a legnagyobb mértékben, s ezekben egyúttal igen magas — 1977-ben 70% volt — a nők foglalkoztatási szintje, amely egyes területeken (az egészségügyi és kulturális szolgáltatásban) még ezt az arányt is jóval meghaladja.

Negyedszer: A munkaerő-struktúrában bekövetkezett változások fon-

Aktív keresők száma összesen

4. ábra. Az aktív keresők megoszlása fő ágazatok szerint, 1950—1980 (%)

tos jellemzője, hogy a *szellemi foglalkozásúak* létszámemelkedése túlszárnyalja a fizikai dolgozókéét. Ez az anyagi termelés ágaiban gyorsabb, mint az egyéb ágakban. Tartós és kedvező folyamat ez, bár vannak ked-

vezőtlen jegyei is. Ilyen például, hogy az újonnan munkába lépő fiatalok részéről nem kielégítő a fizikai munka iránti érdeklődés. Ez részben a magyar oktatási struktúra és a közvéleményben kialakult helytelen szemlélet következménye. Közrejátszanak benne a kedvezőtlen munkakörülmények és a nehéz fizikai munka számottevő részaránya.

A technikai fejlődés fontos társadalmi következménye a munkaidő csökkenése és ezáltal a szabadidő, illetve a termelésen kívüli tevékenységekre fordítható idő növekedése. Ez kedvező mind a munkaerő újratermelődése, mind a dolgozók kulturális színvonalának emelése, egészségének megőrzése szempontjából. A munkaidő csökkenése a hetvenes években elkezdődött. 1980-ban már a dolgozók 90%-a heti 44 órát dolgozott. 1981-ben megkezdődött az áttérés az ötnapos munkahétre, amely azóta a mezőgazdaság kivételével általánossá vált. 1984-ben elkezdődött az áttérés a 40 órás munkahétre.

Az utóbbi évtizedekben megszűnt a volt uralkodó osztály műveltségi monopóliuma. Az általános iskolai tankötelezettség, majd az iskola-rendszerű szakmunkásképzés bevezetésével gyors ütemben emelkedett az egész társadalom, ezen belül a munkásosztály iskolázottsági, kulturális és szakmai színvonala.

A változást jól jellemzi, hogy a városokban az iskolai végzettséggel nem rendelkezők száma az 1960. évi 2%-ról 1% alá, a községekben pedig 4,4%-ról 1,7%-ra csökkent. A nyolcvanas évek elején a munkásosztály aktív keresőinek közel kétharmada már 8 vagy több évig tanult. Az érettségizettek és felsőfokú végzettségűek aránya a munkások között 1949-ben 2%, 1980-ban 12% volt. A fizikai dolgozók között a szakmunkások aránya 1949-ben 30, 1980-ban 45%-ot, a betanított munkásoké 14, illetve 38%-ot tett ki.

A magyar társadalomban és gazdasági életben a földreformmal, majd a társadalmi szektor térhódításával nagy horderejű történelmi változások kezdődtek. A hatvanas évek elején *uralkodóvá lettek a szocialista tulajdonviszonyok*, amelyek alapvetően meghatározzák a társadalmi-gazdasági fejlődést.

A nyolcvanas évek elején Magyarországon a nemzeti jövedelem túlnyomó részét a szocialista szektor termelte, a magánszektor részaránya mindössze 2,4% volt. Az aktív keresők 97%-a dolgozott a szocialista szektorban, 3%-a pedig a magánszektorban. Ez a kép az utóbbi években lényegesen nem változott.

A társadalmi átalakulás következtében az alkalmazásban állók —

4. Társadalmi szektorok aránya
(1980, %)

Szektorok	Nemzeti jövede- lem	Aktív keresők	Ipari	Építő- ipari	Mezőgaz- dasági	Kiske- reske- delmi forga- lom
			termelés			
Állami	73,7	70,3	93,8	70,1	20,1	62,0
Szövetkezeti	20,9	26,7	5,5	16,5	57,8	37,2
Háztáji					11,8	
Kisegítő gaz- daságok	3,0				9,6	
Magán	2,4	3,0	0,7	8,3	0,7	0,8
Lakossági saját erő				5,1		
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Megjegyzés: Ha a forrást nem jelöljük, akkor az adatok a KSH adott, évről évre készült évkönyveiből, zsebkönyveiből, valamint a MÉM Statisztikai és Gazdaságelemző Központjának rendszeresen megjelent kiadványaiból származnak.

lényegében az állami szektorban dolgozók — és segítő családtagjaik aránya az 1949. évi 41%-ról 1980-ban 84%-ra emelkedett. Az 1949-ben az aktív keresők fél százalékát kitevő szövetkezeti tagok és segítő családtagok aránya 1965-ben volt a legmagasabb (csaknem 27%), 1980-ban csak 13%. A magánszektorban dolgozó önállóak és családtagjaik aránya az 1949. évi 58,5%-ról 1980-ban 3%-ra csökkent.

A tulajdonviszonyok szocialista átalakítása mellett a magyar társadalom struktúráját a termelőerők fejlődése, a szocialista iparosítás, a népgazdasági ágak strukturális eltolódása közvetlenül befolyásolta. Hatására gyökeresen átalakult a magyar társadalom osztály- és rétegszerkezete.

A szocialista iparfejlesztés eredményeként gyors ütemben nőtt a munkásosztály létszáma és népességen belüli aránya. Már a hetvenes évek elején a munkásosztályhoz tartozók alkották a magyar társadalom többségét. Növekszik az értelmiségiek és a szellemi foglalkozásúak aránya is. Csökken viszont a termelőszövetkezeti tagoké és a kisárutermelőké.

Ez utóbbiak — a magán-kisárutermelők —, akik valamikor a népesség többségét alkották, a nyolcvanas években már elenyésző társadalmi

**5. Az aktív keresők osztály- és rétegtagozódása
1941 és 1980 között**

(%)

Osztály, réteg	1941	1949	1960	1970	1980
<i>Munkásosztály</i>					
fizikai dolgozó	53,6	37,6	49,3	54,4	56,0
termelés közvetlen irányítója	0,4	1,2	1,5	2,7	1,8
együtt	54,0	38,8	50,8	57,1	57,8
<i>Szövetkezeti paraszt</i>	—	0,3	12,0	17,4	12,0
<i>Értelmiségi és egyéb szellemi</i>	7,0	8,3	16,0	22,3	27,4
<i>Kisértermelő</i>					
kisiparos, kiskereskedő és segítő családtagja	8,8	8,1	2,4	1,6	1,2
mezőgazdasági önálló és segítő családtagja	25,8	42,6	18,7	1,6	1,6
együtt	34,6	50,7	21,1	3,2	2,8
<i>Tőkés, földbirtokos és egyéb kizsákmányoló</i>	4,4	1,9	0,1	—	—
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Bálint József: Társadalmi rétegeződés és jövedelmek. (Második, bővített kiadás.) Kossuth Könyvkiadó 1983.

kisebbséget képviseltek. Így például 1980-ban a kisiparosok, kiskereskedők és segítő családtagjaik száma 79 800 aktív keresőt tett ki, a teljes népességet beszámítva is nem egészen 200 ezer főt, amiből alkalmazottaik és ipari tanulók száma kb. 20 ezer fő volt. A népesebb kisipari szakmák közé tartoztak a női- és férfiszabók, építő kisiparosok, géplakatosok, asztalosok, cipészek, autószerelők, óráskok. A mezőgazdasági önállók és segítő családtagjaik száma 1980-ban 63 650 fő volt, a teljes népesség pedig az eltartottakkal és inaktív keresőkkel együtt 86 200 főt tett ki. A magánkisiparosokat, kiskereskedőket, egyéni parasztokat a párt- és kormánypolitika a magyar dolgozó társadalom hasznos rétegének tekinti, munkáját igényli és segíti, ami magas szintű jogszabályokban is kifejezésre jut.

Az utóbbi évtizedekben végbement nagy társadalmi átalakulás igen jelentős néptömegeket érintett. Milliók életmódja változott meg, fordult túlnyomórészt kedvezőbbre. A változások számos konfliktust is okoztak, milliók adták fel korábbi magántulajdonosi egzisztenciájukat és alkalmazkodtak az új munka- és életkörülményekhez.

A társadalmi mobilitásra jellemző, hogy a felszabadulás előtti munkások fiainak több mint egynegyede, leányainak pedig csaknem kétötöde szellemi foglalkozású lett; jelentős részük dolgozik vezető beosztásban. A parasztszaladok gyermekei közül is igen sok lett munkás és szellemi foglalkozású. A mai vezetők és értelmiségiek többsége munkás- és parasztszaladású, a mai magyar munkásságnak pedig körülbelül a fele parasztszaladású.

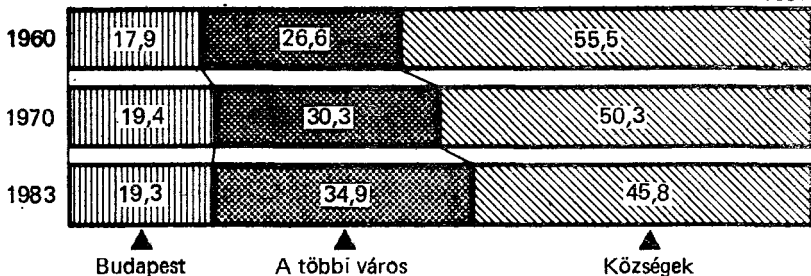
Jellemző a háztartások (szaladok) társadalmi osztályok és rétegek szerinti megoszlása is. A hetvenes években végzett felmérések szerint az összes háztartások 27%-a vegyes kategóriájú, 10%-a nyugdíjas, 39%-a tisztán munkás, 9,5%-a tisztán paraszt, csaknem 13%-a szellemi, 1,5%-a pedig a kisáru-termelő kategóriába tartozik.

A munkásosztály tagjainak több mint egyharmada élt vegyes összetételű háztartásban (szaladban), amelyben még termelőszövetkezeti paraszt, szellemi foglalkozású vagy más kereső is található. A szövetkezeti parasztságnak fele élt vegyes háztartásban, leggyakrabban a munkásosztályhoz, illetve a más társadalmi réteghez tartozó aktív keresővel együtt. *Megfigyelhető az a tendencia, hogy a vegyes háztartások, szaladok aránya egyre inkább növekszik.* Ezekben a szaladokban a munkások és a szövetkezeti parasztok, illetve a szellemi dolgozók életmódja, életkörülményei egyre inkább hasonlóak.

VÁROS, FALU, TANYA

A nagyarányú társadalmi átrétegeződés *urbanizálódással* együtt megy végbe. Ez a folyamat egyrészt újabb városok kialakulása és a városi népesség növekedése, másrészt a falu városiasodása útján halad előre. 1945 előtt Budapesttel együtt 50 város volt Magyarországon, 1980-ban 96. 1949-ben az össz-lakosság mindössze egyharmadát tette ki a városi lakosság, 1980-ban 53%-át, 1983-ban pedig már több mint 54%-át.

A városiasodás fő iránya a vidéki városok népességének gyors növekedése volt:

5. ábra. A népesség lakóhely szerint (január 1.)

Budapestén élt 1949-ben a népesség 17,3, 1980-ban 19,2%-a; városokban élt 1949-ben a népesség 24,0, 1980-ban 34,1%-a; községekben élt 1949-ben a népesség 58,7, 1980-ban 46,7%-a.

1949 és 1980 között a községek népessége 400 ezer fővel csökkent, Budapesté 1,6 millióról 2 millióra nőtt, a többi városé pedig 2,2 millióról 3,6 millióra emelkedett. Az itt jellemzett tendencia az utóbbi években is tovább erősödött.

A 96 város mellett 3026 község volt Magyarországon 1980-ban, több mint 5 millió fő népességgel. A községek száma 1960 és 1980 között 184-gyel csökkent, népességük pedig csaknem 800 ezer fővel. A községek népességének abszolút csökkenésén belül olyan változások tapasztalhatók, hogy jelentősen csökkent az 500 lakosnál kisebb falvak és a tanyák lakóinak száma, kismértékben csökkent a nagyobb községek és növekedett az 5000 lakosnál népesebb községek lakossága. A községekben lakó, de városokban dolgozók száma 1960-ban még 636 ezer volt, 1980-ban azonban már meghaladta az 1 milliót. A községekben lakó nem mezőgazdasági foglalkoztatottak igen jelentős része bejáró dolgozó, tehát *ingázik*.

1945 előtt Magyarországon a parasztság és a mezőgazdasági munkáság túlnyomó része a falvakban, az ipari munkások és szellemi foglalkozásúak pedig a városokban éltek. A községekben élő aktív keresők több mint háromnegyede még 1949-ben is a mezőgazdaságban dolgozott. Az utóbbi évtizedekben bekövetkezett társadalmi átalakulások során gyökeresen megváltozott a városokban és a községekben élők társadalmi összetétele.

Az összes aktív kereső 45,2%-a él községekben, 20,3%-a fővárosban 34,5%-a pedig városokban. A mezőgazdasági termelészövetkezeti tagok

**6. A főbb társadalmi osztályokhoz és rétegekhez tartozó aktív keresők megoszlása
települési formák szerint
(1980)**

Osztály, réteg	Budapest- en élők megoszlá- sa, %	Az egyes osztály- hoz, ré- teghez tartozók hány %-a él Buda- pesten	Váro- sokban élők meg- oszlása, %	Az egyes osztály- hoz, ré- teghez tartozók hány %-a él váro- sokban	Községek- ben élők megoszlá- sa, %	Az egyes osztály- hoz, ré- teghez tartozók hány %-a él közsé- gekben
Munkásosztály	49,6	17,7	59,9	36,3	58,0	46,0
Termelészövet- kezeti paraszt- ság	2,5	4,2	4,3	12,3	22,2	83,5
Szellemi dolgozó	46,2	33,1	33,7	41,1	16,2	25,8
Kisárutertermelő	1,7	12,8	2,1	26,9	3,6	60,3
Összes aktív kereső	100,0	20,3	100,0	34,5	100,0	45,2

több mint 80%-a jelenleg is községekben él, a községek lakosságán belül azonban arányuk már mindössze 22%-ot tesz ki. A munkások 46%-a lakik községekben, amelyek népességén belül már ők vannak túlsúlyban (58%). Egy másik adatcsoportosítás szerint 1980-ban a községek aktív keresőiből 52%-ot tett ki a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók aránya, 16,8%-ot a szellemi foglalkozásúaké, 1,6%-ot a kisiparosok, kiskereskedők, 2,2%-ot az egyéni parasztok és segítő családtagjaik és 27,5%-ot a mezőgazdasági fizikai dolgozók aránya.

Egy fél évszázaddal ezelőtt még egyenlőségjelet lehetett tenni a falu és a mezőgazdaság közé, a nyolcvanas években már alig található nálunk olyan falu, ahol a termelészövetkezeti tagok, illetve a mezőgazdasági dolgozók vannak többségben. Az ipari, az építőipari és a szállítási munkások jóval többen vannak a községekben, mint a mezőgazdaságban fizikai munkát végzők együttvéve. Ennek a ténynek a jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Egyrészt azért, mert a mai magyar munkásságot nem lehet a városi munkássággal azonosítani. A munkásosztály helyzetét érintő in-

tézkedésekben számolni kell ezzel. Másrészt mert a magyar falu életének, arculatának formálásában a munkások és a szellemi foglalkozásúak szerepe válik egyre meghatározóbbá, ami pedig a falupolitikában nem elhanyagolható körülmény.

Mindez természetesen nem zárja ki azt, hogy a szocialista mezőgazdaság befolyása a falvak jelentős részében továbbra is igen erőteljes. Mert bármennyire is igaz, hogy a falu ma már nem azonos a mezőgazdasággal, a mezőgazdaság fő települési bázisa továbbra is a falu. Ezért amennyiben mezőgazdaságunk jól fejlődik, kedvező számára a politikai, a gazdasági, a természeti klíma, akkor ebből a falvaknak is előnyük van, és mindez természetesen fordítva is igaz. A falu urbanizációjához, a falusi társadalom, életmód és kultúra fejlődéséhez fűzött reményeinkből kevés valószínűség van, ha a mezőgazdasági termelőerők és termelés fejlődése elakad.

Az MSZMP és a magyar kormány politikájának kezdettől fogva fontos irányvonala a város és a falu közötti lényeges különbségek csökkentése. Ezt szolgálja az ipar területi elhelyezésének javítása, a vidéki ipartelepítés preferálása, a mezőgazdaság korszerűsítése, az úthálózat bővítése, a közlekedés és közművesítés fejlesztése, a vidék kereskedelmi és kulturális ellátásának javítása. Ennek eredményeként a második világháború óta *nagy változások következtek be a falvakban is*. Ezekre később még visszatérünk.

A társadalmi és gazdasági átalakulás lényeges jellemzője és következménye továbbá *a paraszti társadalom átalakulása*. Az egyénileg gazdálkodó parasztok száma a falusi aktív népességnek 1980-ban mindössze a 2%-át tette ki. A mezőgazdasági aktív keresők között túlsúlyba kerültek a szocialista szektorban — azon belül is a termelőszövetkezetekben — dolgozók. Igen jellemző azonban, hogy a szövetkezeti parasztság létszáma hosszabb időszakot véve szintén csökkent, miközben a nemzedékváltás jelentősen előrehaladt.

A nemzedékváltás a termelőszövetkezetek gazdálkodásában is érezhető hatását. Az új nemzedék már lényegesen különbözik az előzőtől. Egyrészt nem volt földmagántulajdona, másrészt műveltebb, szakképzettebb, jól tudja alkalmazni a korszerű technikát. Egyúttal igényei is lényegesen megváltoztak, mások, mint elődeiké voltak, gondolkozásmódja, magatartása egyre közelebb kerül a munkásosztályéhoz. Kollektíváik olyan közösségekké formálódnak, ahol a fő értékmérő a munka, a hozzáértés és a közösségi magatartás.

A változások jól tükröződnek a mezőgazdasági aktív keresők struktúrájának alakulásában is, amelyen belül az alkalmazottként (munkásként) dolgozó fizikaiak és a szellemi foglalkozásúak aránya nő.

**7. A mezőgazdasági aktív keresők megoszlása
foglalkozási viszony szerint**

(%)

Megnevezés	1960	1970	1980
Önálló és segítő családtag	51,2	6,3	6,2
Termelőszövetkezeti tag, fizikai	30,7	60,9	44,8
Alkalmazásban álló, fizikai	15,4	24,6	35,9
Szellemi foglalkozású	2,7	8,2	13,1
Összesen	100,0	100,0	100,0

Az alkalmazotti viszony térhódítása a termelőszövetkezeti fizikai dolgozók körében az utóbbi években sem mérséklődött. Korábban ezt azzal magyaráztuk, hogy a szociális és egészségügyi ellátásban az alkalmazottak nagyobb juttatásban részesültek, mint a termelőszövetkezeti tagok. A hetvenes években azonban ezek a különbségek megszűntek. Ennek ellenére különösen a fiatalok és a szakmunkások továbbra is szívesebben vállallják az alkalmazotti munkaviszonyt, mint a termelőszövetkezeti tagságot. Ebben számos jel szerint az játszik szerepet, hogy az alkalmazotti viszony jogilag szabadabb, könnyebben változtatható köteléket jelent, mint a tagsági viszony.

A falura, társadalmi struktúrájára, az ott élők igényeinek változására nagy hatással van az itt bemutatott folyamat. Az átalakulás azonban a társadalom erőforrásaitól függően és csakis fokozatosan bontakozhat ki. Jelenleg még eléggé nagy különbségek vannak a községi települések között is. Egy utóbbi időben végzett csoportosítás szerint Magyarországon a nyolcvanas években a következő főbb falutípusok figyelhetők meg:*

— *A hagyományos falu*, amelyre jellemző a mezőgazdasági tevékenység meghatározó szerepe, az önellátás nagy aránya, a kisebb méretek, a ha-

* *Romány Pdl: Agrárviszonyaink, falvaink szocialista átalakulása. Társadalmi Szemle, 1983. 1. sz.*

gyománys falukép és a nagyüzemi gazdálkodás, a szocialista viszonyok kedvező hatásainak vontatott kibontakozása.

— Az *átalakult falu*, amelynek jellemzője az erős, jól gazdálkodó mezőgazdasági nagyüzem, az iparosodás kibontakozása, az urbanizáció egyes, kezdeti jelei.

— A *városias falu*, amelynek városias jellege — épületek, úthálózat, járda, kereskedelmi és kulturális ellátás — nemcsak külső jelekben, hanem az ott élők gondolkodásában, az érték- és érdekviszonyok sorolásában megjelenik.

— A *városjelölt falu*, amely számottevő vonzást gyakorol a környező településekre. Rendelkezik a városra jellemző iparral, szolgáltatásokkal, kereskedelemmel, közlekedéssel, egészségügyi és iskolahálózattal, kommunális ellátással stb. Ezeknél a várossá nyilvánítás rövid időn belül bekövetkezhet.

— A *szórványfalu*, amely valójában tanyacsoport, mezőgazdasági majorok és lakóházak együttese. Tömörülése egy falumaghoz, lakótelephez kialakulóban van. Egy részük bizonyos időn belül önállósul, egy részük hosszú ideig megmarad bolygófalunak, esetleg beolvad a közeli nagyobb településbe.

A falvak mellett létezik még egy fontos vidéki települési forma: a *tanya* is. A tanya mezőgazdasági szórványtelepülés, amely a 14—15. századtól kezdve fokozatosan alakult ki. Kezdetben nem állandó lakóhelyként, lakásként szolgált, mint Nyugat-Európában, hanem eleinte főleg pásztorok és halászok, később földművelők átmeneti szálláshelyeként, ahol nyáron többen, télen kevesebben, vagy egyáltalán nem laktak. Kialakulása szorosan egybekapcsolódik a mezőgazdaság fejlődésével. Állandóan lakott tanyák nagyobb számban a 19. század közepén, második felében alakultak ki. Egy részük olyan gazdagparaszti tanya volt, ahol állandóan csak a cseléd lakott, mert a gazda a városban, illetve községben élt. Más tanyákon a bérlők laktak, mert a tulajdonosok szintén városban éltek. Végül a tanyák egy része — a „farmtanyák” — olyan kistulajdonos paraszttoké volt, akik családjukkal együtt ott laktak és földműveléssel foglalkoztak. Az 1945. évi földreform után sok ilyen tanya keletkezett. Ebben az időben több mint másfél millió ember, a lakosság 18%-a, a mezőgazdasági népesség 31%-a élt tanyákon. Egyes alföldi megyékben a parasztság fele vagy még nagyobb része is tanyai lakos volt.

A hazai statisztika rendszeresen kimutatja a városok és falvak belterületén kívül élő, ún. *külterületi* népességet, akik zöme lényegében tanyákon

lakik. A külterületi népesség Magyarországon 1949-ben csaknem 1,6 millió, 1970-ben valamivel több mint 700 ezer, 1980-ban pedig csaknem 500 ezer fő volt. A tanyán élő népesség létszáma tehát jelentős mértékben csökken. Gyorsabb a csökkenés a külterjes gabonatermeléssel és állattenyésztéssel foglalkozó vidékeken, lassúbb a szőlő- és gyümölcsstermelő területeken. Vitathatatlan, hogy a tanyákon lakók sok tekintetben hátrányosabb helyzetben vannak (pl. a gyerekek iskoláztatásában, a kereskedelmi, a kulturális ellátásban stb.) a községekben lakókhöz képest. Az életszínvonal és a kereseti lehetőségek javulásával ezért egyre több tanyai lakos költözik községekbe, városokba kulturáltabb, jobb megélhetést nyújtó településekre.

Hazánkban a város és a falu közötti különbségek számottevő csökkenése tapasztalható. Ahogy arról korábban már szó volt, az urbanizáció előrehaladásával egyre inkább alapvető elemi ellátássá válik a villamosítás, a csatornázás, az iskolázás, az orvosi szolgálat, a gyors közlekedés a vidéki lakosság számára is. A foglalkozásváltoztatás, az iskolázás, a rádiózás—televíziózás, a fogyasztási szokások átalakulása máris jelentősen mérsékelte a korábbi igen nagy város—faluközi különbséget. Különösen figyelemre méltó kiegyenlítődés tapasztalható a *lakásállomány* minőségében. A falun épült lakások többsége is vízzel, csatornával (házi derítővel) ellátott. A lakások mérete jelentősen felülmúlja a városi átlagot. Elmarad azonban a lakások komfortossága. Fürdőszoba és vízöblítéses WC a községi lakásoknak mindössze egynegyedében található (a tanyai lakásoknak pedig csak néhány százalékában), szemben a vidéki városi lakások 64, a budapestiek 71%-ával.

A háztartási gépek beszerzése jóval kevesebbe kerül, mint a lakásépítés és komfortosítás, ezért ebben kisebb különbségek vannak a falusi és városi háztartások között. A háztartási gépekkel (hűtőgéppel, mosógéppel és centrifugával vagy automata mosógéppel) jól felszerelt háztartások aránya a községekben 41, a vidéki városokban 66, Budapesten 63% volt a hetvenes évek végén. Csaknem teljes kiegyenlítődés következett be a rádió és televízió használatában. Közel áll egymáshoz az óvodai ellátottság is. A bölcsődei ellátásban azonban a falvak hátránya az utóbbi évtizedben fokozódott. Ehhez hasonló képet kapunk más alapvető szolgáltatások terén is, pl. a körzeti orvosi ellátásban, a kiskereskedelmi ellátottságban.

Mindez természetesen összefügg a családi jövedelmek eltéréseivel is. A községi lakosok egy főre jutó átlagos havi jövedelme a hetvenes évek

elején 69, a hetvenes évek végén 86%-a volt a budapestiekének és 83, illetve 98%-a a vidéki, városi lakosokénak. A különbség tehát gyors ütemben csökken. Ennek értékelésénél azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a községben élők családi jövedelmének igen lényeges része, legalább egyötöde (a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak családjában több mint egyharmada) a háztáji és kisegítő gazdaságokból származik.

A községekben lakók családi jövedelme mögött tehát jelentős háztáji és kisegítő gazdaságban végzett többletmunka áll. E nélkül a községi jövedelemszint még jobban elmaradna a városi, különösen a fővárosi átlag mögött.

E különbségek értékeléséhez természetesen az is hozzátartozik, hogy a falusi települések sem egyformák. Ahogy korábban már jellemeztük, a községeknek is a hagyományos falutól a városjelölt faluig többféle típusuk van. A falusi hálózat egy kisebb része gyorsan urbanizálódik, részben kiemelkedik (vagy már ki is emelkedett) a falusi településhálózathoz; jórészt már kisvárosi funkciókat tölt be, vagy városi agglomeráció részévé vált. Mindössze 200–250 község tartozik ebbe a csoportba, de népességük kb. 1,8 millió. Ezeket a községeket már nem nevezhetjük falvaknak; a községek infrastrukturális beruházásai elsősorban ide irányulnak és itt valósulnak meg.

A másik községcsoportban kb. ugyanennyien élnek. Ide csaknem 1000 község tartozik (nagyjából az alsófokú központok). Ennek fejlődése nem azonos irányú: mintegy felük stabilizálta népességét és jól halad a falusi központfunkció betöltése felé (amely színvonalas alapszolgáltatást nyújt társközségei számára is), másik felük viszont kevésbé fejlődik és népességéből erősen veszít.

Végül két falusi településcsoportra — a szórványfalura és a hagyományos falvakra — az életkörülmények elmaradottságának fokozódása jellemző. Lakosaik száma több mint félmillió. Ezeknek a településeknek a népessége fogy, társadalmi szerkezetük eltorzul, a falvakat a korábban meglevő alapvető intézmények is elhagyják. Ehhez a csoporthoz sorolhatók a tanyák is, további félmillió lakossal. Több mint egymillió embernek — koruktól, foglalkozásuktól, munkájuktól függetlenül csupán azért, mert meghatározott településkategóriában élnek — alapvető ellátottsága hátrányosabb az országos átlaghoz képest. Ezek a települések sem az iparosodó mezőgazdaság, sem a falusi népesség infrastrukturális-civilizációs igényeit nem tudják kielégíteni, ezért a velük való törődés a mindkét területen kívánatos változtatás miatt fokozott gondosságot igényel.

A MAGYAR GAZDASÁGI ÉLET ÉS AZ ÉLELMISZER-GAZDASÁG

Az utóbbi évtizedekben a társadalmi változásokkal egyidőben gazdasági életünkben szintén történelmi horderejű változások következtek be. Ezek alapvetően meghatározzák a mezőgazdaság és az élelmiszeripar — összefoglalóan: élelmiszer-gazdaság — és az agrárviszonyok fejlődését is. Ezért a következőkben az agrárkérdéseket a magyar gazdasági élet egészébe illesztve vizsgáljuk.

GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS — GAZDASÁGI FEJLŐDÉS

Hazánk a felszabadulás óta eltelt időben a gazdasági növekedés legfőbb mutatói szerint a gyorsan fejlődő országok közé küzdötte fel magát. 30 éves időszakot figyelembe véve, az egy főre jutó nemzeti jövedelem Magyarországon gyorsabban emelkedett, mint az európai országok többségében. Ennek eredményeként a gazdaságilag közepesen fejlett színvonalú országok közé sorolható.

A nemzeti jövedelem 1980-ban csaknem ötszöröse volt az 1950. évinek és hatszorosa az 1945 előtti szintnek. A gazdasági növekedés évi üteme a nemzetközi összehasonlítás tükrében is viszonylag gyors volt: az utóbbi három évtizedben 5,5%, ami legalább egy százalékponttal nagyobb, mint az európai nem szocialista országok egészéé. A gazdasági fejlődés eredményeként az egy lakosra jutó relatív jövedelmi szint Magyarország és a legfejlettebb tőkés országok között jelenleg jóval közelebb áll egymáshoz, mint az 1950-es évek elején vagy a háború előtt. Napjainkban a magyar gazdaság fejlettségi szintje — ENSZ számítások, becslések szerint — a nyugat-európai élvonalnak mintegy kétharmada, az észak-amerikaiak 40%-a.

1950 és 1975 között a magyar ipar termelése évente átlagosan 7%-kal

8. Gazdasági fejlődésünk főbb mutatói
(1950 = 100)

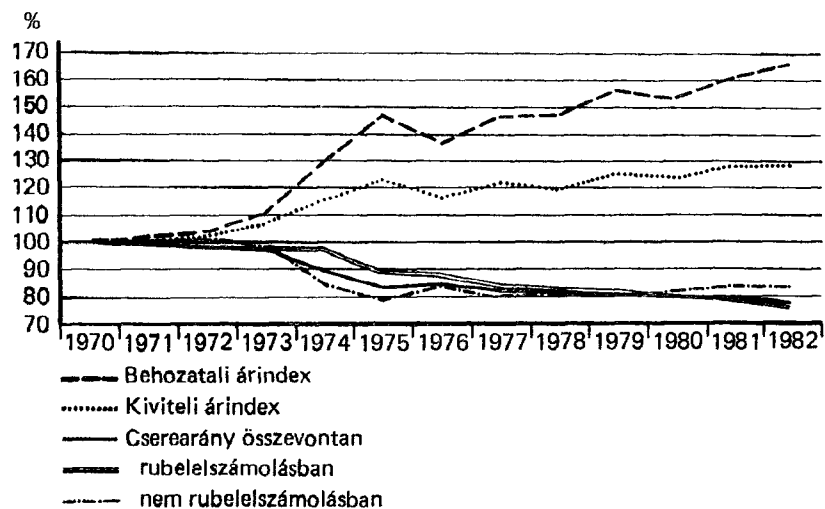
Megnevezés	1960	1970	1980
Nemzeti jövedelem	177	300	476
Állóeszközök állománya	142	217	384
Beruházások	197	448	707
Ipari termelés	267	523	843
gépipar	343	790	14-szeres
vegyipar	454	15-szörös	34-szeres
Ipari termelékenység	160	248	420
Mezőgazdasági termelés	120	146	207
növénytermelés	121	135	193
állattenyésztés	118	162	227
Külkereskedelmi forgalom			
import	309	794	21-szeres
export	266	705	19-szeres
Reálbér (egy keresőre)	154	199	243
Reáljövedelem (egy lakosra)	154	245	334
A lakosság fogyasztása (1 főre)	152	228	316

emelkedett, 1976–1980 között 3,4%-kal. Az ipari bázisra támaszkodva a mezőgazdaság és a többi népgazdasági ág fejlődése szintén meggyorsult. A mezőgazdasághoz szorosan kapcsolódó élelmiszeripari feldolgozás például már 1960-ban kétszerese, 1970-ben négyszerese, 1975-ben ötszöröse, 1980-ban pedig majdnem hatszorosa volt az 1950. évi élelmiszeripari termelésnek.

Az iparosodás eredményeként átalakult a magyar népgazdaság szerkezete, túlsúlyba jutott az ipar. Az ipar aránya a nemzeti jövedelemből a hetvenes évtized végén 61%-ot tett ki, beleértve az építőipar részesedését is. Az ipari termelés 1980-ban 8,5-szerese a 3 évtizeddel ezelőttinek és vezető ágazata, egyúttal meghatározó a magyar gazdaság, azon belül az élelmiszer-termelés fejlődésében. *Az ipar aránya a nemzeti jövedelem termelésében növekvő, a mezőgazdaság részaránya pedig törvényszerűen csökkenő.*

Az ötödik ötéves terv (1976–1980) a nemzeti jövedelem egy évtizeden át megszokott ütemű, évi 6%-os növekedését tűzte ki célul. Az utóbbi évek fejlődési üteme azonban ennél jóval alacsonyabb, mindössze 3,2%-

os, 1981–1982-ben pedig csupán évi 1,5–2%-os volt. Mindebben külső és belső körülmények egyaránt közrejátszanak. Nagy szerepük van a hetvenes évek közepén megváltozott külgazdasági feltételeknek: a tőkés világpiacon bekövetkezett árrobbanásnak, inflációnak és dekonjunktúrának, amelyek negatívan hatottak a magyar gazdasági életre is. A cserearány romlásának következtében jelentős árveszteségek keletkeztek. A magyar exportárak ára csak mérsékeltebben emelkedett, miközben az import döntő többségét kitevő nyersanyag-, energia- és olajárak többszörösére ugrottak.

6. ábra. Külkereskedelmi árindexek, cserearány (1970 = 100)

A nyersanyag és energiaárak 1973–1974. évi robbanásszerű növekedése az 1979–1980. években megismétlődött. A késztermékek árainál lényegesen gyorsabban emelkedtek más nyersanyagok árai is. A számottevő árveszteség a nemzeti jövedelem növekményének jelentős hányadát, az 1976–1978-as években mintegy 60%-át emésztette fel.

A külgazdasági körülmények más tekintetben is jelentősen megváltoztak. Felerősödött a konkurrenciaharc, fokozódtak a követelmények a minőség, a korszerűség iránt, éleződött az exportverseny. A fejlett tőkés országokban – a válságba került iparágak védelme és a megnövekedett munkanélküliség leküzdése érdekében – felerősödött a diszkrimináció

és a protekcionizmus. A szocialista importlehetőségek, a KGST-országok együttműködésének a fejlődése is elmaradt a feltételezettől. Mindez jelentősen csökkentette a magyar exportlehetőségeket, fokozta a gazdasági nehézségeket.

A magyar gazdaságirányítás a hetvenes évek közepén késve vonta le a szükséges következtetéseket. A vállalatok egyideig túlzott védeltséget élveztek, a nemzetközi mércével mért teljesítmények kellő növelése nélkül is jelentősen bővíteni tudták fejlesztési forrásaikat, valamint béremelési lehetőségeiket. A termelés továbbra is gyorsan nőtt, de bővülése nem járt együtt a fejlődés minőségi követelményeinek a teljesülésével, a termelési struktúra előnyös változásával, a jövedelmező export fokozásával. Emiatt a behozatali többlet minden évben nagyobb lett, a belföldi felhasználás a termelésnél gyorsabban nőtt.

Az utóbbi évtizedben egyre mélyülő nemzetközi krízis kiélezte a magyar gazdaság hosszú ideig rejtve maradt ellentmondásait; ilyenek: a túlzott mértékben anyag-, eszköz- és energiaigényes termelés, a gazdaság erejét meghaladó tőkés import igénybevétele, a szűk értelemben vett — mennyiségre orientált — termeléscentrikus fejlesztés, amely sok esetben még a közvetlenül kapcsolódó szállítási, tárolási, feldolgozási, kereskedelmi kapacitásokkal sem eléggé számolt. (Lásd pl. az ismétlődő almaértékesítési krízist.)

Mindebben természetesen szerepet játszanak más tényezők is, mint a termelési szerkezet és a hatékonyság lassú javulása, anyagellátási, szervezési hiányosságok. A munka fogyatékosságait a mezőgazdaságban egyes évek kedvezőtlen időjárása is tetézte. De kedvezőtlenül hatnak olyan objektív körülmények is, mint a munkaerőforrás alakulása, egyes ágazatokban elapadása, az állóeszköz-igényesség fokozódása, amely gyakran importigény-emelkedéssel kapcsolódik egybe.

Ilyen körülmények között az MSZMP Központi Bizottsága 1978 végén radikális változásokat határozott el. Ezek eredményeként 1978 óta főleg az export növelésével, az import csökkentésével, a beruházások és a fogyasztás visszafogásával sikerült megállítani a gazdasági egyensúly romlását. Ez a tervgazdálkodás erejét mutatja, és a legsúlyosabb gondokat átmenetileg megoldja. A tartós megoldás feltételeit azonban végső soron nem az elosztási, hanem a termelési szférában kell megteremteni. Ebben a mezőgazdaság és élelmiszeripar fejlesztése az egyik reális lehetőség, melynek a feltételei viszonylag kedvezőek.

Igen lényeges azonban, hogy a gazdasági fejlődés milyen struktúrában

és egyensúlyi körülmények között megy végbe. Ha például a termelés jelentős részét (a cserearány-veszteségek, vagy a nem gazdaságos termelés, továbbá a kereslet visszaesése miatt) nem lehet előnyösen realizálni a külpiacokon, nem lehet eladni belföldön, ha az indokoltnál jobban növekszik a készletek és a befejezetlen beruházások aránya, ilyen esetekben a fejlődés a termelés jelentős növekedése mellett sem minősíthető dinamikusnak.

A nyolcvanas években az egyensúlyjavítással kapcsolatos követelmények Magyarországon is szükségessé tették, hogy a gazdasági növekedés üteme jobban igazodjon az import, elsősorban a szocialista import, továbbá az export, különösen a gazdaságos tőkés export bővítésének a lehetőségeihez. Ebből adódóan a termelés általános növekedésének üteme szükségszerűen mérséklődött. A mennyiségi növekedés helyett — az intenzív fejlesztés igényeivel is összhangban — a gazdálkodás minőségi követelményei kerültek előtérbe. Ez nem zárja ki, sőt igényli egyes ágazatok, vállalatok tevékenységének dinamikus fejlődését.

JÖVEDELEM, ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

Kiegyensúlyozott gazdasági fejlődésre általában az a jellemző, hogy a nemzeti jövedelem felhasználásban a felhalmozás és a lakossági fogyasztás között az adott időszakra vonatkozóan optimális arány alakul ki. Ez az alapja a tartós életszínvonal-emelkedésnek. A harmonikus gazdasági és társadalmi fejlődés azonban megköveteli a nemzeti jövedelem és benne a beruházások és fejlesztések mellett a fogyasztás arányos és megfelelő ütemű növekedését is.

A fejlesztés és a fogyasztás ésszerű arányának kialakítása igen lényeges, mert az elosztható javak mennyisége nem bővíthető akarattunk szerint. Ennek mértéke és lehetőségei osztársadalmi méretben a munka és a gazdálkodás eredményeitől függenek. Magyarországon a népgazdasági egyensúly megteremtéséből adódó követelmények azzal járnak, hogy a nemzeti jövedelem belföldi felhasználása — ezen belül a lakosság fogyasztása — lassúbb ütemben nőhet, mint a nemzeti jövedelem.

A lakosság fogyasztása természetesen nem azonos az *életszínvonallal*. Ez utóbbi összetettebb fogalom. Főbb meghatározói:

a) a bérek és a jövedelmek nagysága és ezzel együtt a lakosság ellátottsága anyagi javakkal, valamint szolgáltatásokkal;

b) a foglalkoztatottság mértéke, a munkaidő, illetve a szabadidő hossza, a munkakörülmények;

c) az egészségügyi, szociális és kulturális ellátottság színvonala, feltételei;

d) a lakáskörülmények, a kommunális ellátottság;

e) a létbiztonság alakulása, a társadalmi közérzet.

Az életszínvonal tehát az életkörülmények és a munkafeltételek összessége. Ebből következik, hogy az életszínvonal nem mérhető egyetlen mutatóval, csak a mutatók egész rendszerével, illetve egyes elemei nem is számszerűsíthetők. Vegyük sorra röviden a következőkben a legfőbb jellemzőket.

A lakosság *egy főre jutó reáljövedelme* az utóbbi évtizedekben jelentős mértékben nőtt, a felszabadulás előttihez képest a hatvanas évek végéig megkétszereződött. Különösen meggyorsult a fejlődés a harmadik öt éves tervben, 1966 és 1970 között. Kielégítően alakult a hetvenes évek első felében is, azóta viszont növekedési üteme lelassult.

A pénzjövedelmek valóságos értékét az határozza meg, hogy belőlük mennyi és milyen összetételű áru vagy szolgáltatás vásárolható meg. A *reálbér alakulását* a névleges bér és a fogyasztási cikkek és szolgáltatások árának együttes változása dönti el.

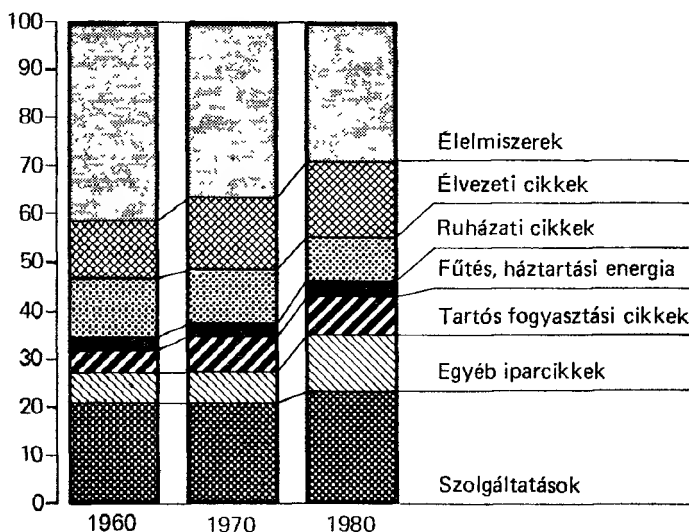
9. A fogyasztói árszínvonal, a reálbér és a reáljövedelem mutatói

Év	Az egy munkásra és alkalmazotti keresőre jutó			Egy lakosra jutó reáljövedelem
	nettó nominálbér	fogyasztói ár	reálbér	
1961–1965	2,3	0,5	+ 1,8	3,3
1966–1970	4,5	1,0	+ 3,5	6,2
1971–1975	6,2	2,8	+ 3,3	4,5
1976–1978	6,9	4,5	+ 2,3	2,1
1979	7,0	8,9	– 1,7	0,1
1980	7,4	9,2	– 1,6	0,4
1981	6,2	4,6	+ 1,5	2,2

A reálbér a hatvanas évek második felétől kezdve – lényegében az 1968. évi gazdaságirányítási reformot követő évtizedben – kedvezően alakult. Ez a tendencia még 1976–1978-ban is tovább tartott, pedig

akkor a reálbér-emelkedés, hasonlóképpen a lakosság fogyasztásának mintegy 8%-os növekedése is a gazdaság teljesítő képességét már túlhaladta.

A lakosság anyagi helyzetének jelentős javulása változást idézett elő a jövedelmek felhasználásában, a *fogyasztás összetételében is*. Erre az utóbbi évtizedben egyre erőteljesebb szerkezeti átalakulás jellemző. Az adatok azt tükrözik, hogy minél magasabb a fogyasztás színvonala, annál alacsonyabb az élelmiszerekre és a ruházatra fordított kiadások aránya és annál magasabb a fogyasztás egyéb összetevőinek a súlya.

7. ábra. A fogyasztás összetétele (%)

A fogyasztási struktúra változásának legjellegzetesebb vonása a tartós fogyasztási javak vásárlásának gyors ütemű emelkedése és ennek révén a háztartási munka gépesítésének, a televíziók és rádiók számának, a személygépkocsi-állománynak a növekedése.

A főbb tartós fogyasztási cikkekből ezer lakosra jutott (db)

	1960-ban	1970-ben	1980-ban
hűtőszekrény	4	103	287
mosógép	45	179	297

	1960-ban	1970-ben	1980-ban
porszívó	11	99	221
rádió	222	245	244
televízió	10	171	258
személygépkocsi	3	23	94
motorkerékpár, robogó	24	59	63

További figyelemre méltó változás a háztartások energia-struktúrájának átalakulása a villamos energia és a gázfogyasztás javára a hagyományos energiafogyasztással szemben. A lakossági vásárlásokban egyre nagyobb súlyt képviselnek az értékesebb, magasabb feldolgozottsági fokon forgalomba hozott, minőségileg jobb termékek is.

A magyar fogyasztás szerkezeti átalakulása lényegében azonos vonásokat mutat a hasonló gazdasági fejlettségű országokéval. Sajátosságai abban jelentkeznek, hogy az élelmiszer-fogyasztás gyors növekedése tartósan bizonyult, az összfogyasztás felgyorsuló üteme mellett is jellemző maradt, továbbá az élvezeti cikkek fogyasztása a gazdaságilag fejlettebb országokban tapasztalhatónál is gyorsabban növekszik.

Figyelmet érdemelnek *az egyes társadalmi rétegek fogyasztásában meglevő különbségek is*. A lakosság csaknem 60%-át kitevő munkások és egynegyedét képező szellemi foglalkozásúak jövedelmében a pénzbeli jövedelem van túlsúlyban, s annak növekedésével a tartós fogyasztási javak vásárlása az átlagosnál erősebb. Az élelmiszer-fogyasztásban a biológiailag értékesebb és iparilag magasabb fokon megmunkált áruk beszerzése növekszik. Az itt jellemzett változások szorosan kapcsolódnak az urbanizáció előrehaladásához.

A lakosság anyagi helyzetében bekövetkezett javulás ellenére fogyasztási struktúránk két területen elmaradott. Az egyik a személygépkocsi-használat, a másik pedig a lakáshelyzet. A személygépkocsi-állomány ezer lakosra számítva a fejlett tőkés országokban 3–5-szöröse a magyar-nak, de meghalad bennünket az NDK, Csehszlovákia és Jugoszlávia is, ahol saját gépkocsigyártásuk bázisán a tömeges motorizáció előbbre tart.

A második világháború súlyos pusztítást okozott az ország lakásállományában. A budapesti lakóépületek 70%-a súlyosan megrongálódott. Az ország lakásállománya 1946-ban 2,4 millió lakás volt, 70%-a egy-

szobás és csak 13%-a komfortos. Jelentősebb lakásépítés a hatvanas évektől kezdődött. 1960 és 1980 között 1,5 millió lakás épült, a 100 lakásra jutó népesség 349 főről 304 főre csökkent. A komfortos lakások aránya pedig 50% fölé emelkedett. 1980 és 1985 között a tervekben 370—390 ezer új lakás építése és 90—100 ezer lakás felújítása szerepel. Az állami források célszerűbb felhasználása mellett növekszik a személyi tulajdonú és a szövetkezeti lakásépítés. Az állami támogatás a családok szociális, jövedelmi és vagyoni helyzetéhez kapcsolódik. A lakásigények kielégítésében előnyben részesülnek a fiatal házaspárok és a sokgyermekes családok.

Életszínvonal-politikának egyik legfontosabb követelménye, hogy az életszínvonal alakulása legyen összhangban a gazdasági eredményekkel. A gazdaság fejlesztése ugyanis megszabja a jövedelmek, a fogyasztás növelésének anyagi lehetőségeit, az életszínvonal, életkörülmények alakulása pedig visszahat a gazdasági fejlődésre. Egy-egy időszakban az életszínvonal emelésének olyan módjait, formáit célszerű alkalmazni, amelyek a legjobban segítik a gazdaság fejlődését.

A magyar életszínvonal-politika további fontos alapelve, hogy aki többet nyújt a társadalomnak, többet kapjon, aki jobban dolgozik, többet keressen. A szocialista egyenlőség tehát az elosztásban úgy érvényesül, hogy mindenkit a munka alapján értékelnek. A jobb munkára való anyagi ösztönzéssel együtt érvényesül az erkölcsi elismerés is.

A dolgozók munkájuk alapján szerzett jövedelmükből eltérő nagyságú családot (gyermeket és öreget) tartanak el. Azokban a családokban, amelyekben növekszik a keresők száma, az egy főre jutó jövedelem az átlagot meghaladóan emelkedik. Ha viszont a család keresőinek a száma (pl. nyugdíjazás miatt) csökken, vagy növekszik az eltartottak száma, a jövedelem is csökken. Mindez jövedelmi egyenlőtlenséget okoz az egyes családok között, amit mérsékelni célszerű. Ezért a kormány az ország anyagi lehetőségeivel összhangban a társadalmi juttatások és a lakossági infrastruktúra (lakás- és egészségügyi ellátás, tanulási lehetőség) fejlesztése útján igyekszik elősegíteni a családi jövedelemszínvonal-különbségek mérséklését, egyúttal az életkörülményeknek a dolgozók többségét érintő javítását.

A létbiztonság, a személyiség kibontakozásának elősegítése érdekében az életszínvonal-politika vállalja az alapvető emberi szükségletek jelentős részének kielégítését. Az egészségügyi ellátáshoz és az iskoláztatáshoz állampolgári joggal jut a lakosság. Az utóbbi 2 évtizedben jelentősen bővült és egységessé vált a nyugdíjrendszer, a gyermeknevelés segítése

érdekében növekedett a családok, a dolgozó anyák támogatása, gyarapodott a gyermekintézmények férőhelyeinek száma, fejlődött az egészségügyi ellátás, javultak a munkahelyi szociális feltételek. 1982-ben a társadalmi juttatások összege 4-szerese volt az 1960. évinek és a lakosság jövedelmén belül a 18%-kal szemben elérte a 32%-ot, miközben a reáljövedelem is megháromszorozódott.

A nyolcvanas években — a szűkös gazdasági lehetőségek miatt, más országokhoz hasonlóan — egyelőre nincs mód a társadalmi juttatások, a szociális ellátás látványos bővítésére. A magyar életszínvonal-politika azonban továbbra is annak megvalósítására törekszik, hogy a társadalmi juttatások az összes jövedelmeknél gyorsabban emelkedjenek. A juttatások fejlesztésénél alapvető cél a több gyermekes családok életkörülményeinek, a gyermeknevelés feltételeinek a javítása, az idős korúakról való gondoskodás.

A LAKOSSÁG ÉLELMISZER-FOGYASZTÁSA

Az élelmiszer-gazdaság egyik fő feladata: *a lakosság minél bőségebb ellátása élelmiszerekkel.* A magyar élelmiszer-gazdaság alapvető élelmiszerekkel — a növekvő igényekkel összhangban — ellátja a lakosságot, sőt, egyre nagyobb mértékben még exportál is.

A magyar és a nemzetközi tapasztalatok egyaránt jól mutatják, hogy a magyarországihoz hasonló adottságú és fejlettségű országokban *a gazdasági stabilitásnak is egyik fontos összetevője az élelmiszer-termelés és -ellátás alakulása.*

A lakosság jövedelmének jelentős hányadát költi élelmiszerekre — és ezt a fogyasztást mással nem helyettesítheti —, ezért nyilván igen érzékenyen reagál az élelmiszer-ellátás és az árak ingadozásaira.

A két világháború között Magyarországon a lakosság élelmiszer-fogyasztása mind mennyiségi, mind minőségi szempontból igen hiányos volt. A munkások és a dolgozó parasztok táplálkozása az alapvető tápanyagszükségletet sem elégítette ki, sőt, a parasztság szegényebb rétege kifejezetten éhségszínvonalon táplálkozott.*

A táplálkozásban gyökeres változás csak a felszabadulás után következett be.

* J. de Castro: Az éhség földrajza. Budapest 1955.

A háború utáni esztendőekben először a fenyegető éhséget kellett leküzdeni. 1950-ben az élelmiszer-fogyasztás már elérte a háború előtti átlagos színvonalat, de még hosszú ideig, csaknem az ötvenes évek végéig — a széles néprétegek fogyasztásának növekedése miatt — a mennyiségi igények kielégítése állt előtérben. Csak az ötvenes évek végén és a hatvanas években következett be — mind a színvonal, mind az összetétel tekintetében — minőségi változás.

10. A fontosabb élelmiszerek egy főre jutó fogyasztása
(kg)

Az élelmiszerek megnevezése	1934—38	1950	1970	1980
Hús összesen	32,2	34,2	60,4	73,8
ebből baromfihús	8,3	8,4	14,2	18,0
Zsiradék összesen	17,0	18,7	27,7	30,5
Tej, tejtermék	101,9	111,9	109,6	166,1
Tojás	5,2	4,7	13,7	17,7
Zöldség	50,0	75,3	83,2	79,6
Gyümölcs	45,0	39,6	72,5	74,9
Liszt	144,7	141,2	124,1	111,7
Burgonya	130,0	108,7	75,1	61,2
Cukor	10,5	16,3	33,5	37,9

A magyar élelmiszer-fogyasztás egyre jobban megközelíti a gazdaságilag fejlett országokét, nemcsak mennyiségben, hanem összetételében is. Ez a kép azonban a főbb élelmiszerek fogyasztásában igen változó. Csökken a liszt és burgonya fogyasztása. Magas a húsfogyasztás útján fedezett fehérjearány és viszonylag alacsony — bár növekvő — a tej- és tejtermék-fogyasztás útján nyert fehérjék aránya. A nyolcvanas évek elején az összes elfogyasztott állati fehérjének több mint 50%-át fedezte a lakosság hús- és halfélékből és csak egyharmadát tej- és tejtermékből. Kedvező viszont, hogy az egy főre jutó baromfihúsfogyasztás Magyarországon több mint kétszerese az európai átlagnak. Jelentősen növekszik a fogyasztásban a feldolgozott (félkész, konzervált, hűtött) élelmiszerek aránya is, ami a háztartási munka könnyítésén kívül ugyan-csak a táplálkozás kultúrájának fejlődésére utal.

A fogyasztás az egyes népességcsoportok szerint erősen differenciálódik. Szerepe van ebben a fogyasztási szokásoknak, a foglalkozás sajátosságainak és nem utolsósorban a jövedelemnek. *A saját termelésből származó fogyasztás aránya* az utóbbi években a munkás- és alkalmazotti rétegeknél 12–13% körül mozgott, és kismértékben meghaladta a háztartáson kívüli — vendéglátóipari, munkahelyi, iskolai — étkezés arányát. A paraszti és kettős jövedelmű népességnél a saját termelésű és természetbeni fogyasztás aránya napjainkban is eléri az 55–56%-ot.

A munkások és a szellemi foglalkozásúak háztartás-statisztikai adatai szerint a lisztfélék fogyasztása az utóbbi évtizedben kisebb mértékben már csökkent, de ezzel egyidőben nőtt a péksütemény-, a száraztészta-, és a rizsfogyasztás. A cukorfogyasztás kismértékben, az édesáruké jelentősebben emelkedett. Az állati termékek közül mind a húsfélék, mind a tej és tejtermékek fogyasztása számottevően nőtt.

A falusi táplálkozás kevésbé változatos, mint a városi. Túlzott a sertésszár, a szalonna és a hideg ételek fogyasztása. A húsfogyasztáson belül alacsony a marha- és a sertéshús, magasabb a baromfihús aránya. A tej és tejtermék fogyasztása a kívánatosnál alacsonyabb, a zsíroké és szénhidrátoké viszont lényegesen magasabb, mint a munkásoknál és az alkalmazottaknál. Zöldség- és gyümölcsfélékből a falusi lakosság fogyasztása magasabb, mint a munkásoké, de igen nagy területi szóródás tapasztalható. A falusi lakosság élelmiszer-fogyasztásában számottevően alacsonyabb a feldolgozott áruk részaránya.

A fogyasztás mennyiségét és szerkezetét tehát jelentősen befolyásolják a települési körülmények, a foglalkozási helyzet (nehéz és könnyű munka), a konvenciók (pl. a falusi fogyasztási szokások) és a vásárlási lehetőségek, a jövedelmi és árviszonyok, továbbá más tényezők is.

A magasabb jövedelmű családokban — városon és falun — rendszerint nagyobb az élelmiszer-fogyasztás és egészségi szempontból kedvezőbb az összetétele is. Ezek a családok több fehérjét, zöldség- gyümölcsféléket és kevesebb kenyeret, lisztet fogyasztanak.

Az alacsonyabb jövedelmű családok egy főre jutó fogyasztása — városon és falun egyaránt — kenyérből és lisztfélékből nagyobb, a többi fontos élelmicikkben azonban jelentősen elmarad nemcsak a legmagasabb jövedelmű háztartásokétól, hanem a közepes jövedelműekétől is.

Az élelmiszer-fogyasztás mennyiségi növekedésén belül fő tendenciának az állati fehérjék — különösen a tej és tejtermékek —, továbbá a vitamindús (nyers és feldolgozott) élelmiszerek iránti igények növekedését

tarthatjuk. Jelenleg is túlzottan magas a cereáliák (kenyér, liszt, őrlemények, rizs), valamint a burgonya aránya. Főleg tradicionális étkezési szokások miatt változatlan a zsiradékfogyasztás színvonala, amely nemzetközi összehasonlításban is magas és összetétele nem kedvező, mert túlzottan magas a sertézsír aránya a növényi olajokéhoz képest. Táplálkozásiélettani szempontból a hús, a tej és tejtermékek, a tojás, a zöldség- és gyümölcsfélék fogyasztásának növelése kívánatos.

Lakosságunk élelmiszer-fogyasztásának szerkezete nemcsak táplálkozás-élettani okokból, hanem a gazdasági feltételek oldaláról is újabb igényeket támaszt. A fogyasztók joggal kifogásolják az élelmiszerek egy részének állandó vagy visszatérő minőségi hibáit. Ezekben főként a kapacitáshiány, a korszerűtlen termelési feltételek, a technológia, a szállítás, s az árusítás technikai felkészültsége játszanak szerepet. Emiatt nem elég hatékonyan használjuk fel a megtermelt élelmiszereket, azokat gyakran jelentős veszteségekkel értékesítjük.

Az élelmiszerek és élvezeti cikkek jelentékeny részének kínálata korszerűtlen. A lakosság számára értékesített élelmiszereknek még mindig nagyobb hányada nyers vagy csak elsődlegesen feldolgozott formában kerül forgalomba. Kevés az iparilag magas fokon feldolgozott, korszerűen csomagolt, palackozott termék, alacsony a vendéglátás szerepe a lakosság élelmiszer-ellátásában. Csak lassan s nem egyenletesen bővül az élelmiszerek választéka, elégtelen számban kerülnek új termékek forgalomba. A legtöbb ágazatban a gyártástechnológia is elmaradott. A nyers termékeknél a minőségi osztályozás és a csomagolóstechnika alacsony fokú.

Elégtelen a termelői és a kereskedelmi tárolási kapacitás, különösen kevés a modern technikával felszerelt tárolóhely. Alig léptünk előre a hűtőlánc kiépítésében, s a korszerű árusítási feltételeket biztosító kereskedelmi hálózat fejlődése sem kielégítő. Emiatt a mélyhűtött élelmiszerek kínálata például ingadozó.

Az életszínvonal jelentős emelkedése esetében a társadalom egészének élelmiszer-fogyasztási igényei jól érzékelhető módon változnak, egyre nagyobbak a minőség javítása iránti igények. A változások egy része „automatikusan”, a reáljövedelmek növekedése, s különböző társadalmi és gazdasági tényezők hatására következik be. Más része tudatos befolyásoló tevékenység révén, részben a termelők és a kereskedelem kínálatának hatására, továbbá árpolitikai és más intézkedések nyomán valósul meg.

A lakosság igényeivel rendszerint megegyezik az a társadalmi célkitűzés, hogy az élelmiszer-fogyasztás szerkezete jobban közelítsen a táplálkozás-élettani követelményekhez. A jövedelem növekedése az állati termékek, továbbá a zöldség- és gyümölcsfélék fogyasztásának fejlődését ösztönzi. Ezt a tendenciát azonban tudatosan is erősíteni kell, egyrészt a kínálat megfelelő javításával, másrészt megfelelő árupropagandával, esetenként pedig gazdasági intézkedésekkel.

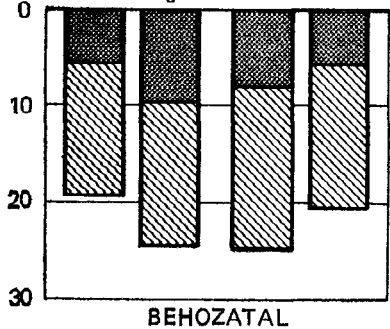
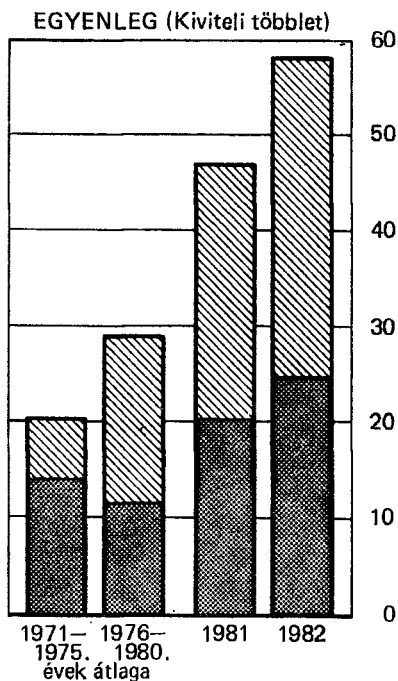
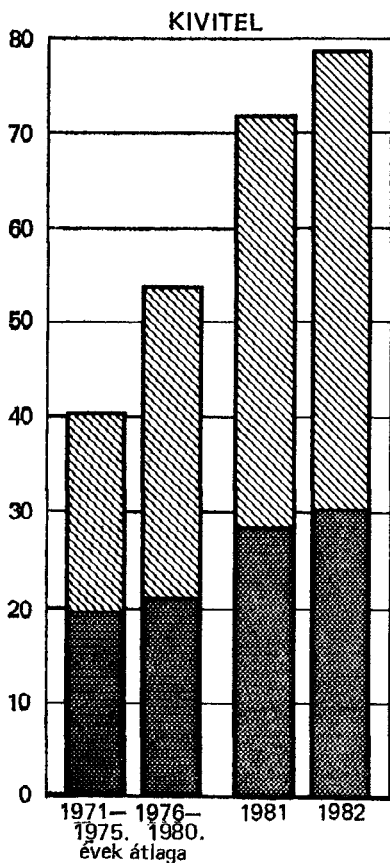
A MAGYAR ÉLELMISZER-TERMELÉS ÉS A KÜLGAZDASÁG

A mezőgazdaság alapvető feladata a lakosság minél bőségesebb ellátása élelmiszerekkel. Attól függően, hogy egy országban a rendelkezésre álló földterület, állattállomány, feldolgozó ipar és egyéb eszközök segítségével hogyan lehet megoldani az ott élő népesség ételmezését, lehetnek egyes országok élelmiszerekből önellátóak, sőt exportőrök, mások kisebb-nagyobb mértékben élelmiszereket importálnak.

Magyarország azok közé az országok közé tartozik, amelyekben az ország termőterületének túlnyomó része művelés alatt áll és sem a mezőgazdasági földterület, sem a szántóterület jelentős mértékben nem bővíthető. Tízmillió lakosra nem egészen 5 millió hektár szántóterület jut, egy lakost tehát fél hektárnál kisebb szántóterületről kell étellemezni. A felszabadulás előtt is exportáltunk élelmiszereket, bár a belső fogyasztás alacsony és kedvezőtlen összetételű volt. *Ma azzal egyidőben, hogy a magyar nép lényegesen több és jobb minőségű élelmiszereket fogyaszt, az ország jóval többet is exportál.* A magyar gazdaságpolitika a kedvező termelési adottságokat mindig igyekezett export révén is hasznosítani.

MEZŐGAZDASÁGI TERMÉKEK ÉS ÉLELMISZEREK KÜLKERESKEDELMI FORGALMA

Mezőgazdasági és élelmiszerexportunk az ötvenes években hosszú ideig a két világháború közötti szint alatt volt, csak a hatvanas évek elején érte el az 1934–1938-as évek átlagát. A magánparaszti gazdálkodás időszakában 15 év kellett ahhoz, hogy az agrárexport elérje a két világháború közöttit, a szocialista nagyüzemi gazdálkodás utóbbi 10 éve alatt pedig

8. ábra. Mezőgazdasági és élelmiszeripari külkereskedelmi forgalom
(határparitáson, milliárd Ft)

ezt a magasabb szintet is két és félszeresével túlhaladta. A lakossági igények jobb kielégítése mellett a mezőgazdasági és élelmiszeripari termelésnek a hetvenes években bekövetkezett növekedése lehetővé tette az élelmiszerexport jelentős fokozását. Erre utalnak a 11. táblázat adatai.

11. Mezőgazdasági és élelmiszeripari export
(1970 – 1980)

Megnevezés	1980 az 1970. év %-ában	Megoszlás, %	
		1970	1980
Összesen	248,3	100	100
ebből: rubelben	192,0	35,5	27,4
dollárban	279,1	64,5	72,6

Forrás: Dr. Némethi László: A hetvenes évtized élelmiszer-gazdasága. Mezőgazdasági Kiadó 1981.

Az agrárexport növekedése az utóbbi tíz év átlagában jóval gyorsabb volt a termelés emelkedésénél, meghaladta az évi 10%-ot. Különösen gyors ütemben nőtt a dollárbevételező export.

A teljes képhez az is hozzátartozik, hogy jelentős növekedés ellenére az agrárexport ma már kisebb részét teszi ki az összes magyar exportnak, mint 30 – 40 évvel ezelőtt. A két világháború között a mezőgazdaság és élelmiszeripar még 2/3-os arányt képviselt az összes exporton belül. A szocialista iparosítás eredményeként az exportban is az ipar került túlsúlyba.

A dollárelszámolású népgazdasági exportban a mezőgazdaság és élelmiszeripar részaránya 1982-ben meghaladta a 37%-ot, amely jóval magasabb az összexporton belüli aránynál. Ez is arra utal, hogy az agrár-export Magyarországon az igen számottevő iparfejlesztés után sem elhanyagolható jelentőségű. Az élelmiszer-gazdaság továbbra is jelentős dollárbevételező juttatja az országot. Ez még inkább így lenne, ha az exporttal egyidőben nem növekedett volna gyors ütemben a mezőgazdaság és élelmiszeripar számára szükséges import.

A mezőgazdasági és élelmiszeripari import ugyanis az utóbbi 3 évtizedben szintén megtöbbszöröződött. Ez jelentős mértékben összefügg azzal,

12. A külkereskedelem áruösszetétele 1981-ben

(%)

Megnevezés	Behozatal	Kivitel
Mezőgazdasági termékek, élőállatok, élelmiszeripari termékek	9,1	25,2
ebből: mezőgazdasági termékek	2,9	9,9
élelmiszeripari termékek	6,2	15,3
Gépek, szállítóeszközök, egyéb beruházási javak	17,6	25,3
Fogyasztási iparcikkek	9,3	15,9
Anyagok, félkész termékek, alkatrészek	48,9	29,5
Energiahordozók, villamos energia	15,1	4,1
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv, 1981.

hogy számottevően emelkedett a termelés növekedését megalapozó, de itthon megfelelő mennyiségben nem termelhető mezőgazdasági anyagok, főleg fehérjetakarmányok, egyes években takarmánygabonák felhasználása és kisebb mértékben a nemesített vetőmagvak és tenyészállatok behozatala. A hazai fogyasztás kielégítése érdekében igen gyorsan nőtt a déli-gyümölcs, kávé, fűszerek és egyéb élvezeti cikkek behozatala is. A behozatal értékének csaknem felét tette ki a hazai termelés ingadozásait kiegyenlítő import. A hatvanas évek elején az ellátáshoz még búzaimportra is szükség volt, más években pedig sertéshús, cukor, vaj, zsír behozatala is szükségessé vált. Különösen a tőkés viszonylatból származó import nőtt gyors ütemben. Míg 1960-ban a mezőgazdasági és élelmiszerimportnak még csak 37%-a származott tőkés országokból, a hetvenes évek végén már 80%-a.

Az import súlyának a megítéléséhez az is hozzátartozik, hogy az agrár-import részaránya a népgazdaság összes importjából alacsony, amely az utóbbi években még tovább mérséklődött. A jelenlegi arány mindössze egyharmada-egynegyede az importigényes ágazatokénak.

Nagyon lényeges, hogy a mezőgazdasági és élelmiszer-behozatal hosszú idő óta jóval kisebb az exportnál, többéves viszonylatban kb. annak egyharmada. Mezőgazdasági és élelmiszeripari áruink kiviteli és behozatala

tali egyenlege tehát hosszú idő óta kiviteli többlettel zárul, vagyis aktív. A magyar élelmiszer-gazdaság nettó exportőr.

A mezőgazdasági és élelmiszeripari áruk külkereskedelmi forgalmának aktív egyenlege a Külkereskedelmi Évkönyvek adatai szerint a következőképpen alakult:

	rubel és	dollár viszonylatban
1950-ben	702 millió DFt,	760 millió DFt;
1960-ban	399 millió DFt,	755 millió DFt;
1970-ben	2060 millió DFt,	887 millió DFt;
1975-ben	5430 millió DFt,	1027 millió DFt;
1976-ban	12 652 millió Ft,	10 747 millió Ft;
1982-ben	16 366 millió Ft,	41 553 millió Ft.

Az elmúlt harminc éves időszak túlnyomó részében – néhány kedvezőtlen évet leszámítva – a népgazdaság külkereskedelmi forgalmának egyenlegét az élelmiszer-gazdaság kedvezően befolyásolta. Az 1980. évi adatok a 13. táblázaton a következő képet mutatják.

13. Külkereskedelmi forgalmunk 1980-ban
(millió Ft)

Megnevezés	Szocialista országok	A világ többi része	Összesen
Összes			
behozatal	151 755,4	148 143,1	299 898,5
kivitel	154 864,1	126 148,2	281 012,3
egyenleg	+ 3 108,7	- 21 994,9	- 18 886,2
Ebből mezőgazdasági és élelmiszeripari áruk			
behozatala	5 666,7	19 419,2	25 085,9
kivitele	34 769,5	28 162,9	62 932,4
egyenlege	+ 29 102,8	+ 8 743,7	+ 37 846,5

Forrás: Mezőgazdasági szervezetek gazdálkodása a számok tükrében. KSH 1981.

A mezőgazdasági és élelmiszer-árufőcsoport aktívumának hatását azonban nem szabad túlbecsülni. A magyar külkereskedelemben – az exportban is – túlsúlyban van az ipar, s döntően ez határozza meg kül-

kereskedelmi és fizetési mérlegünket. Igaz, hogy a mezőgazdasági és élelmiszeripari kiviteli többlet hazánkban a külkereskedelmi egyensúly alakulását kedvezően befolyásolja, de napjainkban annak már nem meghatározó tényezője. Még inkább így van ez, ha azt is figyelembe vesszük, hogy az élelmiszer-termelés ipari eredetű termelőeszközök iránti behozatali igénye is számottevő, miután ezek jelentős része hazai termelésből nem szerezhető be.

Ugyanakkor nem szabad lebecsülni azt a hatást sem, amit az agrár- külkereskedelem az egész magyar népgazdaságra gyakorol. Gazdasági fejlődésünk ugyanis nem nélkülözheti az agrár- és élelmiszerexportból származó — és hosszabb idő óta növekvő — devizabevételt.

EXPORTSZERKEZET ÉS GAZDASÁGOSSÁG

Az utóbbi 30 évben gyökeresen átalakult a mezőgazdasági és élelmiszeripari export belső összetétele. Alapvetően megváltozott a feldolgozatlanul és a feldolgozottan exportált mezőgazdasági termékek aránya. 1938-ban az élő állatok és az egyéb feldolgozatlan nyersanyagok aránya a kivitelben 65, az ötvenes évek elején 52, napjainkban pedig 40–44% körül alakul. 1970 után ugyan a mezőgazdasági termékek kivitele gyorsabban nőtt az élelmiszeripariakénál, összességében azonban a nyerstermékek kivitele csökkent, s ez feltétlenül pozitív jelenség. A mezőgazdasági termékek kiterjedtebb feldolgozása munkaalkalmat teremtett a lakosság, a mezőgazdasági népesség számára is, és lehetővé tette, hogy a mezőgazdasági termékeket megnövelt értékkel, értékesebb formában vigyék ki külföldre.

Ugyancsak átalakult a kivitt áruk összetétele is. A két világháború közötti időszakban a mezőgazdasági kivitelben a legnagyobb volumenű tétel a kenyérgabona volt. A kenyérgabona — elsősorban a búza — exportja 1938-ban mintegy 25%-át adta az összes mezőgazdasági és élelmiszeripari kivitelnek. Kenyérgabonából az utóbbi években ismét van jelentősebb kivitel, de a hatvanas évek elején Magyarország még behozatalra szorult.

A felszabadulás előtt a kenyérgabona-export mellett jelentős szerepet játszott a takarmánygabona kivitele is. Részaránya természetesen kisebb volt, mint a kenyérgabonáé, de az összes exporton belül általában elérte, egyes időszakokban meg is haladta az 5–6%-ot.

A kenyérgabona után a legnagyobb jelentőségű kivitel a két világháború között igás- és vágóállatokból volt. Volumenében és arányában

azonban ez csak közvetlenül a második világháború előtt közelítette meg a kenyérgabona-kivitel, mintegy 20%-os részesedéssel. Az élőállatok kivitele a felszabadulás után is jelentős maradt, de aránya hosszú időn át folytonosan csökkent.

A növényi termékek közül az ipari növények kivitelének aránya nőtt, elsősorban az olajosmagvak, valamint a növényi olajok kivitele. Még ennél is nagyobb jelentőségű a zöldségfélék és a gyümölcsök kivitelének emelkedése. Ez érvényes a nyers gyümölcsökre és zöldségekre, valamint a konzervárura is. Nőtt még más, volumenükben viszonylag kisebb szerepet játszó, de összességükben nagyon fontos termékek kivitele is.

Az állattenyésztési ágazatok termékeinek súlya a kivitelben főként a felszabadulás után nőtt. Elsősorban vonatkozik ez a vágóállatokra, a húsrá és a húskészítményekre, amelyeknek külkereskedelmi forgalomban való részesedési aránya több mint kétszerese a háború előtti részarányának. Némileg fokozódott még a baromfitenyésztési ágazat termékeinek kivitt mennyisége és részaránya is.

A magyar élelmiszer-gazdaság termékeit mintegy száz országba exportálják. Nagy tehát a piacok száma, a magyar élelmiszerek a világ országainak többségébe eljutnak. Az országok nagy száma azonban nem tükrözi hűen a helyzetet, mert a magyar élelmiszer-gazdasági exportban erős koncentráció tapasztalható.

A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékeink alapvető külföldi piacai — ma csakúgy, mint a két világháború közötti időszakban — az európai országok. A kivitt termékeknek mintegy 96%-át európai országoknak adjuk el. A két világháború között Ausztria 26, Németország 37, Olaszország 11%-kal részesedett a magyar agrárkivitelből. Jelenleg hat szomszédos, vagy közel fekvő országba — a Szovjetunióba, az NDK-ba, Csehszlovákiába, az NSZK-ba, Olaszországba és Ausztriába — irányul a magyar mezőgazdasági és élelmiszeripari export kb. 70%-a.

A mezőgazdasági termékek kivitelének országok szerinti megoszlásában a felszabadulás után lényeges változások történtek. Mindenekelőtt megnőtt a Szovjetunió és a szomszédos népi demokratikus országok részesedése. A mezőgazdasági kivitelből kb. 46% jut a nem szocialista és 54% a szocialista országokra. A kivitel megoszlása egészségesebbé vált, a szállítási távolságok csökkentek.

Nemcsak viszonylagos súlyában, hanem szerkezetében is különbözik a kivitel, attól függően, hogy szocialista vagy nem szocialista országokról van szó.

A szocialista országokba exportált mezőgazdasági termékekre mindenekelőtt a sokféleség a jellemző. Az exporttermékek közül azonban rendszeresen kiemelkednek — közel 20%-os súlyukkal — a friss gyümölcsök és zöldségfélék. A kivitel döntő része növényi termékekből és a növényi termékeket feldolgozó élelmiszeripari ágak termékeiből áll. Ezek részaránya az összes kivitelben 76—80%-ot tesz ki. Az élelmiszeripari termékek közül legtöbb a gyümölcs- és főzelékkonzerv. Ezt követik a sorban az ital-, a dohány- és az egyéb élelmiszerárúk. Közülük a bor kivitele a legszámottevőbb. Az állatok és állati termékek aránya az utóbbi években növekedett, elérte a 25%-ot.

A nem szocialista országokba irányuló kivitel szerkezete más képet mutat. Itt az állati termékek vannak túlsúlyban, bár arányuk az utóbbi években csökkent. Öröndöletesen növekedett a feldolgozott termékek aránya. Jelentős a gyümölcs- és főzelékkonzerv, a fűszerőrlemény exportja, s az utóbbi időben emelkedett a húsipari termékek kivitele is.

Az exportszerkezet alakulása nagy figyelmet érdemel a külgazdasági egyensúly szempontjából is. A külkereskedelemben általános törekvés a nemzetközi munkamegosztás előnyeinek a kihasználása olyan termékek exportálásával, amelyek viszonylag kedvező munkaráfordítással állíthatók elő. Más oldalról előnyösnek tekinthető az olyan termékek importja, amelyek hazai viszonyok között aránylag nagyobb munkaráfordítással termelhetők, vagy ha más módon ki nem elégíthető társadalmi szükségletet fedeznek.

Természetesen a hazai természeti és gazdasági adottságok korlátokat támasztanak a tekintetben, hogy mely termék állítható elő nemzetközi viszonylatban kedvezőbb munkaráfordítással. A túl sok és drága importot kiváltó termelés például szükséges lehet a hazai ellátás miatt, ha ez előnyösebb az importnál, de külön vizsgálandó ezeknek a termékeknek az exportja a gazdaságosság alakulásától függően. A gazdaságosan előállítható termékek is versenyeznek egymással, a gazdaságosság mértékének függvényében, még akkor is, ha külpiaci elhelyezésük egyformán előnyös. Az exportorientációhoz további szempont, hogy mit könnyebb külföldön eladni, s mekkora bevétellel, mint ahogy mérlegelendő az is, hogy az ilyen árucikkek előállításához kedvezőek-e a hazai adottságok vagy kedvezőtlenek.

Lám mennyi figyelemre méltó körülmény, pedig valamennyit még fel sem soroltuk. Vagyis nagyszámú tényező szükséges ahhoz, hogy eligazodjunk az exportgazdaságosság kérdéseiben. Gyakran még tudományos

vizsgálatokkal is nehéz dönteni abban, hogy mely termékek kivitele előnyös. A kérdés fontossága azonban nem vitatható. A külkereskedelmi forgalomban a hazai termelés gazdaságossága is mérlegre kerül.

Az exportgazdaságosság vizsgálatánál annak kimutatására törekszünk, hogy egységnyi deviza megszerzése hány forint ellenében lehetséges. Gyakorlatilag azt mérlegeljük, hogy a kivitt termékekre fordított munkával mennyi rubelt, illetve dollárt lehet megszerezni.

Hosszabb időszak tapasztalatai alapján megállapítható, hogy a növényi ágazatok termékei általában előnyösebben exportálhatók, mint az állati termékeké, vagy mint a kertészetieké. Az egy hektárra jutó devizahozam alapján a magasabb feldolgozottságú termékek mutatói általában magasabbak. Az is tény viszont, hogy a feldolgozottsági fok növekedésével egyben a költségek importtartalma is növekszik. Ügyelni kell tehát arra, hogy ez a növekedés ne haladja meg a feldolgozottsági fok emelkedésével elérhető bruttó, vagy nettó exportárbevételi növekményt.

E kérdések vizsgálatánál nem szabad azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy az exportgazdaságosság alakulásában meghatározó szerepe van a külföldi áringadozásoknak. Ezért hosszabb távon is alaposan mérlegelendőek a változások, rövid távon pedig óvakodni kell az árváltozásokból levont, a fejlesztést — különösen a struktúraváltoztatást — közvetlenül érintő intézkedések megtételétől. Tény, hogy az exportgazdaságossági mutatók alapján gazdaságtalannak ítélt termék kivitele is indokolt lehet, ha annak ellenében olyan devizabevétélhez lehet jutni, amit más módon nem érhetünk el, pedig szükség van rá. Továbbá szükséges lehet az export akkor is, ha a gazdaságtalan vagy kevésbé gazdaságos export ellenében olyan termék importja válik lehetővé, amit otthon a kivittnél még gazdaságtalanabban vagy egyáltalán nem lehet előállítani. Ezek azok a komparatív előnyök, amelyek a gyakorlatban sokszor súlyosabban esnek latba, mint pusztán az exportgazdaságossági mutatók.

AZ ÉLELMISZER-GAZDASÁG SZEREPE A MAGYAR GAZDASÁGI ÉLETBEN

A főbb ágazatoknak a gazdasági életben betöltött szerepét leggyakrabban a bruttó termeléshez és nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás mértékével jellemzik. Magyarországon — mint általában az iparosodó országokban — gyorsan növekszik az ipar bruttó termelése és a nemzeti jöve-

delemhez való hozzájárulása, s kisebb mértékben emelkedik a mezőgazdaság összes termelése és hozzájárulása. Ez a folyamat törvényszerű velejárója a társadalmi munkamegosztás és munkatermelékenység növekedésének, a népgazdaság szerkezeti átalakulásának, iparosodásának.

Az értékmutatók azonban némileg torzítják a tényleges megoszlási arányokat, mert az általuk rajzolt kép az érvényes árrendszernek is függvénye. Az értékmutatók alakulását ugyanis két tényező dönti el: egyrészt maga az anyagi folyamat, amelyet ezek a mutatók jellemeznek, másrészt az, hogy milyen árakon történik a folyamatok számbavétele.

A mezőgazdasági felvásárlási árakat a magyar gazdaság egész eddigi történetében az jellemezte, hogy csak kismértékben tartalmaztak társadalmi tiszta jövedelmet. Az ipari árakba viszont a holtmunka- és az elevenmunka-ráfordítások fedezetén (a felhasznált termelési eszközök értékén és a munkabérekén) kívül még számottevő mennyiségű társadalmi tiszta jövedelem is be van építve. Ezért az érvényes árak a ténylegesnél valamivel nagyobbaknak tüntetik fel az ipar arányát a népgazdaságban, a mezőgazdaságét pedig aláértékelik.

Eltúlozni ezt a problémát mégsem szabad. Azonos tartalmú árak alapján mintegy ötödével lenne nagyobb a mezőgazdaság nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása a kimutatottnál. A részarány csökkenő tendenciája pedig alig módosulna, illetve csak kismértékben mérséklődne.

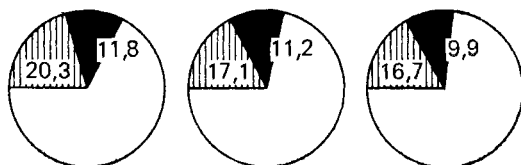
A mezőgazdaság és élelmiszeripar súlyát, szerepét jellemzi a 9. ábra.

Igen fontos tapasztalat az is, hogy valamennyi gazdasági összefüggés másképp jelenik meg, ha a mezőgazdaságot önmagában s másképp, ha az agráripari szféra keretében vizsgáljuk, például az élelmiszeriparral együtt.

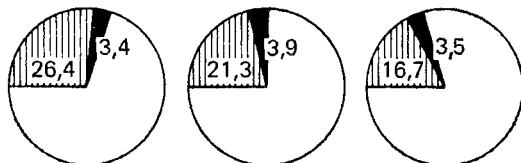
Az élelmiszer-gazdaság két oldalról kapcsolódik a népgazdaság többi területeihez. Egyfelől *a többi ágazat termékeinek a felhasználójaként*, tehát ráfordításain keresztül illeszkedik az egész népgazdaság termelő-folyamatába; másfelől *kibocsátásain keresztül kapcsolódik a népgazdasághoz*, termékeket ad át ipari hasznosításra, közvetlenül fogyasztásra és exportra.

A mezőgazdaság részarányának csökkenése tartós tendencia. (Ezt az élelmiszeripar vitathatatlanul mérsékli, de nem szünteti meg.) Hozzá kell azonban tennünk, hogy valóban csak viszonylagos csökkenésről van szó, hiszen a népgazdaságnak átadott élelmiszerek mennyisége rendszeresen növekszik. Hasonlóképpen rendszeresen nő az exportált mennyiség is, amelynek az utóbbi években már a részesedési aránya is növekedett.

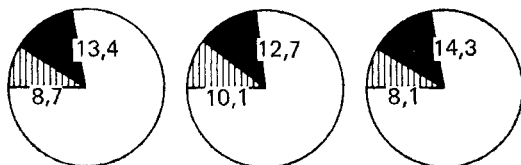
A mezőgazdaság és az élelmiszeripar hozzájárulása a népgazdaság bruttó termeléséhez

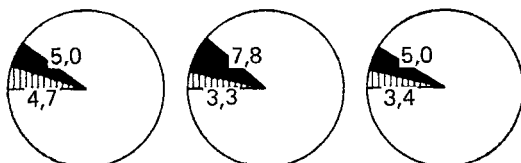
nettó termeléséhez

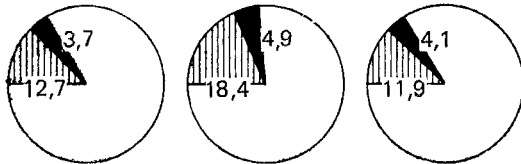
kiviteléhez

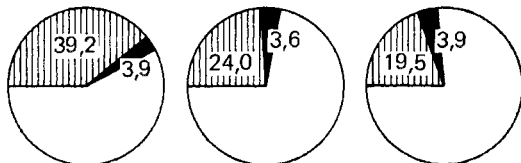
A mezőgazdaság és az élelmiszeripar részesedése a népgazdaság importjából

összes beruházásából

aktív keresőiből

Mezőgazdaság
Élelmiszeripar

1960

1970

1980

9. ábra. A mezőgazdaság és élelmiszeripar súlya, szerepe a népgazdaságban, (%)

Az élelmiszer-gazdaságot a végső felhasználás alapján tehát jogosan jellemezzük úgy, hogy mindenekelőtt a lakosság fogyasztásában tölt be meghatározó szerepet. Az adatokból viszont az is jól kitűnik, hogy a mezőgazdasági termékek nagyobb része közvetlenül mégsem fogyasztási cikk, hanem termelőeszköz: a mezőgazdaságban, az élelmiszeriparban (és a könnyűiparban) felhasznált munkatárgy és munkaeszköz. Jellemző, hogy amíg az élelmiszerek feldolgozása főleg a háztartásokban folyt, a mezőgazdaság közvetlen fogyasztási cikkeket előállító jellege sokkal erőteljesebb volt, mint jelenleg. Az *élelmiszer-termelés egyre inkább ipari tevékenységként illeszkedik a gazdasági életbe.*

A többi ágazat termékeinek felhasználójaként a mezőgazdaság és az élelmiszeripar anyagráforgatásaiban növekvő mértékben részesednek az ipari ágazatok. A közreműködő ágazatok közül a gépipar, vegyipar, építőanyag- és építőipar, valamint az energiaipar hozzájárulása a legnagyobb. Bár többéves viszonylatban a fejlődés kedvező irányú, a különböző iparágak közreműködése az élelmiszer-termelés fejlesztésében kis mértékben növekszik. Ez nem valami örökérvényű mezőgazdasági sajátosság, hanem a korszerűsítés eddigi viszonylag lassú ütemének a következménye.

Az élelmiszer-gazdaság intenzív fejlesztésének velejárója, hogy nemcsak egyre több termelőeszközt köt le más ágazatokban, hanem egyre több munkaerőt is. Ez két irányban is megnyilvánul: egyfelől az élelmiszer-termelés folyamatában felhasznált termelőeszközök előállításában, másfelől az élelmiszerek továbbfeldolgozásában, illetve a fogyasztókhoz való eljuttatásában és exportra történő forgalmazásában. Az intenzív gazdasági fejlődés elengedhetetlen követelménye ugyanis, hogy *minél kevesebb mezőgazdasági dolgozó minél több embert lásson el egyre magasabb színvonalon élelmiszerrel.* Ez azonban csakis azzal együtt valósulhat meg, ha az élelmiszer-termelés gyors ütemben korszerűsödik, és vonzásköre bővül. Magyarországon egy mezőgazdasági keresőhöz a kapcsolódó ágazatok vonzási körében kb. 1 fő csatlakozik. Ez meglehetősen kevés, noha az utóbbi évtizedben rendszeresen s gyorsan nőtt. Valójában azonban arról is szó van, hogy még mindig magas a mezőgazdaságban lekötött munkaerőlétszám.

A társadalom egyre kevesebb munkát fordít az élelmiszerek termelésére, ehhez azonban mind az élelmiszer-termelésben, mind a kapcsolódó iparágakban és kereskedelmi (vendéglátóipari) forgalmazásban a munkatermelékenység igen magas színvonalát kell elérni. Egyelőre az élelmi-

szer-termelés az eleven munka termelékenységében lemarad a népgazdasági átlagtól. Erre utal az is, hogy akár a termeléshez, akár a nemzet jövedelemhez való hozzájárulásának arányszámaikat vesszük, azok rendszeresen alacsonyabbak, mint a munkaerőből való részesedésének arányai.

A magyar gazdaságpolitikát az utóbbi évtizedekben egyre jobban áthatala az a felismerés, hogy *korszakunkban az élelmiszerek — amelyek termeléséhez a magyar mezőgazdasági adottságok kedvezőek — egyre inkább az olajhoz és más energiahordozókhoz hasonlóan stratégiai cikké váltak*. Ez a felismerés új megvilágításba helyezi a mezőgazdaság szerepét számos más országban is.

Azokban az országokban, ahol a lakosság élelmiszer-ellátását importból fedezik, egész más helyet foglal el a mezőgazdasági és élelmiszer-termelés a nemzeti gazdaságban, mint az önellátó vagy az élelmiszer-exportőr országokban. Az előbbi helyen ugyanis az élelmiszerimporthoz szükséges devizát is iparcikkek exportjával teremtik elő, az utóbbi helyen fordítva: a mezőgazdasági és élelmiszerexport által létrehozott forrásokból az élelmiszer-termelés mellett bővítik az ipart is, illetve ahol az adottságok ehhez kedvezőek, ezt a forrást is igénybe veszik a gazdaság és a társadalom egészének a fejlesztéséhez. Magyarország ez utóbbi országok közé tartozik. Itt éppen ezért a mezőgazdaságnak és az élelmiszeriparnak a lakosság élelmiszer-ellátásában betöltött szerepe — mint legalapvetőbb feladata — mellett még további kézzelfogható funkciói is vannak, így:

— az élelmiszerexport növelése révén gazdasági fejlődésünk forrásainak a bővítése, továbbá

— a mezőgazdasági és élelmiszer-külkereskedelem aktív egyenlege, tehát a növekvő nettó devizahozam révén, továbbá a lakosság élelmiszer-ellátásának a javításával a kiegyensúlyozott és arányos gazdasági fejlődés alapjainak erősítése.

Harminc év alatt az egy főre jutó élelmiszer-fogyasztás értéke Magyarországon megkétszereződött. Kedvezően alakult az export is. Ennek hatása a magyar gazdasági életre igen figyelemreméltó: jó termésű években kiegyensúlyozottabb az egész magyar export-import egyenleg, gyengébb mezőgazdasági eredményeket felmutató években pedig az élelmiszer export kiesése vagy az ehhez kapcsolódó import növekedése kedvezőtlenül hat az egész külkereskedelmi egyensúly alakulására. A gazdasági stabilitás és egyensúly egyik alapvető összetevője tehát a mezőgazdasági és élelmiszer-termelés alakulása, amivel számolni kell a távlati fejlesztésben is.

Igaz, hogy a gazdasági fejlődés motorja egyetlen iparosodó és ipari országban sem a mezőgazdaság, hanem az ipar; az is figyelemre méltó tapasztalat azonban, hogy a legfejlettebb ipari országokban egyúttal igen korszerű és magas színvonalú a mezőgazdaság, továbbá az élelmiszer-feldolgozás is. Számos példa bizonyítja, hogy fejlett ipar rendszerint fejlett mezőgazdaságra támaszkodik, különben az élelmiszer-ellátás indokolatlan mértékben kötné le a gyorsabb gazdasági fejlődés forrásait.

A gazdaságilag közepesen fejlett országokban, ahol az adottságok kedvezőek — mint amilyen Magyarország —, a gazdasági növekedés gyorsítása, az erőteljesebb ütemű iparosítás egyik számottevő forrása a mezőgazdaság. Ez a forrás pedig annál bővebben buzoghat, minél korszerűbb a mezőgazdasági és élelmiszer-termelés. A mezőgazdaság korszerűsítése tehát gyorsíthatja az egész előrehaladást, mert bővíti forrásait.

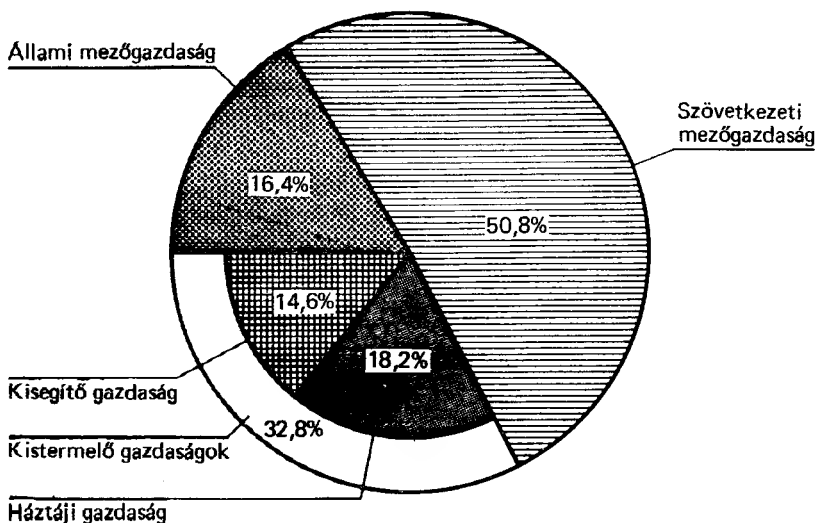
Mindez a közepesen fejlett ipari társadalom törvényszerű jellemzője, hacsak az ipari fejlesztés nem támaszkodhat a népek testvéri összefogására vagy — éppen ellenkezőleg — a gyarmatosításra, esetleg kimeríthetetlen nyersanyag-forrásokra. Egyébként ez a törvényszerűség elvileg mindaddig érvényesül, amíg az ipar el nem ér arra a szintre, hogy lényegében fedezi saját maga fejlesztési forrásait. Amikor eléri ezt a szintet, akkor már az egész fejlődési ütemet — benne a mezőgazdaságét is — teljes egészében az ipar határozza meg. Ez azonban nem teszi feleslegessé kedvező mezőgazdasági adottságok kihasználását a távolabbi jövőben sem. Hiszen nyilvánvaló, hogy az ipari exportnak ilyen esetben az egész kivitel bővítését kellene szolgálnia, nem pedig a versenyképes mezőgazdasági és élelmiszer-kivitel lecserélését, helyettesítését.

A magyar élelmiszerexport — ahogy az előzőekben már láttuk — a tőkés külkereskedelemben a konjunkturális ingadozások, egyes országok, illetve országcsoporthoz diszkriminatív és protekcionista intézkedései ellenére az utóbbi évtizedben sem csökkent, hanem növekedett. Az életszínvonal emelkedésével együtt növekszik az élelmiszerek iránti igény a szocialista országokban is, amelyek beszerzésüket fontos anyagokkal, ipari féltermékekkel és konvertibilis devizával fizetik. Ilyen körülmények között a mezőgazdasági és az élelmiszer-termelés kedvező adottságainak fokozottabb kihasználása Magyarországon a reális gazdaságpolitika tartós eleme.

A VÁLLALATI STRUKTÚRA ALAPPILLÉREI: AZ ÁLLAMI GAZDASÁGOK ÉS A TERMELŐSZÖVETKEZETEK

A MEZŐGAZDASÁG VÁLLALATI SZERKEZETE

A magyar vállalati struktúrát sokszínűség és változatosság jellemzi. Az iparban túlsúlyban vannak az állami vállalatok, de működnek szövetkezetek is és dolgozik mintegy 120 ezer kisiparos. A mezőgazdasági termelés kétharmadát termelőszövetkezeti közös és háztáji gazdaságok, 16%-át állami gazdaságok, a többit pedig a kisegítő gazdaságok adják. A magyar mezőgazdaságban tehát a szocialista szektor van túlsúlyban, a gazdálkodás fő bázisai a szocialista nagyüzemek.

10. ábra. A mezőgazdaság 1981. évi bruttó termelési értékének szektorok közötti megoszlása %-ban (1976. évi áron)

14. Az agrárszerkezet jellemzői 1980-ban a társadalmi szektorok szerint
(%-ban)

Megnevezés	Állami szektor c)	Szövetkezeti szektor a)	Ebből:		Kisegítő és egyéb kisgazdaságok b)	Összesen
			közös és háztáji			
Földterület	30,8	63,7	58,0	5,7	5,5	100
Ezen belül						
szántóterület	14,4	82,1	76,2	5,9	3,5	100
kert	9,9	25,1	1,8	23,3	65,0	100
gyümölcsös	26,1	62,7	48,6	14,1	11,2	100
szőlő	18,4	63,4	30,8	31,5	18,2	100
Mezőgazdasági bruttó termelés	20,1	69,6	56,4	13,2	10,3	100
Aktív keresők	15,1	74,4	.	.	9,7	100
Állatállomány						
ló	6	51	34	17	43	100
szarvasmarha	16	76	60	16	8	100
sertés	19	54	25	29	27	100
juh	13	74	67	78	13	100
baromfi	8	54	17	34	38	100

a) Az állatállomány adatai csak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös és háztáji állományának adatait tartalmazzák. A szakszövetkezeteké a kisgazdaságokéval együtt szerepel.

b) Ezen belül a magánszektor aránya a földterületből 1,4, a szántóból 1, a kertből 13,1, a gyümölcsösből 2,5, a szőlőből 5, a mezőgazdaság bruttó termeléséből 1,2, aktív keresőből 5,8%.

c) Az állami gazdaságok (kombinátok) részaránya 10,7%, a többi állami erdőterület, amely az állami erdőgazdaságokhoz tartozik.

Mezőgazdaságunkban a következő főbb vállalati (szövetkezeti) formák működnek:

Az állami gazdaságok (kombinátok) a szocialista állam tulajdonában lévő eszközökkel gazdálkodó nagyüzemek. Szerepük a mezőgazdaság vetőmag-, szaporítóanyag- és tenyészállat-ellátásában, a korszerű technika, technológia és szervezési módszerek meghonosításában, elterjesztésében meghatározó.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek a tagok személyes és vagyoni közreműködésével vállalati gazdálkodást folytató társas nagyüzemek, amelyekben a meghatározó szerepű közös gazdaságokkal szerves egységben működnek a háztáji gazdaságok.

A halászati termelőszövetkezetek fő tevékenysége a haltenyésztés, a halászat és halértékesítés. Földterületük kevés, mezőgazdasági termelésük kiegészítő jellegű, nem számottevő, halhústermelésük viszont növekvő. Az egyre intenzívebbé váló haltenyésztő és halkihelyező munka eredményeként nemcsak összességében, de egy halásztagra számítva is évről évre nő a kifogott hal mennyisége. 1980-ban az országos összes halfogásnak mintegy 20%-a jutott a halászati termelőszövetkezetekre.

A szakszövetkezetek a kedvezőtlen adottságú területeken alakultak. Csak egy-két termelési ágban folytatnak nagyüzemi gazdálkodást, az összes gyümölcs 7, az összes szőlő és bor 15–16%-át termelik. A közös gazdálkodásba be nem vont ágazatokban tagjaik még egyénileg és kisüzemi módon termelnek. A szakszövetkezetekben a háztáji gazdálkodás a közös gazdálkodásba be nem vont egész földterületet és állatállományt feleleli.

A nagyüzemek egymással és az ipari, illetve kereskedelmi vállalatokkal együttműködve *társulások*at is szerveznek és működtetnek. A nyolcvanas évek elején már csaknem 900 vállalatközi társulás volt a magyar mezőgazdaságban.

15. A mezőgazdasági nagyüzemek száma és átlagos területe

Megnevezés	1961	1970	1975	1981
<i>Üzemek száma év végén</i>				
Állami gazdaságok, kombinátok	271	180	150	130
Mezőgazdasági termelőszövetkezetek				
közös gazdaságai	4204	2441	1598	1320
háztáji gazdaságai (ezer)*	994	782	700	
Társulások összesen	84**	453	526	892
Mezőgazdasági szakszövetkezetek	453***	243	144	61
<i>Egy gazdaság átlagos területe (ha)</i>				
Állami gazdaságok, kombinátok	3740	5548	6602	7585
Mezőgazdasági termelőszövetkezetek	1100	1985	3161	4032

* 1970 helyett 1972, 1975 helyett pedig 1978 évi adat szerepel.

** 1965. évi adat.

*** Termelőszövetkezeti csoportok és szakszövetkezetek együtt.

A mezőgazdaság fejlesztésének alappillérei a szocialista nagygazdaságok, az állami gazdaságok (kombinátok) és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, amelyek a művelt terület 92%-án gazdálkodnak. Az utóbbi évtizedekben számuk jelentős mértékben csökkent, átlagterületük pedig növekedett.

Az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek nagyterületű, koncentrált termelést folytató gazdaságok. Átlagos területi méretük különösen a fő ágazatokban már alkalmas a fejlett technika és technológia befo-gadására.

A magyar mezőgazdaságban a nagyüzemek mellett még számottevő súlya van a kistermelésnek is. A háztáji és kisegítő gazdaságok száma 1972-ben 1,7, 1980-ban 1,5 milliót tett ki, amelynek csaknem fele a termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdasága volt.

A nagyüzemek részaránya a termelésben és az ellátásban is fokozatosan növekszik, mivel termelésük jóval gyorsabban nő, mint a kistermelőké. A hetvenes évek második felében például a nagyüzemek 19–20%-kal, a háztáji és kisegítő gazdaságok 7–8%-kal növelték mezőgazdasági termelésüket.

ÁLLAMI GAZDASÁGOK (KOMBINÁTOK)

Állami mezőgazdasági üzemek, „kincstári birtokok” már 1945 előtt is voltak Magyarországon. Ezek legnagyobb része valamilyen különleges cél szolgálatában állott. A honvédelmi minisztérium például honvédkincstári gazdaságokat tartott fenn. Jóléti intézményekhez, kórházakhoz, oktatási intézményekhez is tartoztak kisebb-nagyobb földterületek. Az erdők egy része az államkincstár tulajdonában és kezelésében volt. A két világháború között azonban az állami birtokok az összterületnek 1%-át sem foglalták el.

Az 1945. évi földreform idején az állami birtokok jelentős részét is felosztották. Az állami földterületeken azonban a régi gazdaságok egy része újjáalakult, illetőleg új állami gazdaságokat is szerveztek. 1945 őszén összesen 25 ezer hektáron 68 gazdaság működött, többségük néhány száz hektáron, a lótenyésztésükről híres mezőhegyesi, bábolnai és kisbéri gazdaságok azonban több ezer hektáron gazdálkodtak.

A jelenlegi állami gazdaságok kialakulása 1948 decemberében kezdődött a meglevők átszervezésével, később pedig újabbak kialakításával. Az újabb állami gazdaságokat a parasztok által — a súlyos adóterhek és beszolgáltatási kötelezettségek miatt — felajánlott és elhagyott földeken szervezték.

Az állami gazdaságok nagyüzemi szervezete 1949 és 1959 között alakult ki. Az ötvenes évek elején a gazdaságok egy részében kezdtek létrejönni a nagyüzemi termelés feltételei. A tagosított nagy táblákon mind nagyobb számban jelentek meg a traktorok, és szaporodtak az új, nagyüzemi gazdasági épületek. Ugyanakkor a gazdaságok nagy többségét még kisüzemi módszerekkel folyó termelés, alacsony színvonalú gazdálkodás jellemezte. Épületek hiányában az állatokat sokszor a szabad ég alatt tartották, hiányzott a munkaerő a legszükségesebb feladatok ellátásához, és még csírájukban is alig voltak meg a mai gazdálkodás alapvető eszközei, módszerei. Közben gyakran változott a szervezet és a terület.

A hatvanas éveket már az állami gazdaságok megszilárdulása időszakának tekinthetjük. 1959 és 1967 között fokozatosan kibontakozott a gazdaságok nagyüzemi jellege, 1967-től kezdve pedig gazdasági önállósága is, és vertikális irányban bővült gazdálkodásuk. 1971-ben megalakult az első állami gazdasági kombinát Tokajhegyalján.

A tokajhegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát az egész tokaji szőlőkultúra fejlesztését szervezi. Szaporítóanyagot termel, szervezi a telepítést, a növényvédelmet, felvásárolja és feldolgozza a szőlőt, szervezi a tokaji bor belföldi értékesítését.

Néhány évvel később megalakult a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát, amely az iparszerű baromfihús és tojástermelés hazai bázisa és szervezője. Több száz gazdasággal áll szerződéses kapcsolatban és a termeléshez szükséges eszközöket (naposcsibe, épület, takarmány, koncentrátum stb.), egyéb feltételeket — pl. szaktanácsadást — komplexen biztosítja számukra. Egyre bővülő külkereskedelmi tevékenységével a nemzetközi ranglistán az elsőek közé küzdötte fel magát. Széles körű kutatást végez nemcsak a baromfi-, hanem a sertés- és juhtenyésztési tartástechnológia, továbbá a takarmányozás korszerűsítése, általában a hatékonyabb takarmányok előállításának érdekében. Kezdeményezője az iparszerű termelési rendszerek kidolgozásának és elterjesztésének.

1977. évtől további magas színvonalon gazdálkodó állami gazdaságok alakultak át mezőgazdasági kombináttá. Tevékenységük főleg abban tér el a többi állami gazdaságtól, hogy nem korlátozódik a szűk értelemben vett mezőgazdasági termelésre, hanem kiterjed egyes termelőeszközök előállítására, a mezőgazdasági termékek feldolgozására, sőt az értékesítésére is. A tudományos eredményeket felhasználó fejlesztő munkával, esetenként kutatómunkával igyekeznek megalapozni a főprofil képező tevékenységüket.

A kombinátok a mezőgazdaság állami szektorának legjobban gazdálkodó vállalatai, amelyet jól mutatnak a 16. táblázat adatai.

A kombinátok termelése 1976 és 1980 között — tehát megalakulásuk első éveiben — másfélszer gyorsabb ütemben nőtt, mint a többi állami

16. Fontosabb adatok egy gazdaságra számítva
(1980)

Megnevezés	Állami gazdaságok	Kombinátok	Állami gazdaságok = = 100
Termőterület, ha	6829	13 389	196
Foglalkoztatottak, fő	999	2 860	286
Motorkapacitás, 100 kW	92	210	228
Üzemi termelési érték, millió Ft	353	1 923	545
Nettó termelési érték, millió Ft	79	324	410
Termelési költség, millió Ft	298	1 620	543
Nyereség, millió Ft	22	171	777
Állóeszközérték, millió Ft	416	1 452	349
Forgóeszközérték, millió Ft	271	1 393	514
Saját forrás, millió Ft	28	133	475
Beruházások értéke, millió Ft	36	137	381
Egy foglalkoztatottra jutó üzemi termelési érték, 1000 Ft	353	672	190
bruttó jövedelem, 1000 Ft	67	108	161
nyereség, 1000 Ft	22	60	273
munkabér, 1000 Ft	45	48	107
állóeszközérték, 100 Ft	416	508	122
100 Ft állóeszközre jutó termelés Ft	55	83	151
nyereség Ft	5,3	11,8	223
100 Ft nyereségre jutó költség Ft	1355	946	70

gazdaságé, főbb hozamaik szintén kedvezőbben alakultak, sertés- és juhállományuk dinamikusan emelkedett, csak baromfiállományuk csökkent. Az egy foglalkoztatottra jutó termelés a kombinátokban 68, az állami gazdaságokban 46%-kal nőtt 1976 és 1980 között. A termelékenység a legtöbb kombinátban dinamikusan emelkedett; kiemelkedően nőtt például Bábolnán, ahol 1980-ban az egy főre jutó termelés meghaladta az 1 millió forintot, vagyis elérte az ipari nagyvállalatokét.

A tényekhez az is hozzátartozik, hogy a kombinátokhoz hasonló jó eredményeket más állami gazdaságok is elértek. Nem állítható tehát, hogy az itt felsorolt előnyök pusztán a kombinátszervezethez tapadnak, de az ellenkezője sem, hogy a kombinátformának semmi köze az eredményekhez. Reálisan azt mondhatjuk, hogy ez a forma bevált, kedvező lehetőséget nyújtott a termelőerők, a termelés gyorsütemű fejlődéséhez, a munkatermelékenység, a hatékonyság számottevő emelkedéséhez. Ennek ellenére irreális lenne valamennyi állami gazdaságból kombinátot szervezni, vagyis ezt a nagyvállalati formát erőltetni. *A kombinátok ugyanis tipikus nagyvállalati szervezetek, amelyek a termelőerők, a mezőgazdasági és ipari termelés, a szolgáltatás és a forgalmazás nagyfokú koncentrációja eredményeként jöttek létre.* Kis- és közép méretű gazdálkodó egységek is bővíthetik vertikális irányban tevékenységüket, nyersanyagtermelésüket feldolgozással, szolgáltatással, kereskedelemmel kombinálhatják, folytathatnak magas színvonalú gazdálkodást, elérhetnek nagy hozamokat és magas termelékenységet, mégsem tekintjük őket kombinátoknak. A kombinát elnevezés ugyanis világsszerte a nagyvállalati tevékenységgel kapcsolódik egybe.

A kombinátok első és meghatározó fő vonása tehát a tevékenység mérete: *a nagyvállalati jelleg.* Enélkül nem beszélhetünk kombinátokról.

A kombinátok másik lényeges fő vonásaként a *vertikális jelleg* emelkedik ki, amely legkézenfekvőbben valamely nyersanyag előállításában, feldolgozásában és forgalmazásában jelenik meg.

A magyar tapasztalatok szerint a harmadik igen lényeges jellemző, hogy a kombinát más nagyvállalatokhoz hasonlóan olyan *műszaki-technológiai, valamint gazdálkodási, tehát egyúttal irányítási és érdekelt-ségi egység, amely a hatékony gazdálkodáshoz szükséges vállalati önállósággal rendelkezik, és annak optimális megvalósítása alapján működik.*

A nagyvállalat nem pusztán nagy létszámával és a többiét jóval meghaladó termelési értékével emelkedik ki a vállalati szférából, hanem a *konkrét adottságokhoz igazodó belső decentralizációjával, belső érdekelt-*

ségi rendszerével és ennek keretei között működő önálló (önelszámoló) gyáregységeivel. A gazdálkodó egységek (gyáregységek) önállósága abban is megnyilvánul, hogy vezetői részt vesznek a döntési jogkörrel rendelkező igazgatótanács irányító munkájában. A szokásos gazdasági ismérvek — pl. dolgozói létszám, termelési volumen stb. — tehát a nagyvállalatokban a gazdálkodó egységek adottságoknak megfelelő önállóságával párosulnak, vagyis a nagyvállalatra az önálló egységekből álló összetettség is jellemző. A mezőgazdasági kombinátok gyakorlatában többé-kevésbé az itt jellemzett nagyvállalati szervezet öltött testet.

AZ ÁLLAMI GAZDASÁGOK (KOMBINÁTOK) GAZDÁLKODÁSA

Az állami gazdaságok részaránya az ország összes területéből az utóbbi évtizedben csaknem 11, a szántóterületből pedig 13%-ot tett ki. A területi koncentráció, az összevonások eredményeként számuk egyre csökkent, átlagos nagyságuk pedig növekedett.

Az állami gazdaságok fontos feladata az árutermelés mellett vetőmag-, szaporítóanyag- és tenyészállat-előállítás az egész mezőgazdaság számára. Ehhez csatlakozik a korszerű nagyüzemi gazdálkodás termesztési, tenyésztési technológiájának, üzemszervezési módszereinek a meghonosítása és széles körű elterjesztése, amiben különösen a nagyüzemi gazdálkodás kezdeti időszakában előjártak. Bátran alkalmazzák az új, korszerű módszereket, kipróbálják az új fajtákat és a többi nagyüzem figyelmét nemcsak felhívják ezekre, hanem rendszeresen el is látják őket a jobb fajtákkal és szaktanácsokkal. Sőt esetenként szakemberekkel is, mert az állami gazdaságok a fiatal szakemberek kitűnő iskolái. Újabban kezdeményező szerepet töltenek be a gazdaságok közötti kooperáció szervezésében, főleg a komplex termelési rendszerekben és a kistermelés segítésében.

A gazdaságok alapvető termelési eszközeinek a létrehozásához az állam a költségvetésből kezdettől fogva igen jelentős befektetéseket nyújtott. Ennek eredményeként gyorsan növekedett erő- és munkagépállományuk, így területegységre számítva többször annyi gépi munkát tudtak végezni, mint átlagosan a mezőgazdasági nagyüzemek. Ez lehetővé tette a talajművelés és betakarítás minőségének javítását is. Nagy területeket rendeztek be öntözésre, évről évre több műtrágyát használtak, és javult szakember-ellátottságuk is.

Jelentős befektetéseiket kezdetben a gazdaságok nem tudták kellően

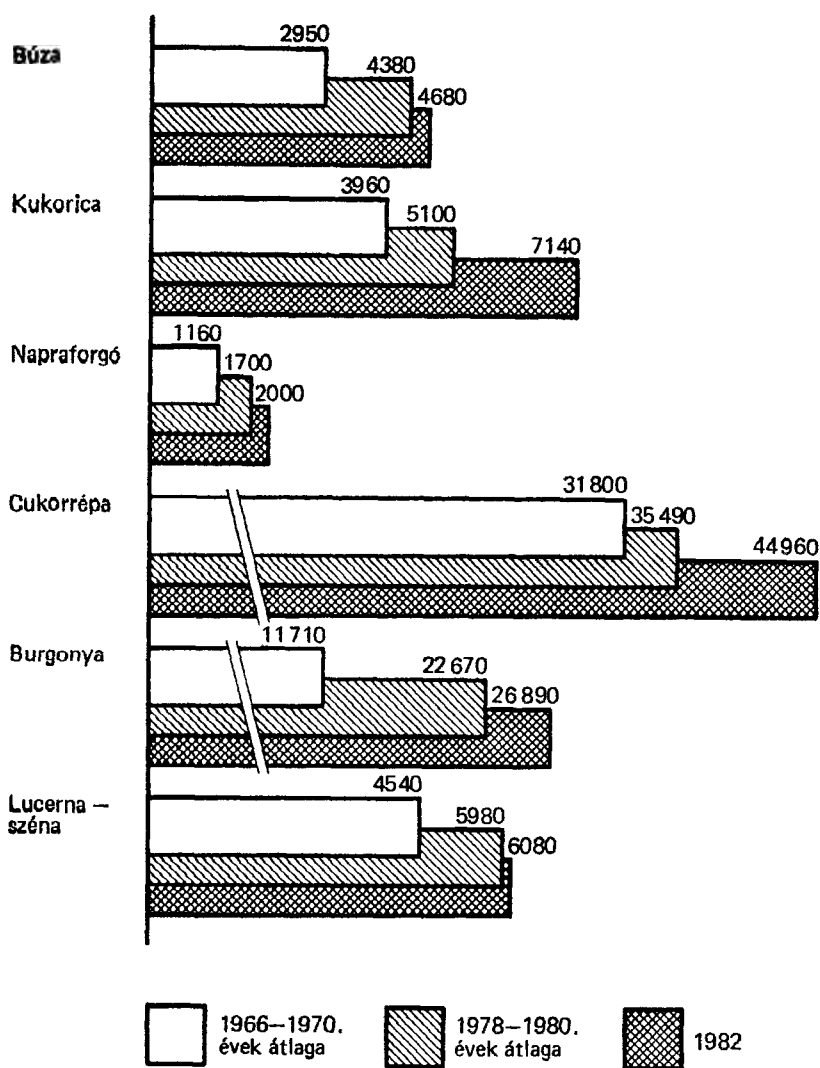
hasznosítani. A hatvanas évek második felétől kezdve azonban a gazdálkodás minőségi mutatói is fokozatosan javultak. Különösen jó eredményeket értek el a szántóföldi termelésben búzából (1980-ban 5060 kg-ot hektáronként) és kukoricából (5480 kg-ot hektáronként). Ezekből már megközelítik a világviszonylatban legjobb átlaghozamokat. Összességében nagy fejlődési utat tettek meg az állami gazdaságok.

17. Az állami gazdaságok és kombinátok főbb adatai

Megnevezés	Mértékegység	1960	1970	1980
Számuk		333	180	132
Összes területük	1000 ha	969	998	994
Ebből szántó	1000 ha	645	656	612
Részesedés az ország összes területéből	%	10,4	10,7	10,8
Összes foglalkoztatott	1000 fő	180	147	144
Részesedés az összes mezőgazdasági foglalkoztatottból	%	10	12	14
Részesedés a mezőgazdaság összes állóeszköz-állományából	%	26,5	25,4	18,2
Egy gazdaságra jut:				
földterület	ha	2914	5548	7588
bruttó termelési érték	millió Ft	24	110	433
foglalkoztatott	fő	475	848	1092
Egy foglalkoztatottra jut:				
földterület	ha	5,4	6,8	6,9
bruttó termelési érték	1000 Ft	50	126	397
állóeszköz	1000 Ft	89	195	429
Búza termésátlaga kg/ha	kg/ha	2430	2550	5060
Őszi árpa "	kg/ha	2570	2580	4480
Kukorica "	kg/ha	3470	4400	5480
Egy tehén évi tejtermelése	1000 l	2980+	2940	4661
Egy tyúk évi tojástermelése	db	203+	214	221

+ 1966. évben

Messziről indult az állami gazdaságok állattenyésztése is. Az ötvenes évek elején nemcsak a leromlott talajok, a szétszórt parcellák nehezítették a gazdálkodást, hanem a gyenge minőségű állatállomány is. A gazdaságok saját tenyésztésből nem tudták kellően növelni az állatlétszámot,

11. ábra. Fontosabb szántóföldi hozamok alakulása az állami gazdaságokban (kg/ha)

ezért felvásárlásból igyekeztek szaporítani azt. Ez viszont olyan következményekkel járt, hogy a több helyről felvásárolt állatok a legkülönbözőbb betegségek csíráit vitték a nagyüzemekbe. A betegségek, a rossz elhelyezés, az elégtelen és minőségileg is gyenge takarmányozás miatt nagy volt az elhullás, alacsony színvonalú volt a termelés. A gazdaságok vezetői ezért az első időszak kedvezőtlen eredményei után nagyobb körültekintéssel kezdtek az állattenyésztés fejlesztéséhez. Egyre nagyobb gondot fordítottak az állomány minőségének a javítására, a takarmányozásra és az állategészségügy fejlesztésére. Korszerűsítették a tartási módszereket, a jobb tenyészanyag előállítása érdekében létrehozták a törzstenyésztő állami gazdaságokat. Több helyen utódellenőrző és ivadékvizsgáló állomást létesítettek. Elkezdődött az állattenyésztő telepek korszerűsítése, hasznosítási áganként, korcsoportonként nagyobb egységekben helyezték el az állatállományt. Fokozatosan takarmánykeverő üzemeket létesítettek, amely hozzájárult a szakszerűbb és gazdaságosabb takarmányozás térhódításához.

Az állattenyésztésben kedvezően alakult a sertéshústermelés, lassan fejlődött viszont a szarvasmarha-tenyésztés. Az állomány és a tejhozam is csak az utóbbi években emelkedett. A gazdaságok egy része a juhtenyésztést csökkenti.

Az állami gazdaságok fontos jellemzője a nagytömegű és egyúttal szakosodó termelésre, illetve árutermelésre történő berendezkedés. Növénytermelésükben uralkodóvá vált a gépek használata, egyes ágazatokban a munkafolyamatok teljes gépesítése. Nagyadagú műtrágyázással biztosítják a talaj tápanyagellátását, a korszerű növényvédelemmel pedig a különféle kártevők elleni védekezést. Az állattenyésztésben fokozatosan kialakítják a korszerű nagyüzemi állattenyésztés hatékony állategészségügyi és technológiai rendszerét.

Az állami gazdaságok különösen az utóbbi évtizedben jelentős nagyüzemi fajtakísérleteket végeztek azzal a céllal, hogy kiválasszák és meghonosítsák a magyar viszonyok között legjobb eredményt adó új növényfajtákat. Főképp az állami gazdaságok érdeme, hogy ma már a termelőszövetkezetekben is eredményesen termelik a nagyhozamú búzafajtákat, ismerik azok nagyüzemi agrotechnikáját, jó termést érnek el, s lényegében uralkodóvá váltak a magyar kenyérgabona-termesztésben az intenzív fajták. Ugyanezt mondhatjuk a kukoricatermesztésről is. Az állami gazdaságokban működő hibrid üzemek tették lehetővé, hogy Magyarországon ma már gyakorlatilag a teljes kukorica-vetésterületen hibrid vetőma-

got vetnek, sőt bizonyos mennyiséget exportálnak is. A vetőmag- és tenyészállat-előállításban változatlanul az állami gazdaságoké a vezetőszerep. Ezáltal munkájuk kedvezően befolyásolja az egész mezőgazdaság termelési színvonalát. Meggyőző példájuk, bemutató tábláik serkentik a szövetkezeteket is a fejlettebb módszerek alkalmazására. Az állattenyésztésben is egyre szélesebb körben és eredményesen alkalmaznak nagyobb hozamú, új fajtákat.

A vállalati gazdálkodás fejlesztésére hozott központi intézkedések — különösen 1968 óta — kedvező hatást gyakoroltak az állami gazdaságok egész gazdálkodására. Növekedett önállóságuk, javult eredményeik. Nagyarányú befektetések kezdődtek, amelyek elősegítik a korszerű, nagytömegű, szakosított árutermelés további kibontakozását. Bővült a gazdaságok tevékenysége, fejlődött a feldolgozás, az értékesítés. A nyereségérdekeltség arra ösztönzi a gazdaságok vezetőit, hogy ésszerűsítsék a termelési szerkezetet, és bővítsék gazdasági kapcsolataikat.

Mindezek összhatásukban kedvezően befolyásolják az állami gazdaságok tevékenységét. Ennek eredménye nemcsak az összes termelés emelkedésében, hanem a gazdálkodás hatékonyságának fokozatos javulásában is megmutatkozik.

Az állami gazdaságok termelése hosszabb idő óta dinamikusan emelkedik. E tekintetben az adatok összesítve és a termelési tényezőkre vetítve is kedvező képet mutatnak. Az össztermelés kedvező alakulása azonban csak egyik összetevője az eredményes gazdálkodásnak. Másik fontos tényezője a költségek alakulása. Sajnos, nem egy esztendő gazdálkodásának jellemzője, hogy a *költségek gyorsabban emelkednek, mint az összhozam értéke*. Ilyen esetekben a nettó termelés csak lassúbb ütemben nőhet, amely kedvezőtlenül befolyásolhatja a nyereséget, ezáltal a fejlesztési lehetőségeket, sőt a dolgozók személyi jövedelmének alakulását.

Kedvezőnek tarthatjuk, hogy hosszabb időt véve a termelési érték és a termelési költségek növekedése közötti nagy ütemkülönbség valamelyest csökkent és kismértékben javult a gazdaságok jövedelmi helyzete. A saját fejlesztési források és a személyi jövedelmek szintén kielégítő mértékben nőttek.

1976 és 1980 között az egy foglalkoztatottra jutó

üzemi termelési érték	45%-kal;
bruttó jövedelem	36%-kal;
saját fejlesztési forrás	57%-kal;

nyereség	49%-kal;
munkadíj	28%-kal;
személyes jövedelem	29%-kal nőtt.

A gazdálkodás pénzügyi eredménye tehát, ha mérsékelten is, de javuló. A vállalati önállóság és nyereségérdekeltség kedvező irányban befolyásolta a termelést, a termelési szerkezetet, takarékosabb gazdálkodásra és nagyobb nyereség elérésére ösztönzött. A fejlődés azonban nem járt látványos pénzügyi eredményekkel. A veszteség összege egyes években emelkedett és hosszabb időszakot véve is alig csökkent. Néhány gazdaság minden évben veszteséges volt, s a hetvenes évek második felében is fontos célkitűzés maradt a veszteséges gazdálkodás megszüntetése.

A főbb termelési tényezők hasznosítását vizsgálva egyértelműen megállapítható, hogy hosszú idő óta kedvező képet mutat az eleven munka termelékenysége alakulása. Eredményképp az állami gazdaságokban a munka termelékenysége igen magas fokú, és népgazdasági viszonylatban is figyelemre méltó. A bekövetkezett javulás ellenére sem mondhatjuk el teljesen ugyanezt a termelés állóeszköz-igényességéről és az eszközök hatékonyságáról. Sok minden közrejátszik ebben: a gazdálkodás fogyatékosai, továbbá a külső tényezők — pl. az árviszonyok stb. — csakúgy, mint a sajátos történelmi fejlődés, a kialakult termelési struktúra, amelyben az eszközigenyes állattenyésztés és ültetvénygazdálkodás számottevő súlyt képvisel. Igen figyelemreméltó többek között az ipari eredetű anyag-, energia- és eszközkiadások gyors ütemű növekedése, amelyet az áremelkedés az utóbbi évtizedben még meg is tetézt.

A hetvenes évek elején még olcsó olaj- és energiaárak mellett — a fejlett országokban tapasztalható változásokhoz hasonlóan — a mezőgazdaságban kibontakozó intenzív termelés és technológia a nyolcvanas években már költséges módszernek bizonyult. A számítások szerint a mezőgazdasági munkaerő minden 1%-os csökkenését az állóeszközök 1,5%-os, az anyagfelhasználás 1,3%-os növelésével lehetett pótolni. 1970 és 1980 között az ipari és mezőgazdasági eredetű anyagok aránya 51:49-ről 64:36%-ra változott. A mezőgazdasági eredetű anyagok tíz év alatt végbement 20%-os növekedése mellett az ipari eredetű anyagok felhasználása megkétszereződött. Ez az ütem jóval meghaladta a termelési érték ez idő alatti 62%-os növekedését. Egy mezőgazdasági dolgozó teljesítményének állóeszközzel való pótlásához 1970-ben 50 ezer, 1980-ban már 142 ezer Ft-ra volt szükség.

A jövedelmező gazdálkodás törvényszerű követelménye a jól felszerelt korszerű nagyüzemekben, hogy az eleven munka termelékenységének gyorsabban kell növekednie, mint ahogy a termelés növelése miatt szükséges befektetésekkel a holtmunka-felhasználás növekszik. Az állami gazdaságokban folyamatosan keresik — részben meg is találták — azokat a megoldásokat, amelyek előmozdítják az eleven és a holt munka olyan arányának a kialakítását és ésszerű hasznosítását, *amely a termelési érték egységére felhasznált összmunka mennyiségének a viszonylagos csökkenését eredményezi*. Az állami gazdaságok eredményei azt mutatják, hogy az eszközhatékonyság az intenzív termelés térhódításának első időszakában romlik, később pedig a nagyüzemi gazdálkodás megszilárdulásával, az infrastruktúra kiépülésével (a szemlélet megváltozásával) fokozatosan javul.

Ennek a tendenciának az erősödését mutatja az *állóeszköz-igényesség mérséklődése*. A harmadik, negyedik és ötödik ötéves tervidőszak átlagában — folyó áron számolva — az előző ötéves időszak átlagához képest az állami gazdaságok

	üzemi összes termelési értéke	állóeszközeinek bruttó értéke
1966 és 1970 között	42,5,	54,5%-kal;
1971 és 1975 között	64,4,	49,9%-kal;
1976 és 1980 között	84,2,	45,4%-kal

emelkedett. Másfél évtizeddel ezelőtt 1000 Ft termelési értéket még 2000 Ft állóeszközértékkel lehetett előállítani, 1980-ban pedig 1000 Ft-nál csak alig valamivel több állóeszközérték kellett hozzá. Mindebben a hozamok növelését eredményező javuló gazdálkodással együtt közrejátszott a takarékosabb anyag- és energia-felhasználás, a berendezések, eszközök jobb kihasználása, az ezekhez igazodó technológia, a melléktermékek, hulladékok fokozott hasznosítása, a kistermeléssel és a szövetkezetekkel, más vállalatokkal kiépülő kooperáció és olyan körülmények is, hogy az infrastruktúra kiépítésében jelentős előrehaladás történt.

A hatvanas évek elején a termelő- és fogyasztási szövetkezeteket is beszámítva még több mint tízezer vállalat volt Magyarországon. 1968-ban már csak 6700, a nyolcvanas évek elején pedig négy és félezer. (A vízmű-társulások, a lakás- és takarékszövetkezetek hiányoznak a fenti adatokból.) A működő vállalatoknak valamivel több mint fele szövetkezet, illetve szövetkezetek vállalata.

SZÖVETKEZETEK A MAGYAR VÁLLALATI STRUKTÚRÁBAN

Szövetkezetek a magyar gazdasági élet csaknem valamennyi ágában működnek. Birtokukban van a mezőgazdasági terület 78%-a, a népgazdaság állóeszközeinek egytizede. A szövetkezetekből származik az össztermelés 18%-a.

A 18. táblázat adatai jól mutatják, hogy a szövetkezeti tagok száma túlhaladja a 4 milliót. Ha beszámítjuk a kettős tagságot — vagyis azt, hogy pl. sok termelőszövetkezeti tag egyúttal fogyasztási szövetkezetnek is tagja — ebben az esetben is helytálló az a megállapítás, hogy a felnőtt lakosság igen jelentős része kapcsolódik közvetlenül a szövetkezetek munkájához. Közvetve pedig még több lakost érint a szövetkezetek tevékenysége.

A főbb szövetkezeti formák a következők:

a) Az *ipari szövetkezetek* a nyolcvanas évek elején az ipar termelésének 6–7, az építőiparénak 12–13%-át adták. A szövetkezeti ipar termelése egy-egy iparágban különösen számottevő: a háziiparban 80, a bútór- és textilruházati iparban 35, a cipőiparban csaknem 30%-a az országos termelésnek. A szövetkezeti ipar termelési értékének egyharmada javító-, szolgáltató és építőipari tevékenységből adódik. A szocialista szektor által végzett szolgáltatások felét ipari szövetkezetek nyújtják. Ez a tevékenység különösen a *községekben jelentős, ahol a lakossági szolgáltatásokat csaknem kizárólag szövetkezetek végzik*. Ezek nagy részét a fodrászok, a szabók és a cipészek tevékenysége alkotja, de fejlődik a tartós fogyasztási cikkek javító szolgálata és a lakáskarbantartás is.

b) Évtizedekkel ezelőtt a *fogyasztási szövetkezetek* képezték a magyar szövetkezeti mozgalom gerincét. Ma is fontos szerepük van. Alapvető feladatuk a lakosság színvonalas áruellátása. A nyolcvanas évek elején mintegy 18 ezer boltot és csaknem 8 ezer vendéglátó egységet üzemeltettek.

18. A szövetkezetek fontosabb adatai 1980-ban

Megnevezés	Szövetkezetek száma	Taglétszám (nyugdíjasokkal együtt) 1000 fő	Összesen foglalkoztatott 1000 fő
Mezőgazdasági termelőszövetkezetek	1338	904,1	622,3
Mezőgazdasági szakszövetkezetek	61	25,1	30,1
Halászati termelőszövetkezetek	16	1,6	3,4
Mezőgazdasági szövetkezetek együtt	1415	930,8	655,8
Ipari szövetkezetek	635	217,1	212,4
Építőipari szövetkezetek	172	43,2	49,9
Személyi és gazd. szolgáltató szövetkezetek	65	23,6	0,4
Egyéb ipari szövetkezetek*	11	0,7	1,2
Ipari szövetkezetek együtt	883	284,6	263,9
Ipari és mezőgazdasági szövetkezetek összesen	2298	1215,4	919,7
Fogyasztási szövetkezetek	282	1639,0	133,1
Takarékszövetkezetek	262	1466,0	3,9
Egyéb szövetkezetek**	1453	—	2,0
Mindösszesen	4295	4320,4	1058,7

* 2 tsz szállítási, 9 tsz főleg kereskedelmi profilú.

** 286 lakásépítő, 984 lakásfenntartó, 171 garázs- és 12 üdülőszövetkezet.

A fogyasztási szövetkezetek hagyományos működési területe a falu. Az utóbbi évtizedben azonban az urbanizációs fejlődés következtében egyre növekvő részt vállaltak a városokban, városiasodó településeken élő lakosság ellátásának javításából is. Főleg a kereskedelmi szolgáltatásokban érnek el eredményeket, és bővülnek a vendéglátáshoz kapcsolódó különféle szolgáltatások is. Több száz helyen tartanak fenn javító, szolgáltató, szerviz-szolgálatot, részben az ipari szövetkezetekkel együttműködve.

A fogyasztási szövetkezetek nem szűk profilúak, hanem a már említett szolgáltatásokon kívül beszerző, értékesítő tevékenységgel is foglalkoznak. Felvásárolnak és értékesítenek mezőgazdasági termékeket — főleg

gyümölcs- és zöldségféléket, burgonyát, baromfit, tojást — és segítik a kistermelők gazdasági tevékenységét. Ennek egyik fő útja a *mezőgazdasági szakcsoportok* szervezése. Ezek nem önálló szervezetek, hanem egyszerű társulások, amelyek a bennük tömörülő kistermelők — többségükben nem mezőgazdasági foglalkozásúak, részben termelőszövetkezeti tagok, kis részben egyéni gazdálkodók — házkörüli, illetve háztáji termelését segítik. Elsődleges céljuk az eredményesebb kistermelés megvalósítása. Főképpen egyszerű termelésszervezési, beszerzési, értékesítési feladatokat oldanak meg közös erővel, változatos formák között.

c) A *takarékszövetkezetek* kezelik a lakosság betétállományának 12–13%-át. Fejlődésüket az utóbbi évtizedben kedvezően befolyásolta az életszínvonal emelkedése, amely falun is megteremtette a nagyobb takarékosság feltételeit, és egyben lehetőséget nyújtott a hitelforgalom fokozására. Dinamikusan fejlődik valamennyi pénzügyi tevékenységük. A tagok anyagi érdekeltségét szolgáló kölcsönnyújtásokkal az utóbbi években számottevően bővítették szolgáltatásaik körét. Nagyobb összegű építési és mezőgazdasági termelési kölcsönöket is folyósítanak.

d) A *lakásépítő és lakásfenntartó szövetkezetek* egyre erőteljesebben fejlődnek. Az ország második legnagyobb lakáskezelő és -fenntartó szervezetei. Tevékenységük szervesen illeszkedik az országos lakásépítési tervekbe.

e) A *mezőgazdasági szövetkezeteknek* három fő csoportját különböztetjük meg Magyarországon: túlsúlyban vannak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, de működnek ezenkívül mezőgazdasági szakszövetkezetek és halásznemű termelőszövetkezetek is.

Társadalmi és gazdasági életünkben a szövetkezetek más szervezetekkel nem pótolható szerepet töltenek be. Jelentőségük a következőkben foglalható össze:

Először: A szövetkezetek történelmi feladatát oldották meg a kisárutermelés — parasztgazdaságok, magánkisiparosok és -kereskedők — szocialista útra vezetésével. A mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi tevékenységgel foglalkozó állampolgárok több mint egymillió személyt kitevő tömege dolgozik jelenleg is a szövetkezetekben. Megélhetésük fő forrása a szövetkezet, egyúttal jelentős szerepük van a lakosság ellátásában és az exportban. Tevékenységük népgazdasági jelentősége tehát kézzel fogható.

Másodszor: Szövetkezeti összefogás útján bővíteni lehet a gazdasági fejlesztés forrásait, jelentős mértékben kiegészíthetők a központi, kor-

mányzati fejlesztési források. A lakosság viszonylag nagy csoportjai hajlandók közvetlenül is hozzájárulni anyagiakkal, munkával és egyéb módon olyan tevékenységek szövetkezeti megszervezéséhez, amelyek igényeik gyorsabb, jobb kielégítését eredményezik. Ezért olyan esetekben, amikor a gazdálkodásban túlnyomó szerepe van a személyes munkának, a munkaerő-foglalkoztatásnak, továbbá, ha viszonylag kisebb közösség közvetlen érdekeinek a szolgálata a gazdasági cél, ésszerű, ha az érdekeltek összefogását szövetkezeti formában szervezik meg.

Harmadszor: A szövetkezetek alkalmas keretei a mezőgazdasági termelés nagyüzemi megszervezésének, ipari és kereskedelmi viszonylatban pedig jól kiegészítik az erősen koncentrált állami ipart és kereskedelmet. Gazdaságosan és kellő mozgékonyssággal tudnak ellátni olyan feladatokat, amelyekre a szakosított nagyvállalatok nem vállalkoznak, pedig megvalósításuk társadalmi szükségleteket elégít ki. Ez az előny a kis és közepméretű gazdálkodás olyan adottságaival függ össze, mint a kisebb igazgatási apparátus és adminisztráció, az igényekre való gyorsabb reagálás, a tevékenység gyorsabb változtatása, különösen, ha az számottevő mértékben kézi munkán alapszik, vagy könnyebben megoldható eszközbefektetésekkel jár.

Negyedszer: Jelentős a szövetkezetek társadalmi tevékenysége is, amely a gyakorlatban sokrétű és komplex feladatok megoldását vagy abban való közreműködést (oktatási-nevelési, szociális-jóléti, érdekképviselési stb. tevékenységet) jelent. A társadalmi feladatok körében rendszerint a gazdasági tevékenységgel összekapcsolva, pótolhatatlan feladatokat oldanak meg igen sok esetben a nők, ezenkívül a csökkent munkaképességű dolgozók, továbbá a háziasszonyok, időszakos munkavállalók foglalkoztatásában is. Igen jelentős a szövetkezetek szerepe a vidéki települések fejlesztésében is.

MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETEK

A szocialista nagyüzemi gazdálkodás dinamikusan fejlődő szervezeti formái a mezőgazdasági termelőszövetkezetek. Többségük 1959 és 1962 között alakult, működésük tehát mindössze két évtizedes múltra tekinthet vissza. Fejlődésük a hatvanas évek második felétől meggyorsult, eredményeik egyre számottevőbbek.

Az első mezőgazdasági termelőcsoportok az 1945. évi földreform megvalósítása során alakultak meg. A mintegy 100 termelőcsoportból né-

hány hosszabb ideig fennmaradt, mint például a sarkad-feketeéri, a dán-szentmiklósi, a vasszilvágyi, az etyeki és a felsőszelestei csoport. Jogutódaik később más termelőszövetkezetekkel egyesültek, kibővültek, és ma is működnek mint közös gazdaságok.

Nagyobb számban 1948 őszén alakultak mezőgazdasági szövetkezetek. Ezek akkor nagyobb részben a földreform során földhöz juttatottak által alapított földművesszövetkezetek (fogyasztási szövetkezetek elődei) kereitei között jöttek létre, mégpedig igen változatos formákban: bérlőszövetkezetek, egyszerű társulások, közösen gazdálkodó csoportok formájában. A földművesszövetkezetekből a termelőcsoportok 1951-ben véglegesen kiváltak és önállósultak.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek kezdetben 3 típusa alakult ki. Az I. típusú termelőszövetkezeti csoportban a növénytermelésben táblás művelést folytattak, a szántás-vetést rendszerint közösen végezték, a növényápolást és a betakarítást pedig egyénileg. A II. típusú termelőszövetkezeti csoportban a növényápolást és a betakarítási munkákat is közösen végezték, a megtermelt termékeket pedig a szövetkezetbe vitt földterülettel arányosan osztották el. A költségeket ugyancsak a bevitt föld arányában számolták el. A III. típusú, később mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek nevezett formában a munkákat közösen végezték, a jövedelmet pedig a munka szerinti elosztás elve alapján osztották szét. 1959 után a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalomban túlsúlyba kerültek a korábban III. típusúnak nevezett formák, a II. típusúak megszűntek, illetve III. típusúvá alakultak át, az I. típusúak pedig termelőszövetkezeti csoportokként, később szakszövetkezetként működtek.

1949–1950-ben főleg agrárproletárok és törpebirtokosok alakítottak termelőszövetkezeteket, a szövetkező családoknak mindössze 20%-a vitt be 7 kat. holdnál (4 hektárnál) nagyobb földterületet a termelőszövetkezetekbe. Ezekben a termelőszövetkezetekben egészen minimális volt a bevitt állatállomány, s általában is igen gyenge volt a termelési eszközökkel való ellátottság. Bár a főbb növényi termékekből (kalászosokból, burgonyából, kukoricából) az országosnál nagyobb termésátlagokat értek el a termelőszövetkezetek, a tagoknak fizetett részesedés mégis alacsony volt, mert nem volt a közös gazdaságoknak megfelelő állattenyésztésük.

A szőlő- és gyümölcsstermelésben szakszövetkezetek és egyszerű társulások működtek, amelyek közös tevékenységként hosszú ideig csak beszerzéssel és értékesítéssel foglalkoztak. Ezek közös jellemzője volt, hogy működésük eredményeként később valamilyen formában szövetkezeti

munkakooperáció és közös tevékenység is kialakult, de tagjaik kisáru-termelő gazdálkodásának alapjait lényegében érintetlenül hagyták.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének kezdeti időszakában az egyszerű szövetkezetek nem töltöttek be jelentősebb szerepet. Nagyobb számban 1950-ben és 1951-ben alakultak, s ezek közül is nagyon sok csak névleges szövetkezet volt, amelyet résztvevői főleg azért létesítettek, hogy a termelőszövetkezeti csoportok részére biztosított adó- és terménybeadási kedvezményeket élvezhessék. 1951 után a termelőszövetkezeti csoportok jelentős része mezőgazdasági termelőszövetkezetté alakult át, más részük pedig megszűnt.

Később, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének a befejezésekor, a hatvanas évek elején, alakultak ismét termelőszövetkezeti csoportok és szakszövetkezetek. 1961-ben a 4204 termelőszövetkezet mellett 319 termelőszövetkezeti csoport, 134 szakszövetkezet, 24 halászati termelőszövetkezet működött. Termelőcsoportok és szakszövetkezetek elsősorban a szőlő- és gyümölcstermelő területeken és néhány állattenyésztő vidéken alakultak, ahol kevésbé vagy egyáltalán nem voltak meg a feltételek a magasabb típusú termelőszövetkezetek alakítására. Ezek az egyszerű szövetkezetek jó termőerőben tartották a hozzájuk tartozó szőlőket és gyümölcsösöket, nagyüzemi állattenyésztést szerveztek, nemcsak megőrizték, de emelték is a termelés színvonalát, s ma már jelentős eredményeket mutatnak fel a közös használatú és művelésű új telepítésekben és az állattenyésztésben is.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tömeges megalakulása 1959 és 1962 között ment végbe. 1959 januárjában kezdődött el a termelőszövetkezetek tömeges méretű szervezése, amely néhány év alatt gyökeres fordulatot hozott a mezőgazdaságban, 1961 elején lényegében befejeződött a termelőszövetkezetek tömeges megalakulásával a mezőgazdaság szocialista átszervezése.

A magyar mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom eddigi fejlődését Erdei Ferenc a következő főbb időszakokra osztotta:

a) A szövetkezeti átszervezés kezdeti időszakában (1949–1956) az eredeti elgondolások adminisztratív eszközökkel és gazdaságpolitikai kényszerítő rendszabályokkal való erőltetése volt a jellemző, ami sorozatos nehézségekhez és a munkás-paraszt szövetség megrendüléséhez vezetett.

b) Az átszervezés befejező időszakában (1957–1961) a munkás-paraszt szövetség helyrehozása, rugalmasabb szervezési módszerek elter-

jedése, a befolyásolás gazdaságpolitikai eszköze, az anyagi érdekelttség és a szövetkezeti önkormányzat növekvő érvényesülése, s az üzemszervezés változatos helyimódszereinek az elismerése a jellemző. Ezen az alapon valósult meg az átszervezés sikeres befejezése, amelyről a 19. táblázat adatai tudósítanak.

19. Az 1958 és 1961 közötti termelőszövetkezet-szervezés főbb adatai

Mutatók	1958	1959	1960	1961
Tsz-ek száma	2755	4158	4507	4204
Tsz-be lépett családok száma (1000)	116	481	843	994
Tsz-tagok száma (1000)	140	548	955	1115
Tsz-ek közös és háztáji gazdaságának szántóterülete (1000 ha)	696	2158	3371	3894
Tsz-ek közös és háztáji gazdaságának összterülete (1000 ha)	921	2800	4417	5209
Tsz-ek közös és háztáji gazdaságának szántóterülete, az ország szántóterületének százalékában	15	40	64	75
Egy tsz közös gazdaságának átlagos összterülete (ha)	312	617	869	1082
Egy tsz közös gazdaságának átlagos szántóterülete (ha)	232	470	653	796
A szocialista szektor szántóterülete, az ország szántóterületének százaléka	29	53	77	96

c) A megszilárdulás időszaka (1962–1967) a termelőszövetkezetek belső viszonyai rendezésének a fázisa volt, amikor a szervezeti keretek rendeződtek, az üzemi szervezet és üzemvezetés bevált formái általánossá váltak és megszilárdultak, fokozatosan érvényre jutottak a szövetkezeti demokrácia, a gazdálkodási önállóság elvei. Ez egyben a közös és a háztáji közötti kapcsolat, a családi művelés, a munkadíjazás és munkaszervezés változatos helyi megoldásai kezdeti kibontakozásának az időszaka is volt.

d) Az 1968-tól tartó időszak a korszerű nagyüzemi gazdálkodás fázisának tekinthető, s ennek a jelzőkövei: a gazdaságirányítás reformja, az új szövetkezeti törvény, a termelőszövetkezeti szövetségek létrehozása.

A termelőszövetkezetek a megalakulás utáni években — a hatvanas évek elején—közepén — fő figyelmüket a nagyüzemi gazdálkodás

anyag-műszaki megalapozására fordították. Ennek eredményeként 1960 és 1965 között a termelő-állóeszközök értéke megnégyszereződött. A szövetkezetek néhány év alatt megvásárolták a gépállomások gépeit és gyors ütemben bővítették erő- és munkagépparkjukat. Ezzel egyidőben a gabonafélék hozamszintje is fokozatosan emelkedett.

Látványos fejlődés a termelőszövetkezetek gazdálkodásában is a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején következett be. A gazdaságirányítási reform eredményeként a termelőszövetkezetek többségében megnyíltak a bővített újratermelés lehetőségei, előtérbe került a paraszti életszínvonal emelése, az élet- és munkakörülmények, a keresetek számottevő javítása, a vállalati gazdálkodás önállóságának fokozása.

Az új gazdaságirányítási rendszer nagy energiákat szabadított fel a termelőszövetkezetekben. A hagyományos földművelés és állattenyésztés mellett gyorsan bővült az ipari tevékenység, eleinte a saját gazdálkodáshoz szükséges ipari termelés és szolgáltatás formájában, később pedig árutermelésként és külsők részére végzett szolgáltatásként is. Az alaptevékenységen belül frontáttörés a gabonatermelésben következett be. Ez volt a kiinduló alap, amelyre épült a hetvenes évek állattenyésztésének a fejlesztése. 1970-ben még mindössze 82 korszerű nagyüzemi szarvasmarha- és sertéstelep működött a termelőszövetkezetekben, 1975-ben már 554. A hetvenes évek első felében terjedtek el a komplex termelési rendszerek, amelyek mind a nagyüzemi növénytermesztésben, mind az állattenyésztésben a műszaki haladás zászlóvivőivé lettek.

Abban, hogy a mezőgazdaság termelése ma több mint kétszerese a háború előttinek, igen nagy része van a termelőszövetkezetek jó munkájának. A magyar mezőgazdaság 40 év alatt elért növekedésének háromnegyede az 1961 óta eltelt időszakra esik, amióta túlsúlyba kerültek a termelőszövetkezetek. Az állami gazdaságok és kombinátok ugyanis 1981-ben a termőterületnek mindössze 11,3%-án gazdálkodnak, dolgozói létszámuk a mezőgazdasági aktív keresők arányán belül 13,5%. A mezőgazdasági szövetkezetek közül pedig a szakszövetkezetek és halászati termelőszövetkezetek szintén kisebbségben vannak.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1980-ban az ország összes földterületének 75,6%-án gazdálkodtak. A termelőszövetkezeti tagok száma 904 ezer fő volt, közülük 484 ezer volt az aktív kereső, 420 ezer fő pedig nyugdíjas. Ezen kívül a termelőszövetkezetekben dolgozott még 141 ezer alkalmazott. A termelőszövetkezeti dolgozó tagok és alkalma-

20. A mezőgazdasági szövetkezetek száma és taglétszáma
(ezer fő)

Év	Mezőgazdasági termelőszövetkezetek		Szakszövetkezetek		Halászati termelőszövetkezetek	
	száma	taglétszáma	száma	taglétszáma	száma	taglétszáma
1961	4204	1115	453	105,1	24	0,9
1962	3721	1101	477	108,1	21	0,9
1969	2840	1023	425	113,0	22	1,5
1970	2441	1025	243	84,8	22	1,5
1975	1598	935	144	69,0	19	1,6
1980	1338	904	61	25,1	16	1,6

zotti aktív keresők az összes magyar aktív keresőknek 12, a mezőgazdaság aktív keresőinek 62%-át tették ki.

Mezőgazdasági termelőszövetkezetekben van az ország állatállományának túlnyomó része. 1980 végén

a szarvasmarha-állomány	78%-a (1,45 millió db),
a lóállomány	51%-a (0,06 millió db),
a sertésállomány	54%-a (4,49 millió db),
a juhállomány	74%-a (2,28 millió db),
a felnőtt baromfiállomány	54%-a (22,94 millió db)

volt a termelőszövetkezeti közös és háztáji gazdaságokban. A mezőgazdaság föld- és állatállomány nélkül számított termelőeszköz-állományának kétharmada ugyancsak a termelőszövetkezetekben hasznosul. Az összes mezőgazdasági termelés és az áruforgalomba került termékek túlnyomó részét szintén a termelőszövetkezeti közös és háztáji gazdaságok állították elő az utóbbi években. Hasonló arányban járultak hozzá a mezőgazdaságból származó nemzeti jövedelemhez is.

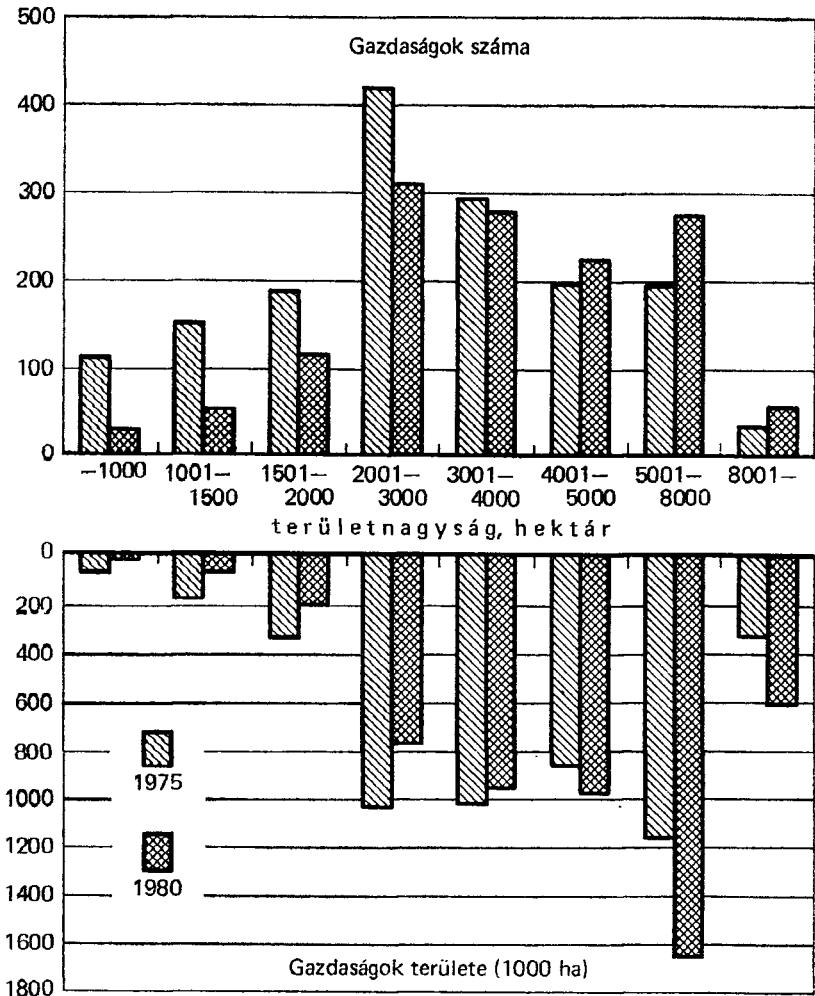
A mezőgazdasági szövetkezetek népgazdasági súlyát a számszerű arányoknál is jobban mutatja, hogy a jelentős mértékben növekvő belső fogyasztással egyidőben a mezőgazdaság — főleg növekvő tőkés aktív export—import egyenlegével — lényegesen bővítette a magyar gazdasági fejlődés forrásait. Mindez javarészt a termelőszövetkezeteknek köszönhető.

A termelőszövetkezeti gazdálkodás rövidebb és hosszabb távon egyaránt jó eredményeket mutat. Ezt tanúsítják a 21. táblázat adatai.

21. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek főbb adatai

Megnevezés	1961	1970	1980	Index 1961 = 100
Gazdaságok száma, ezer	4 204	2 441	1 338	31,8
Egy gazdaság átlagos területe, ha	1 100	1 985	3 961	360,0
Egy tsz-re jutó bruttó termelés (millió Ft)	4,7	27,4	91	1936,2
Állóeszköztérték (millió Ft)	2,0	24,2	142	7100,0
Munkaerő (fő)	204,0	399,0	425	208,3
Közös és háztáji gazdaság összes területe, 1000 ha	5 362	5 603	5 741	107,0
Ebből háztáji, 1000 ha	738	738	441	59,7
Termésátlagok, kg/ha				
búza	1 820	2 070	4 740	260,4
rozsa	1 160	1 130	1 920	165,5
kukorica	1 790	3 400	5 580	311,7
cukorrépa	17 750	28 780	37 280	210,0
burgonya	6 590	11 420	17 750	269,3
Állatállomány 100 ha mezőgazda- sági területre (db)				
szarvasmarha	31,1	29,7	28,9	92,9
sertés	93,7	73,1	89,5	95,5
juh	28,8	43,3	45,5	158,0
Egy állatra jutó termelés				
tej (liter)	1 960	2 410	3 506	178,9
tojás (db)	73	198	226	309,6
gyapjú (kg)	3	4	4	133,3

Az adatok — a szarvasmarha- és sertésállomány kivételével — gyors ütemű fejlődésről tanúskodnak, amely napjainkban is folytatódik. Az árak egyértelműen a közös nagyüzemi termelés javára módosulnak. A termelőszövetkezeti közös gazdaságok termelésének növekedési üteme az utóbbi évtizedekben messze felülmúlta a mezőgazdaság átlagát, elérte, majd túlhaladta az ipar évi növekedését, több esztendőben megközelítette a leggyorsabban fejlődő ágazatokét. 1975 és 1980 között leglátványo-

12. ábra. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek száma és földterülete, területnagyság szerint

sabb növekedés az ipari növényeknél keletkezett, ahol a termelőszövetkezetek részesedése a mezőgazdaság össztermeléséből 80%-os. A gabonafélék és hüvelyesek termeléséből 67%-ról 73%-ra nőtt a termelőszövetkezetek aránya. Mindössze két ágazatban: a zöldségfélék és a ser-

téshús termelésében csökkent kisebb mértékben a termelőszövetkezetek aránya. Az összes tevékenység értéke folyó áron mérve, egy foglalkoztatottra vetítve 1980-ban 1975-höz képest 73%-kal emelkedett, miközben az aktív tsz-tagok száma 23 ezerrel csökkent.

A hetvenes évek közepén különösen gyors ütemben nőttek a termelőszövetkezetek területi méretei. Az 1961. évi 4204 termelőszövetkezettel szemben, az egyesülések eredményeként 1980-ban már mindössze 1338 gazdálkodott, átlagterületük közben megkétszereződött, csaknem elérte a 4000 hektárt, átlagos munkaerő-állományi létszámuk pedig túlhaladta a 460 főt. (Ipari összehasonlításnak megfelelően — ahol 500 fő foglalkoztatottig kisméretűnek, 500—1000 főnél közepes, 1000 fő felett nagyméretűnek minősítik a vállalatokat — a termelőszövetkezetek 70%-a kis, 25%-a közepes, 5%-a pedig nagyméretű vállalatnak tekinthető. Ebben a megoszlásban a termelés 40—40%-a származik a kis és közepes nagyságú, 20%-a pedig a nagyméretű termelőszövetkezetekből.)

Az optimális vállalati méretekről a mezőgazdaságban hosszú idő óta nagy viták folynak. Igen sokan túlzottnak, mások — rendszerint a nagy technikára hivatkozva — még mindig alacsony fokúnak tartják a kialakult méreteket, miközben a hetvenes évek közepén a gyakorlatban nagyarányú összevonások történtek. Ennek eredményeként 1975 és 1980 között jelentősen csökkent a 4000 hektár alatti termelőszövetkezetek száma és átlagterülete, miközben megnövekedett a 4000 hektár felettieké. 1978-tól miniszteri engedélyhez kötötték a szövetkezeti egyesüléseket. A valóságban az egyesülési folyamatot igen sok tényező befolyásolja, ilyenek: a vezetők felkészültsége, a technikai felszereltség, földterületi, települési, szállítási adottságok, termelési struktúra, gazdasági szabályozók, végső soron pedig a gazdaságos fejlesztés és üzemvitel követelménye. Ez utóbbiban összpontosul valamennyi tényező hatása, gyakorlatilag ezért a gazdaságosság dönti el a vállalati összevonások és szétválások realitását.

Bizonyos, hogy jelenleg a technika gazdaságos kihasználása nem ösztönöz a további területi koncentrációra, hiszen nem az a problémánk, hogy a jelenlegi területi méretek akadályozzák a korszerű technika-technológia széles körű alkalmazását, hanem inkább fordítva: nincs elég fejlesztési forrás az új technika beszerzéséhez és megfelelő színvonalú hozzáértés a meglevő termelőeszközök gazdaságos alkalmazásához. A további területi koncentráció ellen szól, hogy a túl sok apró települést felölelő termelőszövetkezetek gazdaságos üzemeltetése indokoltá teheti

a létrejött nagyszervezetek felbontását is, nem is szólva az erőteljesen kibontakozó társulásokról, amelyek igen alkalmas formái az ésszerű termelési koncentráció megvalósításának. Óvatosságra int az is, hogy miközben a műszaki, biológiai és technológiai szempontból gyors ütemben korszerűsített ágazatokban (gabona, kukorica, baromfi, sertés) a termelési színvonal számottevően emelkedett, a munkaigényes és hagyományos technológiával termelő ágazatokban (zöldség, burgonya, szarvasmarha) nem fejlődött kielégítő mértékben. A termelés mennyiségi növelésével nem mindenütt tartott lépést a hatékonyság fokozása, az új beruházások létesítésére irányuló törekvésekkel pedig a meglévő kapacitások jobb kihasználása. A termelőszövetkezetek mintegy harmadában a gazdálkodás nem eléggé kiegyensúlyozott, ezeknek a szövetkezeteknek egy része pénzügyi zavarokkal küzd, fejlődésük vontatottabban halad, lassú ütemű a közös gazdaságuk vertikális irányú fejlődése.

Mindez szorosan összefügg azzal, hogy a mezőgazdaságban, különösen a termelőszövetkezetekben egyrészt a természeti, másrészt a gazdasági feltételekben megnyilvánuló különbségek (kedvezőtlen talajviszonyok és éghajlati feltételek, a terület eltartóképességéhez viszonyított nagy népsűrűség, az átlagos körülmények költségeire épülő árrendszer stb.) a gazdálkodás eredményében is számottevő differenciákat szülnek, amelyek rendszerint tartósan fennmaradnak, ezért társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt nagy figyelmet érdemelnek. Jelenleg a termelőszövetkezeteknek kb. egyharmada gazdálkodik kedvezőtlen adottságú (szikes, futóhomokos, hegyvidéki, árvíz- és belvízkáros) területeken. Ezeket a földeket a múlt század második felében törte fel a falusi szegénység, hogy megélhetéséhez a legszükségesebb élelmet megteremtse. Művelésükkel jóval nagyobb befektetés révén is kevesebb jövedelmet lehet elérni, mint az ország jó talajú vidékein. A gyakori ár- és belvizek szintén jelentős termés kiesést és költség növekedést okoznak. A kár gyakorisága és mértéke miatt a 352 kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetből 175 tartozik a „vizesek” csoportjába. Nem véletlen, hogy az itt gazdálkodó termelőszövetkezetek eredményei ugyanolyan vagy szorgalmasabb munka mellett is csak elenyésző részét teszik ki a jobbakénak.

A termelőszövetkezetek a tagok személyes és vagyoni közreműködésével vállalati gazdálkodást folytató és egyúttal társadalmi tevékenységet kifejtő közösségek. Gazdálkodásukra teljes mértékben érvényesek azok az ismérvek, amelyek Magyarországon a vállalatokat általában jellemzik. Önálló jogi személyek, a munkamegosztás és a szocialista áruviszonyok között fejtik ki tevékenységüket. Ráfordításaikat és eredményeiket pénz formában vetik össze, bevételeikből fedezik kiadásait. Gazdálkodásukkal jövedelem megszerzésére és növelésére törekednek, melynek érdekében kockázatot vállalnak. A gazdasági vállalkozás eredményes tevékenység esetén anyagi előnyökkel, nagyobb vállalati és személyi jövedelemmel vagy legalábbis megtakarítással jár együtt, eredménytelen gazdálkodás esetén pedig anyagi hátránnyal párosul. A gazdálkodás tehát a termelőszövetkezetekben is magával hordozza a kockázatvállalás terhét, amely egyrészt a nagyobb anyagi előny érdekében a kezdeményezőkézség kibontakoztatására, az erőforrások gazdaságosabb kihasználására ösztönöz; másrészt ösztönzi a vezetést és a gazdálkodó kollektívát, hogy döntéseiben a kellő megfontoltság, az alapos mérlegelés, az ésszerű kockázatvállalás, a helyzet sokoldalú elemzése és a tervszerű gazdálkodás jusson érvényre. Ezt a hatást növeli a tagok közvetlen anyagi érdekeltisége tevékenységük eredményében. A szövetkezetekben ez egyúttal azt is meghatározza, hogy a gazdálkodó kollektíva milyen anyagi és egyéb előnyöket helyez előtérbe.

A tagok foglalkoztatása, fogyasztói igényeinek kielégítése a szövetkezetekben a felhalmozást és fejlesztést szolgáló nyereség növelésével egyidőben a személyi jövedelem és vállalati nyereség mellett a tagoknak juttatható közvetlenebb anyagi előnyöket (kedvezményes beszerzést, szolgáltatást, jobb foglalkoztatást stb.) is előtérbe állítja, esetenként a nyereségnek elébe is helyezi.

A kezdeti időszak nehézségeinek a leküzdése után a hetvenes évtizedben fokozatosan megerősödött a magyar termelőszövetkezetek közös gazdálkodása. Az állóeszközök értéke tíz év alatt másfélszeresére emelkedett, a forgóeszközöké pedig csaknem megkétszereződött. Az épületek és a felszerelések lényegesen korszerűbbek, mint a hatvanas években voltak. A szövetkezeti tagok száma csökkent, szakképzettségük, felkészültségük azonban szintén lényegesen javult.

A korszerűbb felszereléssel és technológiával folytatott gazdálkodás a termelésben és jövedelemben is meghozta eredményeit. 1970 és 1980 között a termelőszövetkezetek termelése 45, bruttó jövedelme 32%-kal emelkedett.

A termelőszövetkezetek bevételeikből önállóan gazdálkodnak, fedezik a termelési költségeket, teljesítik az egyéb kiadásokat és alapokat képeznek. Évenként mérleget készítenek, amelynek jóváhagyása a közgyűlésen történik.

A vállalatok ösztönzési rendszerében fontos helyet foglal el a dolgozók személyes anyagi érdekeltségének a fejlesztése. Korábban a termelőszövetkezeteknek a kormány által előírt személyi jövedelem szabályozása különbözött az állami gazdaságokétól. 1980-tól a mezőgazdasági nagyüzemekben egységes keresetszabályozási rendszer valósul meg. Célja, hogy a személyes jövedelmek a népgazdasági célokkal és a vállalati eredményekkel összehangoltan alakuljanak, azzal együtt növekedjék a dolgozók kollektív és személyes érdekeltsége, kockázatviselése. A bérek növekedése nem haladhatja meg a bruttó jövedelem növekedését. A szabályozás igyekszik szoros kapcsolatot teremteni a személyi jövedelmek és a vállalati eredmény között. Ezen az alapon alakítják ki a gazdaságok önállóan belső érdekeltségi rendszerüket. Ennek főbb formái: a munkadíjazás rendszere, a prémiumok és jutalmak rendszere, a részesedés felosztási szabályzata, a vezetők érdekeltségi rendszere. A belső érdekeltségi rendszer részletes szabályait a szövetkezeti belső munkaügyi szabályzatok tartalmazzák.

A szövetkezeti parasztság alapvető érdeke a közös vagyon gyarapítása és ezzel együtt a gazdálkodás korszerűsítését és kiegyensúlyozott fejlődését szolgáló fejlesztési alapok növelése. Az utóbbi évtizedben a magyar termelőszövetkezetek jövedelmük 24–25%-át fordították felhalmozásra, 75–76%-át pedig fogyasztásra. A felhalmozás és a fogyasztás arányát befolyásoló szabályozók megfelelő hatást gyakorolnak a termelőszövetkezeti jövedelemelosztásra. A közös gazdaságok túlnyomó többsége rendszeresen és növekvő jövedelmével arányosan bővíti fejlesztési alapját. A termeléssel és a felhalmozással arányosan nő a szövetkezeti tagok keresete, részesedése is.

A központi szabályozás rugalmas és tág kereteket biztosít a vállalati-szövetkezeti önállósághoz. A termelőszövetkezetek is élnek ezzel a lehetőséggel. Kezdetől fogva olyan megoldásokat kerestek, amelyek rugalmas, az adottságokhoz igazodó belső mechanizmus kialakításával ösz-

tönző feltételeket nyújtanak a dolgozók és vezetők kezdeményezéséhez, az egyéni és közös érdek összehangolásához. Így került sor az eredményhez kötött érdekelttség változatos formáinak széles körű alkalmazására. Ez a gyakorlat olyan szervezési és díjazási módszerek elterjedését eredményezte, amelyek legjobban megfeleltek a szövetkezeti termelőerők színvonalának (a technikai felszereltségnek, a dolgozók és vezetők kulturális, valamint szakmai képzettségének).

A termelőszövetkezetek a gépesített nagyüzemi termelésszervezés mellett széles körben alkalmazzák ma is a családi és részművelést, főleg a kézimunka-igényes ágazatokban. A jól gépesíthető termelésben a kiscsoportos szervezés és díjazás jellemző, de az önálló elszámolású és érdekelttségű vállalati egységek (üzemegységek, termelő-gazdálkodó egységek) szervezése is terjed.

Legújabban lehetőség nyílt az átalányelszámolásos rendszer alkalmazására a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Ebben a formában a legfeljebb 15 főt foglalkoztató ipari termelést, fogyasztási és egyéb szolgáltatást végző részlegeket lehet üzemeltetni a termelőszövetkezet ön-elszámoló egységeként. E forma előnye, hogy alkalmazásával a szövetkezet és a dolgozó között kötött megállapodásnak megfelelően a részt vevők meghatározott átalányösszeg befizetését vállalják és ezáltal mentesülnek a tételes elszámoltatás és a szövetkezeti (munkáltatói) utasítások alól, tehát nagyobb tere nyílik a közös célokat is szolgáló egyéni kezdeményezésnek.

Az önálló elszámolású és érdekelttségű gazdálkodó egységek működését jól szemlélteti a baksai Ezüst Kalász Termelőszövetkezet belső érdekelttségi és irányítási rendszere, amely 3000 ha szántón gazdálkodik, 15 önálló (387 dolgozót felölelő) egységet alakított ki. A 15 kiscsoport vezetője és dolgozói együttesen, szerződésben vállalják a szövetkezet tervében számukra előírányzott s velük egyeztetett feladatok megvalósítását. A terv a feladatokkal együtt tartalmazza — az előző évek adatai alapján — a normák szerint fizethető béreket és azt a nyereséget, amit az adott ön-elszámoló egységben el kell érni. Annak érdekében, hogy a dolgozók a költségek csökkentésében és a hozamok emelésében egyaránt érdekelve legyenek, a kiscsoportok által felhasznált anyagokat, szolgáltatásokat központilag meghatározott áron értékeli. A kiscsoportok tagjait anyagilag érdekeltté teszik a többtelesteredmény létrehozásában.

A belső mechanizmus fejlesztésével szorosan egybekapcsolódik a vállalati demokratizmus, illetve a termelőszövetkezetekben a szövetkezeti

demokrácia erősítése. Magyarországon minden dolgozó elidegeníthetetlen joga, hogy bevonják vállalata döntéseinek kialakításába, működésének ellenőrzésébe. Ezt nevezzük a vezetés demokratizmusának, vállalati (üzemi) demokráciának. A termelőszövetkezetekben ennél sokkal többről van szó. A szövetkezeteket — a testületi és az egyszemélyi vezetés egységes rendszerében — végső soron maga a szövetkezeti tagság vezeti. A szövetkezetekben a testületi szervek nem tanácsadó jellegűek, hanem arra hivatottak, hogy a gazdálkodás és a működés alapvető kérdéseiben döntsenek. Másfelől a dolgozókat itt nem bevonják a vezetésbe, hanem a közgyűlésen közvetlen részesei a döntéseknek, a küldöttgyűléseken közvetetten részt vesznek a döntések meghozatalában.

VÁLLALATI EGYÜTTMŰKÖDÉS, TÁRSULÁSOK, KÖZÖS VÁLLALATOK, TERMELÉSI RENDSZEREK

A VÁLLALATI (SZÖVETKEZETI) EGYÜTTMŰKÖDÉS ALAPKÉRDÉSEI

A korszerű, iparosodó nagyüzemi mezőgazdaságra a termelés egyre erőteljesebb koncentrációja, szakosodása és kooperációja jellemző. A munkamegosztással erősödik a szakosodás, ezzel együtt pedig elkerülhetetlen a kapcsolatok bővülése és szorosabbra fonódása, vagyis a vállalatok társulása. Ennek a folyamatnak a kibontakozása tapasztalható Magyarországon is.

Az elmúlt időszakban a kézi munkára és igaerőre alapozott mezőgazdaságban az egyes termelési részfolyamatok összehangolása, a kooperáció és integráció igen alacsony fokú volt. A korszerű gépi termelés azonban a tevékenységek nagyfokú differenciálódásával jár. A specializáció eredményeként az egyes gazdasági tevékenységek különválnak, önálló vállalati vagy üzemi keretek között szervezik azokat. Ez viszont a kooperációs igények növekedéséhez vezet. A differenciálódással, a szakosodással egyidőben kezdődik tehát a kooperáció és integráció is, mert ezek ugyanazon folyamatnak, a termelőerők fejlődésével együttjáró munkamegosztás erősödésének a következményei.

A kooperáció olyan együttműködés, a termelési, gazdasági kapcsolatok összehangolt rendezése, szorosabbra fűzése, amely a gazdaságilag önálló résztvevők kölcsönös érdekeire épül. Az integráció több ennél. Annak lényege, hogy a részt vevő vállalatok kölcsönös érdekeik alapján tevékenységüket, illetve tevékenységük egy részét nemcsak koordinálják, összehangolják, hanem a vállalati önállóságot részben feladván az integráló partnernek vagy a közösen létrehozott szervnek alárendelik. Azért mondhatjuk, hogy az integráció sokkal szorosabb kapcsolatot, kötődést jelent, mint a kooperáció, mert az az elkülönült gazdasági tevékenységek

egy kézbe fogott vezérlését, egységes láncolatba való összekapcsolását foglalja magában. Az integrált tevékenységek, illetve döntések kikerülnek az integrációban részt vevő vállalatok hatásköréből, és velük egyetértésben ugyan, de az integrátor — vagy ezt a feladatot ellátó testület — határoz azokban, irányítja és segíti megoldásukat.

Az integráció lényege a gazdasági életben mégsem egyszerű alá- és fölérendelés, hanem a kölcsönös érdekekre, a kölcsönös előnyökre és kockázatvállalásra épülő együttműködés. Nem törvényszerű velejárója tehát a kiszolgáltatottság, a partner megrövidítése. A technológiai, a gyártási folyamatban az egyik láncszem természetesen alá van rendelve a másiknak, fogaskerekek módján egymásba kapcsolódik. Ez a kapcsolódó egységek önállóságának részleges vagy teljes körű feladását is eredményezheti a jobb együttműködés érdekében. A technológiai függés azonban nem egyértelmű a gazdasági függéssel, a kiszolgáltatottsággal, még kevésbé a kizsákmányolással.

Horizontális együttműködésről (kooperációról, integrációról) beszélünk, ha azonos gazdasági tevékenységeket koordinálnak a gazdasági egységek. Hosszú ideig ez volt a legelterjedtebb együttműködési forma.

Vertikális együttműködés akkor jön létre, ha egymástól eltérő, de egymáshoz szorosan kapcsolódó, egymást követő gazdasági tevékenységek (pl. nyersanyagtermelés, -feldolgozás és -értékesítés) koordinációja, egységes irányítása valósul meg, akár vállalaton belül, akár vállalatok között.

A horizontális és vertikális kooperáció, integráció a gyakorlatban igen gyakran összefonódik. Mindkettőnek és összefonódásuknak is igen gazdag változatai vannak.

A technikai forradalom kibontakozása a mezőgazdaságban és az élelmiszer-feldolgozásban is a kooperáció és integráció erősödését idézi elő. Ugyanilyen irányba hat az életszínvonal emelkedésével együtt az élelmiszer-fogyasztási igények változása, növekedése, illetve ezek hatására az élelmiszer-ellátásban és -kereskedelemben kibontakozó átalakulás.

Az utóbbi évtizedben gyors ütemben növekszik a feldolgozott élelmiszerek iránti kereslet, bővül az élelmiszer-kereskedelem. Az egyre kultúráltabb, egyre nagyobb forgalmat lebonyolító élelmiszer-áruházak (szupermarketek) nagy tömegben, egységes, jó minőségben, fogyasztásra a lehető legteljesebb mértékben előkészítve, ízletesen csomagolva kínálják, a mezőgazdaságtól és élelmiszeripartól pedig e követelményeknek megfelelően igénylik az árukat. A növekvő és változó igényeket az élelmiszer-kereskedelem, a feldolgozó ipar és a mezőgazdaság akkor tudja a legjobb-

ban kielégíteni, ha az egymáshoz kapcsolódó vállalatok, gazdaságok tevékenységét a nyersanyagtermeléstől az értékesítésig minél tökéletesebben összehangolják.

A gazdasági kapcsolatok szorosabbra fonását sürgeti az extenzív termelésről az intenzív termelésre való áttérés, illetve a mezőgazdaságban az intenzív gazdálkodás továbbfejlesztése is. A termelés szakosításában, koncentrációjában és kooperációjában rejlő előnyök nem korlátozódnak vállalaton belüli folyamatokra. Ez érthető, hiszen még a nagyobb méretű vállalatok és gazdaságok sem képesek önerőből megoldani számos feladatot, amelyre pedig a termelőerők, a technika fejlődése ma már lehetőséget nyújt. Ez szükségszerűvé és időszerűvé teszi a szakosításban és a koncentrációban rejlő előnyök jobb kihasználását a gazdaságok közötti kapcsolatok kooperációja és integrációja útján, az ezt meghatározó gazdaságpolitika, gazdaságirányítás feltételei között. Mindebből az is jól kitűnik, hogy a kooperáció és integráció tennivalói a gyakorlatban legalább három szinten jelentkeznek: először a vállalaton belüli, másodsor a vállalatok közötti kapcsolatokban, végül pedig gazdaságpolitikai síkon.

A következőkben a vállalatközi kapcsolatok szerepét és fejlődésirányát érdemes még részletesebben is megvilágítani. A magyar és a nemzetközi tapasztalatok szerint ugyanis a termelés méreteit és hatékonyságát a gazdaságok összevonása, a termelőszövetkezetek egyesítése útján csak bizonyos határokig lehet növelni. Elmondható ez a vállalaton belüli tevékenységi kör bővítésével kapcsolatosan is. Messze kitérítendő viszont ezek a határok a gazdaságok kooperációja és integrációja révén megvalósítható, gazdaságok közötti szakosítás és koncentráció fejlesztésével. Ezért igen figyelemreméltóak azok a kooperációs és integrációs kapcsolatok, amelyek az egyes szövetkezeti gazdaságok között, illetve a szövetkezetek és állami vállalatok, továbbá a mezőgazdasági nagyüzemek és a feldolgozó vállalatok között (agrár ipari együttműködésként) hazánkban is kialakulóban vannak.

A magyar élelmiszeripari feldolgozás — mint azt már bemutattuk — igen erősen koncentrált és nagyméretű vállalatokban folyik. Az ebből adódó hiányok kiküszöbölésére az utóbbi évtizedben kifejlődött a mezőgazdasági nagyüzemek és fogyasztási szövetkezetek kis-, illetve középüzemi feldolgozó tevékenysége. Ez érthető, mert vannak élelmiszeripari tevékenységek (pl. zöldségtartósítás, szőlőfeldolgozás, borpalackozás, speciális kisipari, ipari készítmények, takarmánygyártás stb.), amelyeket célszerű szorosan a mezőgazdasági termeléshez kapcsolva is fejleszteni.

szervezetileg a mezőgazdasági nagyüzemekben vagy társulásaikban végezni. Különösen, ha mindezt még helyi ellátási igények is indokolják.

Az élelmiszer-feldolgozás egyes ágazataiban viszont, például a cukoriparban, olyan nagy a feldolgozás gép- és berendezésigénye, bonyolult a technológiája, hogy a gyártást mezőgazdasági nagyüzemekben gazdaságosan elvégezni nem lehet. Az élelmiszer korszerű tömeggyártását gazdaságosan nagykapacitású, modern gyárakban lehet elérni. Természetes tehát, hogy az élelmiszeripari feldolgozás jelentős része nem a nyersanyagot termelő mezőgazdasági nagyüzemekben, hanem korszerű feldolgozó ipari vállalatokban folyik. A gazdaságok feladata ebben az esetben, hogy minél több és jobb nyersanyaggal lássák el ezeket az élelmiszeripari vállalatokat. Az utóbbiaknak is alapvető érdekük, hogy jó partneri (üzleti) kapcsolatokat építsenek ki a mezőgazdasági nagyüzemekkel. A nagy termelő és feldolgozó egységek kialakulása csak növeli az egymásra utaltságot. Ugyanis a mezőgazdasági és ipari üzemekben egyaránt gyors ütemben emelkedik a tőke szerves összetétele és így a folyamatos, zavartalan üzemelés (bővített újratermelés), a biztonságos értékesítés megköveteli tevékenységeik összehangolását, a kölcsönös érdekek figyelembevételével.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a vállalatok közötti gazdasági kapcsolatok bővülésének az élelmiszer-gazdaságban — az egyszerű kooperációtól a szoros integrációig — több életképes formája létezik. Ezek közül a leggyakoribbakat vesszük sorra.

— A nyersanyagtermelő, a feldolgozó és a kereskedelmi egységek között a gazdasági kapcsolatok adásvétel útján és egyszerű szerződéses formákban bonyolódnak. Ennek is többféle változata lehetséges, a lényeg az, hogy a vállalatok *kereskedelmi* jellegű kapcsolatban vannak egymással.

— A nyersanyagtermelők, a feldolgozók és az értékesítők áru- és munkakapcsolata nem pusztán a kölcsönös függőség, hanem már a kölcsönös előnyök és anyagi érdekelttség alapján úgy épül ki, hogy *betársulnak egymáshoz*. Ez a partnerek gazdasági kapcsolatainak jóval szorosabbra fűzését eredményezi, mint a pusztán kereskedelmi jellegű szerződések. Ide sorolhatók például az előfeldolgozás és bedolgozás szervezése, termelőeszközök, pénzforrások átengedése egymásnak, munkaerő-gazdálkodásra vonatkozó megállapodások stb.

— A mezőgazdasági nagyüzemek saját kereteik között folytatnak feldolgozó tevékenységet, sőt kereskedelemmel, vendéglátóipari tevékenységgel is foglalkoznak. Legegyszerűbben ez az ún. *melléktevékenységek* fejlesztésében, rendszerint vertikális irányú profilbővítésben jelentkezik.

— A nagyvállalatok a mezőgazdasági és élelmiszer-termelést, az ipari feldolgozást olyan nagy méretekben folytatják, hogy már mezőgazdasági, élelmiszeripari, illetve agráripari *kombinátról* lehet beszélni. Ez létrejöhet úgy is, hogy iparvállalatok és mezőgazdasági nagyüzemek önállóan kibővítik tevékenységüket, de úgy is, hogy egyesítik.

— Egynemű vagy különböző tevékenységet folytató vállalatok összefognak, társulnak valamilyen gazdasági cél érdekében. Az ilyen *társulásnak* szintén több változata létezik, az egyszerűbb kooperációtól a vállalati önállóságot is kisebb-nagyobb részben feladó integrációig (pl. egyszerű társaság, közös vállalkozás). A tekintetben is több változat található. **hogy az integráció szerződéses alapon létezik-e, vagy pedig tulajdonbavétel** le is párosul. Továbbá a társulások lehetnek horizontális vagy vertikális jellegűek. Olyan változatok is vannak, **hogy az összefogást mezőgazdasági nagyüzemek kezdeményezik és tartják kézben, valamint fordítva, ipari vagy kereskedelmi vállalatok a szervezők.**

— A mezőgazdasági nagyüzemek egymással és más vállalatokkal *közös vállalatot* létesítenek és üzemeltetnek.

— Vállalatok, szövetkezetek *egyesülésbe* (pl. agráripari egyesülés) tömörülnek, amely lehetővé teszi, hogy egyes résztevékenységeiket, illetve teljes tevékenységüket összehangoltan végezzék.

Az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi tevékenység összehangolásának és egybekapcsolásának tehát számos változata van. A tapasztalatokból megállapítható, hogy a kereskedelmi kapcsolatok (egyszerűbb és komplexebb változatokban, szerződéssel és anélkül), a társulások, az egyesülések legkülönbözőbb változatai valamennyien életképesek. De az is igaz, hogy a kooperáció, integráció fejlettebb formái mellett még nagy szerepük van az együttműködés *egyszerűbb* formáinak is. További fontos tapasztalat, hogy a kooperáció és integráció rendszerint egybekapcsolódik a vállalatok belső fejlődésével. Ez jut kifejezésre a kombinátok és más nagyvállalatok kialakulásában vagyis a vállalati struktúra változásában, új vállalati szervezetek létrejöttében. A vállalati belső fejlődés azonban nem azonos az integrációval. Itt két folyamatról van szó, egyrészt a vállalatok közötti kapcsolatok rendszeréről, gazdasági együttműködésről, másrészt a vállalaton belüli gazdálkodási formák, a vállalati szervezet és gazdálkodás továbbfejlesztéséről. Ezek a külső és belső folyamatok igen szorosan egybekapcsolódnak és kölcsönhatásban fejlődnek, de nem azonosak, ezért hiba lenne összekeverni őket.

A VÁLLALATI TÁRSULÁSOK FŐBB FORMÁI

Magyarországon a vállalati együttműködés gazdag változatai léteznek. Igen elterjedt az olyan szerződéses kapcsolat, amikor a vállalatok pénzforrásokat, termelőeszközöket, munkaerőt adnak át egymásnak kölcsönösen előnyös célok megvalósítása érdekében. Az utóbbi évtizedben elterjedtek az olyan éves és többéves szerződéskötések, amelyek keretében a felvásárló szervezet (a feldolgozóipari vagy a kereskedelmi vállalat) vetőmaggal, anyaggal, géppel, szaktanáccsal stb. is ellátja a mezőgazdasági termelőt, esetenként még a szerződésben megállapított technológiai és szervezési előírások betartását is segíti és ellenőrzi. Gyakori a szerződéses együttműködés a nagygépek és a szállítóeszközök jobb kihasználásában. Különbféle speciális munkákhoz a feldolgozó, illetve kereskedelmi vállalatok speciális gépeket (pl. palántázó, borsófejtő, zöldbabszedő gépeket stb.) adnak a mezőgazdasági nagyüzemeknek használatra, kölcsön vagy csekély szolgáltatás fejében, esetenként ingyen. Az utóbbi években pl. már több száz zöldborsócséplőgépet üzemeltettek a konzervgyárak az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben, számos helyen létesítettek paradicsomlényerő állomást és ugyancsak sok helyen egyéb előkészítő telepet, a mezőgazdasági nagyüzemekben történő ún. előfeldolgozás segítésére.

A szerződéses kapcsolatok fejlesztésében nagy figyelmet érdemelnek az itt felsorolt formák, mert ezek már tartalmazzák az integráció elemeit is. A szerződő felek ugyanis közösen vállalják valamilyen végtermék előállítását, forgalmazását és a kölcsönös előnyök, valamint kockázatvállalás alapján fonják szorosabbra együttműködésüket. Az ilyen szerződések kedvező feltételeket nyújtanak a szorosabb együttműködés kialakításához is, hiszen a megállapodás egy-egy termék előállításának és forgalmazásának szinte minden szakaszára kiterjedhet, minden lényeges feltételét felöllelheti. Attól függően, hogy a szerződésben — a kölcsönös előnyök és kockázat alapján — vállalt kötelezettségek milyen mértékben kötik egymáshoz a résztvevőket, lazább vagy szorosabb integráció is kialakulhat.

A vállalatok szerződéses együttműködése mellett egyre jobban terjednek a mezőgazdaságban a társulások is. A magyar népgazdaságban működő kb. ezer társulásból 892 a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és a fa-gazdaság területén működött 1981-ben. A társulások 85–90%-a mező-

gazdasági alaptevékenységet, illetve ahhoz kapcsolódó építőipari, élelmiszeripari, gépipari, kereskedelmi tevékenységet végzett.

Gazdasági szempontból megkülönböztethetünk a résztvevők egyike (a gesztor) által szervezett és irányított ún. *egyszerű társulásokat*, amelyek társulási keretben, de önálló jogi (vállalati) személyiség nélkül működnek; és önálló vállalati szervezetként gazdálkodó — *önálló jogi személyiségű* — társulásokat.

Az első csoportba tartozó társulásokként működnek a gazdasági társaságok, amelyek létesítése esetén a társuló felek arra vállalnak kötelezettséget, hogy az együttműködéshez szükséges anyagi eszközöket a vállalkozás rendelkezésére bocsátják, a nyereségből az alapítási szerződésben meghatározott arányban részesülnek, s a veszteséget is arányosan, közösen viselik. A társaság azonban nem válik önálló vállalattá, jogi képviselőt az abban részt vevők egyike (a gesztor) látja el. Egyszerű társulásként (nem jogi személyként) működnek még a gazdasági társaságokon kívül külkereskedelmi társaságok, amelyeknek tagjai között élelmiszeripari vállalatok és mezőgazdasági nagyüzemek is vannak. Az utóbbi években több kutatási-fejlesztési társaság is alakult a kutatási feltételek javítása, a tudományos eredmények növelése és terjesztése céljából. Kutatási-fejlesztési együttműködés céljára önálló jogi személyiségű egyesületek is létrehozhatók. Végül egyszerű társulásnak számítanak még a polgári jogi társaságok is.

A második, az önálló jogi személyiségű társulások csoportjába tartoznak az önálló közös vállalatok, amelyek az alapítók által meghatározott gazdasági célra létrehozott vállalatok és meghatározott vagyoni betétekből álló induló vagyonnal rendelkeznek. Ezek az alapító gazdaságoktól elkülönülten, önálló jogi személyként működnek, gazdálkodásukat a résztvevők küldötteiből álló igazgatótanács irányítja, létrejöttükhöz vállalati nyilvántartásba vétel és cégjegyzékbe történő bejegyzés is szükséges.

Önálló vállalati gazdálkodást folytató (önálló jogi személyiségű) társulások még a közös vállalatokon kívül a betéti társulások és az egyesületek. A betéti társulások lényegében korlátolt felelősségű társulások. Tagjaik felelőssége a társulással szemben csak a vagyoni betét szolgáltatására és a társulási szerződésben megállapított vagyoni hozzájárulásra terjed ki. Ilyen társulásként működik pl. a mezőgazdaságban az Állami Gazdaságok Kereskedelmi Korlátolt Felelősségű Társasága (ÁGKER).

Az egyesületek olyan önálló jogi személyiségű társulások, amelyek a tagok gazdálkodásának összehangolását szolgáló koordinációs és koope-

rációs feladatokat, ezzel kapcsolatos érdekvédelmi tevékenységet és szolgáltatásokat látnak el. Szolgáltató és kisegítő tevékenységet elsősorban tagjaik részére végeznek. Így működnek az agráripari egyesülések is.

A TÁRSULÁSOK TEVÉKENYSÉGE, EREDMÉNYEI

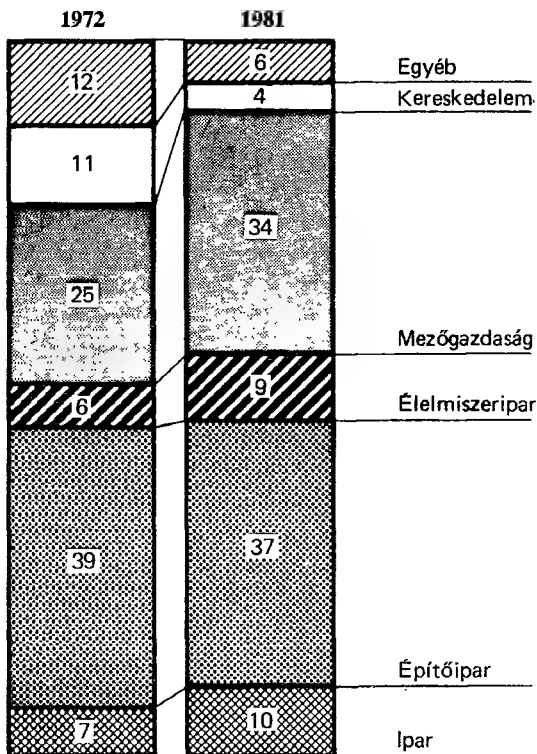
Az élelmiszer-gazdaságban az első vállalati társulások és közös vállalatok a hatvanas évek elején alakultak meg. Ezek főleg a mezőgazdasági nagyüzemekhez kapcsolódó építőipari közös vállalkozások voltak, de akadt köztük néhány sertéshizlaló, baromfi- és tojástermelő, zöldség-, szőlő- és gyümölcsstermelő társulás is. A gazdasági együttműködés különböző szintű formái létrehozásának és működésének lehetősége 1968 után kedvezőbbé vált. A közgazdasági szabályozók és jogi feltételek a gazdasági társulást gátló tényezőket csökkentették, a fejlődés lehetőségeit javították. Ennek eredményeként a társulások száma 1971-ig kétszeresére emelkedett.

22. A gazdasági társulások száma a mezőgazdaságban

Megnevezés	1969	1971	1975	1979	1981
Önálló jogi személyként működő társulás	163	300	237	167	153
Egyszerű társulás	52	149	289	512	739
Összesen	215	449	526	679	892

Az önálló jogi személyiségű társulások többsége építőipari közös vállalat, de jelentős arányt képviselnek a mezőgazdasági közös vállalatok is.

Az érdeklődés a hetvenes években az egyszerűbb, lazább keretek között működő kooperációk iránt fokozódott. Az önálló jogi személyként működő társulások száma 1971-ben elérte a 300-at, azóta viszont csökkent. Ebben nagy szerepe van annak, hogy az utóbbi években csökkentek a beruházási-építési lehetőségek, ezért több építőipari közös vállalat megszűnt, illetve jól felszerelt és jól működő vállalatokkal egyesült. Az egyszerű társulások térhódításában leginkább közrejátszik azonban, hogy azok a résztvevők számára több szempontból előnyösebb együttműködé-

13. ábra. Önálló jogi személyiségű társulások megoszlása tevékenység szerint, (%)

si formák az önálló vállalként működő vagy önálló vállalati (jogi) személyiségű formáknál, pl. közös vállalkozásnál, betéti társulásoknál, egyesüléseknél. Előnyösebbek, mert a szabályozásuk más, mint a vállalatoké, továbbá a változó feltételeknek megfelelően átalakíthatók, megszüntethetők, működésük könnyebben áttekinthető, a kockázatvállalás is rendszerint kisebb. A nem jogi személyként működő egyszerű társulásokhoz hatósági jóváhagyás nem szükséges, ezért igen rugalmas formái a vállalatok és szövetkezetek közötti tőkeátcsoportosításnak.

A jogi személyiség nélküli társulások rugalmas változását jól mutatja, hogy 1981-ben több mint 200 társulás megszűnt, de ennél jóval több alakult, ugyanakkor a jogi személyiségű társulások közül 11 szűnt meg és 2 alakult. Többszörös tagságot is figyelembe véve a társulásokban összesen

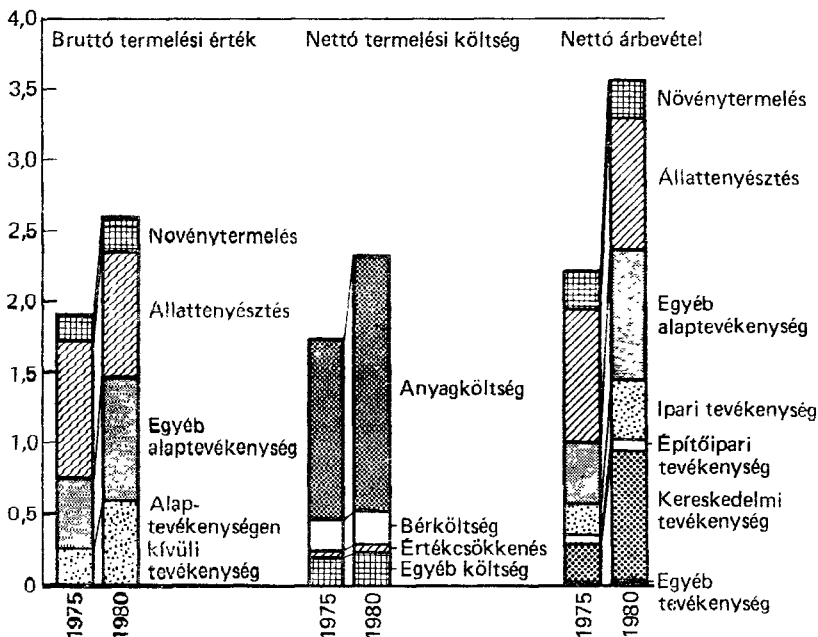
9900 résztvevő működött együtt 1981-ben. Az állami gazdaságok mindegyike, a termelőszövetkezeteknek pedig 65%-a kettőnél több társulásnak volt tagja. A termelőszövetkezeteknek mindössze 5%-a nem vett részt társulásban.

A nem jogi személyiségű társulások jól működő kisvállalkozások. Öt év alatt a gazdasági társaságok száma és árbevétele kétszeresére emelkedett. Működésüket az alapítók jelentős vagyoni betéttel szervezték meg. Egy társaságra átlagosan csaknem 2 millió forint vagyoni betét jutott 1981-ben, a nettó árbevétel, illetve teljesítményérték pedig több mint 5 millió Ft volt. A társaságok 100 forint költséggel 125 Ft teljesítményt értek el, tehát átlagosan 20%-os jövedelmezőséggel dolgoztak. Hazai viszonylatban ez igen jó eredmény.

1981-ben 153 önálló jogi személyként működő társulás működött, egyharmaduk mezőgazdasági, egyharmaduk építőipari, további egyharmaduk pedig ipari-élelmiszeripari közös vállalat volt. A 153 önálló jogi személyiségű társulásból 17 országos jelentőségű, nagyméretű szervezet volt, köztük 4 agráripari egyesülés. Az egyesülések nem termelő vállalatok, hanem tagvállalataik tevékenységének koordinálásával foglalkozó társulások.

Kisebbségi fogyatékoságaik és számuk csökkenése ellenére tevékenységükben a jogi személyű társulások *a magyar népgazdaság legdinamikusabban fejlődő vállalatai, gazdasági formái*, 1981-ben 18 milliárd Ft költséggel 37 milliárd Ft árbevételt értek el, amely kimagasló jövedelmezőségre mutat. Termelésük a népgazdasági átlagot messze meghaladó mértékben és ütemben bővül. Az általuk előállított termékek, valamint szolgáltatások értéke a hatvanas évek végén évente 50–60%-kal növekedett. Az utóbbi években a társulások bruttó termelési értéke még mindig igen jelentős ütemben, évente 20–22%-kal nőtt. Ártermelésük és árbevételük ennél is gyorsabban emelkedett. Mindezt az álló- és forgóeszközök jelentős gyarapodása alapozta meg. Az állóeszköz-állomány pl. az utóbbi időben évente mintegy 20%-kal, a forgóeszköz-állomány ennél gyorsabb ütemben gyarapodott. A foglalkoztatottak létszáma lényegesen nem nőtt, 1981-ben 40 565 fő volt. Egy közös vállalatra átlagosan 265 fő jutott. Egy foglalkoztatott 208 ezer Ft nettó értékű állóeszközzel 917 ezer Ft nettó árbevételt és 43 ezer Ft nyereséget ért el.

A legtöbb társulást eddig szövetkezetek, mégpedig mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapították, s főleg egymás között. Igen csekély még a társulók között a feldolgozó és kereskedelmi vállalkozók száma,

14. ábra. A termelés, a költségek és az árbevétel alakulása a mezőgazdasági társulásokban

pedig a vertikális kapcsolatok bővítésében nem kis szerep hárulna rájuk. Mindez nem véletlen. Egyik fő oka az eltérő jövedelemszabályozás (a közgazdasági szabályozó rendszer), amelynek fontos elemei mások az iparban, mint a mezőgazdaságban, továbbá mások a szövetkezetekben és az állami vállalatokban. E különbségek megszüntetése, illetve az abból adódó problémák, gátló körülmények végleges rendezése hosszabb időt igényel. Az utóbbi években a központi rendelkezések különböző áthidaló megoldásokkal igyekeztek előmozdítani az állami vállalatok és szövetkezetek, illetve a mezőgazdasági és ipari vállalatok közötti kooperációk létrehozását.

A mezőgazdasági társulások körében az utóbbi években figyelemre méltó új kezdeményezések születtek: „az erős segítse a gyengét” összefogás jegyében. A gondolat nem új, a hatvanas évek elején már volt ilyen kezdeményezés, főleg szomszédos gazdaságok összefogása formájában.

Akkor nemcsak termelőszövetkezetek, hanem állami gazdaságok is részt vettek benne. Lényege az volt, hogy a tapasztaltabb, erősebb nagyüzemek többirányú segítséget nyújtottak a közeli, az indulás nehézségeivel küzdő szövetkezeteknek. Egy-egy jól gazdálkodó nagyüzem vezetője elvállalta a rászoruló termelőszövetkezet elnöki vagy más vezetői tisztét, ezenkívül gépkölcsönzéssel, a bevált jó gazdálkodási módszerek meghonosításával és egyéb módon segítették működését. Később a nagyarányú összevonásokkal ez a kezdeményezés teljesen visszaszorult.

Az utóbbi időben újból elindult egy figyelemre méltó kezdeményezés. A fővároshoz közel fekvő ócsai Vörös Október Mezőgazdasági Termelőszövetkezet 1980 óta több távol fekvő, az átlagosnál rosszabb adottságú és alacsony jövedelmű termelőszövetkezettel gazdasági társulást hozott létre. Nem úgynevezett megsegítésről, s főleg nem „mozgalmi” közreműködésről van szó, hanem tartós, jövedelmező termelési kapcsolatok kialakításáról. Az történt ugyanis, hogy az ócsai termelőszövetkezet a partnerek részére átadta egyes jövedelmezően működő kiegészítő (ipari) üzemágait, építőipari, szerelőipari részlegeit. A hét „gyenge” partner termelőszövetkezet 1979. évi 12 millió Ft nyeresége a kezdeményezés credményeként 1981-ben csaknem 98 millió Ft-ra emelkedett, amelyből több mint 58 millió Ft az ócsai szövetkezettel való együttműködésből származott. A szövetkezetek az együttműködés keretei között egyúttal mezőgazdasági alaptevékenységüket is továbbfejlesztették. A társulás jövedelmének nagyobb része a „megsegített” szövetkezeteké — munkájuk után meg is érdemlik —, de részesedik belőle az ócsai termelőszövetkezet is, mint a társulás tagja. Az átadott részlegek helyébe az ócsai szövetkezet új üzemágakat szervezett, amelyek még jövedelmezőbbek, mint amit leadott. A kezdeményezés tehát mindenki számára előnyös.

Újabb figyelemre méltó kezdeményezések a kiskörzeti, néhány gazdaságot összefogó társulások. Ezek szintén szűkebb térségekben, lényegében szomszédsági alapon alakult együttműködések, amelyek egy-egy térség szakosodását, közös feladatok koordinált megszervezését szolgálják. Ilyenek például a szentesi és más alföldi mikrokörzeti kooperációk, amelyek az adott térség nagyüzemeinek a tapasztalatcseréit szervezik. Gépek kölcsönadásával és egyéb szolgáltatásokkal rendszeresen kisegítik egymást. A főbb tennivalókat egymás között megosztva, elvégzik a vetőmagellátás, takarmánykeverés, gépjavítás, gabonaszárítás és állattenyésztés feladatait valamennyi érdekelt számára. Résztvevői általában

mezőgazdasági nagyüzemek, így nagyságát az adott természeti-gazdasági körzet határa, illetve a profilba tartozó (pl. gabonatermelő, csemege-szőlő-termelő stb.) gazdaságok száma szabja meg. A kiskörzeti együttműködés tehát az ésszerű szakosodás és koncentráció útján törekszik a társulás előnyeit hasznosítva gazdaságosabb, jövedelmezőbb termelésre, igen gyakran külön irodai szervezet nélkül, a szellemi erők egyesítése, koncentrációja útján.

A TERMELÉSI RENDSZEREK

A gazdasági együttműködés és a társulások témakörében megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a termelési rendszerek. Kialakulásukban döntő szerepet játszott, hogy a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát 1970-ben — amely akkor már gazdag tapasztalatokat szerzett a rendszerű baromfihús- és tojástermelés szervezésében — kidolgozta a korszerűen gépesített kukoricatermelés komplex rendszerét. Szigorú szabályokba foglalták, hogy az átlagosnál jóval magasabb hektárhozamokhoz milyen kukoricafajta, mennyi gép, mennyi műtrágya, vegyszer, milyen technológia, munkaszervezés, szakképzettség szükséges. Továbbá ezek komplex alkalmazása milyen nagyságú vetésterületen a leggazdaságosabb, és a technikai, technológiai, szervezési normatívák következetes betartásával milyen termés hozam garantálható.

Mindezt a gyakorlatban is kipróbálták, és az eredmények igazolták a komplex kukoricatermelési rendszer létjogosultságát. Ez frontáttörést jelentett a mezőgazdaságban, mert bebizonyosodott, hogy nemcsak a baromfihús- és tojástermelés szervezhető rendszerekben, hanem a kukorica és más növények termelése is.

A Bábolnán kezdeményezett kukoricatermelési rendszer a legnagyobb hozamú fajtákra, a legkorszerűbb gépekre és szaktudásra, szigorú technikai, technológiai és munkaszervezési normatívákra épül. A rendszer csakis komplexen valósítható meg, mert ha valamelyik tényezője hiányzik, vagy az előírt technológiát nem tartják be, akkor a várteredmény elmarad, a tervcélkitűzés nem valósul meg. Az ilyen szervezés tehát fel kell hogy ölelje egy-egy termék előállításának valamennyi „gyártási” előírását és szabályát, vagyis szigorú technológiai fegyelem keretébe foglalja a termelés biológiai, kémiai, műszaki, emberi tényezőit. Így az egyes tényezők szoros összehangolásával olyan technológiai rendszer

alakul ki, amelyben minden tennivaló pontosan meghatározott, időzítt, programozott.

Az ilyen magas színvonalú termelést azonban nem elegendő egyetlen gazdaságban szervezni, el kell terjeszteni minél szélesebb körben. Történelmi tény, hogy a termelési rendszerek térhódítása Magyarországon nem a baromfi- és tojástermelésben kezdődött — holott annak rendszerű termelése a kukoricát jóval megelőzte — hanem a kukorica termelésében.

A Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát ugyanis annak idején elvállalta, hogy az általa kidolgozott és a gyakorlatban kipróbált komplex kukorica-termelési rendszer alkalmazását megszervezi, irányítja és segíti bármely állami gazdaságban és termelőszövetkezetben. Kialakítottak egy szerződéses rendszert, amely tartalmazta a résztvevők jogait és kötelességeit, és elkezdődött a kukoricatermelési társulás megszervezése. Rövid idő alatt olyan sok állami gazdaság és termelőszövetkezet akart bekapcsolódni ebbe a társulásba, hogy a szervezést egy gazdaság már nem tudta ellátni. Már a hetvenes évek elején 4 szervezőközpont (gesztor) végezte az iparszerű kukoricatermelés irányítását több száz gazdaságban, mintegy 600 ezer hektáron, amely az összes kukoricavetés-terület csaknem felét tette ki.

Induláskor csak néhány növény — kukorica, búza, cukorrépa és más ipari növények — termelésének a szervezése kezdődött termelési rendszerben. Az állattenyésztési árak közül elsőként a baromfi- és tojástermelésben alakult ki a rendszerszerű termelés, és ezután bontakozott ki fokozatosan a többi állattenyésztési ágazatban.

1981-ben már 2,2 millió hektáron, a mezőgazdasági nagyüzemek területének 43%-án működtek termelési rendszerek. A 73 termelési rendszerből 21 a szántóföldi növénytermelésben, 29 a kertészetben, 23 pedig az állattenyésztésben tevékenykedett. A partnerkapcsolatokban részt vevők száma 3500 körül alakult; egy-egy gazdaság több rendszernek is tagja lett. A rendszerszervezők — gesztorok, rendszergazdák — többsége állami gazdaság. A kezdeményezők ugyanis a legkorszerűbben gazdálkodó állami gazdaságok voltak. A 70-es években azonban fokozatosan felsorakozott melléjük néhány jól felkészült termelőszövetkezet és ipari vállalat is — pl. a szegedi Kenderfonó- és Szövőipari Vállalat, a Petőházi Cukorgyár, a budakalászi Lenfonó- és Szövőipari Vállalat stb. —, amelyek a társulásban részt vevő gazdaságokkal együttműködve végzik a gépesített, iparszerű termelés megszervezését.

A rendszerek jelentőségét jól jellemzi, hogy 1981-ben a fontosabb növények közül a kukorica területének 85, a búzáénak és a cukorrépáénak 74%-án, a rizs teljes vetésterületén szervezték a termelést. Kisebb-nagyobb területen ma már szinte minden szántóföldi növény termelés-fejlesztésével foglalkoznak, s az utóbbi években erőteljesebben bekapcsolódtak az intenzív takarmánytermelésbe és a melléktermékek, hulladékok hasznosításába is.

A rendszerek a kertészetben a szőlő- és téli alma-termelés terén értek el jelentősebb, a zöldségtermelésben csak szerényebb eredményeket. 1981-ben a szőlőterület kb. egynegyedét, a gyümölcssterület 44%-át, a nagyüzemi zöldségterületnek pedig egyötödét integrálták.

Az állattenyésztési ágazatok közül a baromfiágazatban szinte valamennyi nagyüzem részt vesz valamely termelési rendszerben. A sertéstartó nagyüzemek kétharmada tartozik termelési rendszerhez. Ezekben található a kocaállomány háromnegyede. A nagyüzemi tehénállománynak több mint fele, az anyajuhállománynak 15%-a a termelési rendszer-szervezők szakmai irányításával termel. A házinyúl termelésének túlnyomó részét a rendszerek szervezik.

A mezőgazdasági nagyüzemekben az érdeklődés a termelési rendszerek iránt igen nagy. A hetvenes évtizedben erőteljes mennyiségi növekedés következett be. Ez legnagyobb részben azzal függött össze, hogy a gazdaságok ezen az úton — a rendszerek közvetítésével — tömegesen hozzájuthattak korszerű erőgépekhez és felszereléshez, nagyhozamú, részben külföldi fajtákhoz, szaktanácsadáshoz és egyéb előnyökhöz, amelyek más úton nem voltak elérhetők. Különösen így volt ez a nyugatról importált technika és technológia esetében. Ezek egyértelműen arra utalnak, hogy a magyar mezőgazdasági nagyüzemek a rendszerek megszervezésével igyekeztek pótolni azt a hiányt, amely a hazai háttérpar és ipari eredetű termelőeszköz-forgalmazás elmaradottsága miatt hátráltatta a gyorsabb ütemű korszerűsítést.

A termelési rendszereket szervező és irányító gazdaságok (gesztorok) általában a következő szolgáltatásokat nyújtják partnereik részére:

- kiképzik a partner-gazdaságok dolgozóit;
- szaktanácsadó szolgálatot tartanak fenn;
- segítenek a gépek beszerzésében, az épületek megépítésében, a technológiai berendezések beszerelésében és vállalják azok karbantartását, javítását, alkatrészellátását;

- gondoskodnak a szükséges vetőmagvakról, műtrágyáról és növényvédőszerekről, illetve más vegyianyagokról;
- a részt vevő gazdaságokban adaptálják a termelési technológiát;
- a tudományos kutatómunka megszervezésével, tudományos intézetek közreműködésével megalapozzák a termelési rendszer továbbfejlesztését.

Az eddigiekből is jól kitűnik, hogy a termelési rendszerek lényegében kettős feladatot oldanak meg. Először: egy gazdaság (a gesztor, a rendszerszervező), ahol arra az anyagi és személyi feltételek legkedvezőbbek, kialakítja a legkorszerűbb termelés komplex rendszerét, azt a gyakorlatban *maga is megvalósítja* és a kutatási eredmények felhasználásával állandóan fejleszti. Másodszor: a gyakorlatban bevált magas színvonalú termelést önként vállaló gazdaságokban bevezeti, tehát a legkorszerűbb termelést (technikát, technológiát, szervezést) *széles körben elterjeszti*.

A termelési rendszerek állami irányítását a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium látja el. A közvetlen szervezők azonban — ismételtén hangsúlyozzuk — nem hivatalok, hanem a tervszerű központi irányítás és ellenőrzés keretei között azok a gazdaságok, amelyek ugyanazt a terméket termelik, amelynek iparszerű termelését más gazdaságokban szervezik. Mindebben a rendszerszervező (a gesztor) közvetlenül anyagilag is érdekelt, egyrészt a saját többlettermelése, másrészt a partnerek részére végzett tevékenység többleteredményéből való részesedés révén.

A termelési rendszerek működésében igen lényeges a gesztor és a partnerek közötti kölcsönös érdekelttség megteremtése. Előfordult, hogy a rendszergazdák meg nem szolgált előnyökhöz akartak jutni.

A rendszerszervezők és a rendszert alkalmazó gazdaságok közötti anyagi kapcsolat több szinten valósul meg. Közös mindegyik esetben, hogy a szaktanácsadásért díjat fizetnek. A kölcsönös érdekelttség a tárgyiasult szolgáltatások árában is jelentkezik, amelyek többnyire olcsóbbak más szervezetek árainál. Eddig, főleg a szántóföldi növénytermeléssel foglalkozó rendszerek még a nyereség egy részének visszajuttatásával is igyekeztek a kölcsönös érdekelttséget fokozni.

Egy időben vita folyt arról, hogy nem hátrányos-e, ha egy termelési ágban több rendszer működését engedélyezik, vagy ha már több rendszer alakult ki, nem kellene-e közöttük a működés területi határait pontosan kijelölni. Ilyen próbálkozás súlyosan sértené az önkéntesség elvét, korlátozná az egészséges versenyt. A rendszerek és a taggazdaságok

kapcsolata az önkéntességre, a kölcsönös érdekeltségre és kockázatvállalásra, továbbá ezekkel együtt a rendszerek közti választás lehetőségére épül. Ebből következik a monopolhelyzet kialakulásának az elkerülése és a rendszerek közötti egészséges verseny ösztönzése. Az újabb rendszerek kialakításának természetesen vannak bizonyos korlátai. Ez azonban nem azonos a területi korlátokkal, sokkal inkább a munka minőségével és eredményeivel, továbbá az ezeket meghatározó feltételekkel függ össze.

Az elért jó eredmények mellett a rendszerek munkájának a javításában szintén vannak tennivalók éppen a minőség szem előtt tartásával. Így például ma is erős a hozamok egyoldalú mennyiségi növelésére irányuló törekvés, holott a ráfordítás — hozam viszony kedvező alakítása nem egyoldalúan a hozamnövelést, hanem egyúttal a költségek csökkentését — a jövedelmező hozamnövelést — állítja előtérbe. Kifogásolható az is, hogy a rendszerek eddig elhanyagolták a kedvezőtlen adottságú területeken gazdálkodó nagyüzemeket. Néhány helyen túlzottan sok szakembert kötnek le irodai munkával, és kivonják őket a tényleges vállalati termelési folyamatokból. Egyes rendszerek nem eléggé frissek és rugalmasak az egyszer már kidolgozott technológia megújításában.

Mindezek közrejátszanak abban, hogy a központi szervek a rendszerek munkájában nem a mennyiségi bővítést, hanem a színvonalemelést ösztönzik és szorgalmazzák. Ennek érdekében a hetvenes évek második felében bevezették a termelési rendszerek állami minősítését. Folyamatosan értékelik a termelési rendszer gazdasági eredményeit, a rendszer-szervező által vállalt kötelezettségeket és a rendszerszervező fejlesztő tevékenységét. A minősítéstől függ, hogy az együttműködők az „Előzetesen Elismert Termelési Rendszer” minősítést kapják-e meg, amely 3 évre szól vagy az „Államilag Elismert Rendszer” címet, amely határozatlan időre szól, vagy pedig nem ismerik el termelési rendszerként működésüket. Ez már több esetben megtörtént, ilyenkor az érintettek vagy megszüntetik, vagy tovább folytatják együttműködésüket, de nem termelési rendszerként tevékenykednek.

A termelési rendszerek több mint fele — 73-ból 39 — vállalkozási szerződés alapján működik, vagyis nem hozott létre társulást. 28 rendszer gazdasági társaságként, 6 pedig közös vállalatként működik. A termelési rendszerek tehát a hagyományos szerződési és társulási keretek felhasználásával fejtik ki tevékenységüket. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ezek a hagyományos formák — köztük a társulások —

alkalmasak arra, hogy új tartalommal telítődjenek meg. Az új itt az, hogy a rendszerek a legkorszerűbb termelés egyre szélesebb körű megszervezésének a keretei, tevékenységükkel a tudományos-technikai forradalom kibontakozását segítik a mezőgazdaságban. Főbb eredményeik:

a) A termelési rendszerek jelentős mértékben előremozdították a mezőgazdasági termelés biológiai alapjainak a megerősítését. Nagyhozamú növény- és állatfajtákat alkalmaznak. A hazánkban előállított és importból beszerezett fajokat és fajtákat megfelelő mennyiségben és minőségben szaporítják partnereik részére. A biológiai kapacitás minél teljesebb kihasználására törekednek, az ehhez szükséges feltételek előteremtésével.

b) A rendszerek nagy gondot fordítanak a mezőgazdaság alapvető – és mással nem helyettesíthető – termelőeszközének, a földnek a jobb hasznosítására. A talajművelés, a termelési technológia, az öntözés és melioráció fejlesztésével a talaj termőképességét igyekeznek megőrizni, sőt fokozni.

c) Különösen figyelemre méltó a termelési rendszereknek a műszaki fejlesztésre gyakorolt hatása. Működésük eredményeként lényegesen javultak a műszaki feltételek. Nagy teljesítményű gépek kerültek tömegesen a nagyüzemekbe. Jelentős mértékben előrehaladtak a növényvédelem, az állategészségügy területén, a vegyipari termékek és kémiai szerek szakszerű használatában. A termelési rendszerekben alkalmazott gépek, berendezések mérete és teljesítőképessége (traktorlóerő, munkagépszélesség, munkasebesség, minőség stb.) jóval meghaladja a régi gépekét. Jelenleg a szántóföldi növénytermelésben üzemelő traktorok csaknem fele 100 LE feletti kapacitású, a kombájnok egyharmadának átlagos kapacitása meghaladja a 8 kg/sec-ot. A hetvenes évek elején ilyen gépek beszerzése főleg tőkés importból volt lehetséges. A termelési rendszerek és a hazai gépgyártó vállalatok javuló együttműködésének köszönhető, hogy ma már a hazai mezőgépipar számos eszközből megfelelő mennyiségben és minőségben kielégíti az igényeket. A termelési rendszerek tehát kedvező befolyást gyakoroltak a technikai bázis fejlődésére, a mezőgazdasági géppark korszerűsítésére is.

d) A termelési rendszerek működése kihat a vállalatok munkaerő-gazdálkodására, egyrészt a munkaerő-létszám alakulására, másrészt a szakképzettség színvonalára és a munka szervezethez való emelésére. A nagyteljesítményű gépsorok üzemeltetéséhez ugyanis nemcsak meg-

felelő terület — pl. a kukoricatermelésben 800—900 hektár, a cukorrépa-termelésben 200—250 hektár — szükséges, hanem jó színvonalú szakszemélyzet is. Ebben az esetben nagytömegű munka elvégezhető optimális időben. Lényegesen javítható a munka minősége, többszörösére nőhet a teljesítmény, és csökkenthető az eleven munka felhasználása. Ennek érdekében a rendszerek szervezeten gondoskodnak dolgozók szakképzéséről. A fejlesztés érdekében pedig szoros kapcsolatot tartanak a kutatóintézetekkel, és szervezik a kutatási eredmények adaptációját, gyakorlati hasznosítását.

e) A termelési rendszerek működésének legkézzelfoghatóbb következménye a hozamok számottevő növekedése. A leglátványosabb eredmény a búza és kukorica termelésében született. Az utóbbi négy év átlagában a kukorica hozama 5,7 t, a búzáé 4,3 t volt hektáronként. Ez a rendszerbe lépés előtti bázisnál 23%-kal magasabb. Az elmúlt 5 év átlagában — a rendszerbe lépés előtti évek átlagához viszonyítva — a szántóföldi növénytermelésben 10—15, az állattenyésztésben 6—7%-kal nőtt a termelés. Ezek az eredmények 20—23%-kal haladják meg a rendszeren kívüli gazdaságok hozamait. Az üzemi átlagban 7 tonnás búzahozamok és a 10 t feletti kukoricatermés-átlagok is a rendszerek gazdaságaiban jelentek meg először a magyar mezőgazdaságban.

f) A termelési rendszerek működésének a már említett eredményeket messze túlnövő kihatása van az egész gazdálkodásra nézve. Ilyen mindekelőtt a rendszerszemlélet térhódítása, amely a termelési tényezők komplex hasznosításával a gazdaságosság, a hatékonyság növelését szolgálja. Ide sorolható a tudományos eredmények gyorsabb elterjesztését szolgáló, a gazdálkodásban a kezdeményezést, a vállalkozási készséget, a folyamatos önmegújító képességet fejlesztő, a jövedelmezőséget előtérbe állító vállalati magatartás erősítése. A technológiai fegyelem következetes betartása és a szervezetség színvonalának emelkedése szintén nagyjelentőségű velejárója a termelési rendszerek gyakorlatának. Nem feledkezhetünk meg továbbá arról a kedvező hatásról sem, amit a termelési rendszerek a munkaerő szakképzettségi és kulturális színvonalának emelésére vagy a rendszeren kívüli gazdaságokra és vállalatokra, például a mezőgazdasághoz kapcsolódó népgazdasági ágakban dolgozó vállalatokra, többek között a mezőgazdaság ipari háttérének fejlesztésére és az ipari eszközellátásnak a javítására gyakoroltak. De érvényesülnek közvetlenebb hatások is azon keresztül, hogy a rendszerben használt korszerű eszközöket és munkaerőt a nagyüzemek más

ágazatokban is alkalmazzák, ezáltal a gazdaság egészének teljesítményét fokozzák.

g) További előny a magyar népgazdaság számára a mezőgazdasági rendszerek exportja, amely már a hetvenes évek első felében elkezdődött. A tapasztalatok azt mutatják, hogy főleg a kukoricatermelési, a baromfitenyésztési és a húsfeldolgozási rendszereink exportja iránt van érdeklődés. Ezek több-kevesebb importhányaddal kompletté és versenyképessé tehetők és gazdaságilag előnyösnek mutatkoznak. A fejlett tőkés országokba nem teljes rendszerek, hanem inkább alrendszerek exportja látszik reálisnak. A fejlődő országokba és a szocialista országokba irányuló rendszerexportot pedig a fizetőképesség határozza meg. 1979 és 1982 között a mezőgazdasági rendszerek exportja a szocialista országokba többszörösére növekedett, ennek túlnyomó részét Bulgáriával, 30%-át Csehszlovákiával, 10%-át a Szovjetunióval bonyolítottuk le. A KGST-országok között egyre terjed a termelési rendszerek cseréje is. Jól működnek a magyar baromfi- és sertésenyésztő rendszerek Bulgáriában, a Szovjetunióban és Csehszlovákiában. Bulgáriában már 10 ezer hektáron, Romániában és a Szovjetunió egyes körzeteiben is nagy területeken eredményesen alkalmazzák a magyar kukoricatermelési rendszert, Bulgáriában és Csehszlovákiában a burgonyatermelési rendszert is. A Szovjetunió megvásárolta a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát baromfitermelési rendszerét, beleértve a könnyűszerkezetek, berendezések, tenyészanyag és takarmányadalékok szállítását is. Kijev, Dnyeprodzerzsinszk, Jeszentuki és Baranovicsi térségében 2–2 brojler- és tenyésztojás-termelő üzem épült. A létesítmények fokozatosan érik el teljes kapacitásukat, ami üzemtípustól függően évi 10,6 millió vágócsirkét, illetve 85 millió tojást jelent.

Iparszerű mezőgazdasági rendszereket más KGST-országokban is kidolgoztak. Több országban alkalmazzák a cukorrépa-termelés szovjet rendszerét. A Szovjetunió segítséget nyújt Romániának a hosszú rostú len, a paradicsom és a ricinus termeléséhez. Románia a szójatermelésben segíti partnereit. Bulgária új paprika- és dohányfajták gépesített termelését szervezi Romániában, Románia pedig Bulgáriában a fűtetlen üvegházakban folyó zöldségtermelést. A Szovjetunióban alkalmazzák a komlótermelés csehszlovákok által kidolgozott gépesített technológiáját. A szovjet cukorrépa- és rizstermelési rendszert alkalmazzuk Magyarországon, és kipróbálás alatt van a román napraforgó-termelési

rendszer. A távol-keleti szocialista országok a baromfi-, a kacs-, és a libatartási rendszerek iránt érdeklődnek.

Exportálunk termelési rendszereket tőkés — főként fejlődő — országokba is. Néhány példát erről a területről is érdemes kiemelni. Egyiptom részére megkezdjük halkeltető és nyúltelepek szállítását. Algéria részére baromfitenyésztési programot dolgoztunk ki. Nigériában komplex baromfitenyésztési vertikumot létesítettünk, évi 1,3 millió darab húscsirke előállítására és annak vágására, feldolgozására. Mindez azt mutatja, hogy a termelési rendszerek exportjának bővülő lehetőségei vannak a szocialista és tőkés piacokon.

AGRÁRIPARI EGYESÜLÉSEK

A hagyományos gazdasági egyesülés önálló vállalatok önkéntes társulása meghatározott gazdasági célokra és tevékenységre. A magyar vállalati fejlődésben hosszú ideig nem volt világos, hogy az egyesülések mennyiben a fenti hagyományos szerepkört betöltő szervezetek és mennyiben hatósági tevékenységet ellátó középírányító, esetleg tröszt jellegű irányító szervek. Hosszú ideig az utóbbi feladatokat szánták az egyesüléseknek. Ez tükröződik abból a szabályozásból és gyakorlatból, amely a hatvanas évek második felében lehetővé tette, hogy egyrészt önkéntes vállalati egyesülések, másrészt a felügyeleti hatóság által elrendelt kényszeregyesülések is működjenek, mint amilyenek pl. az Állami Halgazdasági Egyesülés és más egyesülések voltak. De az önkéntes egyesülések is — mivel többnyire trösztökből alakultak át — számos, a hagyományos egyesülésre nem jellemző hatáskört gyakoroltak, pl. vállalatok közötti belső árkiegyenlítést stb.

A tapasztalatok alapján az utóbbi években tisztázódott az egyesülések helye a magyar vállalati struktúrában. Az újabb szabályozás már ebből indult ki. Az 1978. évi jogszabály az egyesülést önálló jogi személyiségű önkéntes vállalati társulásként kodifikálta, amelyet a gazdálkodó szervezetek gazdasági érdekeik előmozdítására és erre irányuló együttes tevékenységük összehangolására hoznak létre.

A mezőgazdaságban az első ilyen új szervezet — a Hajdúsági Agrár-
ipari Egyesülés (HAGE) — szervezése 1976 őszén kezdődött. 1977. január 1-én kísérleti jelleggel újabb 3 egyesülés alakult meg. Azóta 4 agrár-
ipari egyesülés működik:

- a Hajdúsági Agráripari Egyesülésben 14 mezőgazdasági nagyüzem, a kabai cukorgyár és a Debreceni Baromfiipari Vállalat vesz részt;
 - a Békéscsaba és környéke Agráripari Egyesülésben 15 mezőgazdasági nagyüzem, a Békéscsabai Konzervgyár, a Hűtőipar Békéscsabai Gyáregysége, a Zöldség-gyümölcs felvásárló vállalat, valamint 3 szövetkezeti vállalkozás fogott össze;
 - a Szigetközi Agráripari Egyesülésben 13 mezőgazdasági nagyüzem, a győri Baromfifeldolgozó Vállalat, a Húsipari Vállalat, a Tejipari Vállalat, a Dunakeszi Konzervgyár mosonmagyaróvári gyáregysége, a Hűtőipari Vállalat győri gyáregysége és a megyei Zöldért-vállalat;
 - a Kalocsa környéki Agráripari Egyesülésben pedig 8 mezőgazdasági nagyüzem és a Kalocsai Paprika- és Konzervipari Vállalat vesz részt.
- A felsorolás jól mutatja, hogy az agráripari egyesületekben egy meghatározott körzet szövetkezetei és állami vállalatai, más megközelítésben: egy adott térség mezőgazdasági, feldolgozó ipari és kereskedelmi vállalatai vesznek részt, azzal a céllal, hogy összehangolják fejlesztésüket az élelmiszer-termelés egy-egy teljes körű vertikumában. Tevékenységüket jelentékeny közös vagyon kialakításával kezdték, amelyet jövedelmük (nyereségük) meghatározott részének befizetésével adtak össze. A működési szabályzatban meghatározott ágazatokban és mértékben tevékenységüket koordinálják, eszközeiket jobban kihasználják.

Az agráripari egyesületek szervezésének általános alapelveit kormányzati állásfoglalások állapították meg. Fő követelményként és feltételként a termelés hatékonyságának növelését jelölték meg, amit az egyesületek

- a föld és az eszközök ésszerűbb hasznosítása,
 - a szellemi erők összpontosítása, az irányítás színvonalának emelése,
 - a termelés kedvezőbb területi elhelyezése, koncentrációja és szakosítása,
 - a mezőgazdaság és a feldolgozó ipar szorosabb kapcsolatának megteremtése
- útján igyekeznek elérni.

Az agráripari egyesülés önálló vállalatok és szövetkezetek önkéntes társulása, amelyben a résztvevők gazdasági és jogi önállóságukat megtartják, érvényesítve a termelésben való közvetlen érdekeltséget. A meglévő üzemi keretek fenntartása lehetővé teszi a vállalatok és szövetkezetek öntevékenységet, a helyi adottságok kihasználását, köztük a háztáji termelés szervezését is.

Az agráripari egyesülésekben részt vevő nagyüzemek az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek termőterületének 4,1%-át művelik, a foglalkoztatottak létszámának 4,5%-ával. Tulajdonukban van a bruttó állóeszköztérték 5,2, a gépi kapacitás 4,8 és az öntözött területek 11,4%-a. A négy egyesülés körzete az országos átlagnál kedvezőbb adottságú a mezőgazdasági termelésre, szántóterületük — egy egyesülés kivételével — jobb a körzetükben dolgozó gazdaságok szántójánál és valamennyi egyesülésben jobb az országos átlagnál. Az egyesülések taggazdaságainak eszközellátottsága szintén kedvezőbb az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek átlagánál. Lényegesen nagyobb az egy foglalkoztatottra jutó álló- és forgóeszköztérték is. Az egy foglalkoztatottra jutó termőterület egy egyesülés kivételével jelentősen kisebb az országos átlagnál.

A termelés szerkezete az egyesülésekben — tekintve, hogy a négy egyesülés egymástól távol eső tájakon helyezkedik el — lényegesen eltér. Egy egyesülésben a növénytermelés 55%-os aránya kiemelkedő, s azon belül magas a zöldségfélék (fűszerpaprika) árbevételének hányada. A többiek az országos átlaghoz képest nagyobb arányban termelnek zöldségféléket, cukorrépát és állati termékeket. Részesedési arányuk például a zöldségfélék vetésterületéből 13,2, a cukorrépából 14,4%, a sertésállományból 6,9, a baromfiállományból 9,7%. Az alaptevékenységen kívüli tevékenység aránya a hajdúsági egyesülés kivételével kisebb az országos átlagnál.

Az egyesülésekben együttműködő gazdaságok és vállalatok termelése 5 év alatt az országos átlagot meghaladó mértékben (79%-kal) emelkedett. Leggyorsabb volt a növekedés a Hajdúsági Agráripari Egyesülés taggazdaságaiban. A hozamok nemcsak az országos átlaghoz, hanem a megyeihez mérten is jobbak, és az utóbbi öt évben számottevő mértékben nőttek. Az eredménymutatók több tekintetben szintén jobbak. Az egy foglalkoztatottra jutó termelési érték — a Kalocsa-környéki egyesülés kivételével — 17–56%-kal magasabb az állami gazdaságok és szövetkezetek országos átlagánál. Az állóeszköz hatékonysága azonban — a Hajdúságit kivéve — jóval elmarad az országos átlag mögött.

Hasonlóan kedvezőtlen képet mutat a nyereség alakulása is. Egy agráripari egyesülés megalakulása óta veszteséges, egy másikban pedig első ízben 1981-ben keletkezett minimális nyereség, amely azonban a résztvevők hozzájárulásának mindössze 1,5%-át tette ki. Jelentősebb nyereséget eddig a Hajdúsági Agráripari Egyesülés ért el. Igaz, hogy

az agráripari egyesülések fő célja az együttműködő gazdaságok munkájának összehangolása, nem a minél nagyobb felosztható nyereség előállítása. A veszteség azonban egyúttal a koordinációt is minősíti, és nem teszi érdekeltté a gazdaságokat az együttműködésben.

Az egyesülések 75 millió Ft induló vagyonnal kezdték működésüket. A mezőgazdasági tagvállalatok évenként képzett fejlesztési alapjuk 20–25%-át fizették be az egyesülés fejlesztési alapjába, az ipari és kereskedelmi vállalatok pedig a taggazdaságoktól felvásárolt termékek értéke 1–3%-ának megfelelő összeget. E befizetések miatt minden egyesülésben viták voltak, és időközben a mértéken változtattak is. A tapasztalatok szerint a vagyoni hozzájárulást indokolatlan valamennyi egyesülés számára azonos mértékben és módon előírni; a helyes megoldás az elhatározott fejlesztési programmal összehangolt befizetés.

Az agráripari egyesülések induló vagyona 1981 végéig 15-szörösére növekedett. A saját forrást hitelekkel és állami támogatással kiegészítve, öt év alatt 1,6 milliárd Ft értékű közös beruházást valósítottak meg. Ennek 64%-a a közös termelést — főleg a feldolgozó kapacitás bővítését —, 12%-a a szolgáltatást és 24%-a a tárolást szolgálja. 1981 végéig felépült többek között 1,3 millió pecsenyecsirke-, 27 ezer juh-, 2 ezer szarvasmarha-férőhely, 10 millió db/év kapacitású keltető, 4 agrokémiai tárház, 6 burgonya- és zöldségtároló, vetőmagszárító, fűszerpaprika-szárító stb. Folyamatban van további agrokémiai tárházak, egy kiemelt nagyságú sertéstelep, több tehenészeti és hizómarhatelep, egy közep-méretű tejüzem, gépműhely építése és berendezése, valamint keltető, vágóhid bővítése és egyéb szolgáltató bázisok kialakítása stb. Jelentős közös termelőkapacitás-bővülést eredményezett a Phylaxia karcagi gyáranak a hajdúsági egyesülés által történt átvétele. Már a kezdeti eredmények mutatják, hogy ebben a keretben a gyár sokkal eredményesebben működik, mint korábban. Közös beruházások eddig főleg a mezőgazdaságban valósultak meg, de több egyesülés kisebb élelmiszeripari fejlesztést is végzett.

A kezdeti időszak beruházáscentrikus szemléletét és gyakorlatát leküzdve az agráripari egyesülések az utóbbi időben nagyobb figyelmet fordítottak a közös szolgáltatások kialakítására. Egyesülésenként eddig 10–15-féle szolgáltatás alakult ki. Mindenütt működik műszaki-tervező, bonyolító részleg. Befejezéshez közeledik az agrokémiai hálózat kialakítása. Szervezik a vetőmagellátást, mezőgazdasági kampánymunkák idején a kölcsönös segítséget, a gépjavítást, a közös alkatrészellátást,

a meliorációt, a talajvizsgálatokat. A keveréktakarmány-ellátásban, az egyes receptúrák kialakításában, a takarmányok beltartalmi vizsgálatában is van előrelépés. Az építőszervezetek munkájának összehangolásával komplexebbé, szervezettebbé és gyorsabbá vált az építési beruházások kivitelezése. E szolgáltatások a taggazdaságok többségét érintik, csökkentik a költségeket, hatékonyabbá teszik az anyagi ráfordításokat.

A taggazdaságok igényét az egyesületek szolgáltató tevékenysége még nem elégíti ki. Ezért a közös szolgáltatás további bővítése indokolt, elsősorban olyan tevékenységekben, amelyek a taggazdaságokban elősegítik a termelési feladatok megvalósítását.

Az agráripari egyesületek megalakításának alapvető célja volt, hogy a résztvevők gazdasági tevékenységét és fejlesztési terveit az egyesülés segítségével összehangolják. Jelentős eredményként könyvelhető el, hogy az eddigi működés során a taggazdaságokban javult a takarmánytermelés és állattartás összehangolása. Az egyesületek koordináló, gazdaság-szervező tevékenysége azonban más területeken számottevő eredményt még nem hozott. Működésüket inkább az útkeresés jellemzi. Az egyesülés a tagok termelési struktúráját alig formálta. A nyersanyagtermelés, -feldolgozás vertikális összehangolása is kezdeti lépéseknél tart, és elmarad az alapításkor feltételezettől. Három egyesülésben elkezdődött a feldolgozó (cukor, baromfi, konzerv) vállalatok igényeinek megfelelő szakosodás, a negyedik egyesülésben azonban erre egyelőre reális lehetőség sem látszik.

Az egyesülésen belüli „közös tevékenység” még korántsem olyan jelentős, hogy az így nyert tapasztalatokból messzemenő következtetést lehetne levonni. Tisztázatlan az is, hogy a közös beruházás üzembe lépése után a termelési tevékenység, illetve az üzemeltetés milyen módon valósuljon meg. Egyes elképzelések és próbálkozások szerint az üzemelés az egyesülés igazgatóságához kapcsolt új vállalatként, mások szerint taggazdasági gesztorsággal történjék.

Javulónak — de korántsem kielégítőnek — tekinthető az a kapcsolat is, amely a mezőgazdasági nagyüzemek és az egyesülés élelmiszeripari tagvállalatai között az áru átadása-átvétele tekintetében kialakult. Az ütemes szállítás, a minőségi átvétel stb. kérdéseiben — a kezdeményezést beszámítva — nem történt lényeges változás.

Az agráripari egyesületek további működésére és szervezésére ugyanazok az elvek érvényesek, mint bármely más vállalati társulásra. Ezek közül a legfontosabbak a következők:

a) A társulások több szempontból is előnyösek. Elősegítik a termelőerők, a termelés és a termelési viszonyok fejlődését. A társulások fejlesztése azonban nem teheti vitássá, hogy a mezőgazdasági termelés alapvető nagyüzemi egységei az állami gazdaságok (kombinátok) és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, tehát az önálló vállalatok. Legtöbb figyelmet tehát ezek gazdálkodására és fejlesztésére érdemes fordítani.

b) A vállalatok együttműködésében igen lényeges, hogy több forma között lehessen választani. Ennek pedig legfőbb követelménye a termelés gazdaságos bővítése, a hatékonyság fokozása, nem utolsósorban a szakosításnak és a koordinációnak a társulások révén megnövelhető előnyei realizálásával. Mindig olyan formát kell tehát választani, mely ezeket a célokat a legjobban szolgálja.

c) Igen lényeges az együttműködők gazdasági önállóságának megőrzése és anyagi érdekeltségének a biztosítása. Ez a fő mozgatója a vállalatok összefogásának. A gazdasági együttműködés nem tűri az adminisztratív, a közigazgatási módszereket. Igen lényeges, hogy a társulások vezetői tiszteletben tartsák a résztvevők gazdasági önállóságát, érvényesítsék az anyagi érdekeltség elvét, betartsák az önkéntesség és a demokratikus működés elveit.

d) Az együttműködés útján jobban kihasználhatók a gazdaságonként szétaprózott és általában is szűkös fejlesztési források. Az összefogás azonban nem merülhet ki közös beruházások létesítésében és üzemeltetésében. A társulások keretei között megvalósuló koordináció akkor hatásos, ha kedvezően befolyásolja a taggazdaságok egész termelését, gazdálkodását, ügyelve arra, hogy a társulások központjai ne válhassanak igazgatási (tervlebontó) apparátussá.

e) Az ágazati jellegű társulások (például termelési rendszerek) munkájának javítása, tevékenységének fejlesztése az együttműködés erősítésének továbbra is egyik fő útját képezi. Ez indokolja Magyarországon a termelési rendszerek fejlesztését. A tájkörzeti adottságok jobb kihasználása és a taggazdaságok tevékenységét átfogó koordináció előnyei viszont regionális társulások szervezését és működését is indokoltta tehetik. Ezek a résztvevők körétől függően lehetnek mezőgazdasági és agráripari társulások, egyesülések is. Lényeges azonban, hogy a területi kötődés ne eredményezzen területi és szervezeti zártságot, mert ez nem állna összhangban a társulások nyitott jellegével.

f) A magyar mezőgazdaságban eddig főleg a termelőszövetkezetek közötti és a mezőgazdaságon belüli társulások voltak túlsúlyban. Igen lé-

nyeges az állami vállalatok és a szövetkezetek, továbbá a mezőgazdasági és az ipari vállalatok együttműködésének fejlesztése is. Ez utóbbit, vagyis a társulások agráripari jellegét erősíteni lehet a mezőgazdasági nagyüzemek ipari tevékenységet folytató közös üzemeinek a létesítésével, valamint a meglevő iparvállalatoknak a társulásokhoz történő csatlakozásával. A társulásokat a jövőben az eddiginél jobban fel lehetne használni a nagyüzemek és a mezőgazdasághoz kapcsolódó beszerző, értékesítő és feldolgozó vállalatok kölcsönös anyagi érdekeltségének a megteremtésére a gazdaságos termelés, forgalmazás fejlesztésében; a nagyhozamú fajták, a korszerű technika és technológia gazdaságos alkalmazásában, a kedvezőtlen adottságú mezőgazdasági nagyüzemek gazdálkodásának fejlesztésében.

MEZŐGAZDASÁGI KISTERMELÉS, HÁZTÁJI ÉS KISEGÍTŐ GAZDASÁGOK

A KISTERMELÉS FŐBB FORMÁI

A magyar mezőgazdasági eredmények tartós alapja a túlsúlyban levő szocialista nagyüzemi gazdálkodás, amelyhez szervesen kapcsolódik a háztáji és kisegítő gazdaságok termelése. A magyar agrárpolitika egyik jellemző vonása tehát a nagyüzemi és kistermelés összehangolása, optimális kombinálása.

Az utóbbi évtizedben több alkalommal is végeztek részletes, illetve reprezentatív statisztikai felmérést Magyarországon a kistermelésről. Az 1972. évi általános mezőgazdasági összeírás során gazdaságnak tekintették azokat a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó háztartásokat, amelyekben a háztartásfő és a vele közös háztartásban élő személyek használatában levő szántó, kert, szőlő, gyümölcsös, rét, legelő, erdő együttes területe (a lakóházhoz tartozó megművelt területet is figyelembe véve) 4000 négyzetméter (0,4 hektár) vagy annál nagyobb volt, ha a szőlő, gyümölcsös és kert együttes területe meghaladta a 2000 négyzetmétert (0,2 hektár), vagy a háztartások tagjai legalább 1 szarvasmarhát, sertést, lovat, juhot, kecskét, szamarat, öszvért, bivalyt; vagy 50 felnőtt baromfit; vagy 20 anyanyulát; vagy 20 méhcsaládot tartottak. Összesen 1 millió 681 ezer háztartást vettek számba. A következő alkalommal 1981. január 1-én végzett a magyar Központi Statisztikai Hivatal (KSH) teljeskörű felmérést, amikor 1,5 millió kisgazdaságot vettek számba.

A kistermelők egyik nagy csoportja a termelőszövetkezeti és szakszövetkezeti tagok háztáji gazdasága. A másik nagy csoportba tartoznak a kisegítő gazdaságok, amelyek felölelik az illetményföldön gazdálkodókat,*

* Az illetményföldet fizetékieskiegészítésként kapják az állami gazdaságok, erdészetek dolgozói, továbbá kislelveknben, tanyákon élő tanárok. Nagysága átlagosan fél hektár. Az életszínvonal emelkedésével az ilyen földjuttatás fokozatosan csökken.

23. Háztáji és kisegítő gazdaságok száma, termőterülete

Megnevezés	1972		1981		Egy gazdaságra jutó termőterület, ha	
	gazdaságok száma	%	gazdaságok száma	%	1972	1981
	1000		1000			
Termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdasága						
0,5 hektárnál kisebb	185	11,0	84	5,6	0,35	0,33
0,5 hektár és nagyobb	597	35,5	574	38,3	0,77	0,82
Együtt	782	46,5	658	43,9	0,67	0,76
Egyéb mezőgazdasági szövetkezeti tagok háztáji gazdasága	66	3,9	30	2,0	2,40	1,52
Kisegítő gazdaságok						
0,5 hektárnál kisebb	619	36,8	639	42,6	0,20	0,16
0,5 hektár és nagyobb	214	12,8	173	11,5	1,13	0,87
Együtt	833	49,6	812	54,1	0,44	0,31
Összesen	1681	100,0	1500	100,0	0,62	0,53

a kis földterülettel (kert, szőlő) rendelkező és állatot tartó mezőgazdasági foglalkozású családokat, a hétvégi házak, villák olyan tulajdonosait, akik hobbyból kertészettel, állattartással is foglalkoznak. Végül a statisztika a kisegítő gazdaságok között tartja nyilván a magán (egyéni) kistermelő gazdaságokat is. A felmérések szerint mintegy 60 ezer — jórészt idős — háztartásfő tekintette magát egyéni gazdálkodónak. Túlnyomó részüknek kevés földjük és állatuk volt, kb. tízezren gazdálkodtak 3 hektárnál nagyobb területen. Számuk az elhalálozás miatt egyre csökken.

A TERMELŐSZÖVETKEZETI TAGOK HÁZTÁJI GAZDASÁGA

1972-ben a kisgazdaságoknak még kb. a felét tette ki a termelőszövetkezeti és egyéb szövetkezeti tagok háztáji gazdasága, 1981-ben már csak 46%-át. Ez a mezőgazdaság intenzív fejlesztésével, gépesítésével összefüggő munkaerőlétszám-csökkenésnek, illetve az idős szövetkezeti tagok elhalálozásának a következménye.

A szocialista nagyüzemi gazdálkodás fontos sajátossága a mezőgazdaságban, hogy a termelőszövetkezetek közös nagyüzemi termelésével szorosan egybekapcsolódik a tagok háztáji gazdaságában folyó termelés, és a kettő együtt képezi a szocialista termelőszövetkezeti gazdálkodást. A háztáji gazdaság a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok kiegészítő, kisegítő jellegű, főleg saját szükségletre termelő, de egyúttal részben árutermelő gazdasága. A háztáji gazdálkodás kitűnő formája az egyéni és a közösségi érdek egyeztetésének.

A háztáji gazdaságot a munkások és alkalmazottak kisegítő gazdaságaitól, ház körüli termelésétől, az illetményföldek hasznosításától a termelőszövetkezeti közös gazdasághoz fűződő sajátos viszonya és sokirányú kapcsolata különbözteti meg. Háztáji gazdasága ugyanis csak szövetkezeti — mezőgazdasági, halászati és szakszövetkezeti — tagnak lehet. Az állami gazdasági dolgozók és a falusi, tanyasi pedagógusok illetményföldet kapnak.

A termelőszövetkezetekben a közös gazdaság fejlesztése az elsődleges és meghatározó, a háztáji termelés ezzel összhangban alakulhat. A termelőszövetkezeti tag tehát csak olyan mértékű háztáji gazdálkodást folytathat, amely nem akadályozza a tagsági viszonyból származó kötelezett-ségeinek teljesítését.

A termelőszövetkezeti tag háztáji gazdasága magában foglalhat maximum 6 ezer négyzetméter (0,6 hektár) háztáji földet, szőlő és gyümölcsös esetében 3000 négyzetmétert (0,3 hektár), az alapszabályban meghatározott nagyságú háztáji állatállományt, a háztáji gazdálkodást szolgáló épületeket és a háztáji gazdálkodás folytatásához szükséges anyagokat, munkaeszközöket és kisgépeket.

A háztáji földterületre a termelőszövetkezet tagja akkor jogosult, ha a termelőszövetkezet által megállapított munkamennyiséget teljesítette. Nagyságát tehát elsősorban a tagnak a termelőszövetkezet közös munkájában való részvétele figyelembevételével határozzák meg, de egyéb szempontok (pl. az eltartottak száma) is közrejátszhatnak ennél. Az öreg, rokkant vagy tartósan munkaképtelen termelőszövetkezeti tagot a háztáji föld használatának joga (vagy pénz-, illetve terményjuttatás) a munkavégzéstől függetlenül megilleti. Szemben a korábbi szabályozással és gyakorlattal, a háztáji földet nem családonként adják. Ha egy családban több tag van — és a feltételeknek megfelelnek —, mindegyiküket megilleti az alapszabály szerinti háztáji gazdaság.

A termelőszövetkezeti törvény szerint a termelőszövetkezet a háztáji

földet vagy terményt köteles biztosítani, ha a tag a termelőszövetkezet által megállapított munkamennyiséget teljesítette. Ha a termelőszövetkezeti tagnak a község belterületén vagy közvetlenül a háza körül van földje személyi tulajdonban, azt háztáji földként használhatja. Amennyiben ez az alapszabály szerint adhatónál kisebb, a szövetkezet a közös területből kiegészíti.

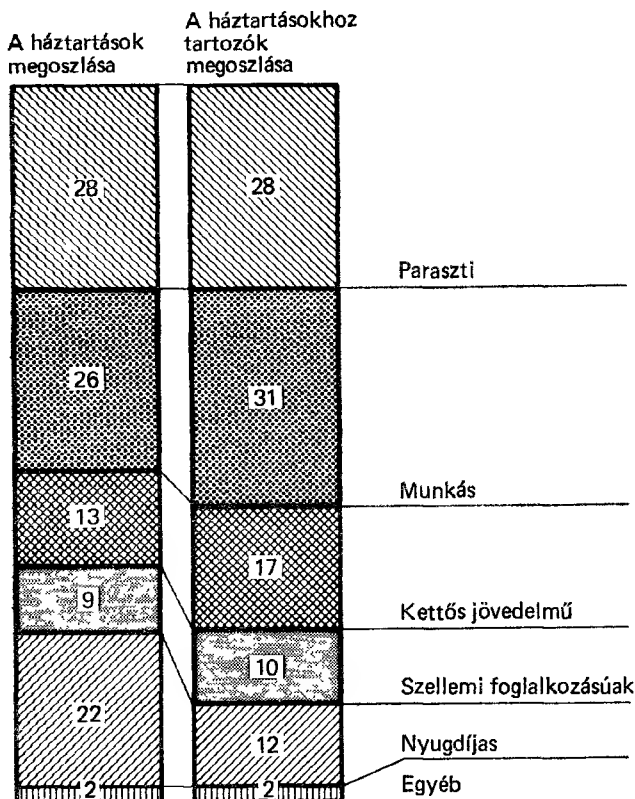
A termelőszövetkezetek rendszerint évenként más-más határrészen, egy táblában mérik ki a háztáji földet. Célszerű ez egyrészt azért, mert nem zavarja a nagyüzemi vetésszerkezet évenkénti meghatározását. Továbbá így könnyebb a közös gazdaság munkaszervezésébe beilleszteni a háztáji megműveléshez a tagok által igényelt szolgáltatásokat talajművelésnél, vetésnél és betakarításnál, amelyeket a termelőszövetkezet teljesít részükre térítés ellenében vagy juttatásként.

A háztáji állatállomány nagyságát a termelőszövetkezetek alapszabálya határozza meg. A mezőgazdaság átszervezése kezdetén, az ötvenes években országos érvényűen szabták meg a háztájiban tartható állatlétszámot állatfajonként és darabszám szerint. A mai gyakorlatban — az alapszabály keretei között — a háztáji állattartás terjedelmét a háztáji épületek befogadóképessége, a biztosítható takarmány mennyisége és összetétele, a tagok e célra felhasználható szabad munkaidő-kapacitása és a termőtájak jellege szabja meg. A helyi adottságok igen erősen differenciálják általában a háztáji termelés, különösen pedig az állattartás mértékét. Általában az az alapelv érvényesül, hogy olyan terjedelmű legyen egy-egy termelőszövetkezetben a tagok háztáji állatállománya, hogy ne vonja el a közös gazdaság feladatainak zavartalan ellátásához szükséges munkaerőt.

A háztáji gazdálkodást szolgáló gazdasági épületek, felszerelés (munkaeszközök, szerszámok, anyagok) mértékét az alapszabály tételesen nem határozza meg. Traktor 35 HP-ig tartható a háztáji gazdaságban. Az egyéni gazdálkodás időszakából megmaradt paraszti istállókat, magtárakat, padlást stb. hasznosítják a tagok a háztáji gazdálkodás céljaira. Ezek mennyisége és állapota vidékenként, szövetkezetenként, sőt egyes tagonként is erősen eltérő. Ez is befolyásolja a háztáji gazdálkodás lehetőségét, méretét.

A kistermelők köre tágabb a termelőszövetkezeti háztáji gazdaságokénál. Az 1972. évi általános mezőgazdasági összeírás szerint a termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságán kívül még 833 500 kistermelő volt Magyarországon, 1981 elején pedig 812 ezer.

Az 1981. évi összeírás alkalmával egy termelőszövetkezeti háztáji gazdaságra átlagosan háromnegyed, egy szakszövetkezeti háztájira másfél, egy kisegítő gazdaságra egyharmad hektár termőterület jutott. Állatot a kistermelők egy része nem tartott, ahol azonban foglalkoztak vele, ott rendszerint több állatot tartottak.

15. ábra. Mezőgazdasági termeléssel foglalkozók társadalmi összetétele (%)

A kistermeléssel foglalkozó családok túlnyomó többsége annyiban kapcsolódik a mezőgazdasághoz, hogy falun él és valamilyen mezőgazdasági terméket termel, de főfoglalkozása szerint ipari, közlekedési, kereskedelmi, értelmiségi pályán működik, tehát a népgazdaság nem mezőgazdasági ágazatához tartozik, illetve nyugdíjas.

Az átlagos földterület a kistermeléssel foglalkozók esetében igen kicsiny, 639 ezer családnál az egyhated hektárt nem éri el. Több százezer munkás és alkalmazott tehát csak aktív pihenésként foglalkozik mezőgazdasági kistermeléssel.

Az itt jellemzett kép kialakulásában nagy szerepe van annak, hogy az iparosodás erősödésével a mezőgazdaságból eltávozottak továbbra sem hagytak fel a ház körüli (kiskerti, kisállattenyésztő) élelmiszer-termeléssel, továbbá, hogy egyes szervezetek, intézmények — állami gazdaságok, erdészetek, vízügyi szervek, falusi, tanyai iskolák stb. — dolgozóiknak jövedelemkiegészítésül illetményföldet is juttatnak. Mindez kiegészül a nyaralók, hétvégi házak körül többnyire családi szükségletre, részben kedvtelésből folytatott gazdálkodással is.

Mezőgazdasági kistermeléssel foglalkozók túlnyomó többsége nem mezőgazdasági foglalkozású és nem parasztcsaládhoz tartozik. Számuk pusztán az aktív keresőket figyelembe véve is csaknem 1,2, a nyugdíjasokkal és eltartottakkal együtt pedig 3,5 millió főre becsülhető.

Ezek az adatok helyreigazítják azt a korábbi egyoldalú képet, amely a szocializmusban létező mezőgazdasági kistermelést a termelőszövetkezeti háztáji gazdaságokra szűkítette le. A valóság az, hogy Magyarországon ebben a tevékenységben a nagyüzemek és a fogyasztási szövetkezetek szervezésében a társadalom valamennyi fontosabb rétege kisebb-nagyobb mértékben részt vesz.

Az adatok azt mutatják (23. táblázat), hogy a háztáji és kisegítő gazdaságok száma 1972 óta 11%-kal csökkent. 1981-ben csaknem 16%-kal kevesebb volt a mezőgazdasági termelőszövetkezetek háztáji gazdaságainak a száma az 1972. évinél. Az egyéb mezőgazdasági szövetkezeteké — lényegében a szakszövetkezeti háztájié — ennél is nagyobb mértékben, 54%-kal csökkent. A kisegítő gazdaságok száma viszont alig változott, mivel a 0,5 hektárnál kisebb földterületű gazdaságok száma kb. olyan mértékben nőtt, amilyen mértékben a nagyobb területen gazdálkodóké csökkent.

A kistermelők földterülete 1981-ben 22%-kal kisebb volt, mint 1972-ben. A csökkenés valamennyi csoportban tapasztalható. Oka részben az

elhalálózással, nyugdíjazással, másrészt az életszínvonal javulásával, az életkörülmények változásával magyarázható. Mindebben természetesen közrejátszanak a kistermeléssel kapcsolatos helyi nehézségek is, például az értékesítés bizonytalansága, termelőeszköz- és szállítóeszköz-hiány stb.

A KISTERMELÉS TÁRSADALMI-GAZDASÁGI JELENTŐSÉGE

A termelőszövetkezeti háztáji gazdaság a mezőgazdaság szocialista nagyüzemi átalakításának időszakában a volt egyénileg gazdálkodó parasztok számára megkönnyítette a nagyüzemi termelésre való áttérést. Az, hogy a háztáji révén bizonyos tere, alapja megmaradt a korábban megszokott egyéni tevékenységnek, elősegítette az egyéni gazdálkodáshoz való kötődés feloldását, a tagok fokozatos átállását a nagyüzemi munkára.

De miért vállalkoznak mezőgazdasági termelésre százezrek, akik soha nem voltak termelőszövetkezeti tagok, sőt nem is dolgoztak a mezőgazdaságban? Bizonyára azért, mert a termelőerők adott színvonalán így tudják jobban megoldani a család élelmiszer-ellátását, egyúttal hasznosítani munkaerejüket. De ilyen irányba fordítják a szocialista vállalatok dolgozói jelentős részének érdeklődését más okok is.

Az erősen koncentrált ipari termelés és hasonlóképpen a nagyüzemi mezőgazdaság egyrészt természeti, másrészt közgazdasági okokból a teljes foglalkoztatottság körülményei között sem tudja megoldani az aktív korú munkaerő egy részének és a munkaképes nyugdíjasoknak a rendszeres foglalkoztatását. A nagyüzem meghatározott igényeket támaszt a munkaerővel szemben, mintegy szelektálja azt. Közrejátszik ebben a munkaerő területi (lakóhelyi) szétszórtsága is. A közös gazdaságok is csak részben tudják megoldani a szövetkezeti tagok és családtagjaik egész évi rendszeres foglalkoztatását. A kistermelésben elsősorban a nők egy része, az idősebbek, a nyugdíjasok, a csökkent munkaképességűek találnak hasznos elfoglaltságot. De több százezerre tehető azok száma is, akik jövedelemkiegészítési vagy egészségügyi okokból foglalkoznak mezőgazdasági termeléssel. A háztáji és kisegítő gazdaság azért jó munkaalkalom-teremtő megoldás, mert családonként, a munkaerő foglalkoztatási szükségletéhez igazodva méretezhető, szűkíthető vagy bővíthető. Nemcsak a szövetkezeti családok, de az egész társadalom.

számára fontos, hogy az így rendelkezésre álló munkaerő hasznos, nemzetijövedelem-termelő tevékenységet végezzen.

A mezőgazdasági kistermelés jelentőségére utal az is, hogy a kisgazdaságokban ledolgozott munkaidő — amely 1972–1973-ban 2,7 milliárd munkaóra volt — mindössze 30%-kal kevesebb, mint a mezőgazdasági nagyüzemekben végzett és hasonló módon átszámított munka, és 61%-át nyugdíjasok, illetve eltartottak végezték. A háztáji termelésben részt vevők az év valamennyi napjára átszámítva napi 4,5 órát fordítottak mezőgazdasági munkára. Nyilvánvaló azonban, hogy ezt nem egyfolytában, hanem a háztartási munkához hasonlóan naponta több alkalommal végezték. A mezőgazdasági kistermeléssel foglalkozó aktív keresők az állandó munkahelyen végzett munka után éves átlagban még napi 2 órát dolgoztak a kisgazdaságokban. Az így hasznosuló töredék időben (lényegében a dolgozók szabad idejében) végzett házkörüli munkát más módon csak igen korlátozott mértékben — és rendszerint bizonyos szakképzés után — lehetne egyéb termelőmunkába bevonni.

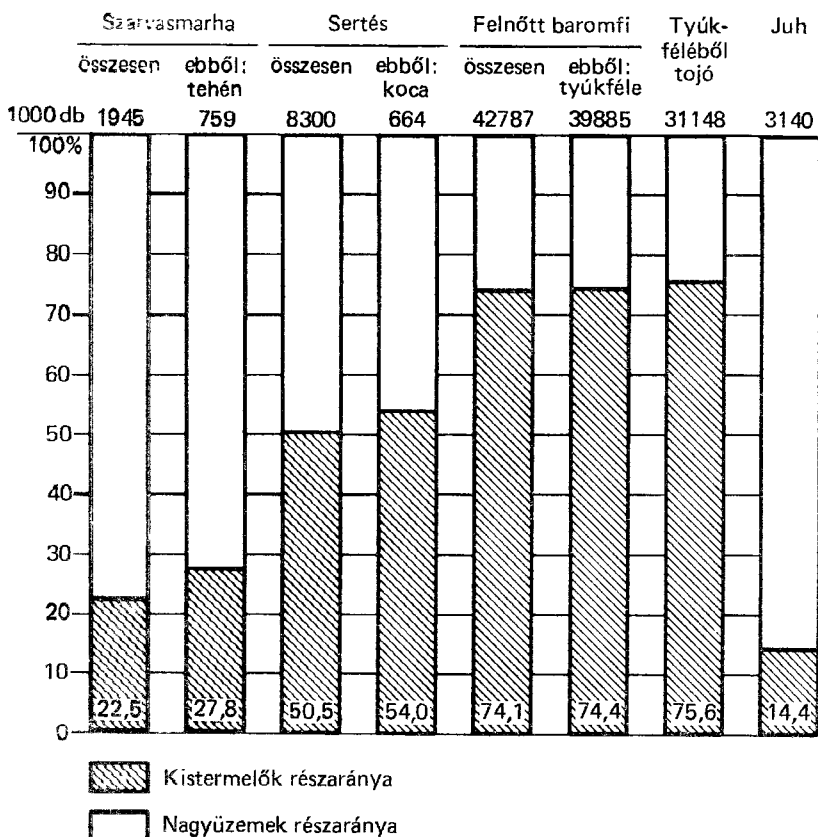
A női munka aránya a háztáji termelés 55%-át teszi ki. A háztartásbeli nőknek évi átlagban 132 (nyolcórás) munkanapnak megfelelő elfoglaltságot jelent a növénytermelésre és állattenyésztésre fordított munka, ami megfelel a törvényes munkanapok 50%-ának.

**24. A kistermelők által művelt terület
és állatállományuk %-os aránya
(mezőgazdaság összesen = 100)**

Megnevezés	1976	1980	1976 = = 100
Összes terület	11,9	11,2	94,1
Szántóterület	11,8	9,4	79,7
Kert	92,0	83,3	95,9
Gyümölcsös	33,0	25,3	76,6
Szőlő	56,5	49,7	87,0
Szarvasmarha	28,6	23,2	81,1
<i>ebből</i> tehén	34,2	29,3	85,6
Sertés	50,6	51,6	101,9
<i>ebből</i> koca	49,9	50,3	100,8
Juh	10,1	14,6	144,5
Tyúk	79,7	75,9	95,2

Magyarországon ma már a szocialista nagyüzemek töltik be a fő szerepet az élelmiszer-termelésben és -ellátásban. Számos termék előállításában azonban jelenleg is számottevő szerepük van a háztáji és kisegítő gazdaságoknak. Előre látható, hogy jelentőségük még hosszú ideig megmarad.

A kistermelésen belül gyors ütemben — 1970 és 1980 között mintegy 75%-kal — bővült a kisegítő gazdaságok termelése. Ennek eredményeként a háztáji gazdaságok és a kisegítő gazdaságok 1970. évi 68 : 32%-os aránya 1980-ban 56 : 44%-ra módosult. A kistermelés bővítése jelentős

16. ábra. Az 1981. év végi állatállomány nagyüzemek és kistermelők közötti megoszlása (%)

ráfordításokkal történt, ezért a bruttó jövedelem több mint 20%-os növekedése mellett annak aránya a bruttó termelés értékéből jelentős mértékben csökkent.

A nagyüzemek és a kisgazdaságok aránya a mezőgazdaság összes termeléséből 1970-ben 60 : 40, 1975-ben 64 : 36, 1980-ban 67 : 33 volt a nagyüzemek javára. A növénytermesztésben már a hetvenes évek elején is kiemelkedően a nagyüzemek voltak túlsúlyban, és arányuk 1980-ig tovább emelkedett, 67%-ról 74%-ra, a kisgazdaságok aránya 33%-ról 26%-ra csökkent. Az állattenyésztésben azonban az 51 : 49%-os arány mindössze 58 : 42%-ra változott. Még mindig magas maradt tehát a kisgazdaságok aránya az állattenyésztésben.

A háztáji és kisegítő gazdaságok termelése 1976 és 1980 között átlagosan évenként mintegy 1,5%-kal növekedett, amely megfelel a kormány által előirányozottnak. Egyelőre újabb rétegek (pl. nyugdíjasok, kedvtelésből termelők stb.) is bekapcsolódnak a kistermelésbe. Ugyanekkor az is tény, hogy a még magánparaszti gazdálkodás körülményei között nevelkedett, de egyre idősebb nemzedék elhalálózásával, továbbá az életkörülmények és életszínvonal javulásával, az urbanizáció előrehaladásával hosszabb időszakot véve csökken a háztáji és kisegítő gazdaságok, valamint a kistermeléssel foglalkozók száma. Ezzel egyidőben a kistermelők által előállított bruttó termelés értéke a hetvenes évek végén 20%-kal volt nagyobb, mint 1970-ben.

A kistermelés szempontjából kedvező feltételek mérsékelt javulásával számolva a nyolcvanas években az utóbbi évekhez hasonló, mintegy 1 – 1,5%-os ütemű évi növekedés várható. A kormány a kisgazdaságokban főleg az élőmunka- és tőkeigényes termelés bővítését szorgalmazza. A kistermelésben a sertés- és baromfitartás kismértékű bővülésével egyidőben a zöldség- és gyümölcstermelés, valamint a kisállattartás növekedésével, a gabonatermelés és szarvasmarhatartás csökkenésével számolhatunk.

A háztáji és kisegítő gazdaságok termelésében *továbbra is meghatározó az állattenyésztés*, amely összes termelésük 63%-át teszi ki. Ezen belül legjelentősebb a vágósertés-termelés, amellyel több mint 1 millió család foglalkozik. A sertésállomány nagyobbik fele a kisgazdaságokban van, és az önellátás mellett innen kerül felvásárlásra a hízott sertések fele. A vágómarha egyötödét, a vágóbaromfi egyharmadát, a vágónyúl, a húsgalamb és méz szinte teljes mennyiségét a háztáji és kisegítő gazdaságok állítják elő. A háztáji jellegű állattartáson belül a sertésállomány

növekedett a legnagyobb ütemben, amely elősegítette a hazai és export árualapok növelését. Kedvezően alakult a vágónyúl- és a mézexport is. Ugyanakkor szinte valamennyi állattartási ágazat termelésének fejlődése – a népgazdaságban kialakult ellátási gondok (pl. a szálas- és tömegtakarmány), illetve a kisgazdaságok árutermelésével szembeni igényváltozások (pl. tojás, baromfi) miatt – évente ingadozott.

1972 és 1980 között mintegy 100 ezer kistermelő hagyott fel a szarvasmarha-tartással, tehénállományuk is csökkent. Az állatállomány-csökkenés az átlagos tejhozam jelentős növekedése eredményeként a tejtermelésben nem érezte kedvezőtlen hatását.

A *növénytermelés* a kistermelői termelési értéknek 1980-ban mintegy 37%-át adta. Ezen belül a szántóföldi növények közül a speciális növényeknél (mák, szárazbab, burgonya) és a gyepek, rétek, legelők, árokmenti kaszálók hasznosításában számottevő a háztáji és kisegítő gazdaságok tevékenysége. Zöldségtermelésük az elmúlt években szintén jelentősen fejlődött, amely a termelői érdekeltség megteremtését jelzi. Az utóbbi időszakban évente kb. 150 ezer tonna zöldséget vásároltak fel a kisgazdaságoktól, ami az 1976. évinek közel kétszerese. Figyelemre méltó az is, hogy a kistermelők fólia alatti termelése négy év alatt megháromszorozódott, és megközelítette az összes magyar fóliaterület 70%-át. A termeltetési, átvételi problémák kisebb-nagyobb mértékben zavarták a termelést, ezért egy-egy termék előállításában időnként hiányok, illetve feleslegek keletkeztek.

Az ültetvény-felújítások eredményeként az 1980. évi szőlőtermelés 12%-kal, a gyümölcstermelés 30%-kal volt nagyobb, mint 1976-ban. Meghatározó a kistermelők szerepe a szilva, málna, szamóca, őszibarack termelésében. Ezekben az eddighez hasonló ütemű növekedés várható.

A lakosság friss zöldség-gyümölcsellátásában, az exportelőirányzatok teljesítésében az elmúlt időszakban jelentős – egyes ágazatokban bővülő – szerepet tölthettek be a kistermelők. Tevékenységük érdekeltségi alapokon fejlődik, így az árváltozásokra, ellátási és felvásárlási problémákra gyorsan – a termelés bővítésével vagy csökkentésével – reagálnak. Az utóbbi évek tapasztalatai alapján megállapítható az is, hogy erőteljesebbé vált a háztáji és a kisegítő gazdaságok termelésének szakosodása, nőtt a jelentősebb árutermelésre berendezkedő kisgazdaságok száma. Erre utal, hogy a termelési érték nagyobb hányadát – a másfél millióból – 700 ezer kisgazdaság állította elő. Különösen a baromfi- és a sertés-tenyésztésben, valamint a zöldségtermelésben tapasztalható szakosodás.

A kistermelés jelentőségét mutatja, hogy a központi árukészleteket és a szervezett élelmiszer-értékesítést jelentős mértékben tehermentesítik a háztáji és kisegítő gazdaságok azáltal, hogy termelésük mintegy felét háztartásuk szükségleteire használják fel. A főbb élelmiszerek közül a kenyér- és tésztafélék, továbbá a cukor, valamint az élelmiszeripar által feldolgozott egyes termékek (konzervek, sajtok) főleg az élelmiszer-kereskedelem útján kerülnek a falusi paraszti háztartásokba. A népesség mintegy fele azonban — az utóbbi évtizedben bekövetkezett nagyüzemi mezőgazdasági fejlődés ellenére — továbbra is számottevő mértékben fogyaszt saját termelésű friss és feldolgozott élelmiszert. A szövetkezeti parasztság élelmiszer-fogyasztásának jelentős része a háztáji gazdaságokból származik.

A jövőben a kereskedelem minden bizonnyal tovább bővíti hálózatát. Már az utóbbi években is jelentős mértékben javult a vidék ellátása nemcsak iparcikkekkel, hanem élelmiszerekkel is. Fejlődik a vendéglátóipari hálózat és az üzemi étkeztetés is. De még hosszú ideig nélkülözhetetlen lesz a háztáji és kisegítő gazdaságok önellátást szolgáló termelése is.

Azt az élelmiszer-mennyiséget, amelyet jelenleg a kistermelők állítanak elő, csak tetemes új befektetéssel és természetesen több munkaerővel lehetne a szocialista nagyüzemekben megtermelni. Kiszámították, hogy csupán a háztáji szarvasmarha- és sertésállomány nagyüzemekbe történő elhelyezése több éven át felemésztene a mezőgazdaság csaknem összes beruházási forrásait. S akkor még semmivel sem kapnánk több terméket, pusztán a háztáji termelést helyettesítenénk nagyüzemivel.

A háztáji és kisegítő gazdaságokban levő épületek, felszerelések és hasznosítható családi munkaerő bekapcsolása az élelmiszer-termelésbe, ezáltal az ország gazdasági vérkeringésébe tehát osztársadalmi érdek. A háztáji gazdaságok és a kisegítő gazdaságok olyan termelésiesszükségkapacitást tudnak még hosszú ideig hasznosítani, amelyet a nagyüzemi gazdaságokban egyáltalán nem vagy gazdaságtalanul tudnánk felhasználni. Ilyenek a kisüzemi telepítésű szőlők és gyümölcsültetvények, a domborzati viszonyok miatt nem táblásítható kisebb parcellák, a volt paraszti istállók, gazdasági épületek és felszerelések, az állatállomány egy része. Ezenkívül sok olyan hulladék és melléktermék van (pl. utak, árokpartok, erdei rétek fűtermése, sokféle háztartási hulladék stb.), ami a kisgazdaságok állattenyésztésében takarmányként értékesíthető. Így csekély ráfordítással jelentős mennyiségű értékes terméket lehet előállítani.

A háztáji és kisegítő gazdaságok a saját háztartás ellátása mellett növekvő mértékben értékesítenek árut a lakosság részére. Termelésük szakosodásával növekedett árutermelésük aránya is.

Az egy főre jutó élelmiszer-fogyasztás adataival számolva, a nyolcvanas évek elején a kisgazdaságok termelése burgonyából 2 millió fő, zöldségből 2,9 millió fő, gyümölcsből 3 millió fő, tojásból 5 millió fő, borból 1,9 millió fő évi fogyasztását biztosította. Ez önmagában is jól mutatja a háztáji és kisegítő gazdaságok jelentőségét hazánkban.

A KISTERMELÉS FŐBB GAZDASÁGI ÉS SZERVEZÉSI KÉRDÉSEI

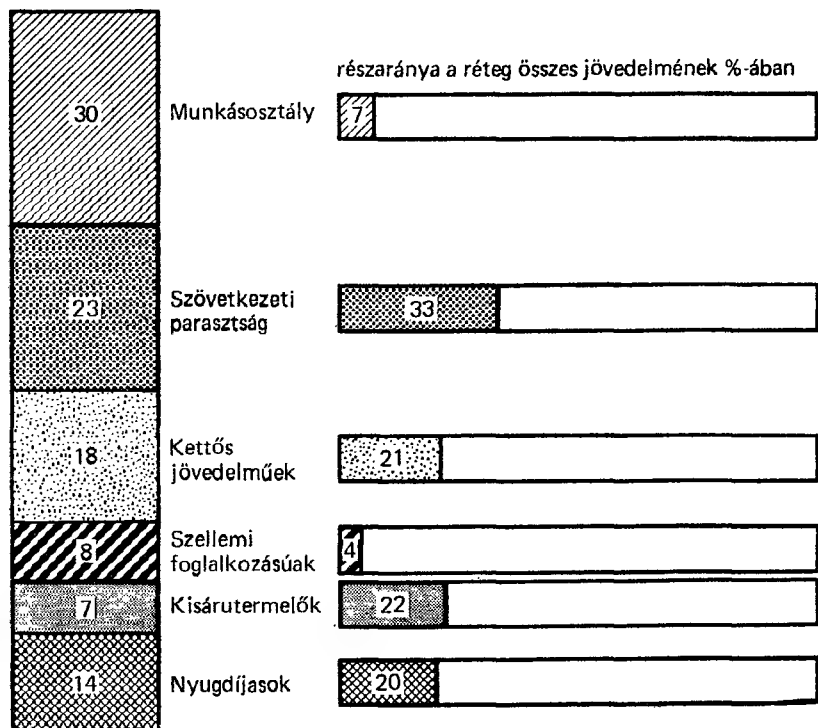
A HÁZTÁJAI ÉS KISEGÍTŐ GAZDASÁGOK JÖVEDELME

A kisgazdaságokban végzett munka természetesen nemcsak a társadalom, hanem az egyének, a kistermelők számára is hasznos. Erős differenciáltsággal, de érzékelhető módon és mértékben hozzájárul az érintett családok (1,5 millió háztartás) jövedelméhez, életszínvonalához. Egyrészt lehetővé teszi bizonyos kiadások megtakarítását, mivel fedezi a család élelmiszer-fogyasztásának egy részét, másrészt pénzjövedelemhez juttatja a családokat az áruértékesítés révén, harmadszor elősegíti a dolgozók, a családtagok teljesebb foglalkoztatása mellett a bérből és fizetésből élő dolgozók aktív pihenését, a nyugdíjasok egy részénél fenntartja az aktivitást és a társadalmi hasznosság érzését. Ezen túlmenően a termelőszövetkezeti tagoknál bizonyos termékek előállítása — szarvasmarha- és sertéstartás, zöldségtermelés — olyan munkának tekinthető, amely növeli a nyugdíjalaphoz figyelembe vett munkaidőt és ezáltal javítja az öregkori megélhetést. A háztáji és kisegítő gazdaságok termeléséből származó jövedelem döntő része kiegészítő jövedelem, amely a szövetkezeti tagok, munkások és alkalmazottak életszínvonalának része.

E jövedelmek megítélése eléggé bonyolult, becslése számos esetben csak jelentősebb hibahatárok között lehetséges, és a legutóbbi becslést a hetvenes évek közepének adatai alapján végezték. Az értékelésben ezért nem is annyira az adatszerűség, mint inkább a tendenciák figyelemre méltóak.

Az egyik lényeges kérdés, hogy kik és milyen mértékben részesednek a mezőgazdasági kistermelés jövedelmeiből. A jövedelmi statisztikákból

megoszlása a rétegek között (%)

17. ábra. A kistermelésből származó jövedelem

ugyanaz a kép bontakozik ki, mint a kistermelők társadalmi hovatartozásáról már közölt adatokból. A kisgazdaságok összes jövedelmének nagyobb része kerül a munkásosztályhoz, mint bármely más társadalmi réteghez. Változása tehát nagyon széles munkásrétegeket érint. A munkásosztály összes jövedelmén belül azonban a kistermelésből származó jövedelem mindössze 7%, tehát tipikus kiegészítő jövedelem.

A szövetkezeti parasztság és a mezőgazdasági dolgozók esetében viszont az összes egy főre jutó jövedelemnek még mindig egyharmada származik a háztáji gazdaságból. Itt, a szövetkezeti parasztság esetében teljesen kézenfekvő ez az összefüggés, mert a népgazdasági átlagnál alacsonyabb közösből származó kereset — az utóbbi évtizedben bekö-

vetkezett jelentős közeledés ellenére — 1981-ben még 5%-kal elmaradt az állami gazdasági és 9%-kal az átlagos állami ipari keresetektől.

A szövetkezeti tagoknál is ugyancsak kiegészítő jövedelemről van szó, amely a szó szoros értelmében is „kiegészítő”, mert segítségével egyensúlyozódnak ki, válnak arányossá a paraszti személyi jövedelmek a munkásjövedelmekkel. A háztáji gazdaságok jövedelem-kiegyensúlyozó szerepe a szövetkezeti szektoron belül is tapasztalható. A rosszabb foglalkoztatási, kereseti lehetőségeket a szövetkezetek egy részében a háztáji gazdálkodás révén egyenlítik ki.

Végül számottevő a nyugdíjasok csoportja is, akik a kistermelésből származó jövedelemmel jelentősen kiegészítik nyugdíjukat, öregségi járadékukat. Esetükben a kisgazdaságokban végzett munka és az érte kapott jövedelem fontos szociális szerepet játszik, egyúttal fokozza társadalmi hasznosságuk tudatát is.

Kirívó esetektől eltekintve a kisgazdaságok termelése nem vezet a befektetett munkával aránytalan, túlzott jövedelemhez. A családok életszínvonalának alakulását ez a tevékenység általában a többletmunkával és a nagyobb szakértelemmel arányosan befolyásolja. A saját munkával nem arányos magas bevételeket a progresszív adórendszer elvonja, illetve ilyenek keletkezésének a gazdasági szabályozás eszközei megfelelő korlátokat szabnak.

A szocialista viszonyok között folyó kisegítő és háztáji termelés lényegét tekintve, minőségileg és tartalmában különbözik a tőkés viszonyok között működő kisárutermelő gazdaságoktól, mert helyzetét és fejlődését az uralkodó szocialista termelési viszonyok, a szocialista tervgazdálkodás határozzák meg, a kisgazdaságok tevékenységét szocialista szervezetek (nagyüzemek, fogyasztási szövetkezetek) integrálják.

A személyi tulajdonban levő háztáji és kisegítő gazdaságokra a szocialista szervezetekhez szorosan kapcsolódó, azok által szervezett, részben önellátásra történő termelés, illetve értékesítés (árutermelés) jellemző.

A szocialista nagyüzemi gazdálkodás túlsúlya, a kisgazdaságoknak ehhez való szerves kapcsolódása, attól való függése, a szocialista társadalmi környezet a spekulációs és a mások munkáját kizsákmányoló törekvések kifejlődését nemcsak megnehezíti, hanem hazai tapasztalataink szerint meg is akadályozza. A háztáji termelésből származó jövedelemmel kapcsolatos kockázati tényezőkkel is számolni kell. Időjárás, növényi és állatbetegségek, értékesítési nehézségek stb., időnként a jövedelmet jelentősen veszélyeztetik. Esetenként nemcsak jövedelemkiesés,

hanem a termelési alapok csökkenéséből adódó veszteség is érheti a kisgazdaságokat.

A közvéleményben gyakran találkozhatunk azzal, hogy a háztaji és kisegítő gazdaságok 14%-os területi részesedését a termelésben elfoglalt 33%-os részaránnyal egybevetve vannak le megalapozatlan következtetések a kisüzemi termelés (a háztaji gazdaság) előnyéről. E körülménynél azonban látnunk kell, hogy a kistermeléshez szükséges takarmányt, állatokat, vetőmagot, szaporítóanyagot, a gépi munkát, a szállítást a nagyüzemek szolgáltatják a kistermelésben résztvevőknek. A kistermelők mindehhez rendszerint a munkaerőt és az épületet adják, lényegét tekintve tehát tipikus bedolgozást végeznek, a megtermelt áruk zömét is az integráló szocialista szervezetek értékesítik.

Végül a háztaji termelésben felhasznált munkaidő egységére jutó jövedelem nagyságának kérdését érdemes röviden megemlíteni. A közvéleményben erről is gyakran lehet találkozni téves — különösen túlzott jövedelemszerzési lehetőségeket feltételező — nézetekkel. A valóságban a fiatalok és a szakképzett munkaerő számára a kistermeléssel elérhető kereset az esetek jelentős részében nem vonzó, mert nem lehet érte a többletmunkával arányban álló jövedelemhez jutni, különösen ha azt a nagyüzemekben ugyanazon munkával elérhető, vagy más mellékfoglalkozással (pl. építkezés) elérhető jövedelemmel vetik egybe.

A háztaji és kisegítő gazdaságokban végzett munka tehát, ha a teljes munkaidő-ráfordítást az elérhető eredménnyel, illetve átlagos jövedelemmel hasonlítjuk össze, alacsony termelékenyséű. Azonos munkaidővel a kisgazdaságokban a nagyüzemihez képest 20–25%-kal kisebb termelési eredmény érhető el. Ez azzal is összefügg, hogy a háztaji termelésben részt vevő munkaerő gyengébb teljesítőképességű, nemcsak az érintettek egy részének kora, fizikai állapota, hanem a kisebb hatékonyságú kisüzemi felszerelés miatt is.

A tapasztalatok szerint háztaji mezőgazdasági termelésre nem is a kereset miatt, hanem rendszerint a család jobb élelmiszer-ellátása céljából, továbbá egy-egy jelentősebb családi cél megvalósítása (lakásépítés, motorkerékpár, gépkocsi, tartós fogyasztási cikkek vásárlása, fiatalok kiházasítása stb.) érdekében vállalkoznak. Ez utóbbi esetben gyakran előfordul, hogy a szükséges jövedelem megszerzéséért jelentős munkatöbbletet vállalnak, céljukat elérve pedig a kistermelést mérséklík, vagy meg is szüntetik.

A magyar tapasztalatok azt mutatják, hogy a kisgazdaságok mezőgazdasági termelése igen nagy mértékben függ a kedvező politikai légkörtől, továbbá attól, hogy milyen segítséget nyújtanak hozzá a központi szervek és a helyi gazdasági vezetők, főleg az anyag- és felszerelés-ellátásban, valamint az értékesítésben. Továbbá mennyiben ösztönzik, illetve szervezik a kistermelőknek a nagyüzemekkel és szocialista szervezetekkel kiépülő gazdasági együttműködését, hogyan segítik elő gazdálkodását. A társadalmi szervek különösen sokat tehetnek az ezzel kapcsolatos politikai, mozgalmi feladatok megoldásában. A minisztériumi és hatósági munkában a hatósági irányító és ellenőrző tevékenység áll előtérben. A vállalatokra, termelőszövetkezetekre nehezedik a konkrét érdekegyeztetési, termelési és értékesítési feladatok megvalósítása.

A termelési és értékesítési biztonság megteremtésében, fenntartásában meghatározó szerepük van az értékesítési lehetőségeknek és a kisgazdaságok termékeit felvásárló vállalatoknak. Többségük állami élelmiszeripari vállalat, a kertészeti termékek felvásárlásában azonban szövetkezeti vállalatok működnek. Igen lényeges a szerződéskötésekben és az áruátvételben kifejtett tevékenységük megjavítása. Különbőféle szolgáltatások nyújtásával jelentősen bővíthetik kapcsolataikat. A kistermelők áruikat önállóan is korlátozás nélkül értékesíthetik, de a közvetlen kistermelői értékesítés a ritkább. A magyar kistermelők túlnyomó része nem viszi az áruját a piacra, hanem átadja azt értékesítésre a nagyüzemeknek vagy a fogyasztási szövetkezeteknek, amelyek termelését integrálják.

A kisgazdaságok termelésében, de még inkább áruértékesítésükben igen nagy szerepet töltenek be az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezetek. Széles körű anyag- és eszközellátási, termelési és értékesítés-szervezési kapcsolatban állnak a kistermelőkkel. Kereteik között működik a mezőgazdasági szakcsoportok, kertbarátkörök többsége, amelyekben nagy számban vesznek részt nem mezőgazdasági foglalkozású és nem termelőszövetkezetben dolgozó kistermelők. A szakcsoportok néhány termékből (élő nyúl, méz) számottevő exportőrök.

Az állami gazdaságok hosszú ideig a kisegítő gazdaságok termelésének szervezésével, segítségével csak elszórtan foglalkoztak. Az utóbbi években azonban egyre több helyen bíznak meg e feladat ellátásával olyan szakembert, aki a szükséges koordinációs feladatokat – főleg az állattenyésztés-

tésben és a kertészetben — szakszerűen, felelősséggel és egyre eredményesebben végzi.

A termelőszövetkezetek a kistermeléssel kapcsolatos feladataikat már hosszabb ideje a közvetlen gazdasági kapcsolatra épülő háztáji üzemi rendszerben igyekeznek megoldani. A nem termelőszövetkezeti tagok ilyen tevékenységét is a háztájival megegyező módon segítik. Olyan helyeken, ahol még nem működnek szakcsoportok, a termelőszövetkezetek szervezik azokat. A termelőszövetkezetek a kistermelést integráló munkájukat igyekeznek mind a fogyasztási szövetkezetekkel, mind az állami gazdaságokkal és más állami vállalatokkal összehangolni. Fő tevékenységük természetesen a tagság háztáji gazdasági termelésének a szervezése és segítése.

A termelőszövetkezetek a kistermelést tehát a következő főbb formákban szervezik, irányítják:

- önálló háztáji üzemi keretében,
- szakcsoportok formájában és
- a korábbi hagyományos módon, amikor közvetlenül a háztáji bizottság elnöke vagy az ezzel megbízott szakvezető gondoskodik a termeléssel és forgalmazással kapcsolatos feladatok megoldásáról.

Az uralkodó szervezeti forma az *önálló háztáji üzemi* (fő üzemi). Ezek száma az utóbbi években jelentősen emelkedett, ami azt jelenti, hogy a termelőszövetkezetek többségében a háztáji termelés a gazdálkodás egyik üzemi ágává lett, tervszerűen biztosítják annak beszerzési és értékesítési feltételeit.

Terjed a termelőszövetkezetekben a *szakcsoportos szervezés* is. Ez a forma laza szervezeti keretbe tömöríti és kapcsolja a nagyüzemekhez a kistermelésre vállalkozókat. Ezért egyre jobban előtérbe kerül mindenütt, ahol a termelőszövetkezeti tagokon kívül sok a mezőgazdasági kistermeléssel foglalkozó munkás, alkalmazott, nyugdíjas, és más nagyüzemi szervezet nem integrálja tevékenységüket.

Az utóbbi években általánossá vált, hogy a magyar termelőszövetkezetekben háztáji bizottságokat hoztak létre. A termelőszövetkezeti törvény 1977. évi módosítása óta ez kötelező. Tevékenységük nem korlátozódik a háztáji földek kimérésére és a háztáji gazdaságok kereteinek ellenőrzésére. Ma már egyre inkább a háztáji gazdaságok árutermelésének elősegítése és termékeinek a közös gazdaság útján történő értékesítése kerül munkájuk előterébe. A szövetkezetek rendszerint külön háztáji

agronómust foglalkoztatnak, illetve valamelyik szakembernek munkaköri feladatként adják a háztáji gazdálkodás szakmai segítségét. Hasonlóképp szervezik a kistermelést az állami gazdaságok is.

A SZAKCSOPORTOK ÉS MÁS SZERZŐDÉSES FORMÁK

A már ismertetett háztáji és kistermelői szervezetek közül legelterjedtebbek a szakcsoportok. Az első szakcsoportok a fogyasztási szövetkezetek keretei között jöttek létre még a hatvanas évek elején, a termelőszövetkezeti nagyüzemek kialakulása idején. A fogyasztási szövetkezetek százezer tagja foglalkozott kertészkedéssel, gyümölcstermeléssel, méhészettel, nyúl, galamb és más kisállatok tenyésztésével, amelyhez szövetkezetüktől igényelték az anyagok, felszerelések beszerzését, illetve termékeik értékesítésének megszervezését. A fogyasztási szövetkezetek igyekeztek ehhez sokrétű segítséget nyújtani, többek között azzal is, hogy ösztönözték a szakcsoportok létrehozását. 1972-től a termelőszövetkezetekben is működnek szakcsoportok, legújabban pedig lehetővé vált, hogy az állami gazdaságokban, mezőgazdasági és élelmiszeripari tevékenységet folytató vállalati társulásokban is elkezdődjék ez a munka.

A szakcsoportok a bennük tömörülő kistermelők — többségében nem mezőgazdasági foglalkozásúak, munkások, alkalmazottak — mezőgazdasági termelését szervezik. Jogilag nem önálló szervezetek, hanem valamilyen önálló jogi személy gesztorsága alatt működnek. Számuk már a hetvenes években több ezerre emelkedett, 1981. végén meghaladta a 2700, taglétszámuk pedig a 200 ezer főt. Főbb formáik a kisállattenyésztő (nyúl, baromfi, galamb, méhész) és a kertészeti (zöldség, gyümölcs, szőlő) szakcsoportok. De működnek egyéb, például gombatermelő, gyékényfeldolgozó, kerthasznosítási stb. csoportok is. Az utóbbi években jelentősen bővült a sertésenyésztő és -hizláló, a fóliás zöldségtermelő, a nyúltenyésztő, a méhész és a kerthasznosító szakcsoportok száma és tevékenysége.

A szakcsoportok a gesztor szerepét betöltő nagyüzemmel, illetve fogyasztási szövetkezettel kölcsönös érdekeltségben fejtik ki tevékenységüket. Tagságuk közvetlenül is érdekelt abban, hogy szövetkezeti módszerekkel, a termelési eszközök, anyagok, vetőmagvak, facsemeték, tenyészállatok, takarmányok, tápszerek, berendezések, felszerelések közös beszerzésével, a feldolgozás, értékesítés kollektív megszervezésével segítséget kapjon tevékenységének jövedelmező folytatásához.

Legújabbban egyes termelőszövetkezetekben és állami gazdaságokban szakcsoportos formában elkezdték ültetvények (szőlők) tömbösített (nagyüzemi művelésre alkalmas) telepítését. Ez a forma, amely a szak-szövetkezetekben már régóta létezik, igen alkalmas szervezeti kerete a családi érdekeltséggel egybekapcsolt nagyüzemi szőlő-gyümölcsstelepi-tésnek és művelésnek. Jól egyeztetni és kombinálja az egyéni és a vállalati érdeket, eredményesen megoldja a családi munkaerő bekapcsolását a korszerű nagyüzemi termelésbe.

Korábban a szakcsoport tagjai által a csoport számára juttatott pénz-beni és természetbeni vagyoni hozzájárulás, továbbá a közös tevékenységhez beszerzett vagy létrehozott létesítmények, felszerelések, a működés során keletkezett vagyonszaporulat a gesztor termelőszövetkezet tulajdonába került. A mai helyzet új vonása, hogy ennek a kapcsolatnak a rendezése a nagyüzemek és a szakcsoportok megállapodásától függ. A termelőszövetkezet és állami gazdaság a tulajdonában, kezelésében vagy használatában levő földet, gazdasági épületet, egyéb vagyontárgyait átengedheti a szakcsoport használatába, ezek azonban megszűnés esetén a vagyonmegosztásba nem vonhatók be. A szakcsoport megszűnése esetén a tag a vagyoni hozzájárulás mértékéig kárpótlást kaphat.

Egyszerűsödött a szakcsoport szervezete is. A tagértekezlet dönti el, hogy a taglétszámtól és a tevékenységtől függően szükség van-e intéző bizottságra, ellenőrző bizottságra és egyéb bizottságokra. Kötelező viszont éves termelési, pénzügyi terv, év végi mérleg és eredménykimutatás készítése. A szakcsoport alkalmazottai bérezésére a nagyüzemekre vonatkozó szabályok érvényesek.

Az utóbbi időben alakultak ipari és szolgáltató szövetkezeti szakcsoportok is a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Ezeknek hagyományai még nincsenek, bár melléküzemági tevékenységként ipari szolgáltatásokkal a termelőszövetkezetek eddig is foglalkoztak. Most ezt a munkát szakcsoport formájában is szervezhetik, amelynek segítségével folytatható lesz olyan helyi szolgáltatás, amit a lakosság igényel, s amelyet eddig senki sem szervezett. A vidéki építkezést és épületkarbantartást például jelentősen szolgálhatják olyan építő szakcsoportok, amelyek hétvégeken, vagy munkaidőn túl vállalnának építkezést. A szakcsoportokban a gesztorok nemcsak saját dolgozóikat foglalkoztathatják, hanem más vállalatok és intézmények dolgozóit is, akik arra vállalkoznak. Ipari-szolgáltató szövetkezeti szakcsoportok nemcsak lakossági célokra szervezhetők, hanem a termelőszövetkezetek és más gazdálkodó szerve-

zetek tevékenységéhez szükséges termékek előállítására és részükre történő szolgáltatásokra is, mezőgazdasági tevékenységet azonban nem végezhetnek. A szakcsoportnak tagja lehet annak a szövetkezetnek a tagja is, amelynek keretében a szakcsoport működik. Az alkalmazottak száma nem haladhatja meg a taglétszám 10%-át.

A széles körben ismert vállalati gazdasági munkaközösségek nemcsak állami vállalatokban és gazdálkodó szervezetekben, hanem termelőszövetkezetekben is működnek. Tevékenységüket valamennyi szektorban azonos szabályozás alapján folytatják. Újabban mód nyílt arra is, hogy az állami gazdaságok egyes részlegeiket szerződéses formában üzemeltessék. Ez vállalaton belüli kiscsoportos vállalkozási forma. Lényege, hogy a nagyüzem az általa kijelölt részleget nyilvánosan meghirdetett versenytárgyaláson a legkedvezőbb ajánlatot tevő vállalkozónak a polgári jog szabályai szerint, legfeljebb 5 évre kötött szerződéssel üzemeltetésre átadja, a szerződésben rögzített díj ellenében. Az akcióra vállalkozhat bárki, aki a részleg tevékenységének irányításához szükséges és a kisiparosok iparjogosítványának kiadási feltételeként előírt szakmai képzettséggel bír, a szerződő vállalattal munkaviszonyban áll, illetve munkaviszonyt létesít és nem esik kizáró okok alá (pl. szabadságvesztésre ítélték stb.). E forma alkalmazására olyan részlegekben kerülhet sor, amelyek legfeljebb 15 főt foglalkoztatnak, és ipari termelést, fogyasztási, valamint egyéb szolgáltatást, termelőeszköz-kereskedést vagy hulladékgyűjtést végeznek. A nagyüzem szempontjából ez a forma akkor előnyös, ha annak révén nélkülözhetetlen, de nehezen megszervezhető tevékenység alól mentesül, illetve gazdasági előnyhöz jut.

A termelőszövetkezetekben — mint korábban volt róla szó — az átalányelszámolásos rendszert alkalmazzák az állami vállalatokban meghonosodott szerződéses üzemeltetés helyett.

A vállalaton belüli kiscsoportos vállalkozási formákkal kapcsolatban érdemes röviden kitérni arra a mezőgazdasági sajátosságra, hogy a termelőszövetkezetekben — de hasonlóképpen az állami gazdaságokban is — a legelterjedtebb ilyen megoldás tulajdonképpen a kisegítő-, illetve melléküzemágként szervezett ipari termelő és szolgáltató tevékenység, beleértve a vendéglátóipari és turisztikai célú szolgáltatásokat is, hozzávéve továbbá a kiskereskedelmi tevékenységet, a tsz-árudák üzemeltetését. Ezek túlnyomó többsége évtizedes tapasztalatokra visszatekintő, nyereséges, a résztvevők és a közös gazdaság kölcsönös anyagi érdekeltségére épülő kiscsoportos vállalkozás, amely önálló üzemág formájában

szervesen beépült a termelőszövetkezetek vállalati szervezetébe. Hasonlóképp elmondhatjuk ezt a jól bevált háztáji és kistermelő szervezetekre is. A mezőgazdasági nagyüzemek tehát a kisvállalkozások szervezésében gazdag tapasztalatokra építhetnek.

Az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben elterjedtek más szerződéses vállalkozási formák is. Régóta alkalmazzák például a részesművelést a kézimunkaigényes termelésben. Ez a forma tulajdonképpen végtermékbérezést takar, amikor az elért terméseredmény után meghatározott természetbeni, illetve pénzrész kap a dolgozó. Az ilyen művelés lehetővé teszi, hogy a dolgozó maga ossza be a munkaidejét, dolgozhat munkaidő után, szabad szombaton, ünnepnap is, és bevonhatja a munkába családtagjait is. Hasonló alapelvekre épülő szerződéses megoldások újabban kiscsoportos formában is terjednek. A Hosszúhegyi Állami Gazdaságban az idén 1350 hektár szőlő negyedét 8–10 hektáros egységekben kiadták művelésre az abban szerződéses alapon részt vevő dolgozóknak. A szőlőben nagyüzemi gépekkel gyorsan, gazdaságosan végezhető munkákat továbbra is a gazdaság végzi. A hozamot és minőséget szintén jelentősen befolyásoló kézi munkákat viszont a kiscsoport tagjai végzik. Keresetük elsősorban a termés nagyságától és minőségétől függ, vagyis attól, hogy miként dolgoznak. A szerződést nem 1–2 évre, hanem hosszabb időre kötötték, a területet több évre adták ki a dolgozóknak, hogy érdekelték legyenek a tőkehiány pótlásában, az olyan metszésben, gondozásban, amely hosszabb távon is jó termést hoz.

Az itt jellemzett, illetve ahhoz hasonló szerződéses megoldások az állattenyésztésben is elterjedtek. Még az ötvenes évek végén, a termelőszövetkezetek tömeges megszervezésének időszakában kialakult például a szerződéses kocakihelyezési akció. Ennek fő oka az volt, és ma is az, hogy a nagyüzemekben nincs elég istálló — új istállók építésére nincs pénzügyi és anyagi forrás —, a háztáji gazdaságokban pedig ott vannak az üresen álló istállók. Nyilvánvaló, hogy ilyen lehetőséget nem szabad kihasználatlanul hagyni, amikor a népgazdaságnak egyre több húsrá és más állati termékre van szüksége. Kidolgoztak egy szerződéses formát, amely alapján a nagyüzemek és az állatforgalmi vállalatok vemhes kocákat adnak ki tartásra azoknak, akik ezt a szerződésben megállapított feltételek mellett vállalják. A szerződés pontosan meghatározza a résztvevők jogait és kötelezettségeit. Rendszerint a vállalat (a nagyüzem) adja a vemhes kocát, a takarmányt, a szaktanácsadást stb. A szerződő dolgozó pedig adja az istállót, elvégzi a munkákat és a szerződésben megállapított

módon és határidőre teljesíti a vállalt feladatot, vagyis a szaporulat átadását, amely alapján megtörténik az elszámolás.

Az utóbbi időben terjed a háztáji és kisegítő gazdaságokba történő tehénkihelyezés is. A nagyüzemek a korábbi, régóta folyó kocakihelyezési akció mintájára szervezik ezt, a szarvasmarha-tenyésztés sajátosságainak megfelelő módon. A kihelyezett tehenek tartását ellenőrzik, a tejértékesítés szervezeten történik. A tehénkihelyezés a nagyüzemnek előnyös, mert istállóépítést takarít meg, és ezenkívül még nyereséget is hoz. Az akció a kistermelő számára is előnyös, mert üresen álló istállóját hasznosítja és tőkebefektetés nélkül — a családi munkaerő hasznosításával — jövedelmező vállalkozást folytathat. A népgazdaság és a nagyüzemek pedig fejlesztési forrás lekötése nélkül juthatnak ezen a réven gazdaságos többtermeléshez.

Mindebből jól kitűnik, hogy a magyar mezőgazdaságban a korszerű szocialista nagyüzemek túlsúlya mellett jelentős szerepet töltenek be a háztáji és kisegítő gazdaságok, tehát a kisvállalkozások is. Az igények növekedése, a gazdaságosság előtérbe kerülése megköveteli a termelőerők minél jobb hasznosítását, a kis- és középmeretű vállalkozások, a kistermelés fejlesztését is. Ez utóbbi főleg a nagyüzemek által gazdaságosan nem vagy kevésbé szervezhető, a kevésbé tömeges, sajátos igényeknek is megfelelő tevékenységek szervezeti kereteinek a megteremtését szolgálja. Alkalmazásukra különösen kedvező lehetőségek mutatkoznak ott, ahol a nagy-szervezetek nem tudják kielégíteni az igényeket. Felhasználásukkal hasznosan be lehet kapcsolni a gazdasági vérkeringésbe a potenciálisan meglevő, de korábban nem eléggé hasznosított többleterőforrásokat, például a nagyüzemekben nem foglalkoztatott munkaerőt, nagyüzemekben gazdaságosan már nem üzemeltethető termelőeszközöket, istállókat stb. A kistermelés ilyen megszervezése ugyanakkor megnyitja a lehetőséget arra, hogy a dolgozók jobban hasznosítsák munkaerejüket, tudásukat, szorgalmukat mind a nagyüzemekben, mind azokon kívül, az egész társadalom és a saját maguk javára.

A kistermelést Magyarországon a szocialista nagyüzemek szervezik, ezért annak fejlődése nem azonosítható a magánszektor térhódításával. A mezőgazdasági kistermelők tevékenysége a szocialista nagytermelésbe szervesen illeszkedik, sőt integrálódik, a szocialista szervezetek közreműködése nélkül lényegében nem lenne életképes. A nagyüzemek és a kistermelők kapcsolata szoros, az együttműködés mindkét fél számára igen

előnyös. E kooperáció és integráció eredményeként a szocialista társadalmi tulajdon szervező ereje is növekszik, és a lakosság több áruhoz és szolgáltatáshoz jut.

FEJLŐDÉSI IRÁNYOK ÉS LEHETŐSÉGEK

A háztáji és kisegítő gazdaságok termelőtevékenysége nélkülözhetetlen a termelőerők, a közös gazdálkodás jelenlegi színvonalán. Jól kiegészítik a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek termelését, elősegítik az élelmiszerek mennyiségének és választékának bővülését. Helyes szervezés és irányítás mellett nem gátolják, ellenkezőleg előmozdítják a közös gazdaságok korszerű fejlesztését, magas színvonalú ártermelését, nagyüzemi fölényük egyre nagyobb mértékű kibontakozását.

A magyar agrárpolitika fontos követelménye, hogy mezőgazdasági kistermelés — a háztáji termelés is — saját munkán alapuljon. Ez esetenként nem zárja ki speciális szakmunka igénybevételét. Idegen munkaerő rendszeres foglalkoztatása azonban nem engedhető meg. Fontos követelmény az is, hogy az állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben a dolgozók háztáji gazdaságra vagy az illetményföldre való jogosultsága munka nélküli jövedelmet nem eredményezhet. A háztáji és illetményföld pénzbeni megváltása csak szociális okokból (nyugdíjasok, betegek esetében) lehetséges. Ha a föld jobb hasznosítása és egyéb nagyüzemi érdekből a háztáji vagy illetményföld nagyüzemi művelése indokolt, akkor azt nagyüzemileg művelik és a termelési költségek levonása után terményt adnak az érintett tagoknak.

A szocialista nagyüzemek igyekeznek befolyásuk alá vonni, „integrálni” a kistermelőket. Ezt szolgálja az az agrárpolitikai alapelv és egyúttal gyakorlat is, hogy a korszerű új kapacitások termelésbe állítása a régi kapacitások minél teljesebb kihasználásával együtt valósuljon meg. A társadalom számára ugyanis drágább és hátrányosabb, ha az új befektetések csak a régi eszközök újjal való lecserélését eredményezik. Fontos követelmény ezért, hogy a nagyüzemi fejlesztés a kistermeléssel a kölcsönös gazdasági előnyök alapján jól össze legyen hangolva. Gazdasági szempontból igen lényeges, hogy különbséget tegyünk a hobby, a szociális jellegű és a kifejezetten ártermelő háztáji és kisegítő gazdaságok között. Ez utóbbiakkal kiépült kapcsolat nem ölthet jászolgálati (juttatási) és egyéb szociális formákat. Azok a munkák, szolgáltatások, amelyeket részükre a mezőgazdasági nagyüzemek teljesítenek, megfelelő díjazás mellett történ-

nek. Vagyis partnerkapcsolatuk vállalkozói, üzleti kapcsolat, amely a szövetkezeti tagok és a nagyüzemek saját dolgozói esetében is ugyanúgy a kölcsönös előnyökre épülhet, mint az árutermelők közti kapcsolatok általában. Enélkül felerősödhet az egyoldalú anyagi előnyök hajszolásának és egyéb spekulációs törekvéseknek a veszélye a kistermelők között.

A háztáji és kisegítő gazdaságok tartós fennmaradása mellett szólnak a következő indokok:

a) a jobb élelmiszer-ellátás, egyrészt a kistermeléssel foglalkozók önfogyasztása, másrészt az árutermeléssel az egész lakosság jobb ellátása, továbbá egyes cikkek exportjának növelése;

b) az aktív korú munkaerő és a munkaképes nyugdíjasok jobb foglalkoztatása, a társadalmilag és egyénileg hasznos időtöltés lehetőségének biztosítása;

c) a kistermeléssel foglalkozó 1,5 millió család jövedelmének, életszínvonalának az emelése, egyrészt a saját termelvények elfogyasztásával, az élelmiszerekre fordított kiadások megtakarításával, másrészt a kisgazdasági árutermelésből származó pénzbevétel növelése útján;

d) a nagyüzemi gazdálkodásba be nem vonható termelési kapacitások, állóeszközök, felszerelések hasznosítása.

A kistermelés lehetőségei, adottságai eléggé differenciáltak. Egyik fő csoportjuk az árutermelő, a másik az önellátó, a harmadik pedig a kedvtelésből folytatott kistermelés. A nyolcvanas évek elején az első és a harmadik csoport bővült, a középső pedig csökkent. A szocialista tervgazdálkodás elsősorban a szövetkezeti tagok, továbbá a bérből és fizetésből élők kistermelését — árutermelését — kiemelten támogatja. Segíti az egyéni termelők kisüzemi gazdaságaiban meglevő lehetőségek kihasználását is. A kistermelés gazdaságilag ésszerű támogatása nemcsak a termelőszövetkezetek, hanem a velük kapcsolatban álló valamennyi szocialista szervezet — állami gazdaságok, fogyasztási szövetkezetek, feldolgozó és kereskedelmi állami vállalatok, pénzügyintézetek, tanácsok, államigazgatási szervek — fontos feladata. Termelésük fejlesztését és biztonságát számos kormányintézkedés és nagyüzemi akció szolgálja, többek között:

– a szemes és fehérje-, valamint a keveréktakarmányok szabadon vásárolhatók, a nagyüzemek szervezett takarmányellátással segítik a háztáji és kisegítő gazdaságokat;

– központi intézkedések történtek a háztáji gazdaságok építő- és vegyianyag, továbbá kigép- és eszközellátásának javítására, kedvezmé-

nyes beszerzésekre, egyúttal a kistermelők áruai szállításának, értékesítésének előmozdítására;

— ár- és adópolitikai kedvezmények révén lehetőség van nagyüzemi felárak fizetésére (vágómarha, hizott sertés, tej után) a nagyüzem által értékesített, háztájiban termelt termékekre is;

— a kisgazdaságok a tehenek után jelentős tartási prémiumban részesülnek;

— a termelőszövetkezettel történt megállapodás alapján a tagnak a háztáji gazdaságban végzett munkáját a nyugdíj és egyéb társadalombiztosítási szolgáltatások, a gyermekgondozási segély, a fizetett szabadság, szülés és betegségi segély, a háztáji föld nagyságának megállapításakor figyelembe veszik;

— a háztáji és kisegítő gazdaságok az Országos Takarékpénztártól termelésük fejlesztésére kedvezményesen hitelt kaphatnak.

A magyar kormány a jövőben is fontos feladatának tekinti, hogy a központi, valamint a helyi szervek a háztáji és kisegítő gazdaságok termelését a népgazdasági igényekkel és a szocialista viszonyok erősítésével összehangoltan fejlesszék.

TERMELÉS ÉS TERMELÉSI STRUKTÚRA

FŐBB MEZŐGAZDASÁGI EREDMÉNYEK

A mezőgazdasági és élelmiszer-termelés sokrétű tevékenység. A mezőgazdasági termékek jelentős része feldolgozás nélkül fogyasztható, egy része csak feldolgozva. A mezőgazdaság az élelmiszereken és élelmiszer-alapanyagokon kívül könnyűipari feldolgozás céljára szolgáló nyersanyagokat is termeli.

Évtizedeken át a magyar mezőgazdaság össztermelése évente mindössze 1–1,5%-kal emelkedett, a hatvanas évtized közepén évi 2%-kal, a második félében már évi 2,8%-kal nőtt. 1971 és 1975 között a mezőgazdasági termelés évi átlagos növekedése 4,6, 1976 és 1980 között pedig 2,3% volt. A megelőző öt év átlagának százalékában kifejezve 1971 és 1975 között 3,5, 1976 és 1980 között 2,9% volt az átlagos növekedés. A fontosabb termékek (búza, kukorica, cukorrépa, zöldség, gyümölcs, vágóállat, tej, tojás) termelése 30 év alatt 2–3-szorosára emelkedett.

Az eredmények a termelőerők jelentős fejlődése következtében jöttek létre. Ebben igen nagy szerepe volt a mezőgazdasági munkaerő iskolázottsága és szakképzettsége növekedésének, továbbá a korszerűsítés alapját képező termelőeszköz-ellátás számottevő javulásának. A hetvenes évtizedben az állóeszközök állománya (1976-os változatlan áron számolva) csaknem megkétszereződött, a forgóeszköz-állomány pedig folyó áron számítva több mint kétszeresére emelkedett. Ennek hatása jól nyomon követhető a gyors műszaki fejlődésben, a korszerű módszerek elterjedésében, és a több termelésben.

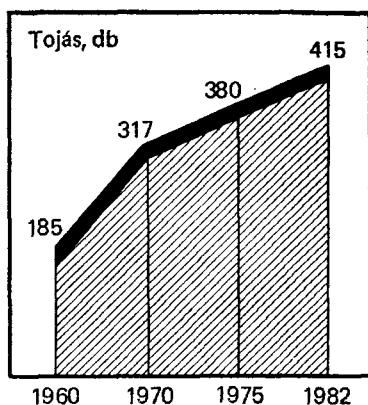
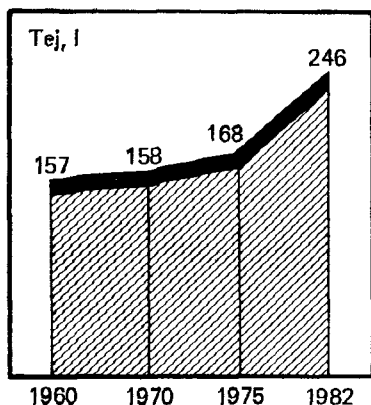
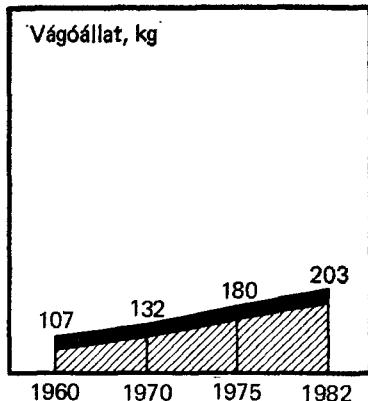
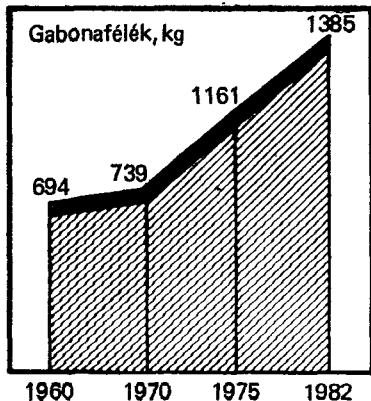
A korszerű eszközök alkalmazása egyre több hozzáértéssel és nagyobb szorgalommal is párosult. A növekvő termelést az utóbbi évtizedekben csökkenő termőterületen és csökkenő munkaerőlétszám mellett, tehát egyértelműen az intenzívebb gazdálkodás és a munkatermelékenység

25. A mezőgazdasági termelés főbb mutatói

Megnevezés	Mértékegység	1938	1950	1960	1970	1980
Összes termelés	%	113	100	120	146	205
– növénytermelés	%	121	100	121	135	193
– állattenyésztés	%	101	100	118	162	222
Nemzeti jövedelem	%	106	100	102	98	112
Búza	ezer t	2688	2085	1768	2718	6068
Kukorica	ezer t	2662	1820	3543	4013	6535
Cukorrépa	ezer t	969	1640	3370	2174	3927
Burgonya	ezer t	2141	1350	2656	1430	941
Zöldség	ezer t	739	1009	1374	1517	1974
Gyümölcs	ezer t	310	587	737	1308	1653
Szőlő	ezer t	495	611	491	743	898
Vágóállat	ezer t	751	839	1070	1357	2038
Tej	millió l	1525	1189	1570	1631	2461
Tojás	millió db	844	995	1848	3280	4382

jelentős fokozásának útján sikerült elérni. A magángazdálkodás időszakában egy mezőgazdasági aktív kereső 5–6 fő részére volt képes megtermelni a szükséges élelmiszert. Most ennek kétszeresét is el tudja látni magasabb színvonalon és kedvezőbb választékban, s emellett még jóval több a mezőgazdasági export is. A társadalom számára ez kétségtelenül igen előnyös, hiszen kevesebb munkaerőt kell lekötönnie az élelmiszer-termeléshez és egyre több munkáskezet foglalkoztathat a dolgozók jólétét szolgáló más hasznos tevékenységgel.

A magyar mezőgazdaság 1970 és 1980 közötti fejlődését vizsgálva megállapítható, hogy a bruttó termelés gyors növekedésével ellentétes hatások is keletkeztek. Az anyagfelhasználás és az amortizációs költségek növekedése meghaladta a bruttó termelését, ennek következtében a nettó termelés (nemzeti jövedelem) csak mérsékelten emelkedett. Jellemző, hogy míg a termelőfelhasználás (anyagi ráfordítás) 1970 és 1980 között a mezőgazdaság összes tevékenységében 87,5%-kal, a nettó termelés 25,6%-kal emelkedett. Az alaptevékenységen kívüli ágazatokban a kép sokkal kedvezőbb, a termelő felhasználás 126, a nettó ter-

18. ábra. A mezőgazdasági termékek egy lakosra jutó termelése

melés 84%-kal nőtt. A nettó termelés növekedési üteme a hetvenes évtized első felében jobb volt, mint a másodikban, az állami gazdaságok pedig jobb eredményeket értek el, mint a termelőszövetkezetek. Az egész évtizedet véve a mezőgazdasági nettó termelés évi növekedése 2,3, a termelőszövetkezeteké évi 4,3, az állami gazdaságoké pedig évi 6,7% volt.

A hozamok és a bruttó termelés növekedésének eredményeként számottevően emelkedett a fontosabb mezőgazdasági termékek értékesítése.

26. Fontosabb mezőgazdasági termékek értékesítése

Megnevezés	Értékesítés 1960		Értékesítés 1980		Értékesítés változása 1960 – 1980 között 1960 = 100%
	menyisége, 1000 t	aránya a termelésből, %	menyisége, 1000 t	aránya a termelésből, %	
Búza	872	43,0	4389	72,3	503,3
Rozs	161	46,3	85	92,3	52,8
Rizs	32	91,4	23	56,1	71,8
Árpa	122	12,5	298	32,2	244,2
Kukorica	111	1,9	1919	29,4	1728,8
Cukorrépa	3294	98,1	3934	100,0	120,9
Dohány	19	100,0	14	100,0	73,6
Napraforgó	67	95,0	414	91,2	617,9
Burgonya	487	10,7	299	30,8	61,6
Vágómarha	253	100,0	313	97,5	123,7
Vágósertés	236	43,8	844	72,1	357,6
Vágóbaromfi	28	18,2	281	60,5	1003,5
Alma	83	33,1	616	60,5	742,1
Bor, 1000 hl	1342	46,0	3608	63,2	268,8
Tej, millió liter	739	38,9	2054	83,4	277,9
Tojás, millió db	415	22,4	901	20,5	217,1

A nyolcvanas évek elejéig a magyar mezőgazdaság már több mint háromszor annyi árut értékesített, mint 1960-ban.

A magyar mezőgazdaság egészében az árutermelés foka – a mezőgazdaságot elhagyó termékkel számolva – az utóbbi években 54–55% volt, az ötvenes évek 38–40%-ával szemben.

A magyar mezőgazdasági eredmények nemzetközi viszonylatban is kiállják az összehasonlítás próbáját. A két világháború között és az ötvenes-hatvanas években az európai országok rangsorában a magyar mezőgazdaság hosszú ideig nem tudott előbbre jutni a 17–18. helynél. A hetvenes években több mutató tekintetében az 1–4. helyre került.

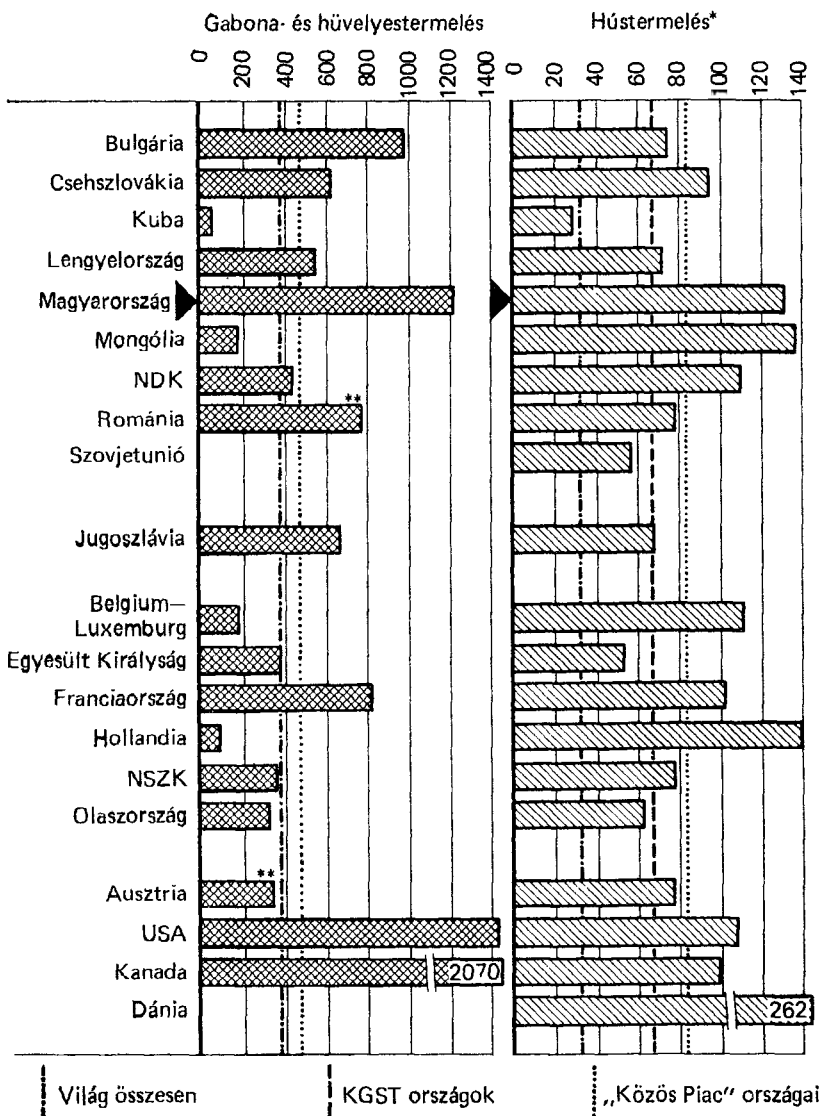
1980-ban az egy főre jutó gabonatermelés 1,3 t volt, Európában ennél csak Dánia mutatója (1,5 t) volt kedvezőbb. Az európai országok közül Magyarország szintén az elsők közé került az egy főre jutó sertéshús, baromfi-hús, tojás, valamint az alma termelésében is. Az 1 ha mezőgazdasági területre jutó mezőgazdasági termelési érték 1971–1978 átlagában a világátlag ötszöröse, a KGST-tagországok átlagának háromszorosa, a nyugat-európai országok átlagának pedig 70%-a volt. Az 1 hektár szántó-, kert-, szőlő-, gyümölcsös területre vetített mezőgazdasági termelési érték alapján 26 ország között Magyarország a korábbi 17. helyhez képest a nyolcvanas évek idején a 12. helyre került. Abban, hogy több kiemelkedő teljesítmény ellenére nem jutott előbbre, igen nagy szerepe van annak, hogy az állattenyésztés részesedése a mezőgazdaság termelési értékéből a nyugat-európai országok 60–80%-os arányához képest Magyarországon 47%, a szántóföldi termelés színvonala pedig alacsonyabb a fejlett országokénál.

Hosszabb időszakot véve az állattenyésztés Magyarországon gyorsabb ütemben fejlődött, mint a növénytermelés. A bruttó termelés évi átlagos növekedése (illetve csökkenése)

	a növénytermelésben	az állattenyésztésben
1951–1955-ben	4,4	1,7%
1956–1960-ban	–0,5	1,6%
1961–1965-ben	0,2	2,5%
1966–1970-ben	1,9	3,9%
1971–1975-ben	5,6	3,5%
1976–1980-ban	1,7	3,4%
volt.		

Az állattenyésztés hosszabb időszak alatt tapasztalható gyorsabb növekedése ellenére a két főágazat aránya a bruttó termelésben lényegesen nem változott. A növénytermelés részaránya a hetvenes évtized első felében még erőteljesen növekedett, 1975–1980 között azonban csökkent. Az állattenyésztés aránya ezzel ellentétesen alakult: 1975-ig csökkent, azóta emelkedett. E változások ellenére a növénytermelés továbbra is megőrizte túlsúlyát a mezőgazdasági struktúrában.

A növénytermelésen belül leggyorsabban emelkedett a búza és a kukorica termelése, az állattenyésztésben pedig a baromfi- és sertésenyésztés.

*Összes belföldi vágás (FAO adatforrás)

**Búza, rozs és kukorica együtt (egyéb gabonafélék és hüvelyesek nélkül)

19. ábra. Egy főre jutó gabona-, hüvelyes és hústermelés, 1981 (kg)

**27. A növénytermelés és az állattenyésztés
bruttó termelési értékének %-os megoszlása
(1976. évi változatlan áron)**

Megnevezés	1970	1975	1980
Szántóföldi növénytermesztés	33,2	36,6	36,8
Zöldségtermelés	5,3	4,7	4,6
Gyümölcstermelés	5,5	4,7	4,8
Szőlőtermelés	6,1	5,4	5,5
Egyéb növénytermesztés	1,8	3,0	1,3
Növénytermesztés összesen	51,9	54,4	53,0
Szarvasmarha-tenyésztés	17,0	13,8	14,3
Sertésenyésztés	16,2	17,2	17,3
Juhtenyésztés	2,4	1,5	2,0
Baromfitenyésztés	11,1	10,4	11,9
Egyéb állattenyésztés	1,4	2,7	1,5
Állattenyésztés összesen	48,1	45,6	47,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

Az utóbbi évtizedben ezek az ágazatok adták a mezőgazdasági termelés növekedésének több mint 75%-át. A változások tehát a gabona—hús vertikum erősödését mutatják.

Jellemző, hogy a bruttó termelés szerkezetében bekövetkezett változásokkal egyidőben a vetésszerkezet lényegesen nem módosult. A változás tehát főleg a hozamok emelkedésével függ össze. A hozamok jelentős növekedése például a kenyérgabonatermelésben nemcsak ellentételezte hanem túl is haladta a vetésterület számottevő csökkenéséből adódó, termés kiesést. Az állattenyésztésben az igavonó állatok számának csökkenésével egyidőben a hústermelő állatok állományának és az állati hozamoknak az emelkedése határozta meg a szerkezetváltozást.

A termelési szerkezetváltozás bizonyos szektorális sajátosságokkal is párosul. A termelőszövetkezetekben az árunövények (árugabona, ipari növények stb.) részaránya nagyobb, mint az állami gazdaságokban, ahol viszont a nagyobb állatsűrűséghez kapcsolódva a takarmánytermő területek aránya magasabb.

AZ ÉLELMISZERIPARI FELDOLGOZÁS

A mezőgazdasági termelés szervesen egybekapcsolódik a termékeit feldolgozó élelmiszeriparral. A magyar élelmiszeripari feldolgozást 82%-ban állami élelmiszeripari vállalatok, 13%-ban mezőgazdasági nagyüzemek, közel 5%-ban pedig fogyasztási szövetkezetek, más kereskedelmi vállalatok és közös vállalatok végzik. A magánkisiparosok 0,2%-ban részesednek az élelmiszeripari feldolgozásból.

28. Egyes ipari ágazatok és az élelmiszeripar termelésének alakulása*

Ágazat	1960	1970	1980	1980	
	1950 = 100			1970 = 100	1975 = 100
Ipar összesen	267	523	843	162	118
Villamosenergia-ipar	277	627	1191	190	132
Kohászat	273	463	536	137	108
Gépipar	343	790	1352	171	118
Építőanyag-ipar	297	525	830	158	123
Vegyipar	454	1502	3433	228	139
Könnyűipar	261	442	646	146	111
Élelmiszeripar	218	393	576	147	117

Fontosabb élelmiszeripari cikkek termelése természetes mutatók alapján számolva

Kenyér	497	639	586	92	97
Péksütemény	521	652	943	145	112
Cukor	212	156	261	167	152
Gyümölcskonzerv	221	710	1078	152	115
Főzelékkonzerv	880	4140	6020	145	127
Étolaj	93	243	525	215	143
Napraforgóolaj	55	69	262	380	258
Nyershús	224	321	633	197	129
Kolbász	456	747	926	122	110
Szalámi	325	554	823	152	135
Étkezési szalonna	258	546	507	93	100
Fogyasztói tej	144	261	408	156	118
Vaj	145	240	384	157	170
Sajt	581	1167	1770	152	165

* Ha az élelmiszeripari adatok forrását külön nem jelöljük, azok a KSH évkönyveiből, a statisztikai zsebkönyvekből és a MÉM STAGEK kiadványaiból származnak.

Az élelmiszeripari feldolgozás — néhány termék kivételével — a bel-
földi igényeket, továbbá az exportigényeket megfelelő színvonalon
kielégíti. A magyar élelmiszeripar 1950—1980 között csaknem hatszo-
rosára, 1970 és 1980 között pedig másfélszeresére növelte termelését.

Mezőgazdasági termékekből és más alapanyagokból Magyarországon
jelenleg 14 szakágazatban állítanak elő élelmiszereket és élvezeti cikkeket.
A mezőgazdasági termékek több mint 50%-a az élelmiszeripar „köz-
vetítésével” jut el a fogyasztókhoz. Az élelmiszeripar összes költségeinek
pedig 50—70%-át a mezőgazdasági eredetű anyagok felhasználása
teszi ki. A mezőgazdasági termelésnek a szocialista átszervezés befejezése
óta bekövetkezett emelkedése a fontosabb termékekből megfelelő alapot
teremtett az élelmiszeripari feldolgozás fejlődéséhez. A javuló nyers-
anyag-ellátásban természetesen szerepe volt bizonyos, mezőgazdasági
eredetű alapanyagok és félkésztermékek (kakaóbab, kávébab, fehérje-
takarmány, időnként nyershús) importjának is.

Az élelmiszeripar aránya a szocialista ipar bruttó termelésében 1950-
ben még 21,4% volt, 1980-ban pedig már csak 18,7%. Kedvezőnek tart-
ható, hogy az élelmiszeripar ezt az arányt 1980-ban a szocialista ipar-
ban foglalkoztatottak 12,2, és az ott alkalmazott termelő-állószerzők
12,7%-ával érte el.

Az élelmiszeripari feldolgozás fejlődése az ötvenes évek első felében
az államosítások után volt a leggyorsabb, amikor a munkaerőlétszám
erőteljes növekedésével néhány év alatt 70%-kal sikerült fokozni a terme-
lést. Ebben az időszakban a rendelkezésre álló kapacitások jelentősebb
beruházás nélkül is lehetővé tették a termelés számottevő emelkedését,
mert bőven volt még termelésbe vonható munkaerő. Később ez a helyzet
megváltozott. A hatvanas években már csak jelentős beruházásokkal,
új kapacitásokkal és műszaki fejlesztéssel lehetett elérni a termelés bőví-
tését. 1971 és 1975 között, a negyedik ötéves terv időszakában ez a köve-
telmény még inkább megerősödött. Jellemző, hogy az élelmiszeriparban
1960 és 1975 között még 42,5%-kal emelkedett a foglalkoztatottak száma,
1970 és 1980 között csak 10%-kal, 1976 és 1980 között már csak 1%-kal
nőtt, az utóbbi években pedig 1—2%-kal csökkent.

A *munka termelékenység*e 1950 és 1970 között több mint kétszeresére
emelkedett az élelmiszeriparban. Az első évtizedben a termelés növeke-
dését nagyobb részben (53%-ban) még a létszám emelkedése eredmé-
nyezte. A második évtizedben viszont — még inkább 1970 óta a harmadik
évtizedben — a termelés bővülését túlnyomórészt, az utóbbi években

pedig teljes mértékben a termelékenység emelkedése fedezte. Mindebben a munkaerőlétszám csökkenése mellett jelentős szerepe van annak is, hogy az utóbbi évtizedben kedvezően változtak a termelési feltételek. Fokozatosan megszűnt a korszerűtlen kézműipari jellegű termelés, új gyártókapacitásokat helyeztek üzembe, emelkedett a gyártás műszaki színvonala, a munkaerő kulturáltsága, szakképzettsége és ezek eredményeként a kapacitások kihasználása. A termelékenység az egy foglalkoztatottra jutó termelés alapján számítva 1970 és 1980 között 34, 1975 és 1980 között 16%-kal emelkedett. Egymillió forint bruttó termelésre az ipar egészében átlagosan 2,1 fő, 484 ezer forint termelő-állóeszköz, 494 ezer hazai és 181 ezer forint importanyag felhasználása jut; az élelmiszeriparban 1,3 fő, 342 ezer forint termelő-állóeszköz, 763 ezer hazai és csak 120 ezer forint importanyag. Az élelmiszeripar mutatói tehát valamelyest kedvezőbbek az ipari átlagnál.

Az utóbbi évtizedben bekövetkezett jelentős eszközfejlesztés sem az élelmiszeripar egészében, sem a legalapvetőbb szakágazatokban nem párosult az eszközkihasználás javulásával. Ezer Ft bruttó állóeszköz-állományra 1980-ban kevesebb termelés jutott, mint 1970-ben. Iparáganként vizsgálva szembetűnően romlott az eszközkihasználás a húsiparban, a malomiparban, a baromfi- és tojásfeldolgozó iparban és a tejiparban. Számottevő javulás tapasztalható a tartósítóiparban és az édesiparban. A többi szakágazatban azonos vagy kismértékben javuló eszközkihasználás következett be. Érdemes megjegyezni, hogy 1970 és 1980 között számottevően emelkedett az állóeszköz-állomány a húsiparban, a baromfi- és tojásfeldolgozó iparban, a tejiparban és a növényolajiparban. A foglalkoztatottak száma legnagyobb mértékben (másfélszeresére) a húsiparban emelkedett.

A termelési erőforrások hasznosulásában több tényező játszik közre. Meghatározó szerepe van benne a vállalati gazdálkodásnak, amely a hetvenes évek közepén és második felében megváltozott körülmények között nem tudott a befektetésekkel és költségekkel arányos termelés-növekedést, illetve eredményjavulást elérni.

A termelőkapacitás a hetvenes évek második felében a korábbihoz meghaladó mértékben fejlődött, és javult a műszaki színvonal is, ennek ellenére — szakágazatonként és vállalatonként jelentősen szóródva — a műszaki színvonal csak közepesnek minősíthető. Az eddigi fejlesztés — mivel nem tehetett mást — főleg az értékmentő-megelőző feldolgozás feltételeinek a megteremtésére koncentrált. Viszonylag kevés forrás jutott

a termelési folyamatok komplexitásának kialakítására, a technológiák korszerűsítésére. Ritkán volt lehetőség egész technológiai vonalak cseréjére, helyette egyes gépegységek vagy tartozékok pótlására kerülhetett sor, és ez egy-egy termelési folyamatban még üzemben belül is aránytalanságokat, összhanghiányt okoz. Az elsődleges feldolgozó kapacitáshoz képest a tárolás, az anyagmozgatás, a csomagolás és a továbbfeldolgozás terén egyes esetekben igen nagy a lemaradás. A felzárkózást nehezíti a hazai háttér ipar (élelmiszeripari gépgyártás, göngyöleg- és csomagolóanyag-gyártás stb.) elmaradottsága.

A termelési költségeknek a bruttó termeléshez képest bekövetkezett számottevő emelkedésében jelentős szerepet játszik az ipari eredetű eszköz- és anyaghasználat volumenének és fajlagos költségének a növekedése, amelyet rendszerint késve és csak részben ellensúlyoz a többnyire hatóságilag behatárolt élelmiszerek termelői áremelése. Mindezzel szorosan összefügg, hogy a gyakorlatban a vállalati gazdálkodás javításában reálisan feltárható tartalékok kihatása jóval szerényebb annál, mint amennyire az ipari eredetű (részben importból származó) költség-növekedés ellensúlyozásához szükség lenne. Ezt a helyzetet időnként még a mezőgazdasági termelés időjárás okozta ingadozása és a világpiaci feltételek kedvezőtlen változása is hátrányosan befolyásolja.

Az élelmiszeripar ágazati szerkezetét és egyben a foglalkoztatottak megoszlását a 29. táblázat szemlélteti.

Az alapvető élelmiszereket feldolgozó iparágak képezik az élelmiszeripar gerincét. Közéjük tartozik a hús-, a baromfi-, a tej-, a tartósító-, a malom-, a sütőipar. Ezek adják az élelmiszeripari termelés kétharmadát. Szerepük mind az élelmiszer-ellátásban, mind az exportban növekvő.

Hogyan alakult a fontosabb élelmiszeripari ágazatok fejlődése az utóbbi évtizedekben? A felszabadulás előtt, sőt még az 1950-es évek elején is a malomipar és a cukoripar volt túlsúlyban. Ezek részaránya azonban fokozatosan csökkent, más alapvető ágazatoké pedig növekedett. A hatvanas években főleg a baromfi, a hűtő- és konzervipar fejlesztése volt előtérben. A hetvenes években nagyobb befektetések kezdődtek a hús-, tej- és növényolajiparban, s ennek eredményei megmutatkoztak a termelésben is.

Az alapvető élelmiszereket gyártó iparágak közül — hosszabb időszakot véve is — figyelemre méltó a baromfi- és tojásfeldolgozó-ipar termelésének emelkedése, amely termékeinek nagyobb részét — a növekvő hazai ellátás fedezése mellett — exportálja. Igaz, hogy ezt a fejlőd-

29. Az élelmiszeripar ágazati szerkezete*

Szakágazatok	Az egyes szakágazatok %-os részaránya a					
	termelés alapján			foglalkoztatottak alapján		
	1950	1970	1980	1950	1970	1980
Húsipar	9,4	26,4	25,3	7,1	12,7	18,1
Baromfi- és tojásfeldolgozó- ipar	4,2	6,1	6,4	3,4	5,4	6,2
Tejipar	6,2	8,7	11,3	11,8	7,1	7,8
Tartósító ipar**	4,2	9,1	9,2	7,5	19,8	14,9
Malomipar	28,1	19,1	14,0	23,0	11,5	11,2
Sütő- és tésztaipar	8,3	7,4	5,2	6,0	14,7	14,4
Cukoripar	14,6	4,5	5,4	9,3	6,2	5,6
Édesipar	2,1	4,1	6,7	4,2	5,0	4,2
Növényolajipar	4,2	2,8	4,0	4,6	1,4	1,6
Szeszipar	3,1	2,7	2,3	3,5	3,4	2,8
Boripar	6,2	3,8	4,3	4,6	3,5	4,7
Söripar	2,1	2,4	2,5	4,2	3,8	4,4
Ásvány-, szikvíz-, üdítő- ital-ipar	0,0	0,5	0,4	0,5	1,7	1,2
Dohányipar	7,3	2,4	3,0	9,9	3,8	2,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Mindenkori szervezet szerint.

** A tartósítóipar termelés szerinti 9,2%-os arányából a hűtőipar 1,5%-ot tett ki 1980-ban, a foglalkoztatottak 14,9%-os arányából pedig 2,2%-ot.

dést már a hatvanas évtizedben jelentős állóeszköz-befektetések is megalapozták: 1960 óta a baromfi- és tojásfeldolgozó-ipar állóeszköz-állománya négy és félszeresére nőtt, a munka termelékenysége és az eszközök kihasználása is kedvezően alakult.

Az élelmiszeripari átlagot meghaladó mértékben emelkedtek a hús- és a tejipari befektetések is (1960 óta 4–5-szörösére). A termelőkapacitások kihasználása azonban a húsiparban igen változó volt. Egyes években a nyersanyaghiány, több esztendőben a nyersanyagbőség okozott nehézségeket. A húsipari termékek minősége és választéka a hetvenes években érezhetően javult. A magasabb feldolgozottságú, exportképes áruválaszték is bővült.

A tejiparban az átlagosnál jobban nőtt a fogyasztói tej értékesítése és bővült a választék is. Több, korábban hiánycikknek számított, keresett tejtermék (ízesített tejkészítmények, tejföl, étkezési tejszín, túró stb.) gyártása a hetvenes években az átlagot meghaladó ütemben bővült. A vaj- és a sajttermelés növekedése megfelel a keresletnek, a sajtok választéka főleg az utóbbi években jelentős mértékben bővült.

Számottevő a konzervipari kapacitások — 1960 óta csaknem ötszörös — bővülése. Kihasználását azonban — a hűtőiparéhoz hasonlóan — egy időben nyersanyaghiány is fékezte. A cukoriparban is hasonló jelenségek voltak, azon kívül, hogy ennek a rekonstrukciója is késve kezdődött.

A növényolajipari termelés növekedése az ipari átlagot jóval túlhaladja. A malomipar termelése lassú ütemben emelkedik. A termékeit továbbfeldolgozó sütőipar is mérsékelten fejlődik. A fogyasztók igénye péksüteményekből meghaladja a kínálatot, a választék sem fedezi a keresletet.

Az édesipar termelése és választéka bővült. A csokoládé és csokoládés készítmények gyártása az átlagot meghaladó mértékben nőtt, néhány gyártmány (pl. cukorka, nugát) termelése azonban lemaradt. Az édesiparban kedvezően alakult az élőmunka termelékenysége és az eszközök kihasználása is.

A főleg élvezeti cikkeket, ital- és dohányárakat előállító iparágak termelése az utóbbi évtizedben megkétszereződött. Egyes termékekből (pl. sör, üdítőitalok) ennek ellenére időszakonként hiány van.

Az élelmiszeripari tervek a mennyiségi növekedés mellett a minőség javítását irányozzák elő. Ez a belső ellátásban nagyobb választékot, új termékek bevezetését, a lakossági igények differenciált kielégítését követeli meg, az exportban pedig ezzel együtt a gazdaságosságot is fokozottan előtérbe állítja.

IPARI TEVÉKENYSÉG A MEZŐGAZDASÁGI NAGYÜZEMEKBEN

Az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek fő tevékenysége a mezőgazdasági termelés. Az utóbbi évtizedben erősödő vállalati koncentrációval egyidőben azonban kibontakozóban van a vállalaton belüli munkamegosztás, amelynek eredményeként a nagyüzemek tevékenysége nem-

csak szakosodik, hanem vertikális irányban bővül is: a mezőgazdasági tevékenység ipari termeléssel és szolgáltatással is kiegészül.

A magyar mezőgazdasági nagyüzemekben az ipari tevékenységeknek gazdag hagyományai vannak. Korábban a gazdálkodásnak számottevő részét képezte a nagybirtokon és parasztgazdaságokban is az élelmiszer-feldolgozás, az építőanyag-termelés és építés, a fakitermelés, fafeldolgozás, a fuvarozás, a piaci értékesítés, a háziipari és egyéb ipari tevékenység, például a kovács-, az ácsmunka, a lópatkolás, a gép- és felszerelés-javítás.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének kezdeti időszakában azonban a figyelem annyira a mezőgazdasági termelésre koncentrálódott, hogy még a mezőgazdaság számára szükséges ipari tevékenységek is háttérbe szorultak. Jelentős szerepe volt ebben annak is, hogy hosszú ideig a munkamegosztás és specializáció egyoldalú értelmezése érvényesült. Az ötvenes években a termelőszövetkezeteknek még saját traktoraik sem lehettek, a hatvanas évek közepéig pedig jogszabályok tiltották a legegyszerűbb és szorosan gazdálkodáshoz kapcsolódó ipari tevékenységeket is, például a takarmánykeverést, a gépjavítást stb.

Mindebben csak a hatvanas években, nagyobbbrészt a mechanizmus-reform eredményeként (1968 után) következett be változás. Azóta a termelőszövetkezetek nemcsak a szűk értelemben vett mezőgazdasági termelést fejlesztik, hanem az ehhez kapcsolódó ipari termelést, pl. takarmánykeverést, élelmiszer-feldolgozást és közvetlen értékesítést is. Minderre az ad alapot, hogy a fejlettebb műszaki színvonalon gazdálkodó és szakosodó mezőgazdasági nagyüzemek a szakosított termelési rendszer alkalmazásával olyan tömegű árut termelnek, amelynek gazdaságos előállítása ugyanúgy nem nélkülözheti a késztermék kibocsátáshoz szükséges ipari tevékenységeket (építést, javítást, takarmánykeverést, egyéb szolgáltatást stb.), továbbá a belső kooperációt, mint az ipari tömeggyártás. Emellett számos ipari szolgáltatás iránti igény kielégítését az erősen koncentrált állami nagyipar nem is tudta vállalni. Érthető, hogy a beruházási lehetőségek bővülésével a hatvanas évektől kezdve a mezőgazdaságban tömegesen alakultak építő brigádok, és jöttek létre különféle ipari szolgáltató egységek, mivel ezeknek az igényeknek a kielégítésére más szervezetek nem vállalkoztak.

A nagy mennyiségű élelmiszer- és élelmiszernyersanyag-termelés, amelynek jelentős bővülése ugyanebben az időben következett be, ugyancsak szükségessé tette, hogy a korszerű mezőgazdasági nagy-

üzemek egyes termékeik feldolgozására, sőt a fogyasztóknak történő közvetlen értékesítésére is berendezkedjenek. Enélkül a megtermelt élelmiszerek egy része tönkremenne, mert csak részben hasznosulhatnak azok a könnyen romló, nehezen szállítható termékek, amelyek az állami felvásárló szervek, feldolgozó vállalatok részére történő nagybani értékesítés után — illetve az ismétlődő értékesítési nehézségek miatt — a gazdaságoknál tömegesen és rendszeresen visszamaradnak.

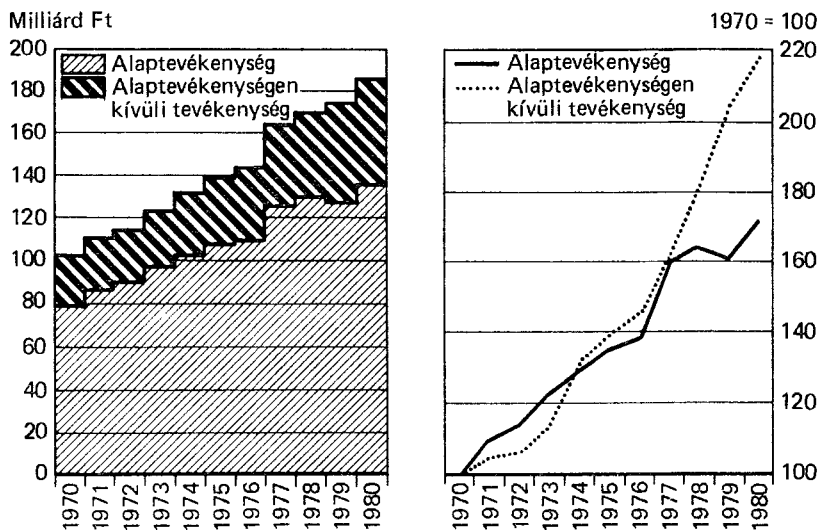
Az ipari tevékenység — főleg a helyi élelmiszeripari feldolgozás — fejlesztését az állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben az is szükségessé tette, hogy a nagyüzemi gazdálkodás általánossá válásával a falusi dolgozók jelentős tömegei távoztak el a mezőgazdaságból és váltak mezőgazdasági árutermelőből élelmiszer-fogyasztóvá. A nagybani élelmiszeripar fejlesztése mellett — az élelmiszer-ellátás fehér foltjainak felszámolása, a választék bővítése, a helyi szokásoknak, ízlésnek megfelelő áruk előállítása iránti igény miatt is — indokoltá vált a mezőgazdasági nagyüzemek élelmiszer-feldolgozó tevékenységének kifejlesztése is.

A nagyüzemek nem zárkózhattak el saját dolgozóik, továbbá a helyi lakosság — építési, szállítási, javítási és egyéb szolgáltatói — igényeinek a kielégítésétől sem. Az ilyen munkák helyi társadalompolitikai jelentősége az életkörülmények javulásával évről évre növekszik. Számos nagyüzem a jövedelem növelése érdekében felkarolta a helyi lehetőségek — pl. kő-, kavics- és homoktermelés, mészegetés, fafeldolgozás, faszén-előállítás, parképítés, karbantartás stb. — kihasználását.

A mezőgazdasági nagyüzemek — elsősorban a termelőszövetkezetek — olyan kiegészítő tevékenységet is kifejlesztettek, amelyek a mezőgazdasági termeléshez egyáltalán nem kapcsolódnak. E tevékenységek (pl. műanyagfeldolgozás, ipari vállalatnak különféle bér munkák) folytatására a meglevő kapacitások (munkaerő, épület) kihasználása, a jövedelemhiány pótlása, illetve a kisüzemi kapacitáshiány következtében az ilyen tevékenységek, az így előállított termékek iránti tényleges szükséglet kielégítése miatt került sor. A mezőgazdasági nagyüzemek kiegészítő tevékenységének ez a része is társadalmi célokat szolgál, népgazdasági ügy — miközben a mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági érdekeit is jól szolgálja.

Ezek hatására a hatvanas évek végén és a hetvenes évek során gyors ütemben fejlődött a mezőgazdasági nagyüzemek ipari és egyéb kiegészítő tevékenysége. Ehhez jelentős ösztönzést adott a mechanizmus-reform megvalósításával a vállalati önállóság megnövekedése is.

A termelőszövetkezetek ipari tevékenységében általában egészségesnek tekinthető és népgazdasági szempontból is hasznos törekvések mellett esetenként – külső személyek bekapcsolódásával – túlkapások, nyerészkedési törekvések is jelentkeztek. E kedvezőtlen jelenségek felszámolását szolgálták a hetvenes évek elején hozott kormányhatározatok. Hatásukra a kiegészítő tevékenység egészséges irányban fejlődött, valóságos üzemi és népgazdasági igények kielégítését szolgálja.

20. ábra. Az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek bruttó termelési értéke (Összehasonlító áron)

Az ipari tevékenység összetételét és arányát jól szemlélteti a 20. ábra.

A mezőgazdasági nagyüzemek ipari tevékenységében jelentős arányú az élelmiszer-feldolgozás. Ezt a gazdaságok a hatvanas évek végétől kezdve fejlesztették ki. A mezőgazdasági nagyüzemek – főleg a termelőszövetkezetek – már a hatvanas évek első felében kisebb méretű feldolgozó üzemeket létesítettek, szárítmányozással, konzervgyártással, tartósítással próbálkoztak. Ezek többsége azonban rövid idő alatt csődbe jutott, a kezdeményezők a hatvanas évek közepéig nem tudták áttörni azt a falat, amelyet az ipari tevékenységet tiltó jogszabályok és nehezítő körülmények emeltek.

1968 után, a mechanizmusreform megvalósításával, ha lassú ütemben is, de évről évre fokozatosan növekedett a mezőgazdasági nagyüzemek élelmiszer-feldolgozása, amelyet 1980-ban már 2423 telepen folytattak, átlagosan 8–10 fővel.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben főleg a tej- és húsfeldolgozás alakult ki, de jelentős helyet foglal el a savanyítás, a zöldségfeldolgozás és a palackozás is.

Az állami gazdaságokban legnagyobb arányt képvisel a palackozás és a húsfeldolgozás. Csekély mértékű viszont a zöldség- és a gyümölcsfeldolgozás.

A hatvanas évek második felében és a hetvenes években fejlődésnek indult a fogyasztási szövetkezetek élelmiszer-feldolgozó tevékenysége is. Főleg azokat az ágazatokat fejlesztették, amelyek jól kiegészítették kereskedelmi és vendéglátóipari tevékenységüket. A helyi ellátás javítása érdekében elsősorban sütőipari, szikvízgyártó és húsfeldolgozó tevékenységüket bővítették.

A mezőgazdasági nagyüzemek és fogyasztási szövetkezetek élelmiszer-feldolgozó telepein kis részben középüzemi, nagyobb részben kisüzemi méretű termelés folyik. A mezőgazdasági nagyüzemek feldolgozó tevékenysége az összes élelmiszeripari feldolgozásnak kb. 13%-át adja, a kolbászféléknek azonban 22, a szalonnának 35, a szárasztésztának 45, a palackozott bornak 48%-át a nagyüzemek állítják elő.

A nagyüzemek gazdálkodásához jól kapcsolódik a fafeldolgozás. Jelenleg mintegy 1000 faipari részleg foglalkozik elsősorban faipari alapanyagok és félkész termékek, valamint csomagoló és egyéb fatermékek előállításával.

A termelés növekedésével és műszaki bázisának fejlődésével a mezőgazdaságban egyre nő a kooperációs igény az építő és egyéb ipari szolgáltató tevékenység iránt is. Az *építőipari tevékenység* a hatvanas években és a hetvenes évek első felében rohamosan fejlődött. A gyakorlati tapasztalatok a mellett szóltak, hogy nem célszerű a nagyvállalatok korszerű építőipari és egyéb szolgáltatóipari kapacitásait szétaprózni a többnyire elszórtan jelentkező és kisméretű falusi építkezésekre és egyéb szolgáltatásokra. Kézenfekvő, hogy az ipari szolgáltatások egy részét maguk a közvetlenül érdekelt nagyüzemek szervezik önállóan, illetve a gazdaságosságot szem előtt tartva közösen, vállalatközi együttműködés formájában.

A *szállítási kapacitás* legnagyobb részét a saját üzemi, a háztáji és

30. Mezőgazdasági nagyüzemek élelmiszer-feldolgozó tevékenysége
(1980)

Tevékenységi körök	Árbevétel megoszlása, %	Fizikai foglalkoztatottak megoszlása, %	Üzemek száma	Egy üzemre jutó fizikai foglalkoztatott, fő
Húsfeldolgozás	23,1	20,4	271	14,7
Baromfi- és tojásfeldolgozás	8,5	5,2	21	48,9
Tejfeldolgozás	4,3	3,7	72	9,9
Tartósítás	5,6	10,0	137	14,3
Sütőde	1,0	3,1	53	11,6
Tésztakészítés	1,7	5,8	30	37,1
Szecszfőzde	2,0	5,0	261	3,8
Borászat	25,0	16,6	385	8,4
Szikvízkészítés	1,6	2,0	17	24,0
Gyümölcszörp készítés	3,0	1,7	19	16,9
Egyéb élelmiszer-feldolgozás	24,2	26,5	157	4,5
Összesen	100,0	100,0	2423	8,1

kisegítő gazdaságok részére végzett szállítással kötik le a nagyüzemek. A külső megrendelők részére végzettállítás csak néhány százalékot tesz ki a gazdaságok kiegészítő tevékenységéből, ami kritikát is jelent, mivel a helyi szállítási feladatok megoldása eléggé problematikus, és ugyanakkor a gazdaságok egyes időszakokban jelentős szabad szállítási kapacitással rendelkeznek.

A kereskedelmi tevékenység az utóbbi években jelentős mértékben nőtt és részesedési aránya a kiegészítő tevékenység bevételeiben a legmagasabb. A termelőszövetkezetek árbevételének 60%-a a háztáji termékek értékesítéséből származik, tehát a kistermelés integrálásának, szervezésének feladatához kötődik. A szövetkezetek mintegy 1400 boltot és 1300 vendéglátó egységet üzemeltetnek. Ezek kis forgalmi egységek, szerepük azonban a helyi ellátásban jelentős.

A mezőgazdasági nagyüzemek egy része — főleg az ipari körzetekben — gépipari, nehézipari és könnyűipari tevékenységekre is berendezkedett. Az állami gazdaságok ilyen termelésének nagyobb hányadát az épület-

elemek és a mezőgazdasági technológiai berendezések gyártása teszi ki, amellyel mindössze 5–6 gazdaság foglalkozik. A szövetkezetek gépipari, vegyipari és könnyűipari tevékenysége nagyobb részben szintén a mezőgazdaságban szükséges eszközök, berendezések előállítására irányul. A nagyüzemek saját szükségletükön felül olyan ipari — lakatos- és tömegcikkipari, ruházati, műanyagipari, textil- és ruházati ipari, faipari stb. — termékek előállítására, illetve egyes munkaműveleteinek elvégzésére vállalkoznak, amelyekre népgazdasági igény van és szerződéses megrendelést kapnak. A munkákat sok esetben bedolgozásként, illetve bér munkaként végzik.

Az alaptermeléshez nem kapcsolódó kiegészítő tevékenység (tehát az élelmiszer-termelésen kívül eső ipari termék előállítás és szolgáltatás, valamint az ipari vállalatoknak, ipari szövetkezeteknek végzett bér munka) aránya az összes árbevételből eléggé alacsony, a termelőszövetkezetekben 12, az állami gazdaságokban pedig mindössze 3% körül mozog.

A tapasztalatok azonban jól mutatják, hogy Magyarországon az utóbbi évtizedben a mezőgazdasági nagyüzemek termelési profiljába szervesen beépültek mindazok a gazdasági tevékenységek, amelyek az élelmiszer-termelés vertikumán belül a nagyüzemi gazdálkodás sikeres végzéséhez, bővített újratermelésének zavartalanságához elengedhetetlenek. Az univerzális paraszti termeléshez képest a nagyüzemekben szűkült a profil, szakosított, nagy tömegű mezőgazdasági és élelmiszer-termelés térhódítása bontakozik ki, de a gazdálkodás egyúttal vertikális irányban bővül, mert a szakosodó gazdaságok a társadalmilag indokolt, népgazdasági szempontból is hasznos ipari és szolgáltató tevékenységekre is berendezkednek. Jogosan nevezhetjük ezt a folyamatot vertikális irányú fejlődésnek, amely a mezőgazdaság, az ipar, a szolgáltatás és a kereskedelem vállalaton belüli szerves összekapcsolódásából áll. Eredményként a magyar nagyüzemek gazdálkodása nem korlátozódik a szűk értelemben vett növénytermesztésre, állattenyésztésre és kertészetre, hanem egybeépül a kapcsolódó iparral, szolgáltatással, kereskedelemmel. A társadalmi fogyasztói igények így jobban közvetíthetők a termelőig és jobban kielégíthetők. A gazdálkodás vertikális irányú fejlesztése társadalmi és vállalati szempontból egyaránt előnyös:

— Mindenekelőtt több árut eredményez, hozzájárul az áruellátás választékának javításához, a jobb élelmiszer-ellátáshoz, esetenként az exportárualap bővítéséhez, az importigények csökkentéséhez.

– Jelentős mértékben segíti a helyi ipari, szállítási, kulturális és egészségügyi szolgáltatások megszervezését, az igények kielégítését.

– Bért munkavállalással, bedolgozással hasznosan kiegészíti az erősen koncentrált nagyipari vállalatok termelését, részben pótolja a hiányzó kis- és középzemzeti ipari, szolgáltatói és kereskedelmi kapacitásokat.

– Előmozdítja a dolgozók munkaidőalapjának jobb kihasználását, a helyi munkaerő-gazdálkodási, foglalkoztatási feladatok megoldását.

– Bővíti a nagyüzemek jövedelmi és ezáltal felhalmozási forrásait. Az itt jellemző fejlődés eredményeként számos nagyüzemben jelentős mértékben nőtt, sőt jövedelmezőbbé vált a termelés, és ezzel egyidőben csökkent, illetve megszűnt a mostoha adottságokkal összefüggő állami támogatás, ami társadalmi szempontból igen előnyös.

A GABONA-VERTIKUM

A gabonatermelésnek meghatározó szerepe van a magyar gazdasági életben. A lakosság ételmiszer-fogyasztásában a fejlett ipari országokéhoz képest jóval nagyobb arányt képvisel a kenyér, a liszt és a sütőipari termékek fogyasztása. Emellett a gabona igen fontos magyar exportcikk, egyúttal alapját képezi a jelentős mértékben abrakfogyasztó állattenyésztésnek. A gabonatermelés műszaki színvonalával és termelékenységével egyaránt kiemelkedik a többi ágazat közül, és a nemzetközi összehasonlításokban is megállja a helyét.

A magyar gabonatermelés az elmúlt két évtizedben a hozamok gyors emelkedésének köszönheti fejlődését. A vetésterület ugyanis az összes

31

Év	Vetésterület, ezer ha	Termésmennyiség, ezer tonna
1961–1965	3204	6 682
1966–1970	3132	8 172
1971–1975	3180	11 324
1976–1980	2955	12 506
1981	2743	12 628
1982	2853	14 835

szántóterülettel egyidejűleg csökkent. A gabonafélék szántóterületből való részesedése az utóbbi 20 évben 63–66% között volt.

Az egyes évek terméseredményei között – főleg az időjárás hatására – jelentősek az eltérések, ingadozások. Az ötéves tervidőszakok átlagai azonban egyértelmű fejlődésről tanúskodnak.

A gabonaterület 87%-át, termésének pedig 92%-át a búza és a kukorica teszi ki. Részarányuk az egész növénytermesztésen belül is jelentős. Együttes vetésterületük a szántóterület 52–54%-át foglalja el.

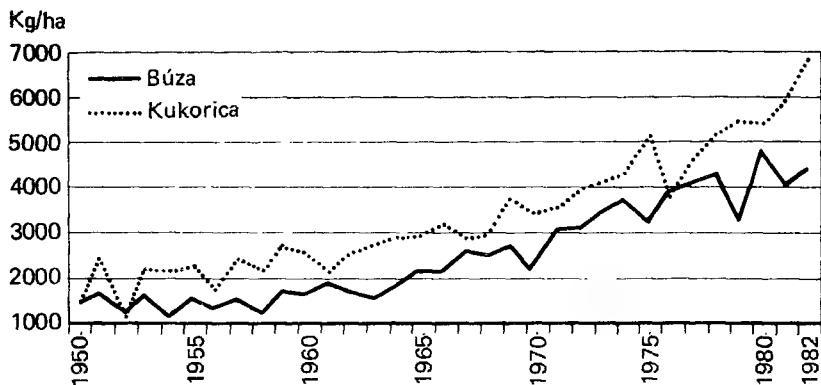
A gabonaféléken belül a *kenyérgabona* (búza és rozs) az egész magyar vetésterület mintegy 30%-át teszi ki. Az élelmiszeripar együttes termeléséből pedig a gabona-, a sütő- és a tésztaipar 25%-ban részesedik, az állóeszköz-állománynak és a foglalkoztatottnak szintén egynegyedét köti le.

Magyarország fogyasztói és termelői szükséglete évente legfeljebb 2,5 millió tonna kenyérgabona. Az utóbbi években ennél már jóval több terem. A hatvanas évek elején azonban a vetésterület csökkenése gyorsabb volt, mint a hozamok emelkedése, ezért néhány évig búzát kellett importálni.

A szocialista nagyüzemi gazdálkodás kialakulásával a kenyérgabona-termelésben fordulat kezdődött. A búza országos termésátlaga a hatvanas évtized második felében lépte át a hektáronkénti 2 tonnás határt, a hetvenes évek első felében a hektáronkénti 3 tonnát, a nyolcvanas években pedig a 4 tonnát.

32. A búza- és rozstermelés alakulása

Időszak	Vetésterület (1000 ha)			Termésátlag (kg/ha)		Termésmennyiség (1000 t)		
	búza	rozs	együtt	búza	rozs	búza	rozs	együtt
1931–1940	1563	617	2180	1400	1150	2196	712	2908
1956–1960	1198	378	1576	1500	1140	1794	430	2224
1961–1965	1077	240	1317	1860	1080	2009	259	2268
1966–1970	1230	189	1419	2430	1160	2996	219	3215
1971–1975	1292	113	1405	3320	1510	4295	170	4465
1976–1980	1274	81	1355	4060	1650	5180	133	5313
1981	1150	74	1225	4000	1560	4602	115	4717
1982	1310	74	1384	4390	1580	5747	116	5863

21. ábra. A búza és a kukorica termésátlaga

A gépesítés, a műtrágyázás és az új, nagy hozamú fajták széles körű elterjesztésével a kenyérgabona termelése Magyarországon technikai és technológiai szempontból a kukoricatermelés mellett az egyik legfejlettebb és gyakorlatilag konszolidált termelési ágga vált.

A szaktudomány megállapításai és a tapasztalatok szerint a hozamok alakulását befolyásoló tényezők közül legjelentősebb a növény víz- és tápanyagellátása, ezek mellett fontos szerephez jutnak a termesztett fajták és az agrotechnika. Ez utóbbi tényezőnek a terméshozamok alakulására gyakorolt hatása függ a termelés műszaki ellátottságának színvonalától és a technika alkalmazásának szakszerűségétől. Az utóbbi évtizedben elért magyar eredményekben legnagyobb szerepe az intenzív búzafajták és a nagy adagú műtrágyázás széles körű elterjedésének volt.

A búzatermelés jövedelmezőségének jelentősége a magyar mezőgazdaságban messze túlnő egy konkrét termék jövedelmezőségi problémáján. A termelészövetkezetekben az utóbbi években a mezőgazdasági termelésből származó tiszta jövedelemnek csaknem háromnegyedét a búzatermelés adta. A kenyérgabona-termelésre specializált gazdaságokban természetesen ennél is nagyobb a súlya.

A *kukorica* a legfontosabb takarmánynövény Magyarországon. A korszerű nagyüzemi tömegtermelés biológiai, műszaki és agrotechnikai feltételeinek a megteremtése, komplexitása lehetővé tette a kukorica hozamának és összes termelésének gyors ütemű emelkedését.

A kukorica

	<i>vetésterülete,</i>	<i>hozama,</i>	<i>összes termése</i>
1931–1940-ben	1167 ezer ha	1830 kg/ha	2136 ezer t
1976–1980-ban	1297 ezer ha	4850 kg/ha	6292 ezer t
1981-ben	1163 ezer ha	5860 kg/ha	6813 ezer t
1982-ben	1129 ezer ha	6850 kg/ha	7730 ezer t

volt.

Terméshozamban a kukorica – hosszabb időt véve országos átlagban – a búzához képest 0,8 t/ha többletet ad. Ez azonban területenként igen változó. Egyes vidékeken a kukorica átlagtermése – nagyobb költséggel, nagyobb energiafelhasználással – alig több, mint a búzáé. A számára alkalmas területeken viszont a kukorica lényegesen több termést ad. A ráfordítások és hozamok viszonyára jellemző, hogy a búzát 2–3 t/ha termésátlagot elérő gazdaságokban már nyereségesen termelték, a kukorica viszont csak 3,5–4 t/ha termésátlag felett vált nyereséggé.

Az utóbbi két évtizedben a gabonafelhasználás szerkezete jelentősen megváltozott. A személyi fogyasztás a növekvő termés mennyiség egyre kisebb hányadát igényli. Az őrlésre kerülő kenyérgabona 1960-ban még a termelés 90%-át tette ki, 1970-ben 60, 1980-ban kevesebb mint 30%-át. A vetőmag-felhasználás 1960 óta lényegében változatlan mennyiségű: évente mintegy félmillió tonna. A búzaexport a hetvenes évek közepétől évente mintegy 0,5–1,0 millió tonna között változik. Mindezeket egybevetve, a búzatermés egyre növekvő hányada szolgálja az állattenyésztés takarmánybázisát: a gabona takarmányként való felhasználása 1960 és 1980 között 5,7 millió tonnáról 9,6 millió tonnára, több mint 63%-kal nőtt.

A gabonátárolás céljára szolgáló kapacitások fejlesztése mind a mezőgazdaságban, mind a gabonaiparban indokolt. A fejlesztés irányát a mezőgazdaság és a felvásárló kereskedelem, illetve gabonaipar összehangolja.

A kenyérgabona-termelés és -feldolgozás vertikumán belül a tároló és feldolgozó kapacitások szűkösek. A termelés csaknem 60%-a nyers kombájngabonaként kerül felvásárlásra, többszáz telephelyen.

A malomipari feldolgozás az élelmiszeripar egyik legrégebbi ágazata. A felszabadulás előtt több mint 2200 malom működött Magyarorszá-

gon, ezek nagy része azonban igen kis kapacitású üzem volt. A malmok 1948–1949. évi államosítása után meggyorsult a vállalati koncentráció és centralizáció, az ötvenes évek közepén a malmok száma már 300-ra, majd ennek felére csökkent. Jelenleg 145 malom 1700 ezer tonna gabonát őröl. A koncentráció természetesen jelentős műszaki tökéletesítéssel is együttjárt, és kisebb mértékben bővült a kapacitás is. Húsz évvel ezelőtt a malmok egynegyede működött korszerű hajtó energiával, jelenleg pedig már kizárólagos a villamos energia használata. Emelkedett a munka termelékenysége is.

A lakosság kenyérgabonatermék-fogyasztásában a kenyérfogyasztás a legjelentősebb. A kenyér- és péksütemény fogyasztása együttesen annak csaknem kétharmadát adja, de a fogyasztásban nagy súlyt, 25–26%-os arányt képvisel a háztartási liszt is. A száraztészta és az édes-, valamint a cukrászipari termékek fogyasztási aránya viszont mindössze néhány százalékos.

Az ország kenyérfogyasztásában hosszú időn át jelentős tételt képviselt a falusi lakosság házi sütésű fogyasztása. A házi sütés azonban a falu urbanizálódásával, a falusi áruellátás javulásával egyre jobban visszaszorul. 1960-ban még az összes őrlés 37%-át tette ki a lakosság részére végzett munka, a kenyérfogyasztásnak is több mint egyötödét a házi sütés fedezte. Az utóbbi években jelentősen visszaesett ez az arány, a házi sütésű kenyér fogyasztása pedig 10% körül alakul. Továbbra is magas a háztartási lisztfogyasztás aránya. Ez csak lassú ütemben csökken.

Ha eltekintünk a házi kenyérsütéstől, az ország kenyérellátásában az állami sütőipar játszik döntő szerepet. Bővül a szövetkezeti sütőipar tevékenysége, de az utóbbi években a kenyér- és péksütemény-termelést 95%-ban még az állami sütőipar végezte. A fennmaradó részt mezőgazdasági nagyüzemek és magánsütődék termelték.

A fogyasztónak a kenyér- és péksütemény-ellátással szembeni igénye mind mennyiségi, mind minőségi, illetve választéki szempontból igen sokrétű. Az alapvető igény, hogy a fogyasztó által meghatározott időpontban legyen elegendő friss kenyér- és pékáru. A fogyasztó nem általában kenyeret és pékárut, hanem kifejezetten friss kenyeret és sütőipari termékeket keres. Továbbá napi szükségletéhez olyan időpontban kíván hozzájutni, amikor a vásárlás számára a legelőnyösebb. Ez az idő pedig zömében a kora délelőtti és késő délutáni időszakra esik. A működő sütőipari üzemek termelése kielégíti a lakosság mennyiségi igényét,

az áruértékesítés ideje azonban nem mindenütt és nem mindig esik egybe a kereslettel.

Száraztészta jelenleg valamennyi szektorban termelnek. A száraztészta mintegy 40%-át az állami konzerviparhoz tartozó tésztagyártó üzemek állítják elő, 19–20%-át az állami sütőipar termeli, 40–41%-át a mezőgazdasági, illetve ipari szövetkezetek termelése teszi ki. A tészta-készítő magánkisiparosok tevékenysége elenyésző.

Az utóbbi években sokat fejlődött a tésztagyártás, 1970 és 1980 között a termelőkapacitás egyharmadával bővült, és egyúttal jelentős mértékben korszerűsödött is. Az állami ipar termelésénél gyorsabb ütemben bővült a szövetkezetek termelése.

A gabonaipar fontos tevékenysége még a keveréktakarmány-gyártás. Az előállított mennyiség tápokból, koncentrátumokból, abrakkeverékekből az 1965. évi 1274 ezer tonnáról 1980-ig 3500 ezer tonnára emelkedett. Takarmányiparunk fejlesztése az ötvenes évek első felében kezdődött, de nagyobb mértékben csak a hatvanas, majd a hetvenes években bontakozott ki. A hetvenes évek végén az összes abrakfogyasztásnak már túlnyomó részét tette ki a keveréktakarmány. A nagyüzemek baromfi- és sertésállományának abrakszükségletét csaknem teljesen, a háztáji és egyéni állattartók állományának azonban még csak kis részét fedezte. A keveréktakarmányok elterjedése nemcsak a takarmányhasznosulás szempontjából jelentős, hanem azért is, mert ezáltal csökkenthető a takarmányozás munkaráfordítása.

A takarmánybázis fejlesztése egyrészt tehát a takarmánytermelésen múlik, másrészt pedig a takarmányozási módszereken, a takarmánygazdálkodáson. A takarmánygazdálkodás fontosságát a szakemberek azzal jellemzik, hogy az többet jelent az állati termék termelésében, mint pl. az energiaszolgáltatás az ipari termelésben. A takarmány ugyanis nemcsak az „üzemeltetés” feltétele az állattenyésztésben — mint az energiaszolgáltatás az iparban —, hanem egyúttal meghatározza a termelés mennyiségét és minőségét is. Nem véletlen, hogy az utóbbi évtizedekben világszerte dinamikusan fejlődő termelési ágazattá alakult a takarmányipar és gyors ütemben korszerűsödött a takarmánygazdálkodás.

Magyarországon a takarmányipar fokozatos korszerűsítése és fejlesztése történik. Az élelmiszeripari vállalatoknál a koncentrátum gyártása, a mezőgazdasági nagyüzemekben pedig a keverékelőállítás fejlődött erőteljesebben.

AZ ÁLLATI TERMÉKEK VERTIKUMA

Az élelmiszer-fogyasztásból az állati termékek aránya már a hetvenes évek elején elérte az 50%-ot, s ez az arány az életszínvonal emelkedésével tovább növekszik. A magyar állattenyésztés egyúttal jelentős devizatermelő ágazat is.

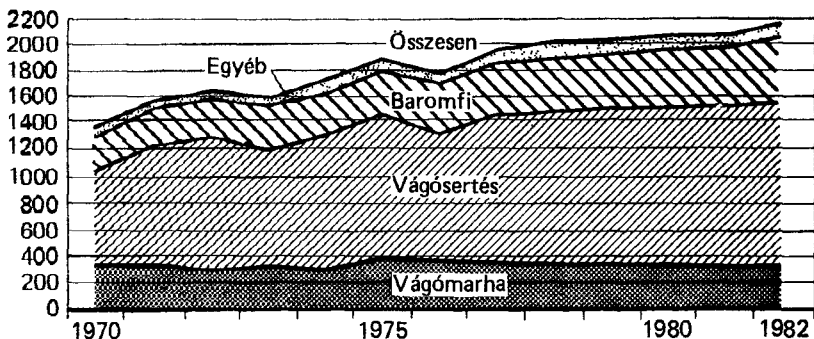
1938-ban összesen 365 ezer tonnát tett ki a vágóállat-termelés Magyarországon, 1960-ban 1070 ezer tonnát, 1980-ban pedig 2059 ezer tonnát. A tejtermelés az 1938. évi 1525 millió literről 1980-ig 2471 millió literre emelkedett. A tyúktojás termelés 1938-ban mindössze 843 millió darab volt, 1979-ben 4385 millió darab.

A magyar élelmiszer-gazdaság egyik nemzetközileg is kiemelkedő ágazata a *hústermelés*.

33. A magyar hústermelés alakulása
(ezer tonna vágósúlyban)

Termék	1970	1980	1980 az 1970 év %-ában
Szarvasmarha	324	329	101,5
Sertés	691	1179	170,6
Baromfi	281	464	165,1
Juh	37	42	113,5
Vágónyúl	14	41	292,8
Halhús	19	21	110,5

Ezer tonna

22. ábra. Vágóállat-termelés

Az állattenyésztés gyors ütemű fejlődése eredményeként Magyarországon az utóbbi két évtizedben az 1 főre jutó hústermelés a nyolcvanas évek elején elérte a 150 kg-ot. Ebből az egy főre jutó húsfogyasztás 73 kg, a többi exportra kerül. Az élőállatok és hústermékek exportja az összes élelmiszer-gazdasági exportnak mintegy 12%-a. A magyar hústermelés mintegy felét a sertésenyésztés, egyötödét pedig a baromfitenyésztés adja. A hetvenes években jelentős mértékben emelkedett a vágónyúltermelés is.

Az egyes állattenyésztési ágazatok eltérő ütemben fejlődtek. A hatvanas évek első felében gyors ütemű fejlődésnek indult a baromfitenyésztés, majd ezt követte a hatvanas évek végén a sertésenyésztés. A szarvasmarha- és a juhtenyésztés fejlődése csak a hetvenes években kezdődött.

A *sertés* és a *baromfi* abrakfogyasztó állatfaj; a fejlesztés takarmánybázisát a nagyüzemi növénytermelés létrehozta. A nagyüzemi tartási módszerek a baromfitenyésztésben már általánossá váltak, a sertésenyésztésben is kialakulóban, elterjedőben vannak. A sertéstartásban, de különösen a baromfitartásban a befektetések gyorsabban térülnek meg.

A *szarvasmarha* lassan szaporítható és tenyésztése nagy beruházási igényekkel jár. A marhahústermelés hosszú idő óta csak mérsékelt növekszik. A tejtermelés is hosszú ideig stagnált, a hetvenes években azonban változás következett be. 1970 és 1980 között a magyar tejtermelés másfélszeresére nőtt. A szarvasmarha-tenyésztés lemaradásának egyik közvetlen oka a szálastakarmány-termelés, valamint a rét- és legelőgazdálkodás alacsony színvonala. Mindez azonban szorosan összefügg az árak és jövedelmezőség alakulásával is.

Az állattenyésztés fejlesztése Magyarországon a nagyüzemekre alapozódik. Jelentős támogatást kapnak azonban a kisgazdaságok állattartói is. Nemcsak az érintkezések teszik jövedelmezőbbé a háztáji és kiegészítő gazdaságokban az állattartást, hanem a nagy teljesítményű állatfajták, hibridek, a keveréktakarmány, az állattartási munkákat megkönnyítő eszközök, berendezések, kisgépek beszerzésének a javuló lehetőségei is.

A nagyüzemi állattartás fejlesztésének eszközigénye nemcsak a mezőgazdaságban nagy, hanem a hozzá kapcsolódó iparágakban (hús-, baromfi- és tejiparban) is növekvő. Az 1970 és 1980 közötti élelmiszer-gazdasági beruházásoknak közel 40%-a az állattenyésztést és az állati termékek feldolgozását szolgálta. Ezenkívül a tömegtakarmány-termelés korszerűsítését célzó gépesítési, öntözésfejlesztési, illetve takarmánytartósítási beruházások is közvetve az állattenyésztést segítették. A feldolgozó iparban a tejipar és a húsipar modernizálása került előtérbe.

Bővültek a kapacitások a mezőgazdasági nagyüzemek feldolgozó tevékenységének kiszélesítésével is.

A vágóállat- és állatiternék-termelés mennyiségi növelése nagy feladatot ró mind a mezőgazdaságra, mind az élelmiszeriparra. A mennyiségi növekedés azonban nem fejezi ki hűen a feladat nagyságát. Különösen az élelmiszeripari feldolgozásban és az élelmiszerek forgalombahozatalában a mennyiségi növekedés mellett olyan minőségi javulás is szükséges, ami lépést tart a vevők — a hazai fogyasztók és a külföldi vásárlók — igényeinek változásával. Az élelmiszerek jobb minőségéről, szélesebb választékáról, magasabb feldolgozottsági fokáról, korszerűbb csomagolásáról, az ellátási körzetek kiterjesztéséről, az árukiszállítás jobb megszervezéséről és még több más olyan igény kielégítéséről van szó, ami az emelkedő életszínvonallal törvényszerűen együttjár.

A magyar kormány az utóbbi évtizedben a marhahús- és tejár emelésével, az álló- és forgóeszköz-ellátáshoz nyújtott kedvezményekkel a sertés-hús termeléséhez hasonló jövedelmezőséget biztosít a szarvasmarhatenyésztésben is. A jövedelmezőség javulása arra ösztönözte a nagyüzemeket, hogy a szarvasmarhatenyésztést korszerűsítsék, takarmányozási és egyéb feltételeit a hatékonyabb gazdálkodás érdekében jelentős mértékben javítsák. Ennek eredményeként 1970 és 1980 között — lényegében azonos nagyságú állománnyal — jelentősen javult a hús- és tejtermelés.

34. A szarvasmarha-állománynak és a szarvasmarha-termékek termelésének alakulása

Évek	Szarvasmarha-állomány		Tehénállomány		Tejtermelés		Marha- és borjúhús-termelés	
	1000 db	index 1950 = 100	1000 db	index 1950 = 100	millió liter	index 1951 = 100	1000 tonna	index 1951 = 100
1938	1872	84	915	86	1525	109	96	100
1950	2222	100	1063	100	1403	100	96	100
1960	1971	89	879	83	1898	135	135	141
1970	1933	87	738	69	1807	129	183	149
1980	1918	86	765	72	2470	176	191	199
1981	1945	88	759	71	2636	188	199	207
1982	1922	86	751	71	2639	188	199	207

A szarvasmarha-tenyésztésben a hústermelés fokozása főleg az export növelése érdekében, a tejtermelésé pedig a belső fogyasztás mértékéig indokolt. Ehhez továbbra is lényegesen javítani szükséges az állategészségügyi és tenyésztési munkát, a takarmányozást és nem utolsósorban a jövedelmezőséget.

A hús- és tejtermelés növelésének, az állomány termelőképesége kihasználásának további fontos feltétele a takarmányozás színvonalának a javítása és a takarmányigények biztonságos kielégítése. A takarmánybázis a korszerű agrotechnikai módszerek széles körű alkalmazásán, a melléktermékek felhasználásán túlmenően a takarmánytermő terület jobb kihasználásával is növelhető.

A szarvasmarha-takarmányozással szembeni mennyiségi és minőségi követelmények kielégítésének feltételei:

— Korszerű agrotechnikai, betakarítási, tárolási, takarmányelőkészítési módszerek és az ahhoz szükséges gépek széles körű alkalmazása a szalastakarmány-termelésben.

— A gyepterületek és melléktermékek fokozottabb hasznosítása.

A belső fogyasztás növekedése és egyes feldolgozott termékek (szalámi, dobozsonka stb.) kedvező exportja miatt fontos helyet foglal el a magyar hústermelésben a sertésenyésztés. A sertéshústermelés az 1970. évi 691 ezer tonnáról 1982-ben 1219 ezer tonnára (76%-kal) emelkedett. A tavaszi sertésállomány tartósan túlhaladta a 6, az év végi állomány pedig 1982-ben a 10 milliót, ezzel a magyar mezőgazdaság történetében elérte a legmagasabb szintet.

A tervezettnél gyorsabb ütemben növekvő sertésállománnyal és hústermeléssel azonban nem tartott lépést a vágó- és feldolgozó kapacitás bővülése. A fejlesztéssel egyidőben átmenetileg több intézkedés is történt. Az állami húsiparban nyújtott és kettős műszakot szerveztek. A fogyasztási szövetkezetek főleg a helyi ellátás szolgálatára kisebb vágóhidakat és húsfeldolgozókat építettek. A hetvenes években a mezőgazdasági nagyüzemek is több közép méretű húsfeldolgozó üzemet létesítettek.

Sertéshúsból az európai országok általában önellátásra törekednek. Az élősertés vagy a sertéshús kivitele ezért csak egyes időszakokban kifizetődő és válik lehetővé. A feldolgozott sertés termékek: téliszalámi, kolbász, húskonzervek azonban mind a szocialista, mind a tőkés országokban kedvezően értékesíthetők.

A magyar fogyasztási szokásoknak megfelelően az egy főre jutó húsfogyasztásnak mintegy fele sertéshús, és ez a jövőben várhatóan tovább

növekszik. Az értékesítési lehetőségek tehát kedvezően befolyásolják a sertéshústermelés fejlődését.

Megalapozza a sertéstenyésztés fejlesztését a javuló abraktakarmány-ellátás is. Terjednek a gyors fejlődésű, jó minőségű húst adó fajták. Tovább javul a kocaállomány kihasználása is.

35. A baromfiállomány alakulása
(ezer db)

Évek	Összesen	Tyúkféle	Liba	Kacsa	Pulyka
1938	17 587	14 523	1500	1200	334
1950	18 181	16 100	1000	900	181
1960	27 066	25 226	913	721	206
1970	33 484	31 540	653	1080	211
1980	42 764	40 040	778	1723	223
1981	42 787	39 885	895	1569	438
1982	45 397	42 009	1254	1845	289

A sertéshústermeléshez hasonlóan gyorsan fejlődik Magyarországon a *baromfihús- és tojástermelés*. Növekedésének üteme különösen a nagyüzemi, iparszerű tartási technológia elterjedését követően az állattenyésztési ágazatok között az élre került. Igaz, hogy a termelés növelésének feltételeit is ebben az állattenyésztési ágazatban viszonylag a legkönnyebb biztosítani.

A modern, zártrendszerű állattartási technológia és az ilyen tartás követelményeinek megfelelő fajták, illetve hibridek elsőként a broiler-csirke-nevelésben és a tojástermelésben alakultak ki. Előrehaladt a termelés koncentrációja, szakosodása és a termelőüzemek közötti kooperáció is.

A baromfihús és tojástermelés erőteljes növelését a fajtaösszetétel átalakulása tette lehetővé. Míg a hatvanas évek közepén az intenzív tyúkfélék az állami gazdaságok állományának mintegy 50%-át, a termelőszövetkezetek állományának 25%-át tették ki, addig arányuk a hetvenes években már 80%-ra tehető. A pulykatenyésztésben a nagyüzemi állomány 90%-a hibridpulyka.

Az életszínvonal emelkedésével együtt jár a feldolgozott baromfitermékek iránti igények növekedése is. A termelés egyre nagyobb hányada

ipari feldolgozás után jut el a fogyasztók asztalára, a feldolgozottság foka is magasabb lesz.

Az élelmiszeripari ágazatok közül a leggyorsabban a baromfifeldolgozás növekszik. A mezőgazdasági nagyüzemek a termelt vágóbaromfinak és tojásnak csak viszonylag kis hányadát, 13–15%-át értékesítik közvetlenül a fogyasztónak, a többi a baromfifeldolgozó iparba kerül.

A könnyűipar nyersanyag-ellátásában és az exportban figyelemre méltó szerepet tölt be a *juhtenyésztés*.

36. A juhállomány és gyapjútermelés alakulása

Évek	Juhállomány ezer db		Gyapjútermelés ezer t
	összesen	anyajuh	
1938	1628	603	8,1
1950	1049	560	4,4
1960	2381	972	8,2
1970	3024	1487	9,8
1980	3090	1861	12,1
1981	3140	1890	12,1
1982	3183	1904	12,2

A második világháború a juhtenyésztést súlyosan érintette, az állomány 80%-a elpusztult, a létszám csak 1953-ban érte el a háború előtti. A gyapjútermelés főleg az állománygyarapodás eredményeként emelkedett. Egy juh átlagos gyapjúhozama 1945 előtt 4,9 kg, a hatvanas évek első felében 3,5–3,6 kg, a hetvenes években pedig 4,7–5 kg volt.

Az utóbbi években az értékesített gyapjún belül növekedett az ipar által nagyobb mennyiségben igényelt megfelelő finomságú gyapjú aránya. A gazdaságok anyagilag érdekeltek a finomság és a tisztaság növelésében, mert a felvásárlási árak a minőségi mutatók szerint differenciáltak.

Az utóbbi évtizedben a *világpiacon változás következett be a juhászat termékei iránti keresletben*. Míg a korábbi években a juhtartásban számottevő országok általában a gyapjútermelés fokozására törekedtek, ma már sokkal nagyobb szerepet és jelentőséget tulajdonítanak a hústermelésnek. Ez a tény természetesen a két termék világpiaci áraiban is jelentkezik. A gyapjú ára csökkenő, a hús ára pedig növekvő tendenciájú. En-

nek a körülménynek a hatására a vágójuhtermelés ösztönzése érdekében a kormány az exportminőségű vágójuh átlagárát a hetvenes évek elején felemelte, a gyapjú árát pedig — minőségileg differenciáltan — csökkentette.

Az intézkedés célja az volt, hogy jobban ösztönözzék a minőségi vágójuh termelését, és az állomány szintentartásával egyidejűleg a gyapjútermelés szintentartását biztosítsák. A kitűzött feladatokból — a hetvenes évtized elején — gyakorlatilag csak a vágójuhtermelés fokozását sikerült megvalósítani. Ugyanakkor viszont az állomány és a gyapjútermelés csökkent.

A kialakult helyzet arra utal, hogy a gyapjútermelés gazdaságossága nélkül nem lehet a gazdaságos juhhústermelés tartós bővítését sem megvalósítani. Ennek tanulságait az árpolitikában is le kellett vonni.

Korábban a juhhústermelést a gazdaságok többsége a gyapjútermeléssel együttjáró melléktermékként kezelte. Az utóbbi időben kialakulóban vannak a húsirányú juhászatok.

A magyar juhtenyésztés fejlesztésének még nagy lehetőségei vannak a bárányszaporulat növelésében és az ellések gyakoriságának a fokozásában, a felnevelési arány javításában és természetesen a korszerű tartási és takarmányozási technológiák széles körű alkalmazásában.

A *takarmánytermelés és -gazdálkodás fejlesztése* szerves része az állati termék-termelés növelésének. Az állati termékek önköltségében a takarmányozási költség aránya igen magas, 60–80% között mozog. A gazdaságos állattenyésztés kulcsa tehát a feletetett takarmányok minél jobb hasznosítása.

Az állattenyésztést szolgálja 400 ezer hektár rét, 800 ezer hektár legelőterület is, amelynek hozamai azonban alacsonyak. A felszabadulás óta eltelt évtizedek alatt csökkent a rét- és legelőterület, növekedett a tömegtakarmány és a kukorica termőterülete. Takarmánytermelés több mint 4 millió hektáron folyik, egy számosállatot csaknem másfél hektár takarmánytermő területről takarmányoznak. Ennek a területnek elég alacsony az állatfenntartó képessége.

Az utóbbi években a megtermelt takarmánymennyiség megközelítően fedezte a szükségletet. A takarmányozásban évről évre visszatérően a legnagyobb problémát a fehérjeszükséglet fedezése jelenti.

Magyarországon főleg a lucerna és napraforgó tekintetében kedvezőek a lehetőségek a növényi eredetű fehérjetakarmányok előállításához. A napraforgó és az ebből származó fehérjetakarmány termelése gazdaságos. Szükség esetén bővíthető a szójatermelés is. Valamennyi lehetőséget fi-

37. Hús- és takarmánytermelés
(ezer tonna)

Megnevezés	1970	1980	1980 az 1970 év %-ában
Vágóállatok termelése	1375	2 059	150
Összes gabonatermelés	8356	13 800	165
Rétek és legelők széna- termelése	1835	2 171	118
Lucernaszéna termelése	1521	2 241	147
Fehérjetakarmány- import	336	707	210

gyelembé véve, fehérjetakarmányból a szükségletet a jövőben sem lehet fedezni. Ennek következtében a fehérjeimport tartósnak tekinthető.

Átmeneti jellegű viszont a szemes takarmányok importja. Ezt egyes években az alacsony termés teszi szükségessé. Több év adatait egybevetve azonban a takarmánygabona-import és -export egyenlege kisebb aktívummal zárul. Takarmánygabona-importra tehát főleg kedvezőtlen időjárású években kerül sor.

A gabona- és fehérjetakarmányok, valamint az állatok és állati termékek együttes export-import egyenlegének változása kedvező tendenciájú. Az állatok és állati termékek kivitele nagyobb arányban növekszik az ezzel összefüggő takarmányimportnál.

A takarmánytermelés fejlesztésének fő útja a hozamok növelése. Egyes takarmányfélékből a termőterület növelésére is szükség van. A termelő-szövetkezetekben alacsony a fehérjét adó pillangósok, különösen a lucerna területi aránya. A takarmányozás fejlesztésének iránya:

- a nagyobb tápanyagtartalmú takarmányfélék vetésterületének növelése, a vetésterület szerkezetének javítása, a rétek és legelők termésének növelése;
- olyan betakarítási és takarmányozási módszerek alkalmazása, amelyek a megtermelt és feletetett tápérték minél nagyobb hányadának állati termékekben történő realizálását teszik lehetővé;
- az ipari takarmánygyártás és a keveréktakarmány-termelés fejlesztése, a szükségletnek megfelelő beltartalommal.

A feletetett takarmányt az egyes állatfajok nem egyformán hasznosít-

ják. Becslések szerint a fehérje-transzformáció az utóbbi években a következőképpen alakult: állattartás átlagosan 18,0%; szarvasmarhatartás 21,9%; ezen belül: tej 29,3%, hús 14,5%; sertéstartás 12,5%; baromfitartás 22,0%; ezen belül: tojás 17,0%, pecsenyecsirke 26,5%.

Legjobban hasznosul a feletetett takarmányfehérje a tejtermelésben, de kedvezőek a baromfitenyésztés adatai is.

A KERTÉSZETI VERTIKUM

Magyarországon a zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermeléshez egyaránt kedvezőek a természeti feltételek. Különösen a szőlő- és gyümölcstermelés több évszázados múltra tekinthet vissza. A kertészeti ágazatok már évtizedek óta a mezőgazdaság bruttó termelésének 14–15%-át adják. A növénytermesztés összes termelésének egynegyede származik a kertészetből. A lakossági ellátás és az export számára egyaránt jelentős tartóipart és boripart is nagyobbbrészt a hazai kertészeti termelés látja el nyersanyaggal. A kertészeti vertikum tehát mind a mezőgazdaság, mind az élelmiszeripar fejlődésében fontos szerepet tölt be.

A *zöldség- és gyümölcstermelés* területegységre számítva nagy termelési értéket ad, de a technikai ellátás jelenlegi szintjén legtöbb ágazat igen sok kézi munkát és egyúttal jelentős eszközbefektetéseket igényel. A vertikumban a zöldség- és a kertimágmentelés kivételével a többi ágazat ültetvénykultúra, amely a befektetések átlagosnál hosszabb megtérülését eredményezi.

A hetvenes évek végén a földterület mindössze 6,4%-án folyt zöldség- és gyümölcstermelés. Ezeken a más növények termelésére rendszerint kevésbé alkalmas területeken a zöldség-gyümölcstermelés a mezőgazdaság összes termelésének 9–10%-át állította elő. A zöldség-gyümölcsfogyasztás a lakosság élelmiszer-vásárlásra fordított kiadásaiból 14–15%-ban részesedett. A gyümölcs-, zöldség-, főzelék (friss és konzerv) -export pedig az élelmiszer-gazdaság összes exportjából 22%-ot tett ki.

A kertészetnek a mezőgazdasági népesség jövedelmében és foglalkoztatásában is figyelemre méltó szerepe van. Különösen így van ez a nagy népsűrűségű, de alacsony eltartóképességű vidékeken. A nagy élőmunkaigény feltehetően még hosszú ideig jellemző lesz ebben a termelési ágba, mert a kertészeti munkafolyamatok jelentős része csak fokozatosan gépesíthető.

38. A fontosabb zöldségfélék termelése

Megnevezés	1938	1961 – 1965.	1966 – 1970.	1976 – 1980.
		évek átlagában		
Vetésterület 1000 ha szántóföldi zöldség kerti zöldség	58 —	116 50	122 50	126 50
Összes termék 1000 t	579	1 480	1 800	1 930
Fűszerpaprika				
terület ha	5 728	7 515	9 096	11 765
termésátlag kg/ha	6 300	4 900	6 500	7 650
termés összesen 1000 t	37	37	59	90
Zöldpaprika				
terület ha	1 826	9 263	10 930	9 200
termésátlag kg/ha	5 600	12 300	12 900	9 440
termés összesen 1000 t	10	114	141	87
Paradicsom				
terület ha	5 578	16 338	17 306	15 250
termésátlag kg/ha	12 200	14 400	18 700	25 180
termés összesen 1000 t	68	234	324	385
Zöldborsó				
terület ha	4 245	17 004	21 637	30 700
termésátlag kg/ha	3 600	2 700	3 800	6 450
termés összesen 1000 t	15	45	82	198
Vöröshagyma				
terület ha	5 519	9 470	9 499	7 100
termésátlag kg/ha	9 800	10 000	13 600	16 060
termés összesen 1000 t	54	95	129	114
Fejeskáposzta				
terület ha	6 345	6 571	6 389	6 000
termésátlag kg/ha	15 800	16 100	18 700	19 250
termés összesen 1000 t	100	106	120	115

A második világháború előtt Magyarországon mindössze 2300 hektáron folytattak öntözéses zöldségtermelést, az utóbbi években már 30–33 ezer hektáron. Az utóbbi évtizedekben főleg azoknak a zöldségféléknek a vetésterülete nőtt, amelyek a konzervipar számára és exportra szükségesek. A főbb zöldségfélék hozamai – a dinnye kivételével – szintén számottevően emelkedtek.

A termelészövetkezetekben a zöldségtermelés viszonylagos súlya nagyobb, mint az állami gazdaságokban. A szövetkezetek ugyanis a családtagok bevonásával jelentős női munkaerőt tudnak a kertészeti ágazatokban foglalkoztatni.

A szántóföldi zöldségtermelés nagyarányú térhódítása mellett a nagyobb városok környékén gazdálkodó termelészövetkezetek és állami gazdaságok fólia alatti és hajtatasos zöldségtermesztésre is berendezkedtek. Ez főleg ott gazdaságos, ahol olcsó fűtőanyag van (hőforrás, ipari melegvíz, földgáz stb.).

A zöldségtermelés gépesítése, különösen a betakarításé, még igen a kezdetén tart. A nagyüzemi zöldségtermelés kialakulásának első időszakában főleg a palántanevelés, az ültetés és az ápolási munkák gépesítése fejlődött ki. A következő években egyre jobban előtérbe kerül a szedési és áruelőkészítési munkák gépesítése.

Kielégítően fejlődik a magyar *gyümölcstermelés* is. 1934–1938-ban kb. 310 ezer tonna gyümölcsöt termeltek Magyarországon. Az utóbbi években ennek csaknem ötszörösét.

Az egy főre jutó gyümölcsfogyasztás – a déligyümölcsöket nem számítva – 1934 és 1938 között 45 kg volt, a nyolcvanas évek elején 65–66 kg. Ez a hasonló fejlettségű országok egy főre jutó átlagos gyümölcsfogyasztásától elmarad, de az utóbbi évtizedben kiegyenlítettebbé vált az éven belüli megoszlása. Az év első és második negyedében is emelkedett a gyümölcsfogyasztás.

A magyar gyümölcsexport a hetvenes években elérte az összes mezőgazdasági és élelmiszerexport 14–15%-át, és ötszöröse volt a két világháború közöttinek.

Az 1976–1980. évek átlagában 152 263 hektár gyümölcsös területből 136 190 ha volt a termő gyümölcsös. A 100 ezer hektár árugyümölcsösnek pedig 84%-a termett. A nagyüzemi árutermelő gyümölcsösök kb. egyharmada az állami gazdaságok, kétharmada pedig a termelészövetkezetek kezelésében van.

A hatvanas évtizedben végzett nagyarányú telepítések következtében

javult a gyümölcsfaállomány és a gyümölcsstermelés összetétele, de még nincs teljesen összhangban a fogyasztói igényekkel. Az alma, szilva és őszibarackfák aránya magas, az összes gyümölcsfák csaknem kétharmadát teszi ki, a kajszi-, a cseresznye-, a meggy- és a körtefák aránya pedig alacsony. Az árugyümölcsökben az almaültetvények aránya 49, az őszi- és kajsziaracké 12–12%, a cseresznyéé és meggyé együttesen 5%. A bogyósok területi részaránya is alacsony, csupán 5–6%.

Az értékesítésre kerülő zöldségtermelésnek mintegy 40–45, a gyümölcsstermelésnek 10–17%-át dolgozza fel a konzervipar. Természetesen az arányok termékenként lényegesen különböznek egymástól. A felvásárolt zöldborsónak kb. háromnegyede, a paradicsomnak kétharmada kerül tartósításra. A zöldség- és gyümölcsstermelésnek kb. a felét frissen (feldolgozás nélkül) fogyasztja el a lakosság.

A tartósítói termelés az utóbbi két évtizedben többszörösére emelkedett. Évi átlagos növekedési üteme a hetvenes évtizedben 11–12%-os volt.

39. A konzervipari termelés alakulása
(ezer tonna)

Évek	Gyümölcs	Főzelék	Paradicsom	Fűszer- paprika
1960	43	44	27	6
1965	73	129	25	8
1970	132	207	30	10
1980	232	301	54	15
1981	241	277	44	15
1982	198	273	38	17

Évről évre növekszik a lakosság konzervfogyasztása és gyorsan nő az export is. 1960 óta a zöldségkészítmények exportja megkétszereződött, a gyümölcskonzerveké pedig 50%-kal emelkedett. A magyar konzerv-export túlnyomó része szocialista országokba kerül.

A konzervipar legnagyobb gondja gépeinek, berendezéseinek, de részben építményeinek elavultsága. A gépek átlagos cserélődési ideje 32 év, a szükséges 11–12 évvel szemben. Az elmúlt évek során rohamosan nőtt a még üzemelő, de már 0-ra leírt állóeszközök aránya. Így az elba-

lasztott pótlás miatt az eszközök megújításának feladata a nyolcvanas évekre tolódtott át.

Az utóbbi évtizedekben látványos fejlődést elért hűtőiparnak és zöldség-gyümölcs tárolóknak a további kapacitásbővítése is fontos feladat. A jövőben elsősorban az exportigények kielégítését szolgáló új és korszerű létesítményeket célszerű létrehozni. A következő években a mezőgazdasági nyersanyagot fogadó és tároló kapacitásokat (pl. almatárolókat) kell jelentősebb mértékben bővíteni és korszerűsíteni.

A rekonstrukció eredményeként fokozatosan csökken a tartósítóipar manufaktúrális jellege. A forgalmazás zavartalan lebonyolításához már a termelőüzemekben tároló és csomagolóterek, raktárak, zöldség-gyümölcstechnológiai hűtőtárolók épülnek.

A mezőgazdasági nagyüzemek és az állami tartósítóipar között gyümölcsöző kapcsolatok alakultak ki az utóbbi években, egymás munkájának jobb összehangolására. Az együttműködés főbb területei:

- jó minőségű vetőmagvak biztosítása,
- kooperálás a fajtakísérletekben,
- a bogyós gyümölcsök telepítésében való együttműködés,
- betakarítógépek, egyéb berendezések kihelyezése a mezőgazdasági nagyüzemekbe,
- az ipari előfeldolgozás (pl. zöldborsócséplés, nyersanyagtisztítás, válogatás, paradicsomlé-nyerés) mezőgazdasági nagyüzemekben történő megszervezése.

A vertikális kapcsolatok fejlesztése mind az együttműködőknek, mind a népgazdaságnak előnyös. Olyan tevékenységeket, amelyek a mezőgazdasági termeléssel szoros technológiai, illetve szervezeti egységet alkotnak, továbbá egyszerűek, a nyersanyagtermelés helyén olcsóbban megoldhatók, és nem célszerű nagyipari keretek között végezni. Ezeket a munkákat leggazdaságosabban a nyersanyagtermelés helyén lehet elvégezni. A kertészeti üzemek és a tartósipar között — a közös érdekeknek megfelelően — erősödnek az olyan kapcsolatok, amelyeknek eredményeként a nyersanyag-előkészítés egyes fázisait a termelők végzik, a végtermékek előállítását pedig a feldolgozó ipar.

A kertészeti ágazatok között legtöbb hagyománya és leggazdagabb múltja nálunk a *szőlőtermelésnek* és a *borgazdaságnak* van. Már a 14. és 15. században virágzó szőlőtermelés folyt. Később a török megszállás visszavetette a magyar szőlőtermelést, és csak a 19. században indult ismét fejlődésnek. 1875 és 1890 között azonban a filoxéra igen nagy puszt-

títást vitt végbe a szőlőkben. Ekkor — kivéve a homoki szőlőket — a szőlőterület kétharmada elpusztult. A két világháború között a szőlőterület újra elérte a 200 ezer hektárt. A termésátlagok azonban igen alacsonyak voltak, és jelentős mértékben ingadoztak. Az ötvenes évtized elején a telepítések és a pótlások nem érték el a természetes kiöregedés mértékét sem, ezért a szőlő- és bortertermelés visszaesett.

40. A szőlő- és bortertermelés alakulása

Megnevezés		1931 – 1940	1956 – 1960	1966 – 1970	1976 – 1980	1982
		évek átlagában				
Szőlőterület	1000 ha	210	194	237	184	190
Átlagtermés	t/ha	2,4	3,1	3,5	4,6	6,4
Gyümölcsként értékesítve	1000 t	33	33	70	68	75
Bortertermelés	1000 hl	3000	3420	2600	5157	6014

1956 óta gyors ütemű javulás tapasztalható. 1957 és 1960 között a szőlőtelepítési és a gondozási tevékenység fellendült, a mezőgazdaság szocialista átszervezése után pedig határozottan meggyorsult.

A szőlőnek és a bornak mind a belső fogyasztásban, mind a külkereskedelemben nagy gazdasági jelentősége van. A szőlő- és bortertermelés a hetvenes évek végén a mezőgazdaság összes termeléséből 5%-ban részesedett, míg a szőlő területi részesedése csupán 1,9% volt. A mezőgazdasági és élelmiszerexportból a szőlő és a bor exportja a hetvenes évek végén 7–8%-ot tett ki. Ez háromszorosa volt az 1934–1938. évinek. Az étkezési szőlő fogyasztása az utóbbi években egy főre számítva 6,5 kg, a borfogyasztás pedig 35 liter volt. A szőlő- és borfogyasztás is jóval magasabb, mint a két világháború között volt.

A szőlő- és bortertermelésben elért eredmények jelentőségét külön kiemeli az, hogy a termelés jobbára olyan homokos és lejtős területeken folyik, ahol egyéb, a népelelmezés szempontjából fontosabb növények termesztése kellő sikerrel nem folytatható. Sok évtizedes tapasztalat tanúsítja, hogy a homoktalajok, a magyar „szűzföldek” hasznosításának egyik járható útja a kertészeti kultúrák, ezen belül a szőlőtermelés fejlesztése. Mindez egyúttal megfelel annak a helyes telepítési célkitűzésnek is, hogy a szőlőtermesztést nagyüzemekben olyan területeken célszerű folytatni,

amely más növény termesztésére kevésbé, de szőlőtermesztésre kiválóan alkalmas, a felszíni viszonyokat tekintve pedig megfelel a nagyüzemi termelés feltételeinek.

A magyar szőlőterület nagyobb része, 60%-a homok-, 40%-a pedig kötött talajú. Ez a megkülönböztetés főleg azért fontos, mert a homoktalajon nem él meg a filoxéra, a szőlő egyik legveszedelmesebb kártevője. A szőlőterület mintegy 20%-a kiváló minőségű bort ad. Ezek közül legismertebb a tokaji, a badacsonyi és az egri bortermő vidék.

A hatvanas évtized első felében igen jelentős nagyságú szőlőtelepítés történt Magyarországon. Az új telepítésű terület öt év alatt csaknem 50 ezer hektárt tett ki. Azóta a telepítés üteme csökkent, 1976–1979-ben 10 ezer hektár volt.

Az 1961–1965. évi nagyüzemi szőlőtelepítés előtt a szőlőterület kb. 80%-a fél hektáron aluli kisparcellákból állt. Azóta a szocialista átszervezéssel járó területösszevonások és az új telepítések révén több tízezer hektáron nagyobb, összefüggő, nagyüzemi művelésre alkalmas területek alakultak ki. Az új telepítések 95%-a nagyüzemekben történt.

Az utóbbi évtized számottevő nagyüzemi telepítései ellenére a *szőlőterület jelentős részén még kisüzemi művelés folyik*. Az összes szőlőterületből az állami gazdaságok részesedése 44%. A többi szőlő háztáji gazdaságokban (22%), szakszövetkezetek kezelésében (14%) és kisegítő, valamint magángazdaságokban (kb. 20%) található.

Az 1960 óta telepített mintegy 90 ezer hektár szőlő termőre fordulása egyre jobban sürgeti a szőlőfeldolgozást, a borászati tevékenység és a tárolókapacitás fejlesztését. A jelenlegi tárolókapacitás már a közepesnél kissé jobb termés esetén sem teszi lehetővé a termés megfelelő elhelyezését. A feldolgozókapacitás szűkössége miatt a magyar viszonyok közt optimálisnak ítélt egyhónapos szüreti időtartam jelentősen kitolódik. A palackozókapacitás kétműszakos üzemeltetés esetén elegendő a feldolgozáshoz.

FÖLD, MUNKAERŐ, ANYAGI-MŰSZAKI ALAPOK

A mezőgazdasági termelés három fő tényezője a föld, a munkaerő, valamint az álló- és forgóeszközök. A magyar mezőgazdasági eredmények egyik fő forrása volt az utóbbi évtizedekben, hogy sikerült jól összehangolni (kombinálni) e három alapvető tényező hasznosítását.

FÖLDTULAJDON ÉS FÖLDHASZNÁLAT

A bővített újratermelés fontos sajátossága a mezőgazdaságban, hogy a növekvő tőkebefektetésekkel, eszközfelhasználással egyidőben csökken a mezőgazdasági munkaerő létszáma, és az országok nagy részében rendszerint csökken a termőterület is.

A mezőgazdasági termelésnek — többek között éppen azért, mert a föld ebben döntő szerepet tölt be — gazdasági szempontból több figyelemre méltó sajátossága van. A legfontosabbak:

— A mezőgazdasági termelés egyes szakaszaiban nagyobb és tartós szerepe van az éghajlati, talaj- és biológiai tényezőknek, mint a közvetlen emberi beavatkozásnak, a megmunkálásnak.

— Egy-egy termelési folyamat hosszú ideig tart, és az objektív természeti adottságok miatt nem vagy csak ezek változtatásával rövidíthető. A termelési idő és a munkaidő jelentős ágazatokban nem esik egybe, a munkafolyamatban hosszabb-rövidebb ideig tartó megszakítások vannak.

— Fentiek miatt a mezőgazdaságban nem egyenletes az álló- és forgóeszközök, valamint a munkaerő kapacitáskihasználása, lassú a befektetések egy részének a megtérülése. A természeti feltételek változásától függően a mezőgazdasági termelés ingadozása elkerülhetetlen. A termelőerők és a gazdálkodás magasabb színvonalán azonban ez az ingadozás

magasabb határértékek (hozamok) között mozog, olyan mértékben, amilyen mértékben a gazdálkodás képes befolyásolni ezeket a természeti feltételeket, pl. öntözéssel, műtrágyázással stb. Az ember tehát nincs kiszolgáltatva a természeti feltételeknek, de a gazdálkodásban számolnia kell azokkal.

Az agrárviszonyok fejlődése során a föld mint termelési eszköz szerepe rendszerint két vonatkozásban jelentkezik: egyrészt, kinek a tulajdonában, másrészt kinek a használatában (birtokában) van a föld.

A kapitalizmus a jobbágy-időkből visszamaradt földtulajdon és földhasználati viszonyok egész tarkaságát találta maga előtt. A tőke azonban a történelmi fejlődés során a maga uralma alá hajtotta a mezőgazdaságot is, a földtulajdon készen talált formáit (a hűbéri birtokot csakúgy, mint a jobbágytelket és a szabad paraszti tulajdont) átalakította a tőkés termelő módnak megfelelő gazdasági formává. A szocialista rendszer a földtulajdonnak és földhasználatnak szintén változatos formáit örökölte az előző társadalmi rendszerektől és fokozatosan alakítja azokat a neki megfelelő formákká.

FÖLDTULAJDON MAGYARORSZÁGON

Magyarországon 1967-ig, a földtörvény elfogadásáig kétféle földtulajdon volt: a földek többsége magántulajdonban volt, kb. egyharmada pedig állami tulajdonban. A magánparasztok termelőszövetkezetbe való belépésével és földjük bevitelével ugyanis a földtulajdon nem változott, a föld közös (nagyüzemi) használatba került, de a parasztság földhöz való igen erős ragaszkodása miatt továbbra is a szövetkezeti tagok magántulajdonában maradt. Általánossá lett a közös földhasználat, de a termelőszövetkezetek nem lettek földtulajdonosokká. Ez a helyzet a gyakorlatban egyre több ellentmondást szült. A termelőszövetkezetek használatában lévő földek a tagok előregedése, egy részének elvándorlása következtében egyre nagyobb mértékben olyan emberek tulajdonába kerültek, akiknek semmi közük nem volt a termelőszövetkezethez és a mezőgazdasági termeléshez. 1967-ben a termelőszövetkezetek használatában levő földnek már 17%-a volt külső személyek magántulajdonában. Egyre nőtt a kívülállóknak fizetett földhaszonbér összege. A kívülállók (örökösök) gyakran követeléssel léptek fel a termelőszövetkezetekkel szemben. A föld egy részének kiadásával és a műveléssel kapcsolatos igények sok vitát váltottak ki, pereskedéshez vezettek.

Ez a helyzet nyugtalanította a termelőszövetkezeteket és zavarta gazdálkodásukat. Az érvényes jogszabályok nem garantálták a termelőszövetkezetek földhasználatának biztonságát. A közös gazdálkodásba vont földek egy részének kiadásával kapcsolatos igények kielégítése megbontotta volna a nagyüzemi földtáblákat, a szövetkezetek részben vagy egészben elvesztették volna az összefüggő nagy területek korszerű nagyüzemi műveléséből adódó előnyöket. Nyilvánvaló, hogy ez a helyzet nem tarthatott sokáig, rendezni kellett a termelőszövetkezetekben a földtulajdon és a földhasználat kapcsolatát.

A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusa 1966 decemberében határozatot hozott a szocialista földhasználat és földtulajdon egységének a megteremtéséről, a szocialista szövetkezeti földtulajdon kialakításáról. Ennek nyomán az országgyűlés elfogadta az 1967. évi IV. törvényt, amely előírta a szövetkezetek használatában, de a szövetkezeten kívül állók magántulajdonában levő földek megvásárlását, ezzel szövetkezeti közös tulajdonba kerülését.

A termelőszövetkezeti földtulajdon intézményessé tétele a szocialista földtulajdon megteremtésének egyik lehetséges megoldása, amely megfelel a magyar történelmi fejlődésnek. Kialakításának egyik fő forrása a kívülálló, illetve a kívülálló örökösök földjének a megváltása, amelyért átlagosan kb. ötévi haszonbérnek megfelelő vételárat fizetnek a termelőszövetkezetek. A földek megváltási árát a közös gazdaságok termelési költségként számolják el.

A termelőszövetkezeti földtulajdon kialakításának másik fő forrása a közös használatban, de a tagok magántulajdonában levő földek megváltása. A tagok földfelajánlása teljesen önkéntes, vagyis kizárólag saját elhatározásukon és a szövetkezettel történő közös megegyezésükön alapszik. A tag felajánlott földjéért a törvényben meghatározott megváltási árat kap.

1967 és 1977 között a földtörvény lehetővé tette a szövetkezetek által használt állami tulajdonban levő földek termelőszövetkezeti közös tulajdonba való adását is névleges áron. Ezzel a lehetőséggel számos termelőszövetkezet élt.

A földtörvény végrehajtása eredményeként a termelőszövetkezetek használatában levő földek tulajdonviszonyait 1982-ben a következők jellemezték:

a termelőszövetkezeti tagok magántulajdonában	42,6%,
a termelőszövetkezetek közös tulajdonában	53,8%,
a szocialista állam tulajdonában	3,6%

föld volt.

A változások eredményeként az ország összes földterületében is túlsúlyba került a szocialista állami és termelőszövetkezeti föld, amely a nyolcvanas évek elején 69%-ot tett ki, 25,5% volt a termelőszövetkezeti tagok magántulajdona, több mint 4% volt a személyi tulajdonban levő föld és mindössze 1,2% a kisárutermelést folytató mezőgazdaság, az élet-hivatásszerűen foglalkozó egyéni gazdálkodók földmagántulajdona.

A továbbfejlődés útja a szocialista földtulajdon gyarapítása. Ez hosszabb folyamat, amelynek gyakorlati megvalósítása érdekében az utóbbi időben a következők történtek:

a) Megszűnt az állami földek eladása, 1977-től az állam tulajdonát képező földterületet eladás útján csökkenteni nem lehet, még a termelőszövetkezeti tulajdon javára sem. Lehetővé vált viszont az állami földtulajdon növelése az állampolgárok részéről történő földfelajánlással, a tartósan nem művelt termőföldek állami tulajdonba vételével és az állami beruházás céljaira szolgáló kisajátítással.

b) Tovább folyik az a bevált gyakorlat, hogy a termelőszövetkezetek használatában levő földek fokozatosan közös tulajdonba kerülnek. 1977-től megszűnt a szövetkezeti földek magánszemélyek részére történő eladása. A termelőszövetkezetek a tulajdonukban levő földet csak más szocialista szervezetnek adhatják el.

c) A magántulajdonban levő földek adásvételét az állam ellenőrzi, hogy ezzel elejét vegye a földspekulációnak.

Mindezzel egyidőben lehetővé vált, hogy a nagyüzemi művelésre nem hasznosítható állami és szövetkezeti földekből tartós (vagy rövidebb idejű) olcsó bérlet révén földterülethez jussanak az erre igényt tartó dolgozók. Ezzel az indokolt igények előnyösen kielégíthetők és akadályozható a szocialista elvekkel összeegyeztethetetlen földspekuláció. Egyúttal jobban összehangolhatók a földtulajdon és földhasználat formái a társadalom, a dolgozók egyetemes érdekével.

A belterületi földeknek (amely a községek és városok területének kiejelölt, térképen is körülhatárolt része) 70%-a állampolgárok tulajdonában van. Ezenkívül a zártkertekben (külterületen, csakis kisüzemileg művelhető földekből, rendszerint szőlőkből, gyümölcsösökből álló, a nagyüzemi-

leg művelt földektől térképen is elhatárolt területen) szintén számottevő a személyi tulajdon aránya. A földtörvény ezért intézményessé, minden állampolgár jogává tette a személyi földtulajdont. Ez a jogosultság azonban nem jár együtt azzal, hogy a személyi földtulajdont mindenki részére szavatolni kell. Az állampolgárok földtulajdona csak az alábbi feltételek együttes megléte esetén minősülhet személyi tulajdonnak:

- ha a föld belterületen vagy zártkertben van,
- ha nincs valamely termelőszövetkezetnek a használatában,
- ha összes területe a 6000 négyzetmétert (zártkerti szőlőből, gyümölcsösből a 3000 négyzetmétert) nem haladja meg.

A belterületi személyi földtulajdon a személyi telektulajdont is magában foglalja. Ez utóbbi gyakorlatilag csak a beépíthető belterületi személyi földtulajdont tartalmazza.

Fontos még, hogy a tanya körüli föld nem személyi földtulajdon. Az ilyen föld elidegenítésekor az érintett nagyüzemet elővásárlási jog illeti meg. A tanyaépület és a körülötte levő föld megosztva sem válhat lakó- vagy üdülőtelekké.

Magánszemély, illetőleg családja tulajdonában a föld minőségétől függetlenül csak 12–15 ha mezőgazdasági földingatlan lehet. (Földtulajdon megszerzése és mértéke szempontjából 6000 m² erdő, szőlő és gyümölcsös 3 ha mezőgazdasági ingatlannak felel meg.) Élethivatásszerűen földműveléssel foglalkozó személyek 6000 m² erdőt, termő szőlőt, gyümölcsöst vagy 3 ha egyéb művelési ágú földet szerezhetnek külterületen, ha saját maguk, illetve családtagjaik tulajdonában vagy bármilyen címen használatában álló földterület az újonnan megszerzettel együtt nem haladja meg a 13–15 ha-t. Földműveléssel nem élethivatásszerűen foglalkozó személyek (a föld művelési ágára való tekintet nélkül) szétszórt parcellák esetén összesen 6000 m²-t, összefüggő zárt terület esetében pedig 7200 m² külterületi földet birtokolhatnak.

A magánszemélyek külterületi földtulajdonát — tekintet nélkül nagyságára — földmagántulajdonnak kell tekinteni. Földmagántulajdonnak minősül a személyi földtulajdon törvényes mértéket meghaladó része is, akár belterületen, akár zártkertben, illetve külterületen helyezkedik el.

A földtulajdonviszonyok szabályozásának fontos részét képezik a földrendezéssel, földcserékkel kapcsolatos rendelkezések. Ezeket a műszaki-technológiai fejlődés indokolja, amelynek előrehaladása törvényszerűen kiváltja a földkoncentráció erősödését. A mezőgazdasági nagyüzemek arra törekszenek, hogy összefüggő nagy táblákat, nagyüzemi gépekkel jól

művelhető földterületeket alakítsanak ki. A földrendezés alapelve, hogy az önkéntes megállapodáson alapuló földcserék a legmegfelelőbbek. Ilyen megállapodások ezért az év bármely időszakában köthetők, ha megvalósításuk elősegíti a nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas földterület kialakítását. Ha a szétszórt földterületeket önkéntes földcsere-megállapodás alapján nem lehet összevonni, akkor kerülhet sor hatósági segítséggel, az egész határra kiterjedő általános vagy részleges földrendezésre. A nagyüzemek közötti földrendezésre akkor kerülhet sor, ha a földcserével együtt átadásra kerül álló- és forgóeszközök térítésének fedezete biztosított. Ha a mezőgazdasági nagyüzem területén magántulajdonban és egyéni használatban visszahagyott földek vannak, ezek üzemben belüli földrendezéssel kicserélhetők.

FÖLDHASZNÁLAT MAGYARORSZÁGON

Az ésszerű földhasználat a vállalati gazdálkodás egyik sarkalatos feladata a mezőgazdaságban. A magyar alkotmány kimondja, hogy a föld a Magyar Népköztársaságban — a tulajdonformától függetlenül — nemzeti kincs. A szocialista társadalómépítés alapelve, hogy minden termelési eszköznek, így a földnek a hasznosítása is megfelelően a dolgozó közösségek és az állampolgárok egyetemes érdekeinek.

A föld termőképessége — mint bármely termelési eszköz kapacitása — potenciális jellegű, tehát olyan lehetőség, amelyet egyéb eszközökkel és élőmunka-ráfordítással kell kiaknázni. A termelés növelése a föld és a többi termelőeszköz felhasználásának többféle kombinációjával biztosítható:

- a) a termőterület kiterjesztésével azonos vagy növekvő befektetések útján,
- b) azonos területen több befektetéssel,
- c) csökkenő területen, de olyan mennyiségű és minőségű termelőeszközökkel, amelyek alkalmazása nemcsak pótolja a kieső területek termését, hanem többlethozamot is eredményez.

A területnövelést általában a földhasználat extenzív, a befektetésekkel elért hozamnövelést pedig intenzív módszerének tekintik. A föld művelésében használt termelési eszközök, ráfordítások egy része tartósan kihat a hozamokra — tehát a föld gazdasági értelemben vett termékenységre —, más része pedig átmenetileg, egy vagy két termelési ciklusban hat. Tartósan ható eszközök például a talajjavítások, a talajvédelmi és öntöző beren-

dezések, az ültetvények. Átmenetileg ható eszközök például a trágyázás, növényvédelem stb.

A mezőgazdasági termelés színvonalát, nagyságát és minőségét a föld közgazdasági termékenységét meghatározó feltételek befolyásolják. Többek között: az éghajlat, a termőföldek mennyisége és minősége, az ipari fejlettség, a munkaerő mennyisége és minősége. Vannak földrészek, ahol ezek a feltételek kedvezőek, máshol kevésbé jók vagy éppen kedvezőtlenek. Természeti adottságok szempontjából a mezőgazdasági termeléshez legkedvezőbb feltételek Földünkön az Amerikai Egyesült Államok kükörica-övezetében találhatók. Európában a Szovjetunió déli részén és Jugoszlávia, Románia, Magyarország határainak a találkozásánál van-

41. A földalap nagysága és megoszlása

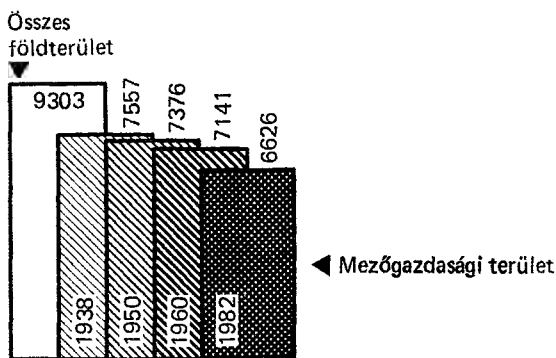
Megnevezés	1960	1980	% -os meg- oszlás 1980-ban
	1000 ha		
<i>Művelési ágak szerint</i>			
Szántó	5310	4735	50,9
Kert	107	291	3,1
Gyümölcsös	82	138	1,5
Szőlő	204	168	1,8
Gyep	1438	1294	13,9
Mezőgazdasági terület	7141	6626	71,2
Erdő	1306	1610	17,3
Nádas	26	38	0,4
Halastó	—	25	0,3
Termőterület	8473	8299	89,2
Művelés alá nem eső terület	830	1004	10,8
Összesen	9303	9303	100,0
<i>A földalap használata szektorok szerint</i>			
Állami szektor	3162	2870	30,8
Ebből állami gazd.	970	994	10,7
Szövetkezeti szektor	4216	5927	63,7
Ebből mezőgazdasági tsz-ek			
közös gazdaságai	3655	5299	56,9
háztáji gazdaságok	538	441	4,8
Egyéni és kisegítő gazdaságok	1925	506	5,5
Összesen	9303	9303	100,0

nak hasonló feltételek, de jó minőségű földek itt lényegesen kisebb mennyiségben állnak rendelkezésre.

Magyarországon 71%-ot tesz ki a mezőgazdaságilag hasznosított föld aránya az összes földterületből, erdővel, nádassal és halastóval együtt pedig 89%-ot. Ez az arány lényegében már nem is növelhető, sőt az iparosítás és a kommunális fejlesztés miatt a termőterület fokozatosan csökken.

A gyorsuló társadalmi és gazdasági fejlődés természetes következménye a termőföld csökkenése. Ebben az irányban hat az ipartelepítés, a közlekedési, városépítési programok megvalósítása és sok más tényező, többek között a mezőgazdasági termelés korszerűsítése is.

A termőföld pazarlása főleg egyes létesítmények telepítésénél tapasztalható. Ezek elhelyezéséhez gyakran a szükségesnél nagyobb és kiváló minőségű földeket használnak fel. Vannak olyan jelenségek is, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek egy része földjét nem a legesszerűbben használja, illetve műveletlenül hagyja.

23. ábra. Mezőgazdasági terület alakulása (1000 hektár)

A földvédelem hatékonyságának növelését szolgálják a földvédelmi törvény újabb intézkedései, amelyek a legértékesebb termőföldek művelésből való kivonását megtiltják, illetve csak kivételesen (pl. autósztráda-építésre) engedélyezik. Továbbá anyagilag is ösztönzik a beruházásokat, az ipar- és városfejlesztőket, az út- és vízügyilétesítmény-építőket a termőfölddel való takarékosagra. A művelési kötelezettség teljesítését következetesen ellenőrzik, a mulasztókat szigorúan elmarasztalják.

A művelési ágak változása a földek hasznosítása szempontjából nagyrészt pozitív előjelű. Hasznosnak tekinthető például az, hogy az utóbbi évtizedekben európai viszonylatban is számottevő gyümölcs-, szőlő- és erdőtelepítést végeztünk. Nemcsak pótoltuk az erdőkivágást, hanem még jelentős bővítést is elértünk.

A földterület jobb hasznosítását szolgálja a talajjavítás és az öntözés. Szükséges ez azért, mert Magyarországon a termőtalaj mintegy 75%-a, 5,5–6 millió hektár kisebb-nagyobb mértékben talajhibás, felének kedvezőtlen a vízgazdálkodása, számottevő hányadán eróziós károsodás megy végbe. A hibás talajok közül több mint 2 millió hektár javításra szoruló savanyú, szikes és futóhomok, amelyből 1 millió hektár igen kedvezőtlen adottságú. Ennek 70–80%-a savanyú erdőtalaj, tápanyagszegény homok, szikes, köves, kavicsos altalaj, 30–40%-a pedig erózióknak kitett, rendszeresen károsodó, magas lejtőszögű hegy- és dombvidéki terület. Ide tartoznak:

- a Nyírség (Észak-Kelet Magyarország) homokos és erősen savanyú talajú területei,
- a Tiszamenti és Tiszántúli szikes és öntéstalajú területek,
- Észak-Magyarország erősen és mérsékelt lejtős területei,
- a Duna–Tisza közének homokos és szikes területei,
- a Zselicség, az Ormánság és Hegyhát (Dél-Dunántúl) erodált erdőtalajú, homokos és öntéstalajú körzetei,
- a Bakony hegység köves, kavicsos al- és feltalajú területei,
- az Őrség (Nyugat-Magyarország) erősen lejtős, vizes területei, Kőszegi vidéke.

Kedvezőtlen adottságú talajok mintegy 20%-a pusztán művelésiág-változtatással is jobban hasznosítható, mintegy felén azonban meliorációs beavatkozások szükségesek. A koncentráltan elhelyezkedő, rossz fekvésű terület nagyobb része olyan, ahol erdőtelepítésre is sor kerülhet, egy része pedig olyan, ahol a gyepterületek, a rét- és legelőgazdálkodás kiszélesítésével a szarvasmarha- és juhtartás fejlesztése a legmegfelelőbb. Melioráció tehát csak ott indokolt, ahol az még gazdasági haszonnal végezhető. Ahol az intenzív fejlesztés nem kifizetődő, ott célszerűbb a belterjesítés nélküli hasznosítás.

Mezőgazdasági területet művelésből kivonni – a gazdaságosság mérlegelése mellett is – csak akkor célszerű, ha az ott megtermelt mezőgazdasági termékek a lakossági fogyasztásban (a külkereskedelmet is figyelembe véve) nélkülözhetők, ha a szóban forgó területen felszabaduló mun-

kaerőt a népgazdaság munkaerőgondokkal küzdő ágazatai magasabb termelékenységű tevékenység keretében foglalkoztatni képesek. Nem a kedvezőtlen adottságú területek művelésből való kivonása tehát az elsődleges cél, hanem a terület eltartó képességének a növelése.

A talajjavítás érdekében a két világháború között igen kevés történt. 1928–1937 között mindössze 13 ezer hektáron végeztek talajjavítást. A felszabadulás óta (1947–1970 között) már több mint 1,2 millió hektár, 1971 és 1980 között további, csaknem 400 ezer hektár javítását végezték el. Az utóbbi időben átlagosan évente 40–42 ezer hektár javítása történt.

Az egész országot átfogó, tervszerű öntözésfejlesztés szintén 1945 után kezdődött. 1938-ban mindössze 14 ezer ha öntözött terület volt Magyarországon. 1970 és 1980 között évente átlagosan 200 ezer hektárt öntöztek. A fejlesztés iránya a már öntözésre berendezett területek jobb hasznosítása, az öntöző berendezések kompletté tétele, korszerűsítése.

Az öntözés térhódításával párhuzamosan üzemi szinten is előtérbe lép a vízrendezés, a komplex vízgazdálkodás. A vízrendezést és a nagyüzemi táblák kialakítását nemcsak az időnként jelentkező belvízkárok csökkentése, hanem az ésszerű vízgazdálkodás, a gépesített talajművelés is szükségessé teszi.

A MEZŐGAZDASÁGI MUNKA- ÉS ÉLETKÖRÜLMÉNYEK MEGVÁLTOZÁSA

A munkaerő a gazdasági növekedés egyik alapvető tényezője és forrása. A technikai haladással együtt a munkaerő-ellátottságnak, a dolgozók általános műveltségi és szakképzettségi színvonalának meghatározó szerepe van a termelésben.

Mindaz, amit az utóbbi évtizedekben a magyar mezőgazdaság fel tud mutatni, sok tényező eredménye. Ezek közül egyik leglényegesebb az, hogy sikerült gyökeres javulást elérni az emberi viszonylatokban, a parasztság életében, a falusi elmaradottság felszámolásában. Az emberi tényező kiemelt kezelése a mezőgazdasági dolgozók, különösen a termelőszövetkezeti parasztság élet- és munkakörülményeinek javítása, életszínvonalának emelése a magyar agrárpolitika egyik központi kérdése volt az utóbbi évtizedekben, és az marad a jövőben is.

A gazdasági fejlődés alacsony fokán rendszerint növekszik a mezőgazdasági keresők száma, mert a kézi munkára alapozott élelmiszer-termelésben csak így lehet több élelmiszert termelni. Az iparilag fejlett és az iparosodó országokban viszont egyre kevesebb mezőgazdasági termelő látja el az egyre növekvő népességet. Mindez szorosan összefügg az iparosodással és az intenzív gazdasági fejlődéssel. Nem lehet kiemelkedni a gazdasági elmaradottságból másképp, csakis az igaerőre és kézi munkára alapozott mezőgazdaság korszerűsítése útján, miközben az „őstermelők” nagy tömegei fokozatosan, az egyre kulturáltabb, sokrétűbbé váló és növekvő lakossági igényeket jobban kielégítő, rendszerint jóval nagyobb termelékenységű ágazatokba csoportosulnak át. Ez az egész gazdasági élet és azon belül a mezőgazdaság, a paraszti népesség felemelkedésének is az egyedül járható útja.

Hosszabb időszakot véve ez a jellemző hazánkra is. A mezőgazdasági népesség száma a 20. század első felében alig változott, az összes keresők létszámán belül 50–60% között mozgott. Az 1945 után bekövetkezett gyors ütemű iparosítás következtében azonban az 1949-ben még 4,5 millió főt kitevő mezőgazdasági népesség 1960-ig már 3,3 millióra, 1970-ig pedig 3 millió alá, az összes népesség 28%-ára csökkent. Hasonló irányban változott az aktív keresők száma is.

42. A mezőgazdasági aktív keresők létszáma és aránya

Év	Mezőgazdasági aktív keresők az összkeresőkön belüli száma (1000 fő)	aránya (%)	Nők aránya a mezőgazdasági keresők %-ában
1950	2134,7*	51,9	31,0
1960	1784,1	37,7	38,1
1970	1193,7	24,0	38,4
1978	977,3	19,3	40,7
1980	988,9	19,5	40,7
1981	991,0	19,6	40,4
1982			40,1

* Az erdőgazdálkodás és vízgazdálkodás adataival együtt

Az 1949. évihez képest az ötvenes évek első felében 4 év alatt 300 ezer fővel csökkent a mezőgazdasági aktív keresők száma. Ez annak idején gyorsabb volt, mint ahogy a mezőgazdaság gépesítése követni tudta. Szerepe volt benne az egyéni gazdálkodókat terhelő adók túlzott felemelésének, a beadási terhek növekedésének, a termelőszövetkezetek szervezésében elkövetett és más, a paraszti bizalom csökkenését előidéző hibáknak. 1954 és 1956 között az eltávozott parasztok egy része visszatért a mezőgazdaságba, és lassult az eláramlás is. Ezek egyenlegeként 1957-ig mintegy 120 ezerrel nőtt a mezőgazdasági aktív keresők száma. Ezt az átmeneti javulást néhány éven át egyenletes, évente kb. 25 ezer fős elvándorlás követte. A termelőszövetkezetek tömeges szervezése idején és az azt követő években 1959 és 1965 között több mint félmillió fős további csökkenés következett be, amely 1966 és 1968 között csaknem megállt, majd a csökkenés 1969 óta évente kb. 25–30 ezer főt tesz ki. Végeredményben pusztán 1960-tól 1980-ig a mezőgazdasági aktív keresők száma csaknem 800 ezer fővel csökkent.

A mezőgazdasági keresők létszámának csökkenése területenként egyenlőtlenül ment végbe. Gyors ütemben csökkent az erőteljesen iparosodó vidékeken (Győr, Komárom, Veszprém és Borsod megyében), és mérsékelten csökkent a kevésbé iparosodott körzetekben (Szabolcs-Szatmár, Békés, Somogy és Zala megyében). A népsűrűség területi szóródása, az elvándorlás eltérő mértéke és a mezőgazdasági nagyüzemek területileg eltérő ütemű korszerűsítése, üzemi szerkezetének differenciált fejlődése eredményeként körzetenként és gazdaságonként számottevő eltérések tapasztalhatók az egy mezőgazdasági kereső által megművelt terület nagyságában.

Ahogy a 42. táblázat adatai is mutatják, Magyarországon az utóbbi években a mezőgazdasági aktív keresők számának csökkenése megállt, sőt az 1978. évi 977 300 főhöz képest 1980 és 1982 között valamelyest emelkedett. Ez főleg az ipari tevékenység kibővülésének köszönhető. Várható, hogy a mezőgazdaságban (növénytermesztés, állattenyésztés, kertészet) az aktív keresők száma a gépesítéssel összhangban a jövőben is fokozatosan csökkenni fog. Ezt a tendenciát azonban továbbra is befolyásolni fogja a termelési szerkezet alakulása, a vállalati tevékenység vertikális irányú bővülése.

A mezőgazdasági keresők létszámának alakulásán belül további figyelmet érdemlő változás, hogy a szocialista átszervezés időszakában az idősebbek és a fiatalabbak, a férfiak és a nők korántsem azonos arányban

hagyták el a mezőgazdaságot. A fiatalok és a férfiak a jobb kereset, a kedvezőbb szociális ellátás és kulturáltabb munka-, illetve életkörülmények, a város vonzóereje következtében tömegesen a mezőgazdaságon kívül kerestek munkát. A parasztszaládok többségében az öregek és az asszonyok maradtak otthon, akik a háztartás ellátásán kívül hosszabb-rövidebb ideig mezőgazdasági munkát is végeztek. Ebben a folyamatban a mechanizmusreform megvalósítása óta szintén változások tapasztalhatók. Figyelmén kívül hagyva a nyugdíjasokat, a termelőszövetkezeti tagok átlagos életkora 1961-ben 46,3, 1957-ben 46,5, 1972-ben 42,4, 1979-ben 40,3, 1980-ban 39,7 év volt. Jelentős tehát a fiatalodás. A nők aránya az aktív keresők között az állami gazdaságokban alacsony, mindössze 33%, a mezőgazdasági termelés túlnyomó részét adó termelőszövetkezetekben azonban továbbra is igen magas, 1980-ban is csaknem 46%-ot tett ki. A mezőgazdaságban tehát egyelőre a női munkaerő nagyobb arányával kell számolni, mint más anyagi ágakban.

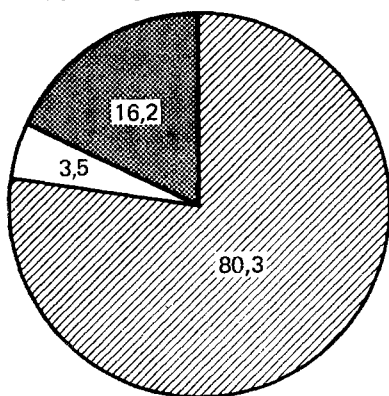
Jellemző az is, hogy a mezőgazdaságban alacsonyabb a 30 éven aluli aktív keresők aránya, ezzel szemben a 60 évesnél idősebbeké jóval magasabb, mint a nem mezőgazdasági ágazatokban. A mezőgazdaságban tehát a korosabb munkaerőre alapozva is kell gazdálkodni, ami a technikai haladás által megkövetelt szakismeretek elsajátítása és alkalmazása, továbbá a nehéz fizikai munka elvégzése terén rendszeresen kisebb-nagyobb nehézségeket okoz. Ilyen körülmények között fokozottabb szerepe van a nehéz fizikai munka gépesítésének, általában a termelés anyagi-műszaki megalapozásának, amely a mezőgazdasági munka presztízsét emeli, és kedvező irányban befolyásolja a korösszetétel változását.

Egymagában persze a munkaerőhelyzetet csak azért, mert az aktív keresők száma fokozatosan csökken, illetve korösszetétele romlik, sem kedvezőtlennek, sem kedvezőnek nem ítéltethetjük. A termelés korszerűsítését ismerve azonban megállapítható, hogy a mezőgazdasági munkaerőhelyzet gyökeres változását nem mindig követte nyomon a gépesítés és egyéb korszerűsítés. Az ipari átlagnál alacsonyabb keresetek, a hosszú időn át kedvezőtlenebb családi pótlék, szociális ellátás és nyugdíjazási feltételek miatt számos termelőszövetkezetben csak az öregek, esetenként a nők közül is az idősebbek maradtak vissza. Emiatt a munkacsúcsok időszakában — különösen a betakarítás idején — a közös gazdaságok jelentős részében rendszeres munkaerőhiány lépett fel, amely eredménykieséssel járt. Tény az is, hogy az év egy részében viszont számos gazdaság — ahol a gé-

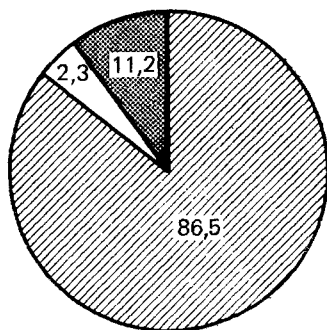
pesítés lendületesen fejlődött — foglalkoztatási gondokkal küzdött, nem tudott rendszeresen munkát adni minden dolgozónak.

A mezőgazdaságban a keresők egész évi folyamatos (tehát állandó) foglalkoztatását nehezebben lehet biztosítani, mint a népgazdaság más területén. Jelentkezik még téli időben a *rendszeres foglalkoztatás hiánya* is, míg nyáron, illetve az őszi betakarítás időszakában a munkaerő-szükséglet kielégítése okoz gondot. A mezőgazdasági munkák idényjellege teszi szükségessé a nem mezőgazdasági keresők, az eltartottak, valamint a mezőgazdasági dolgozók családtagjainak időszakos bevonását a mezőgazdasági munkába. Ez utóbbiak alkotják a mezőgazdasági aktív keresőkön belül az időszakosan foglalkoztatottak jelentős részét.

Népgazdaság összesen: 5 001 900 fő

Ipar: 1 620 400 fő

Alkalmazásban állók

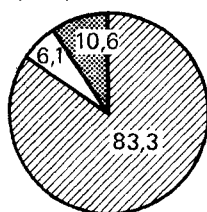

Szövetkezeti tagok
és segítő családtagjaik

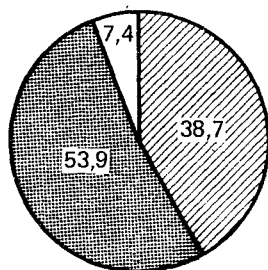

Önálló és segítő
családtagjaik

Építőipar: 382 500 fő

Mezőgazdaság: 1 052 800 fő

24. ábra. Az aktív keresők foglalkozási viszony szerinti megoszlása, 1982 (%)

Az idényszerűség, az időszakos foglalkoztatás néhány iparágban is tapasztalható. Az élelmiszeripart is beszámítva azonban az idényszerűség lényegében a mezőgazdaság, az élelmiszer-termelés problémája, sőt azon belül is főleg a nők foglalkoztatásának a kérdése. A nem mezőgazdasági ágazatokban az időszakosan foglalkoztatottak aránya — az állást változtatókat is figyelembe véve — az 1%-ot sem éri el. A mezőgazdaságban a jövőben is számottevő időszakos foglalkoztatottra lesz szükség.

Az a tény, hogy a mezőgazdasági termelésben túlsúlyban vannak a termelőszövetkezetek, további sajátosságot kölcsönöz a mezőgazdasági munkának. Ennek a lényege abban áll, hogy míg az állami vállalatokban — a gazdasági szabályozás keretei között — az elhatározott termeléshez a vállalatok önállóan és szabadabban változtathatják a szükséges munkaerőlétszámot és annak összetételét, a szövetkezeti tagokat jobban szövetkezetükhöz köti a tagsági viszony.

A mezőgazdasági aktív keresők között jelenleg is a szövetkezeti tagok és családtagjaik vannak túlsúlyban, bár az utóbbi évtizedben jelentős mértékben nőtt az alkalmazottak száma.

A termelőszövetkezetekben lényeges különbség van az aktív szövetkezeti tagok és a családtagok foglalkoztatásában. Amíg az előbbiek évi munkateljesítménye mintegy 200 tízórás munkanap, addig a mezőgazdaságban dolgozó családtagoké 90 nap alatt marad. A családtagok munkája főleg a háztáji gazdaságban hasznosul. Közös munkába történő bekapcsolásukkal egyes időszakokban még jelentős munkaerő-tartalékok használhatók fel a termelés növeléséhez. Hasonlóképpen van ez több száz olyan szövetkezetben is, ahol az ipari tevékenységgel foglalkozók időszakosan átcsoportosíthatók a mezőgazdaságba, továbbá ahol az alacsony gazdasági eredmények, a rossz termelési szerkezet miatt a tagok munkajuttatása csak részben van kihasználva.

A fiatalok felvételének, a szakképzett munkaerő utánpótlásának fontos forrásává lett az utóbbi években alkalmazottak szerződtetése a szövetkezetekben. 1962-ben a szövetkezeti átszervezés befejezésekor még csak 21 ezer alkalmazott dolgozott a termelőszövetkezetekben, 1980-ban pedig 141 ezer. Számuk hosszú ideig 126–128 ezer körül mozgott, az utóbbi években azonban ismét emelkedett. Többségük közvetlenül a termelésben részt vevő szakképzett dolgozó, egy részük pedig termelés-irányító, szervező szakember. A szakképzett munkaerő mindig mozgékonyabb, mint a képzetlen s nem véletlen, hogy a tagsági viszonnal járó kötöttséget nem szívesen vállalja.

A termelőszövetkezetek is érdekelték a munkaerő egy részének alkalmazottként való foglalkoztatásában. Éppen amiatt, hogy rugalmasabban alkalmazkodhassanak a változó feltételekhez, a gazdaságilag ésszerű struktúra kialakításához és egyéb változásokhoz. Főként ezekkel magyarázható, hogy a jó szövetkezetek egy részében, ahol a tagok is igen jól keresnek, elég nagy számban foglalkoztatnak szerződéses alkalmazottakat is.

A mezőgazdasági munkaerő-állomány és a mezőgazdasági eredmények egybevetésénél (tervezésénél) további lényeges körülményekkel is számolni kell. A mezőgazdaság éves termelése nem azonos a mezőgazdasági aktív keresők teljesítményével. Jóval több annál, mivel Magyarországon az össznépességből lényegesen többen végeznek mezőgazdasági munkát, mint amennyi a mezőgazdasági aktív keresők száma. 1978-ban például 1175 ezer nem mezőgazdasági aktív kereső foglalkozott főállása mellett mezőgazdasági termeléssel, ugyanebben az évben a mezőgazdasági aktív keresők száma 977 ezer volt. Más adatok is azt mutatják, hogy a mezőgazdaságon kívüli aktív keresők számottevő mértékben foglalkoznak mezőgazdasági termeléssel. A KSH 1976–1977. évi felmérése szerint az aktív kereső férfiak napi átlagban 9 óra 25 percet, a nők 8 óra 32 percet töltöttek jövedelemszerző munkatevékenységgel. Ennek azonban csak 80%-át tette ki a törvényes munkaidő, további 9%-a a főfoglalkozású munkahelyen végzett, 11%-a pedig főfoglalkozású munkahelyen kívüli egyéb jövedelemszerző tevékenység munkaideje volt, amelynek legnagyobb hányadát a háztáji és kisegítő gazdaságokban végzett munka tette ki. Ennek nagyobb részét nem mezőgazdasági dolgozók végezték.

A másik, ezzel ellentétes előjelű gyakorlat, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek dolgozói nem pusztán mezőgazdasági termeléssel, hanem számottevő mértékben ipari termeléssel is foglalkoznak. 1960-ban a mezőgazdaságban foglalkoztatott fizikai dolgozók 7%-a, a hetvenes évek végén már egynegyede végzett nem mezőgazdasági fizikai munkát. Mindez a mezőgazdaság korszerűsítésével, az ahhoz szükséges ipari szolgáltatások fejlődésével, illetve a nagyüzemek gazdálkodásának vertikális irányú bővülésével, az ipari melléküzemágak elterjedésével függ össze.

A két világháború közötti időszakban a mezőgazdasági munkások élet-színvonala valamennyi népréteg között a legalacsonyabb volt. Keresetük az ipari munkások ugyancsak alacsony keresetének alig a felét tette ki. De nemcsak a nincstelen falusi napszámosok, cselédek életszínvonala volt alacsony. A kis- és törpebirtokos parasztok, sőt a középparasztok nagy részének anyagi helyzete is igen alacsony szintű megélhetést tett lehetővé. Semmiféle társadalmi juttatásban — sem orvosi ellátásban, sem nyugdíjban — nem részesültek.

A felszabadulás után, a múlt örökségének a felszámolásával és a szocializmus építésének előrehaladásával, fokozatosan létrejöttek a mezőgazdasági munkások és a dolgozó parasztok életviszonyai javulásának a feltételei is. A kisüzemi gazdálkodás azonban, amely jelentős részben továbbra is elavult termelési eszközökkel folyt, megerőltető munkával is csak viszonylag alacsony termelési szintet, kicsi és bizonytalan jövedelmet biztosított. A vagyoni különbségek és az ebből adódó jövedelmi egyenlőtlenségek bizonyos mértékben még fokozódtak is.

Az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek megszervezésével, a szövetkezeti mozgalom győzelme után új lehetőségei nyíltak a parasztság felemelkedésének. A szocialista nagyüzemek, a termelőszövetkezeti gazdaság keretei a parasztgazdaságokénál összehasonlíthatatlanul nagyobb lehetőséget adnak a mezőgazdasági termelés nagyarányú, gyors ütemű fejlesztéséhez, az eredményesebb, termelékenyebb munka végzéséhez, s ezzel együtt a mezőgazdasági dolgozók, a szövetkezeti parasztság anyagi jóléte, szakmai, kulturális színvonala emeléséhez.

Az állami gazdasági és termelőszövetkezeti dolgozók jövedelmi, valamint kereseti viszonyainak a javulása az összes dolgozók életszínvonalának emelkedésével egyidőben bontakozott ki. Ez az életszínvonal-emelkedés a termelés és a nemzeti jövedelem növekedésére alapozva ment végbe. 1950 és 1980 között Magyarországon a nemzeti jövedelem 476, az állóeszköz-állomány 384, a beruházások 707, a foglalkoztatottak száma 201, a lakossági fogyasztás 314, a reálbér 242, a reáljövedelem 332%-ra emelkedett.

A növekedés mértéke és üteme az egyes ötéves tervidőszakokban eltérő. A reáljövedelem emelkedése 1950 és 1955 között jelentősebben elmaradt a nemzeti jövedelem fejlődése mögött; igen erőteljesen nőtt

azonban a harmadik ötéves tervben (1966–1970), és kielégítő ütemben fejlődött a hetvenes évek első felében is. A hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején mind a nemzeti jövedelem, mind a lakossági jövedelmek emelkedése — a már ismerttetett okok miatt — lelassult. A teljes foglalkoztatást továbbra is sikerült biztosítani, az egy főre jutó reálbér és reáljövedelem azonban évente mindössze 1–1,5%-kal emelkedik.

A társadalom számottevő csoportjainak a jövedelmi helyzete eltér az átlagostól. Azokban a családokban, amelyekben növekszik a keresők száma, a jövedelem az átlagot meghaladóan emelkedik. Ha viszont (pl. nyugdíjazás miatt) az eltartottak száma nő, az egy főre jutó jövedelem is csökken.

Az az örökség, hogy a tőkés fejlődés időszakában a mezőgazdasági dolgozók keresete lényegesen alatta maradt az ipari keresőkénél, csak hosszú idő alatt változott meg. 1961-ben (vagyis a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése idején) ez a különbség még elég jelentős, mintegy 20–25%-os volt. A hatvanas évek második felében azonban gyökeres javulás következett be, amely a hetvenes évek első felében is tovább folytatódott. Ennek eredményeként az ipari és mezőgazdasági keresetek egyre közelebb kerültek egymáshoz. A teljes munkaidőben foglalkoztatottak egy főre jutó havi átlagbére

a termelőszövetkezetekben	1970-ben	1885,	1980-ban	3735,
az állami gazdaságokban	1970-ben	2363,	1980-ban	3798,
az állami iparban	1970-ben	2271,	1980-ban	4048,
ezen belül a kohászatban	1970-ben	2403,	1980-ban	4521,
a könnyűiparban	1970-ben	1999,	1980-ban	3589,
az élelmiszeriparban	1970-ben	2097,	1980-ban	3775 Ft-ot

tett ki.

A mezőgazdaságban dolgozókra nézve kedvezőbb képet kapunk, ha a keresetek helyett az összes jövedelmet vagy az egy főre jutó reáljövedelmet — a háztájiból származó jövedelmet is beleszámítva — vizsgáljuk. Ebben hosszú ideig szintén nagy különbség mutatkozott. A paraszti reáljövedelem — a szocialista építés időszakában elkezdődött kiegyenlítődés ellenére — a hatvanas évek első felében még mintegy 15–17%-kal maradt el a munkás és alkalmazott népesség mögött.

Olyan történelmi örökség volt ez, amelynek a megszüntetésére csakis a szocializmus alapjainak a lerakásával, a szocialista nagyüzemi mező-

gazdaság kialakulásával és megszilárdulásával kerülhetett sor. Érthető, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt és a magyar kormány a gazdaságirányítási reform megvalósításával egyidőben célul tűzte ki a két alapvető népességcsoport jövedelmi különbségeinek csökkentését, sőt fokozatos megszüntetését. Ennek eredményeként a harmadik ötéves tervben, 1966 és 1970 között a jövedelmi színvonal a paraszti reáljövedelem gyorsabb ütemű növekedésének eredményeképpen országos átlagban kiegyenlítődött. A szocialista társadalom építésének egyik legnagyobb vívmánya ez Magyarországon. A világon csak egy-két ország van, ahol ez megvalósult.

A reáljövedelemben bekövetkezett kiegyenlítődés — mint ezt az előbbi adatokból is láttuk — nem más néprétegek rovására, hanem azok szintén jelentős növekedésével egyidőben következett be. Szerepe volt benne a felvásárlási ár emelésének is, de fő forrása a szövetkezeti közös termelés jelentős növekedése és a termelékenységi javulása volt. Az egy munkára jutó bruttó termelés a termelőszövetkezetek közös gazdaságainak alaptevékenységében 1970 és 1975 között csaknem megkétszereződött, 1975 és 1980 között további 58%-kal emelkedett, s ennek eredményeként 1980-ban háromszorosa volt az 1970. évinek.

A termelőszövetkezeti tagok személyi jövedelmének emelkedésénél lényegesen gyorsabban nőtt a termelőszövetkezetek közös és tiszta vagyona is. A keresetek növelése tehát nem szorította háttérbe a felhalmozást és a termelés fejlesztését sem.

Az utóbbi évtizedben történelmi horderejű változás kezdődött a magyar termelőszövetkezeti parasztság szociális körülményeiben, nyugdíj-, családi pótlék- és egészségügyi ellátásában is. Azzal egyidőben, hogy az egy főre jutó munkás- és paraszti reáljövedelem kiegyenlítődött, számottevő mértékben csökkent a különbség a szociális ellátásban; emelkedett a nyugdíj, a családi pótlék és egyéb szociális juttatás összege is a termelőszövetkezeti tagok számára.

Jelenleg már minden magyar állampolgár alkotmányban biztosított jogaként veheti igénybe az egészségügyi szolgáltatásokat. Több mint félmillió szövetkezeti paraszt kap nyugdíjat vagy öregségi járadékot. A családi pótlékban nincs különbség. A nyugdíjazás feltételei a munkások, az alkalmazottak és a szövetkezeti parasztság számára 1980-ig fokozatosan azonossá váltak, nők részére 55, férfiak számára 60 év a nyugdíjazás korhatára a termelőszövetkezetekben is.

Az ipari munkásság és a termelőszövetkezeti parasztság munka- és

életkörülményei közötti korábbi jelentős különbségek csökkenését segíti a falu urbanizálódása is. A város és a falu között természetesen még igen jelentős különbségek vannak, de a változások is számottevőek. Befejeződött valamennyi falu villamosítása. Minden családnak van rádiója, több mint felének pedig televíziója is. Új utak épültek, javult a közlekedés, rendszeres autóbuszjáratok kötik össze a falvakat egymással és a közeli városokkal, egyre több családnak van falun is személygépkocsija. Magyarányú lakásépítés és korszerűsítés folyik, a vízellátás javítására épülnek a törpevízművek, sok helyen csatornáznak. Új, jól felszerelt üzletek, szövetkezeti áruházak épülnek a falvakban is, bőségesebb az áruellátás, nagyobb a választék. Az iskolázás, a kulturális fejlődés ugyancsak számottevő. Szakosított körzeti iskolák, kollégiumok százai épülnek, kultúrházak, mozik, falusi klubok működnek. A falu urbanizálódása természetesen gyorsabb is nagyobb településeken és ott, ahol gazdaságilag erős szövetkezetek és ipari üzemek is segítik a fejlődést. Az életviszonyok változása valamivel lassabban halad a kisebb falvakban. A jelentős változások eredményeként a városi és falusi életkörülmények közelebb kerülnek egymáshoz, s ez kedvezően befolyásolja a társadalmi kapcsolatokat, a termelést is.

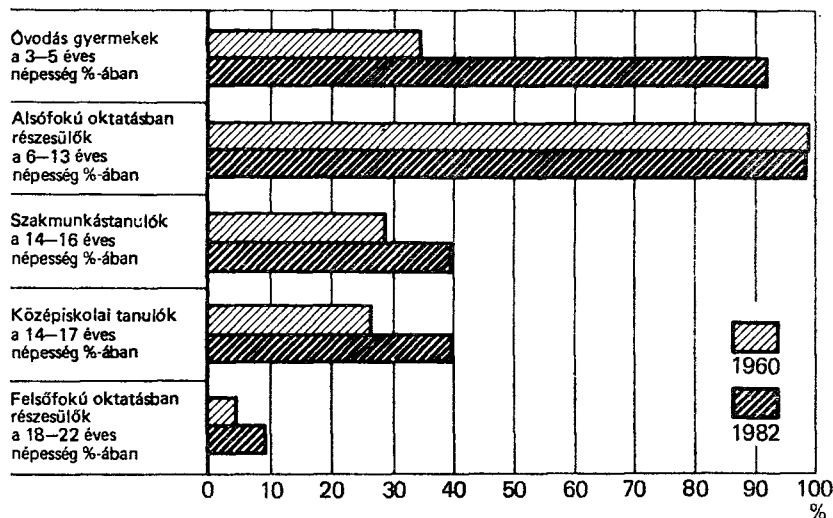
Helytelen lenne arra számítani, hogy a termelőszövetkezetekben már a közeljövőben mindenütt el lehetne érni olyan munkakörülményeket, mint az iparvállalatokban. Hasonlóképp elmondhatjuk ezt a falusi lakás- és életkörülményekről is. A legalapvetőbb igényeket azonban fokozatosan mindenütt ki lehet elégíteni. A további számottevő javítás pedig mind a munka-, mind az életkörülményekben olyan hosszú távú feladat, amelyet az anyagi erőforrások megteremtésével összehangoltan lehet megvalósítani.

ISKOLÁZOTTSÁG, SZAKKÉPZETTSÉG

A paraszti elmaradottság felszámolására, a munka- és életkörülmények, az életszínvonal javítására tett intézkedések Magyarországon szervesen összekapcsolódtak a mezőgazdasági munkaerő kulturális színvonalának és szakképzettségének emelésével. A műszaki fejlődés ugyanis megköveteli a munkaerő kulturális és szakmai felkészültségének a fokozását. Nemcsak a műszaki paraméterek jellemzik a technikai fejlettséget, hanem a munkaerő képzettségi szintje és szakmai struktúrája is. A legkorszerűbb gépek kapacitása is igen alacsony fokú lehet, ha nincs meg-

felelő kulturáltságú, képzettségű munkaerő az üzemeltetéséhez. A kvalifikált munkaerő jobb minőségű tevékenységeire, tehát többre képes, mint a szakképzetlen. Az iskolázottság, szakképzettség, a hozzáértés ezért a munkaerő legfontosabb minőségi ismérve.

A technikai fejlődéssel együtt emelkedett az utóbbi évtizedekben az iskolázottság, a képzettség színvonala. Ezt jól jellemzi az analfabétizmus felszámolása, a kevésbé képzett dolgozók számának nagyfokú csökkenése és a közép-, illetve a felsőfokú végzettségűek számának gyors növekedése.

25. ábra. Az oktatásban részesülő fiatalok a megfelelő korú népesség százalékában

Az általánosan javuló helyzet kedvezően befolyásolja a mezőgazdasági munkaerő iskolázottsági és szakképzettségi színvonalát is. A két világháború között mindössze kb. 5 ezer főiskolát, illetve egyetemet és ugyanannyi középiskolát végzett szakember dolgozott a mezőgazdaságban. A szaktanulmányok létszámára nincs statisztikai adat, a tapasztalatok szerint kisebb létszámban gépészek dolgoztak a nagybirtokokon. Ebben az időben a „paraszti szakmát” a fiúk az apáktól örökölték.

Az iskolázottság és a szakképzettség 1960 óta lényegesen javult. Minimálisra csökkent az analfabéták száma és a pályakezdő fiatalok

között mindössze 15–16%-ot tesz ki azok aránya, akik nem fejezték be a 8 általános iskolát. A szakmunkások és gépészek aránya eléri az aktív keresők 20%-át. A szakmunkások és betanított munkások aránya az állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben az aktív keresők több mint háromnegyedét teszi ki. Kedvezően változott a közép- és felsőfokú végzettségűek létszáma és aránya is.

A nem fizikai dolgozók közül főleg a vezetésben és irányításban foglalkoztatott felső- és középfokú iskolai végzettségűek száma és aránya nőtt. Az állami gazdaságokban az összes felső- és középfokú végzettségű nem fizikai dolgozók száma 1974-től 1980-ig több mint 4 ezer fővel, egyharmadával emelkedett. Ezen belül az egyetemet, főiskolát végzettek száma nőtt nagyobb mértékben. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben az összes felső- és középfokú végzettségű nem fizikai dolgozók száma ugyanezen időszak alatt 18 ezer fővel, 45%-kal lett több és a középiskolai végzettségűek száma nőtt nagyobb mértékben.

43. A munkaerő szakmai struktúrája a termelőszövetkezetben és állami gazdaságokban
(ezer fő)

Megnevezés	1966	1974	1980
<i>Termelőszövetkezetekben</i>			
Összes fizikai dolgozó	766,0	555,0	523,1
ebből szakmunkás összesen	45,0	121,0	172,6
mg-i szakmunkás	20,0	43,0	
betanított és segédmunkás	669,0	395,0	350,5
Összes szellemi dolgozó	47,0	70,3	85,0
ebből egyetemet és főiskolát végzett	3,5	9,4	16,7
felső- és középfokú technikumot végzett	10,8	23,7	30,8
gimnáziumot végzett	—	7,5	11,2
<i>Állami gazdaságokban</i>			
Összes fizikai dolgozó	162,0	117,0	107,6
ebből szakmunkás összesen	26,0	33,0	43,4
mg-i szakmunkás	13,0	13,0	
betanított és segédmunkás	124,0	79,0	64,2
Összes szellemi dolgozó			
ebből egyetemet és főiskolát végzett	2,3	3,9	6,3
felső- és középfokú technikumot végzett	4,6	6,5	7,6
gimnáziumot végzett	—	2,0	2,6

Hosszabb időszakot véve a fejlődés fő vonásai még jobban kirajzolódnak. Az adatok több vonatkozásában is a mezőgazdasági munkaerő jelentős mértékű és arányú szerkezeti változását mutatják. Egyrészt jelentősen csökken a fizikai, és növekszik a szellemi foglalkozásúak száma. Másrészt az összes fizikai dolgozó számának csökkenéséhez képest lényegesen nő a szakmunkások, és egyúttal visszaesik a betanított és segédmunkások létszáma és aránya.

Kedvezőbbé váltak a mezőgazdasági üzemek vezetésének személyi feltételei is. Javult a vezetők iskolázottsága. Az állami gazdaságokban a nyolcvanas évek elején a vezető munkakört betöltők háromnegyede rendelkezett felsőfokú képzéssel. Egyes munkakörökben — főágazat-vezetőknél és főosztályvezetőknél — ez az arány megközelítette a 90 százalékot.

Jelentősen javult a termelőszövetkezeti vezetők iskolázottsága is. A nyolcvanas évek elején az elnökök és elnökhelyettesek 80%-a (1961-ben 16 százaléka) felső- vagy középfokú végzettséggel rendelkezett. A mezőgazdasági irányító munkakört betöltők háromnegyede volt egyetemi végzettségű, míg 1961-ben csupán 29 százalékuknak volt diplomája.

Egy felsőfokú képesítésű vezetőre a termelőszövetkezetekben 1974-ben 582, 1980-ban 503, az állami gazdaságokban 490, illetve 404 ha termőterület jutott.

Az igen kedvező irányú fejlődés ellenére azonban tény, hogy a szakképzett munkaerő, továbbá a felsőfokú képzettségű szakemberek aránya, tehát a mezőgazdaság szakember-ellátottsága a népgazdaság más ágaihoz viszonyítva alacsonyabb. Nagy számban találhatóak általános iskolát el nem végzett fiatalok, a végzettek közül pedig olyanok, akik továbbtanulásra nem vállalkoznak. A mezőgazdaságban kisebb a szakmunkások aránya is. A gazdálkodás szakmai és adminisztratív irányításában az egyetemet és főiskolát végzett dolgozók aránya kisebb. Az iparban és építőiparban 1000 foglalkoztatottra kétszer annyi felsőfokú képzettségű szakember jut, mint a mezőgazdaságban. A mezőgazdasági aktív keresők között mindössze néhány százaléknak van felső- és középfokú végzettsége.

Ez a helyzet főleg a termelőszövetkezetek rosszabb szakember-ellátottságával függ össze. A termelőszövetkezetekben — az utóbbi években bekövetkezett javulás ellenére — még jelentős a szakemberhiány. A szövetkezetekben átlagosan 9–10 felsőfokú végzettségű szakember dolgozik, de az átlagos adat eltakarja azt, hogy számos termelő-

szövetkezetben egyáltalán nincs felsőfokú végzettségű szakember. Ez különösen a kedvezőtlen adottságú mezőgazdasági üzemek helyzetét nehezíti, ezért az állam továbbra is fokozott mértékű támogatással segíti elő ezen üzemek szakemberellátásának megjavítását. Jellemző az is, hogy a főmezőgazdászok csaknem fele felsőfokú végzettségű, egyetemet végzett közgazdász azonban mindössze egy-kétszáz található az 1320 termelőszövetkezetben.

Az állami gazdaságok szakember-ellátottsága megfelelő. Átlagosan több mint 30 egyetemet végzett szakember dolgozik egy állami gazdaságban.

A műszaki haladás, a kemizálás, a gazdaságirányítás fejlődése szakismeretekben egyre nagyobb követelményeket támaszt a mezőgazdasági dolgozókkal és vezetőkkel szemben is. Hosszabb távon mindenekelőtt a szakmunkásképzés és -ellátás javítása szükséges. A közép- és felsőfokú oktatás mennyiségben kielégíti az igényeket, itt az oktatás színvonalának az emelése és a szakemberek jobb foglalkoztatása a fő feladat. Elengedhetetlen a rendszeres továbbképzés is. E téren az utóbbi évtizedben lényeges előrehaladás tapasztalható, de a szakképzésnek továbbra is fontos feladata, hogy ne csak megfelelő képzettségű új munkaerővel bővítse a törzsállományt, hanem gondoskodjon a meglevő munkaerő rendszeres továbbképzéséről is.

ANYAGI-MŰSZAKI MEGALAPOZÁS, ÁLLÓ- ÉS FORGÓESZKÖZ-GAZDÁLKODÁS

A munkaerőlétszámnak és ezzel együtt az élőmunka mennyiségének rendszeres csökkenése következtében a termelés növekedésének — mivel a földterület is csökken — lényegében egyedüli forrása a mezőgazdaságban az anyagilag és műszakilag jobban felszerelt emberi munka termelékenységének a fokozása. Ehhez viszont egyre több tőkebefektetés, műtrágya, gép, egyéb felszerelés szükséges. A korszerű mezőgazdaságban a szaktudással együtt mind jobban előtérbe kerülnek tehát az álló- és forgóeszköz-befektetések, a gépesítés, a kemizálás, az ipari anyagok és az energia felhasználása. Természetesen a nagy hozamú fajták — vagyis a megfelelő biológiai alap — sem nélkülözhetők, mert a többi termelési tényezővel együtt szoros kölcsönhatásban alapvetően befolyásolják a mezőgazdasági eredményeket.

A termelési eszközök döntő csoportját képezik a mezőgazdaságban is az állóeszközök, amelyek huzamosabb ideig vesznek részt a termelésben, s értéküket fokozatosan, elhasználódásuk arányában viszik át a létrehozott termék értékébe. Közéjük tartoznak: a föld, az épületek és építmények, a gépek, berendezések, felszerelések, járművek, telkesítések (talajjavítások, öntöző és vízvédelmi létesítmények), ültetvények, rizstelepek stb. A forgóeszközök közé tartoznak a mezőgazdaságban: a termelésre tartalékolt, illetve felhasznált mezőgazdasági és ipari anyagok, energia (vetőmag, takarmány, üzem- és kenőanyag, villamos energia stb.), az állatok és állati termékek, az árukészletek, a befejezetlen termelés (mezei leltár stb.), az átmenetileg szabad pénzeszközök.

Az állóeszközök közül a föld értékét és annak változását az értékelés hiánya miatt nem lehet bemutatni. Nehézségekbe ütközik az eszközállomány alakulásának a teljes körű jellemzése is, mert adatok hiánya miatt csak egyes összetevőit, főleg az ipari eredetű eszközöket, anyagokat lehet pontosan figyelemmel kísérni.

A termelés bővítésének egyik legfontosabb tényezője az állóeszközök cseréje, illetve korszerűsítése. Az ezzel kapcsolatos tevékenységet és az ahhoz szükséges pénzeszközök felhasználását nevezzük beruházásoknak.

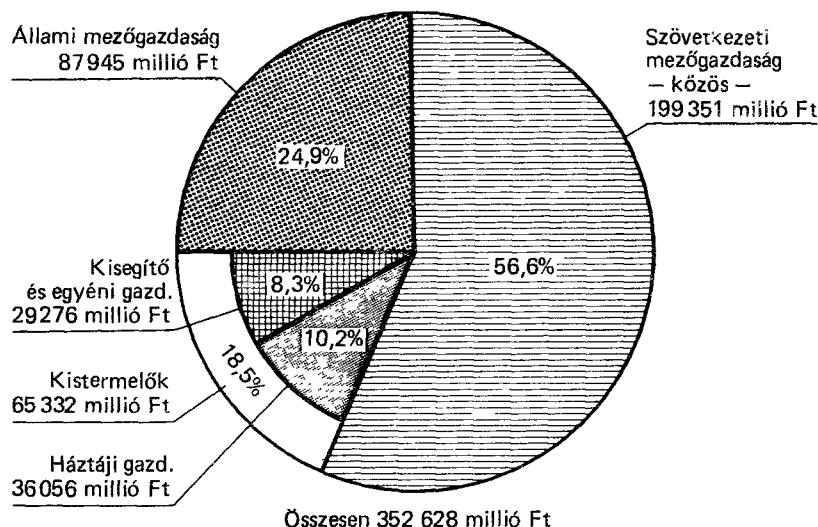
A beruházások meghatározó szerepet töltenek be a termelés bővítésében és a nemzeti jövedelem növekedésében. Tőlük függ a termelő és a nem termelő állóalapok pótlása és bővítése, összetétele, szerkezete. Ésszerű megvalósításuk az állóalapok hatásfokát, a termelés egészének társadalmi hatékonyságát, továbbá a gazdasági növekedés ütemét is befolyásolja. A beruházásoknak egyaránt nagy szerepük van a termelő és a nem termelő szféra, valamint az újratermelés arányainak, a termelés ágazati szerkezetének az alakulásában, az egyes ágazatok fejlődésében.

A mezőgazdasági beruházások a népgazdasági beruházásokból 1970-ben 18,4, 1980-ban 12%-ot tettek ki; az élelmiszeripari beruházások aránya 4,9%, illetve 4,1% volt. A hetvenes években az élelmiszer-gazdaságban nagyobb hangsúlyt kaptak a feldolgozó ipar fejlődését szolgáló beruházások. Ez igen fontos, mert a feldolgozás lemaradása akadályozhatja a nyersanyagtermelés fejlődését, illetve a mezőgazdasági termelési lehetőségek kihasználását. A hetvenes években az állattenyésztéssel összefüggő feldolgozó iparágak fejlesztésére irányozták elő az élelmiszeripari beruházások 38%-át, a növénytermesztéssel összefüggő iparágakra 49%-ot, a többi szakágazat pedig — pl. az édesipar, szeszipar, söripar — 13%-ot kapott.

A következő években nagyobb teret kapnak a gazdasági egyensúlyt javító, gyorsan megtérülő beruházások. Lényeges az is, hogy rövidüljön a beruházások kivitelezési ideje, s ne lépjk túl az előirányzott költségeket.

Az ötvenes években a mezőgazdaság állóeszköz-állományának nagyobb hányadát még a magánparaszti gazdaságok tulajdonában levő kisüzemi állóeszközök képezték. Ezek egy részét — főleg a gazdasági felszerelést — a termelőszövetkezetek átvették. Túlnyomó részük azonban már a hatvanas évek második felében használhatatlanná vált, és kiesett a termelésből.

A hatvanas évek elején alakult termelőszövetkezetek nagyobb része egyáltalán nem rendelkezett épületekkel. A nagyüzemi gazdálkodás kialakításának egyik elsődleges feltételeként jelentkezett ezért a gazdasági épületek, továbbá az utóbbi évtizedben az utak, a villany- és vízhálózat megépítése. Ennek következtében a mezőgazdaság állóeszköz-állományának háromnegyede ingatlan, épület, építmény, telkesítés, ültetvény. Míg az iparban az állóeszköz-állomáynak csaknem a fele gépi állóeszköz, a mezőgazdaságban a gépek és járművek nettó értéke — az utóbbi években bekövetkezett nagyarányú avulás miatt — az állomány 22%-a.

26. ábra. A mezőgazdaság 1981. évi állóeszköz-állományának bruttó értéke és százalékos megoszlása (1976. évi árakon)

Az utóbbi évtizedben jelentékenyen gyarapodott az állatférőhelyek száma, a tárolók befogadóképessége. Ennél is jelentősebb volt, hogy az eszközök korszerűsödtek, a szerfás istállókat új, modernebb állattenyésztési épületek váltották fel. A nagyüzemek először a baromfitenyésztés, később a szarvasmarha- és sertésállomány tartási körülményeinek korszerűsítését kezdték meg. 1980-ban az állóeszköz-állomány többsége mintegy 81%-a az állami gazdaságok és mezőgazdasági termelőszövetkezetek tulajdonában volt.

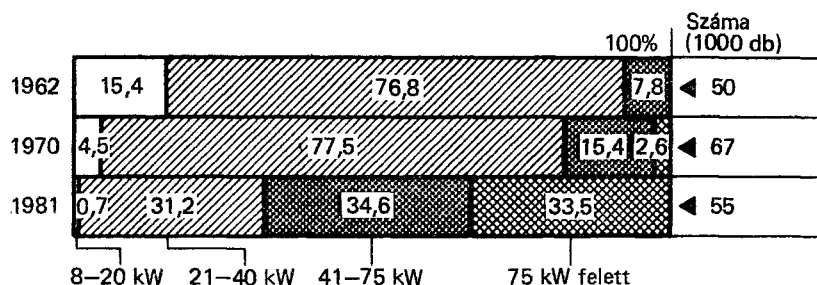
Az utóbbi évtizedekben — bár a gépesítés nem emelkedett a technológiai fejlődés megkövetelte mértékben — gyökeresen átalakult a mezőgazdaság energiabázisa. Visszaszorult az igaerő és a kézi munka. 1960-ban a vonóerő gépesítettségi foka mindössze 50%-os volt, az utóbbi években már elérte a 99%-ot.

44. Gépállomány és gépesítési színvonal

Megnevezés	1960	1970	1980
Traktor összesen 1000 db	41,0	67,0	55,4
Traktorok névleges motor-kapacitása			
1000 kW	992	2278	3031
Tehergépkocsi 1000 db	3,0	13,0	28,7
Pótkocsi 1000 db	27,5	74,0	92,0
Arató-cséplőgép 1000 db	4,2	12,0	14,0
Az összes vonóerő gépesítettségi foka,			
gépi vonóerő aránya, %	50,2	97,4	99,0
Gépesítési fok, %			
gabonabetakarításban	42,6	93,4	96,9
kukoricaszem-betakarításban	0,0	23,8	73,9
cukorrépa-kiszedésnél	35,8	72,0	94,8
burgonyakiszedésnél	12,2	24,0	35,8

A nyolcvanas évek elején 55 ezer traktor dolgozott a mezőgazdaságban, a két világháború közötti 7 ezerrel szemben. A traktorok nemcsak pótolták a termelésből kivont 700 ezer ígásállatot, hanem növelték is a mezőgazdaság vonóerő-kapacitását. A traktorok átlagos teljesítő-

képességének a növekedésével a hetvenes évek közepétől már nem nőtt, hanem csökkent a traktorok száma, vonóerő-kapacitásuk azonban tovább emelkedett; átlagos motorteljesítményük 1961-ben 40 LE volt, 1970-ben 46, 1980-ban 71 LE.

27. ábra. A traktorállománynak és összetételének alakulása

A gépesítésnek a kézi és igaerő pótláson túl termelésfokozó, ezáltal gyakran költségcsökkentő hatása van. Ez közvetve és közvetlenül a betakarítási veszteségek csökkenése és a jó minőségű talajmunkák eredményeként egyaránt tapasztalható. Idejében és jól végzett kombájn-betakarítással például egyharmadára csökkenthetők a gabonabetakarítási veszteségek. Az ilyen kedvező hatás más terményeknél is tapasztalható. A költségcsökkenés természetesen csak bizonyos hozamszint fölött kapcsolódik egybe a gépesítéssel.

A mezőgazdaság gépesítettsége jelenleg közepesnek mondható. A talajmunkák, a vetés, a növényápolás, a gabonabetakarítás gépesítése lényegében megoldott – bár a korszerű követelményeket nem mindig elégíti ki –, a szállítás 60–65%-ban, a rakodás azonban csak 10–15%-ban gépesített. A jelenlegi gépi vonóerő-állomány az őszi csúcsban jelentkező munkák optimális időben történő elvégzéséhez még nem elegendő. Előrehaladt a kapások (kukorica, cukorrépa, burgonya) és a szálastakarmányok betakarításának gépesítése is. A szükséges betakarítógépeknek hazai, illetve licencek alapján történő kooperációs gyártása, baráti államokból történő behozatala folyamatosan megvalósul.

Alacsony a kertészeti munkák gépesítése. Az állattenyésztési munkák gépesítése – a baromfiét kivéve – csak részben megoldott, elsősorban is anyagi eszközök, de esetenként a megfelelő technológiai rendszerek

hiánya miatt. A mezőgazdaság szocialista átszervezését követően ugyanis tömegesen jelentkezett a nagyüzemi épületek (istállók, magtárak, gépek stb.) építésének igénye, amelyet csak fokozatosan lehetett kielégíteni.

A mezőgazdaság építésjellegű beruházásainak a többsége az állattartás fejlesztését szolgálja. A gazdasági épületek között az istállók vannak túlsúlyban, s ezekhez kapcsolódnak a kiszolgáló épületek: a raktárak, takarmányelőkészítők stb. Rajtuk kívül egyre több gépszín, szárítóüzem, szőlőfeldolgozó, zöldség-, gyümölcs-manipuláló helyiség, hajtató- és üvegház is épül.

Az építkezésben egyre inkább *előtérbe kerül az iparilag előregyártott építőelemek felhasználása*. A vasbetonon kívül kiszélesedik az acélszerkezetek, az alumínium, a műanyag, a fa és faalapanyag vagy ezek kombinált alkalmazása. A vasbeton-vázszerkezetek mellett az utóbbi időben elsőként a mezőgazdaságban jelentek meg a könnyűszerkezetes szerelő-jellegű épületmegoldások. Egyéb üzemépületek céljaira is az előregyártott, túlnyomórésztben szerelésjellegű, korszerű, tipizált szerkezetek felhasználása kerül előtérbe.

A műszaki korszerűsítés sajnos sok esetben nem esik egybe a célszerűséggel és nem gazdaságos. A beruházási költségek — főleg a beépített vas- és vasbeton nagy mennyisége miatt — nagyon magasak, ezért hosszú idő alatt térülnek meg. Az alkalmazott technológiai rendszerek egy része — főleg a baromfi- és sertéstartásban — igen energiaigényes, ami kedvezőtlenül befolyásolja az üzemeltetés költségeit.

A mezőgazdaság korszerűsítése, intenzív fejlesztése az állóeszköz-befektetésekkel egyidőben gyorsan növekvő forgóeszköz-, lényegében ipari anyag-, eszköz- és energiafelhasználással jár. *Ennek eredményeként a mezőgazdaság forgóeszköz-felhasználásában a nyolcvanas évek elején túlsúlyba került a vásárolt ipari eredetű anyagok felhasználása*. Az ipari eredetű anyagok felhasználásán belül különösen nagy súlyt képvisel a kemizálás és az ipari takarmányfélék aránya. De számottevő arányú az üzemanyag- és energiafelhasználás is.

Az ipari eredetű termékek egyik nagy csoportja, a *műtrágyák és növényvédőszer*ek felhasználása csaknem kizárólag a növénytermesztésre koncentrálódik. A növénytermesztés tápanyagellátásában a műtrágya több mint 85%-os arányt képvisel, a szerves trágyában talajba vitt kémiai tápanyag aránya egyre csökkenő. A kemikáliáknak nagy szerepük van a költségtényezők között is. A műtrágya a növényvédőszerrel együtt a növénytermesztés összes ráfordításából mintegy 48%-ot tesz ki.

A műtrágyahasználat dinamikus fejlődését mutatja, hogy 1 ha szántó-, kert-, gyümölcs-, szőlőterületre számítva 1938-ban 2 kg, 1950-ben 6 kg, 1960-ban 29 kg, 1970-ben 150 kg, 1981-ben 225 kg műtrágya hatóanyag jutott. Ez igen jelentős előrehaladás. Hatása mérhető a hozamok alakulásában is.

A műtrágya növekvő felhasználása egyik fontos összetevője lesz a hozamok fokozásának a jövőben is. A fejlett mezőgazdasággal rendelkező országokban lényegesen több műtrágyát használnak fel a nagyobb termésekhez. A fejlesztés mégsem szűkíthető a felhasznált műtrágya mennyiségének növelésére. A mezőgazdasági termelés korszerűsítése, hatékonysága mind jobban előtérbe állítja a helyes műtrágyaválaszték kialakítását és a gazdaságos felhasználást is. A következő években sor kerül a mikroelemekkel kiegészített szilárd műtrágyák, a cseppfolyós ammónia és más folyékony műtrágyák alkalmazására. Ezzel fokozatosan megvalósítható a nagyobb hatóanyagok, illetve több komponensű műtrágyahasználat.

A mezőgazdaság *növényvédőszer-felhasználása* a nagyüzemi gazdálkodás kialakulásával ugyancsak jelentős mértékben emelkedett. A növényvédelem nyomán a növénytermelést sújtó kártételek fokozatosan csökkentek, de még mindig jelentősek, a növénytermesztés bruttó hozamának mintegy 10%-át teszik ki.

A mezőgazdaság anyagfelhasználásának igen jelentős részét képezi a *takarmányfelhasználás*. A kézi munkára és igaerőre alapozott hagyományos gazdálkodáshoz képest az utóbbi évtizedekben ugrásszerűen megnövekedett az ipari technológiával előállított takarmányok mennyisége.

A mezőgazdaság korszerűsítésében egyre növekvő szerepe van az *energia-felhasználásnak*. Ez a megállapítás az élelmiszer-termelés egészére is érvényes, mivel nemcsak a mezőgazdasági nyersanyagok előállításához, hanem a feldolgozáshoz és a forgalmazáshoz is nagy tömegű energia szükséges. Az a tény, hogy a mezőgazdaság — főleg a növénytermelés — igen jelentős mennyiségű napenergiát köt le és hasznosít, nem csökkenti a jelentőségét annak, hogy az ipari energia-felhasználás is egyre gyorsabb ütemű és nagyobb mértékű. Ezt részben az erőgépek széles körű alkalmazása, továbbá a villamos és hőenergetikai berendezések terjedése idézi elő.

A mezőgazdasági energiagazdálkodás jelentős kezdeti eredménye az utóbbi időszakban, hogy a korábbi évenkénti közel 10%-os növekedéssel szemben 1978–1981 között a mezőgazdaság összes energia-

felhasználása 4%-kal, ezen belül a folyékony szénhidrogén felhasználás 6%-kal csökkent, miközben a termelés évi 2%-kal emelkedett.

Ez és más tények is arra utalnak, hogy a nyolcvanas évek elején már az eszközhatékonytságot szem előtt tartó eszköztakarékos fejlesztés valósul meg a mezőgazdaságban. Mind a beruházásokban, mind az üzemeltetésben nagyobb súlyt kapott az állóeszköz-igényességet növelő tényezők hatásának a fékezése, az olcsóbb, rekonstrukciós jellegű fejlesztések ösztönzése, a melléktermékek és hulladékok hasznosítása.

Az élelmiszer-termelés az emberiség rendelkezésére álló legfontosabb természeti erőforrás, a termőföld felhasználásán alapul. Minden nép alapvető érdeke, hogy ezt az erőforrást a lehető legteljesebb mértékben és a legésszerűbben hasznosítsa. A mezőgazdaságban alapvető kérdés a föld — mint pótolhatatlan termelőeszköz — hatékony felhasználásának a fokozása. Erre épül a munkaerő és valamennyi eszköz hatékony felhasználása is. Ez azzal a követelménnyel jár, hogy itt valamennyi termelési tényezőt a föld termőképességének jobb kihasználásával kombinálva kell alkalmazni.

Hasonlóképpen szorosan kötődik ez a „termelékenység” a mezőgazdasági termelés biológiai feltételeihez is. Ezek a biológiai tényezők — a növény- és állatfajták hozama, termő-, illetve termelőképesége — a föld termőképességével együtt nem változtathatatlan természeti adottságok, hanem az emberi munkával, hozzáértéssel, befektetésekkel kedvező irányban változtathatók. Érvényes ez a földre is, de még inkább a növény- és állatfajtákra, amelyek nemesítése, a nagyobb hozamú fajták hozzáértő felhasználása a hatékonyabb gazdálkodás nélkülözhetetlen összetevője.

A föld termőképességének elért színvonala és javíthatósága, továbbá a növény- és állatfajták termő-, illetve termelőképesége egyúttal olyan korlátot is jelent, amely szükségessé vagy feleslegessé tehet befektetéseket, olcsóbbá vagy drágábbá teheti a termelést, hatékonytá vagy kevésbé gazdaságossá a munkaerő és a termelőeszközök alkalmazását. De igaz ez fordítva is. A hozzá nem értő munkaerő, a rossz minőségű termelőeszközök és anyagok megdrágíthatják a termelést, akadályozhatják a jobb földek és nagyobb hozamú fajták hatékonyabb kihasználását.

Az elmúlt évtized tapasztalatai alapján a magyar mezőgazdaságban a következő folyamatok kibontakozása várható:

— Lassuló ütemben, de tovább csökken a mezőgazdasági terület, miközben a pótlólagos befektetések — melioráció, öntözés, talajerő-

utánpótlás stb. — eredményeként nő a földek termőképessége, tovább nőnek a hektáronkénti hozamok.

— Fokozódik a termelési folyamatok komplex gépesítése, tért hódít a gazdaságos üzemanyag- és energiafelhasználás, szélesebb körben terjednek a nagyobb hozamú fajták. Az ipari eszközök felhasználásában nagyobb szerepet kapnak azok, amelyek a genetikai potenciál jobb kihasználását szolgálják, pl. a kemizálás, az ipari takarmánygyártás, növényvédelmi és állategészségügyi anyagok.

— Fokozatosan javul a mezőgazdasági aktív keresők szakképzettsége, szélesebb körben alkalmazzák a termelésben a tudományos eredményeket.

— Erősödik a vállalatok és szövetkezetek egymás közötti, valamint a nagyüzemek és a háztáji és kisegítő gazdaságok közötti kooperáció, integráció. A hatékonyság növelése érdekében egyre fokozottabb szerephez jut a racionális munka- és vállalati szervezés, erősödik a komplexitásra való törekvés, a rendszerszemlélet.

A GAZDASÁGIRÁNYÍTÁS RENDSZERE A MEZŐGAZDASÁGBAN

A GAZDASÁGIRÁNYÍTÁS ÉS A TERVEZÉSI RENDSZER FŐBB JELLEMZŐI

A gazdaságirányítás lényege a társadalmi újratermelési folyamatok irányítása. Célja olyan feltételek folyamatos biztosítása, amelyek között a termelők és a termelés a lehető leghatékonyabban és legkiegyensúlyozottabban fejlődhetnek. A gazdaságirányítás rendszerének három fontos összetevője van: a tervezési rendszer, a gazdasági szabályozórendszer és a szervezeti (döntésjogi) rendszer. Mindezek igen szervesen egybekapcsolódnak. A tervezés tartalmazza a célkitűzések időbeli és területi egyeztetését, az arányos fejlesztés előirányzatait. A gazdasági szabályozás felöleli a közvetett és közvetlen szabályozást, valamint a hatósági funkciók gyakorlásának eszközeit, módszereit. A szervezeti rendszer pedig felöleli a szervezeteket (vállalatokat, szövetkezeteket, intézményeket, irányító szerveket stb.) és koordinációjuk rendszerét.

A magyar gazdálkodó egységek (állami vállalatok, szövetkezetek) működése az alapvető termelési eszközök társadalmi tulajdonára alapozódik, ennél fogva kettős sajátosság jellemzi. Az egyik, hogy a termelés társadalmilag tudatosan, központilag tervezett és irányított, a másik, hogy a termelés az áru- és pénzviszonyok szövevényében fejlődik, mivel a termelők munkamegosztásban dolgoznak, és nemcsak használati értékeket állítanak elő, hanem egyúttal értéktermelők is. A gazdálkodó egységek működésének szabályozása három nagy kapcsolatrendszerbe ágyazva történik:

- a gazdaságirányítási kapcsolatok alakításával,
- a más gazdálkodó szervezetekkel kiépült mellérendeltségi kooperációs és integrációs (függőségi) kapcsolatok révén,
- a vállalaton belüli szervezeti és működési viszonyok alakításával.

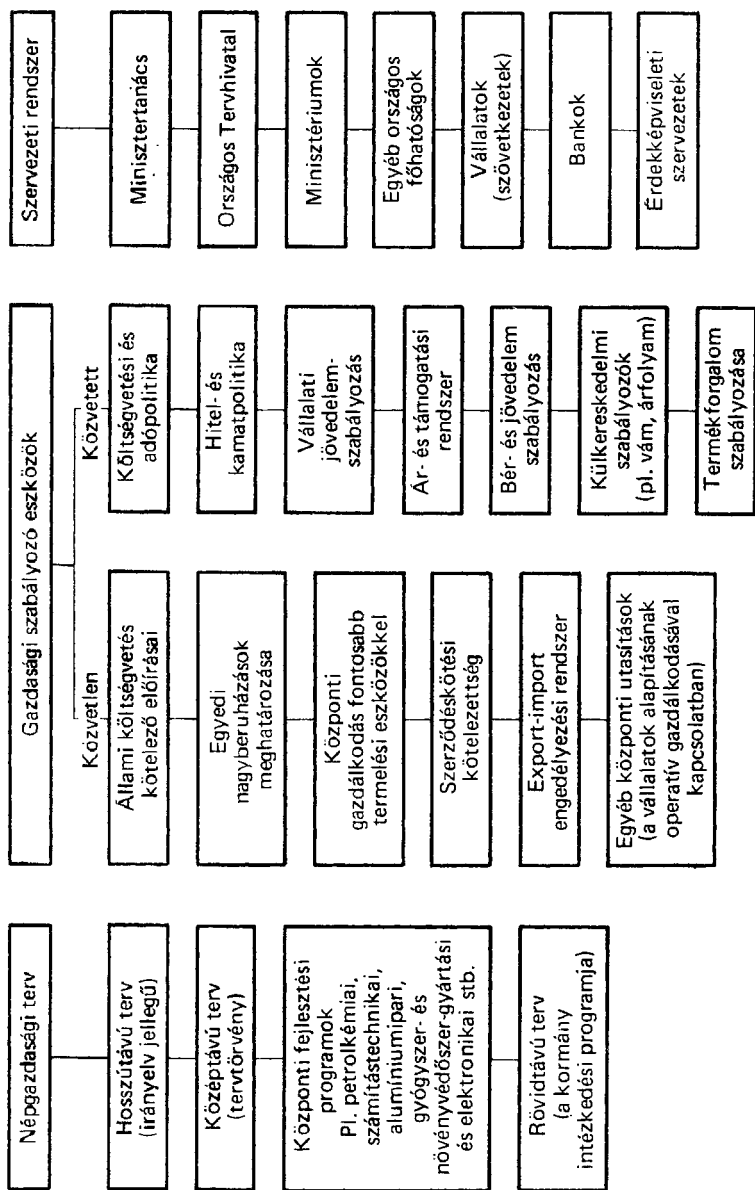
A szocialista tervgazdálkodás alapfunkciói és alapelemei sokféleképpen kapcsolódhatnak egymáshoz, ezért a tervgazdálkodás konkrét rendszere igen változatos formákban ölthet testet. A történelmi fejlődéstől és az adottságoktól függően az egyes szocialista országok tervgazdálkodása ezért igen sok azonos vonást, de számos eltérést is tartalmaz. Ugyanezt mondhatjuk egy országon belül is a fejlődés különböző szakaszaira. Az azonosságok és sajátos vonások végső soron azon múlnak, hogy a szocialista állam köztulajdonosi funkcióját miként gyakorolja, milyen döntéseket központosít, melyeket hagy a gazdálkodó egységek szintjén; milyen mértékben és eszközökkel közvetíti a központi döntéseket közvetlen rendelkezések útján, illetve közvetett módon a vállalatokhoz; a gyakorlatban hogyan használja fel a szocialista termelési viszonyok, azon belül az áru – pénzviszonyok törvényszerűségeit. Ezekről függően az irányításban megfelelő arányok alakulnak ki a közvetlen és közvetett irányítás eszközei, módszerei között, s attól függően, hogy melyik a jellemzőbb, beszélhetünk közvetlen és közvetett gazdaságirányításról. Az irányítás tehát a gyakorlatban a közvetlen és közvetett eszközök-módszerek kombinált alkalmazását eredményezi.

Hazánkban 1968-tól (a mezőgazdaságban már korábbi időtől kezdve) átfogó gazdaságirányítási reform valósult meg, amelynek eredményeként

- növekedett a közvetett irányítás szerepe, vagyis az áru- és pénzviszonyok felhasználása, közvetlen irányítási módszerekkel kombinálva,

- továbbá a közvetett befolyásolás erősödésével növekedett a vállalati önállóság, megszűnt a termelési előirányzatok lebontása a vállalatokra.

A magyar kormány 1968 óta főleg közvetett módszerekkel, gazdasági szabályozókkal (árpolitikával, árszabályozással, hitelrendszerrel, adókkal, a vállalati jövedelmek keletkezésének és felhasználásának szabályozásával, a belső termékforgalmazással, a külgazdasági kapcsolatok szabályozásával, a bér- és keresetszabályozással) irányítja a vállalatokat, köztük a szövetkezeteket is. Ezenkívül alkalmazzák a közvetlen gazdasági szabályozást (beruházások, költségvetési bevételek és kiadások meghatározása, import- és devizaengedélyezés, a munkaerő-gazdálkodással kapcsolatos utasítások, a vállalatok alapítását és működését meghatározó előírások), valamint a hatósági – növényvédelmi, állategészségügyi, munkavédelmi, tűzvédelmi, honvédelmi – utasításokat is.

28. ábra. A gazdaságirányítás rendszere

A szocialista tervgazdálkodás a népgazdaság egészének központi irányításán alapul. Szerves része a tervszerű vállalati gazdálkodás, de a központi terv nem a különböző vállalatok tervszerű működéséből összegeződő laza képződmény, hanem a gazdálkodás egészét átfogó és fejlődését — benne a vállalatok gazdálkodását is — meghatározó állami terv.

A népgazdasági tervek kidolgozása, összehangolása magában foglalja a népgazdaság fejlődésének és helyzetének elemzését, a gazdasági fejlődés objektív követelményeinek és folyamatainak, külső és belső feltételeinek előrejelzését, a népgazdaság fejlődése lehetséges irányainak feltárását, a követendő gazdaságpolitikára vonatkozó javaslatokat, a gazdasági célok és feladatok meghatározását, továbbá a végrehajtásukat szolgáló eszközök összehangolását.

A népgazdasági terv tartalmazza a gazdasági növekedés haladó tendenciáit, a gazdaságfejlesztés céljait, a fejlődés ütemét, az újratermelés főbb arányait, a fejlesztés társadalmi, valamint műszaki-gazdasági kulcsfeladatait. Megalapozása érdekében a tervezésben részt vevő szervek a következőkre támaszkodnak:

- a gazdaságpolitika egyes területekre kidolgozott koncepcióira;
- a tervidőszakot megelőző évek adataira, tapasztalatainak elemzésére;
- a tudományos kutatás eredményeire;
- a műszaki-gazdasági koncepciókra;
- a területfejlesztési elgondolásokra;
- az országos hatáskörű szervek, a tanácsok, vállalatok, gazdálkodó és társadalmi érdekképviselői szervek elemzéseire, javaslataira.

A népgazdasági terv magában foglalja a célokkal összehangolt fő szabályozóeszközöket is, alkalmazásuk irányelveit és fő számszerű mértékeit. Az alapvető gazdasági szabályozók kialakítása, s az előírások számszerű mértékeinek és kereteinek meghatározása ugyanis a népgazdasági tervezés szerves része. A terv azonban a gazdasági szabályozóknak csupán a fő előírányzatát és alkalmazásuk irányelveit tartalmazza; a konkrét életbe léptetéshez alkalmas részletes szabályokat és ezek alkalmazásának részletes számszerű mértékeit nem. Ez utóbbiakról a vállalatok és intézmények a megfelelő jogszabályokból, a bank által meghirdetett hitel-, kamat- és egyéb feltételekből értesülnek. (A gazdasági szabályozókat a következőkben még részletesen elemezni fogjuk.)

A tervszerű irányítás elengedhetetlen feltétele, hogy az irányító szervek hosszabb időre lássák a fejlődés fő irányát: néhány évre előre pedig pontosabban is felmérjék a gazdasági előrehaladás mértékét, arányait; végül rendszeresen elemezzék a gazdasági élet alakulását, ennek alapján rövidebb — már részleteiben is áttekinthető — időszakra, a helyzet változásától függően megtegyék a szükséges intézkedéseket. A hármas követelményből kiindulva a szocialista tervgazdálkodás különböző időtartamú tervek egységes rendszerének kidolgozását teszi szükségessé. Szükség van hosszú távú (időtartam: 15—20 év); középtávú tervre (ez rendszerint öt évre készül) és rövid távú, éves tervekre.

A távlati (hosszú távú) tervek célja, hogy hosszabb időszakra szóló perspektívát, orientációt nyújtsanak a középtávon esedékes és hosszabb időre ható feladatok kidolgozásához. Ezek nem tartalmazhatnak rövidebb időre szóló részletes előirányzatokat. A hosszú távú tervek lényegében a fejlődés objektíve szükségszerű irányának megfelelő fejlesztési koncepciók.

A hosszú távú tervek a következő fő társadalmi-gazdasági folyamatokra tartalmaznak becsléseket és célkitűzéseket:

- a tudományos és műszaki fejlődés irányára;
- a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásra;
- a természeti erőforrások, az állóalapok, a népesség összetételére, területi változásaira;
- a főbb népgazdasági ágak fejlődésére, a nemzeti jövedelem, ezen belül a fogyasztás és felhalmozás növekedésére;
- a társadalmi, termelési viszonyok és az életkörülmények változására;
- a tudomány, a közoktatás, a szakképzés, az általános kulturális színvonal fejlődésére;
- a hosszú távú tartalékok képzésére.

A népgazdasági szinten összehangolt, a fejlődés főbb tendenciáit tartalmazó hosszú távú tervet — céljánál és jellegénél fogva — az Országos Tervhivatal dolgozza ki.

A hosszú távú népgazdasági terv mezőgazdasági és élelmiszeripari fejezetének kidolgozásában elsősorban a minisztériumok, különféle vállalatok, állami gazdaságok, a legjobb termelősövetkezetek és a tudományos intézetek vesznek részt.

Hosszú távú tervet egyelőre csak egyes vállalatok, mezőgazdasági nagyüzemek készítenek. Az ehhez szükséges anyagi és személyi feltételek a vállalatok többségében még hiányoznak.

A középtávú terv konkrétabb célkitűzéseket és tennivalókat tartalmaz. A középtávú terv tehát már nemcsak irányt mutat, hanem konkrét gazdálkodási programot ad. Ezek a tervek általában öt évre készülnek. De természetesen nem szabad ezt az időszakot sem egyoldalúan felfogni, mert a mezőgazdaság területén is vannak olyan ágazatok (pl. az ültetvények), amelyeknek ennél hosszabb időszakra szóló középtávú tervet kell készíteniük.

A középtávú tervek egyben lehetővé teszik a kellően fel nem mért vagy egyéb, addig számba nem vett tényezők hatására bekövetkező változások figyelembevételét; a megváltozott gazdasági helyzet új tendenciáinak felmérését és mindezekkel együtt az erőforrások, a célkitűzések, a gazdasági ösztönzők összhangjának rugalmas megteremtését.

A középtávú tervek tartalma az élelmiszer-termelésben:

- a lakosság életszínvonalának tervezett alakulásából adódó igény a mezőgazdasági termékek, termények iránt;
- a külkereskedelmi igények várható színvonala és összetétele;
- a tartalékok szükséges színvonala és formái;
- a termelés technológiájának alapvető változási tendenciája;
- a termelés anyagi-műszaki ellátási színvonalának lehetőségei;
- a szakemberképzés színvonala és összetétele;
- a termelés színvonalának növekedési üteme és a struktúraváltozás tendenciái;
- az ár- és hitelpolitika főbb jellemzői;
- az egyéb pénzügyi intézkedések irányai, amelyek elsősorban a személyes jövedelem és a felhalmozás arányait befolyásolják;
- a termeléssel összefüggő, de a népgazdaság egyéb ágaiban realizálandó fejlesztések (feldolgozó-, szállítókapacitás bővítése stb.).

A középtávú tervet az Országos Tervhivatal még a következő tervidőszak megkezdése előtt — tehát kb. a folyamatban levő ötéves tervidőszak második felében, az eddig végzett elemzések, információk, valamint a szakminisztériumok, vállalatok, szervezetek, üzemek javaslatai alapján — dolgozza ki. Az Országos Tervhivatal egyezteteti a különböző javaslatokat, számításokat, népgazdasági lehetőségeket, és tervvariánsokat készít. A variációk azt célozzák, hogy a kormánysszervek a népgazdaságilag leghasznosabb változatot választhassák, és hogy a gazdasági folyamatok változásaira a tervidőszak során gyorsan lehessen reagálni. A terv főbb kérdéseiről a kormány dönt.

Középtávú tervet a vállalatok is készítenek. Ezek lényegüket tekintve

üzemfejlesztési tervek, s a mezőgazdaságban azért is nagy szerepük van, mert számos termék termelésének fejlesztése több éves felkészülést igényel.

A rövid távú éves terv az operatív irányítás folyamatos és időszakos feladatait tartalmazza. Ezek olyan tennivalók, amelyek az öt évre ki nem számítható és el nem dönthető gazdasági folyamatokat szabályozzák, továbbá a középtávú terv időarányos részének megvalósításához kellenek. Ide tartoznak az indokolt eltérések és váratlan események miatt szükséges intézkedések is.

A vállalatok és szövetkezetek éves üzemtervei az operatív gazdasági vezetés eszközei, ezért ezek a gazdálkodás összefüggő programját képezik. Az éves tervet jelenleg a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban is naptári évre készítik.

A népgazdasági terv egységének és az arányosság követelményeinek a megvalósítása érdekében a tervezés során egyeztetik az anyagi, jövedelmi és pénzügyi folyamatok kölcsönös összefüggéseit a termelés, a fogyasztás és a felhalmozás tervezett fejlődésével.

Mezőgazdaságunknak két lényeges sajátossága, hogy a termelésben nagy szerepe van a természeti tényezőknek, továbbá, hogy a szántóterületnek több mint háromnegyedén a szocialista szövetkezeti tulajdon alapján működő termelőszövetkezetek gazdálkodnak. Mindkét sajátosság érezteti hatását az irányítás, azon belül a tervezés rendszerének a kialakításában és működésében is.

A mezőgazdaság természeti sajátosságai közül — hogy csak a legfontosabbat említsük — mind a talaj természetes termékenységé, mind a biológiai és éghajlati tényezők a termelőfolyamatra úgy hatnak, hogy a tudomány mai fejlettségi fokán, anyagi lehetőségeinket is figyelembe véve, csak bizonyos határokon belül lehet kiküszöbölni, illetve mérsékelni a termelés ingadozását. A termelési időszakok viszonylagos hosszúsága és a termelési ciklusok szakaszossága miatt a befektetett eszközök megtérülése a népgazdaság más fontosabb területeihez viszonyítva általában lassú, viszonylag nagyobb mennyiségű álló- és forgóeszközre van szükség, és az év folyamán sem az eszközök, sem a munkaerő kihasználása nem egyenletes. A gépi erő és a kézi munka felhasználásában munkacsúcsok jelentkeznek, amelyeket ésszerű termelésszervezéssel és gépesítéssel csökkenteni lehet, de — mivel biológiai folyamatok következményeiről van szó — megszüntetni nem.

Az a tény, hogy a szántóterületnek több mint háromnegyedén termelőszövetkezetek gazdálkodnak, a mezőgazdasági tervezésben további

sajátosságokkal jár együtt. A közös gazdaságoknak saját erejükből kell gondoskodniuk a termelés bővítéséhez szükséges alapokról és tagjaik foglalkoztatásáról, megélhetéséről. Az állam nem hagyja magukra a termelőszövetkezeteket, de nem is vállalja magára a termelésbővítéssel és a tsz-tagok munkadíjának kifizetésével kapcsolatos kiadásokat. A termelőszövetkezetek tehát lényegében saját számlára gazdálkodnak. Anyagi érdekeltségük alapvetően az egy főre jutó bruttó jövedelemhez kötődik, miközben erősödik a nettó jövedelemhez fűződő érdekeltségük is. Ilyen körülmények között pedig különös jelentősége van annak, hogy a gazdálkodás minden lényeges kérdésében azok döntsenek, akik annak kockázatát vállalják, s anyagi következményeit viselik.

A GAZDASÁGI SZABÁLYOZÓRENDSZER MŰKÖDÉSE A MEZŐGAZDASÁGBAN

A GAZDASÁGI SZABÁLYOZÓK ÉS AZOK VÁLTOZÁSA

A gazdasági szabályozók a vállalati gazdálkodást befolyásoló eszközök és módszerek, amelyek összhangban kell hogy álljanak a tervezési rendszerrel és módszerekkel, illetve a gazdaság működésének szervezeti és döntésjogi rendszerével.

A közvetlen gazdasági szabályozók körébe nálunk jelenleg a következők sorolhatók:

a) A népgazdasági beruházások központi meghatározása és kivitelezési módjának előírása. A beruházási források fő rendeltetési célok és népgazdasági ágak közötti felosztása, illetve a vállalati jövedelmek ezzel egybekapcsolódó szabályozása. A központi beruházásoknak két fő csoportja van: az egyedi nagy beruházások (új gyártelepek építése és a meghatározott értéken felüli nem termelő beruházások, pl. kórházak, iskolák) és a célcsoportos beruházások (távvezeték építés, úthálózat-, közműfejlesztés, lakásépítés stb.). Ezek az összes beruházás kisebb részét teszik ki.

b) Az állami költségvetés, a költségvetési bevételek és kiadások meghatározása.

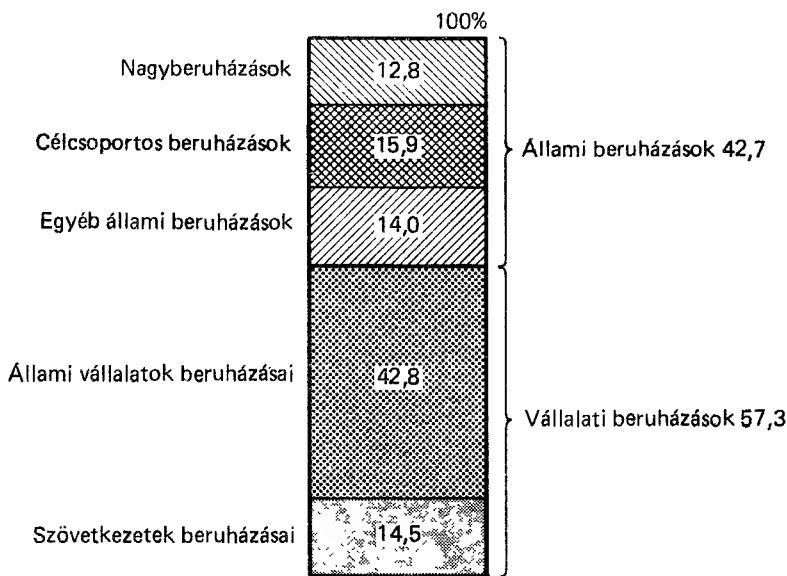
c) Egyes gazdasági teljesítményekhez szükséges feltételek (pl. anyagok, gépek, deviza stb.) meghatározása kötelező tervmutatók formájában.

d) A munkaerő-gazdálkodás és bérszabályozás meghatározott követelményeinek kötelező előírása.

e) A szállítási szerződések, a termékforgalmazás kötelező feltételeinek előírása, időleges kötöttségek meghatározása, állami tartalékok képzése, felhasználása.

f) A vállalatalapítás és -telepítés, továbbá a vállalatok működését meghatározó kötelező központi szabályok. A személyzeti munkával, a gazdasági vezetők kinevezésével kapcsolatos utasítások stb.

g) A területi és tanácsai gazdálkodással kapcsolatos kötelező szabályok.

29. ábra. A szocialista szervek beruházásai döntési jogkör szerint, 1981

A hatósági előírásokat az irodalmi források többsége a közvetlen gazdasági szabályozók közül kiemelve, elkülönülten kezeli. Ezek a szocialista állam hatalmi funkcióiból erednek és tulajdonformától függetlenül minden gazdálkodó szervet érintenek, illetve az esetek egy részében az állampolgárookra is vonatkoznak. Céljuk a társadalmi vagy személyi érdekek védelme. Közéjük sorolhatók például a szociális, egészségügyi, állategészségügyi, növényvédelmi, munkavédelmi, tűzrendészeti, honvédelmi előírások és azok betartásának ellenőrzése, a szövetkezetek törvényességi felügyelete stb.

A közvetett gazdasági szabályozók főbb eszközei és módszerei a következők:

a) A központi árpolitika és az árszabályozás, az árszínvonal és a fő árarányok központi befolyásolása, ennek érdekében az árformák és előírások megfelelő alkalmazása, az árrendszerrel összehangolt állami támogatási rendszer.

b) A vállalati jövedelemszabályozás, az alapok képzésének, felhasználásának és az adóztatásnak az előírásai, a vállalati jövedelemelvonás és támogatás (kedvezmények) rendszere.

c) A hitelpolitikai és pénzforgalmi szabályok, a hitelállomány szabályozása, a hitelnyújtás feltételei, kedvezményei, megszorításai stb.

d) A bér- és személyi jövedelem szabályozása.

e) A belső termékforgalmazás rendszere és a külkereskedelmi szabályozás, az állami visszatérítés, a kereskedelem- és vámpolitika, az engedélyezési rendszer stb.

Mind a hatósági és közvetlen gazdasági szabályozók, mind ezek és a közvetett gazdasági szabályozók, valamint hatásuk igen szorosan egybefonódnak, a gyakorlatban esetenként nem is lehet őket egymástól elválasztani, illetve megkülönböztetni. Attól függően, hogy az egyes szabályozóeszközök főleg milyen területeken hatnak, az irodalmi források még további megkülönböztetéseket is tesznek. Például tipikus pénzügyi szabályozók: a hitel, a pénzforgalmi szabályok az adók; ugyanakkor a piaci szabályozás főbb eszközei: az árak, a termékforgalmazás rendszere, a külkereskedelmi árszorító stb. A közvetlen és közvetett gazdasági szabályozók szoros egybekapcsolódására igen jó példa a beruházások szabályozása, amely jelenleg jogszabályok, jövedelemszabályozás és engedélyezés útján történik. Jogszabályok írják elő az egyes beruházási kategóriák tartalmát és finanszírozási rendjét. Jövedelemszabályozással befolyásolják a központi állami szervek a vállalati nyereség és az amortizáció alakulását, felhasználását (ezeket szintén jogszabályok rögzítik). Az egyes konkrét beruházások engedélyezéséhez kapcsolódó szabályok közé tartoznak a különböző engedélyek, pl. területfelhasználási, építési engedély, vám stb.

A gazdasági eszközök meghatározott csoportjával az irányító szervek a vállalati jövedelem keletkezését, nagyságrendjét befolyásolják. Ilyen eszköz mindenekelőtt az árrendszer, amely az áruk színvonalával, az árarányokkal, az árképzés módjaival alapvetően kihat a gazdálkodó egységek pénzbevételeire.

Hasonlóképpen jelentős a vállalati jövedelmek alakulása szempontjából az állami dotációk, támogatások rendszere, s a gazdaságoknak nyújtott hitel mennyisége és feltétele is. Az állam a dotációkat és a hiteleket is csak bizonyos feltételek esetén nyújtja, s ezáltal az általa kívánatosnak vélt irányban befolyásolja a vállalatok (szövetkezetek) érintett csoportját.

A közgazdasági eszközök másik csoportjával az állami irányító szervek a vállalatokban keletkezett jövedelmek felhasználására igyekeznek hatást gyakorolni. Ilyen eszközök a föld-, a jövedelemadók, a szociális és egyéb befizetések, valamint a vállalatok pénzgazdálkodására előírt korlátozások. A gazdasági eszközök e csoportjának elsősorban az a rendelkezése, hogy a nem kívánatos tendenciákat (például a túlzottan nagy jövedelem-differenciák kialakulását) visszaszorítsa, továbbá hogy a keletkezett bruttó jövedelem felhasználását, például a felhalmozás, a fogyasztás arányát szabályozza.

A tudatos állami beavatkozás az árukapcsolatok (beszerzés, értékesítés) rendszerébe — a piacszabályozás egyik legfontosabb módszere. Célja tulajdonképpen az, hogy a piaci viszonyoknak a gazdasági élet egészére gyakorolt visszahatását a kívánatos irányba terelje.

Az árukapcsolatok rendszerébe történő tudatos állami beavatkozásnak jelenleg két fő eszköze van: a szerződéses árukapcsolatok alapfeltételeinek állami szabályozása és esetenként a piaci intervenciók. A szerződéses árukapcsolatok alapfeltételeinek állami szabályozása azért jelentős, mert a mezőgazdasági árukapcsolatokban a fő forma továbbra is a termékértékesítési szerződéses rendszer.

A szerződések általános feltételeit az állami irányító szervek állapítják meg úgy, hogy azok megfeleljenek a népgazdasági követelményeknek. A részletes feltételekben viszont a szerződő felek széles körű mérlegelés alapján maguk állapodnak meg. Ezáltal mód adódik a népgazdasági és a vállalati érdekek egyeztetésére. Az árukapcsolatok szerződéses rendszere lehetővé teszi azt is, hogy a gazdasági folyamatok várható alakulásáról az irányító szervek és termelőüzemek egyaránt időben tudomást szerezzenek, ami befolyásolhatja cselekedeteiket.

Az árukapcsolatok rendszerébe való állami beavatkozás másik fő lehetősége a piaci intervenciók szervezése. A központi állami szervek olyan esetekben, amikor a mezőgazdasági értékesítési árak túlságosan magasra szöknek fel, a központi készletek felhasználásával — vagy szükség esetén importból — bizonyos árumennyiséget bocsátanak a piaci forgalomba, s

ezzel védik meg a fogyasztók érdekeit, akadályozzák meg a fogyasztói árak kedvezőtlen növekedését. Fordított esetben viszont — amikor például túlkínálat következtében túlságosan alacsonyra süllyednének a mezőgazdasági árak — intervenciós felvásárlásokat szervez az állam, védve ezzel a mezőgazdasági termelők termelési érdekelttségét. A piaci intervenció tehát az árkapcsolatok rendszerébe való tudatos állami beavatkozás a termelők és a fogyasztók védelme érdekében.

A gazdasági szabályozókat jól kiegészíti a tervtájékoztatások rendszere, amely lényegében kétirányú információáramlást jelent. A népgazdaság központi irányító szervei elkészítik a népgazdasági terveket, a termelőüzemek pedig ezzel egyidőben kötelesek üzemi terveket készíteni. A központi tervekről az üzemeknek, az üzemi tervekről az irányító szerveknek kell információt kapniuk. A tervkészítés és tervinformálás kötelező jellege természetesen nem azonos a tervlebontásos rendszerrel, hiszen lebontáson alapuló kötelező kapcsolat a népgazdasági, illetve a vállalati terv között nincs.

Milyen irányban változtak a gazdasági szabályozók a mezőgazdaságban, s hol tart ma fejlődésük?

Gazdaságirányítási rendszerünket egészen a hetvenes évek közepéig az jellemezte, hogy a vállalatok bevételeikből főleg az egyszerű újratermeléshez szükséges ráfordításokat tudták fedezni, felhalmozásra, bővítésre alig futotta. Az állam ugyanis az árrendszer, a különféle befizetések, adók révén a tiszta jövedelem túlnyomó részét központosította. A fejlesztéshez szükséges beruházás és a beralapnővekmény pénzforrása az újraelosztás csatornáin került vissza a gazdálkodó egységekhez. De nem a tiszta jövedelem előállítása arányában, hanem a gazdaságpolitikai célkitűzéseknek megfelelően, rendszerint egészen más csoportosításban.

Ennek a gyakorlatnak megfelelően alakultak ki a mezőgazdasági termelői árak is. Annak idején, a magánparaszti gazdálkodás időszakában az állam a mezőgazdaságban létrejött új érték egy részét az alacsony felvásárlási árak segítségével elvonta a parasztságtól, központilag halmozta fel és abból visszajuttatva fejlesztette a mezőgazdaságot is. Éppen ezért az akkori termelési, gazdasági feltételek között az egyéni gazdaságok által realizált jövedelem — az átlagos viszonyokat véve alapul — nem adott lehetőséget a termelés nagyobb arányú bővítésére. A parasztgazdaságok egyesüléseként létrejött termelőszövetkezetekben is kezdetben ehhez hasonló helyzet alakult ki.

A termelőszövetkezetek megszervezésével egyidőben elkezdődött a kor-

szerű nagyüzemi gazdálkodás anyagi és műszaki megalapozása, s ez hatalmas, több tízmilliárdos befektetésekkel járt együtt. A termelői árszínvonal azonban nem változott lényegesen (1959 és 1965 között mindössze kb. 10%-kal emelkedett), a termelőszövetkezetekben maradó tiszta jövedelem kevésnek bizonyult arra, hogy a nagyarányú befektetéseket az üzemek saját erejükből finanszírozzák.

Nehezítette a helyzetet, hogy 1959-ben ipari termelői árrendezés történt, s emelkedett a mezőgazdaság által vásárolt termelési eszközök ára is. Ezt csak részben sikerült különböző intézkedésekkel ellensúlyozni.

Az ipari termelői árak emelkedésétől függetlenül is sokkal gyorsabban nőttek a termelőszövetkezetek kiadásai, mint árbevételei, amiatt hogy a mezőgazdaság anyagi ráfordításaiban jelentősen emelkedett az ipari eredetű anyagok és eszközök aránya. A termelőszövetkezetekben felhasznált ipari eredetű anyagok és eszközök mennyisége és aránya — a korszerű gazdálkodás megalapozásával, az eleven munka csökkentésével összefüggésében — szükségképpen fokozódik. A kisüzemi gazdaságok összes anyagráfordításaiban mintegy 14 százalék körül mozgott az ipari eredetű eszközök és anyagok költségeinek aránya, a szövetkezeti nagyüzemeinkben viszont már a hatvanas évek közepén megközelítette az 50 százalékot.

A korszerűsítéssel járó nagy befektetések tetemesen megnövelték tehát a mezőgazdasági nagyüzemek anyagköltségeit. Minthogy pedig ezzel egy időben az anyag- és eszközárak még az árkedvezmények és a beruházási dotációk ellenére is emelkedtek — a vállalati jövedelmek a mezőgazdaságban elkerülhetetlenül csökkentek. Ilyen körülmények között az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek nem voltak képesek a maguk erejéből kiépíteni a korszerű gazdálkodás nagy befektetéssel járó anyagi és műszaki alapjait. Ezért vált elkerülhetetlenné, hogy az állami szervek különböző utakon visszajuttassák nekik a befektetésekhez szükséges pénzeszközöket, illetve ezek nagyobb részét. Így alakult ki az a gyakorlat, hogy a termelőszövetkezetek döntően állami hitelek, dotációk stb. felhasználásával pótolták és bővítették termelőkapacitásukat. Az állami gazdaságokban pedig — amelyek a többi állami vállalatokhoz hasonlóan „ingyen” kapták a beruházásokat — árkiegészítéssel igyekezett a kormány kompenzálni az alacsony árszínvonal okozta bevételkieséseket.

Az újratermelésnek a mezőgazdaságban is vannak bizonyos elemi követelményei, amelyek elengedhetetlenek a termelés zavartalan folytatásához és bővítéséhez. A gazdaságoknak, a gazdálkodásuk eredményeként

jelentkező bevételeikből mindenekelőtt fedezniük kell az egyszerű újratermeléshez szükséges ráfordításokat:

- az állóeszközök amortizációját,
- az egy termelési ciklusban elhasznált termelési eszközök természetbeni mennyiségét és értékét,
- a felhasznált eleven munkát, illetve az annak fedezetére szükséges munkadíjat.

Az egyszerű újratermelés azonban nem elegendő a szocialista társadalomban. A lakosság, a népgazdaság növekvő igényeit élelmiszerekben és más mezőgazdasági termékekben csakis a mezőgazdasági termelés rendszeres növelésével, vagyis bővített újratermeléssel lehet kielégíteni. Ehhez viszont arra van szükség, hogy a gazdaságok bevételeikből – az egyszerű újratermeléshez szükséges ráfordításokon kívül – fedezni tudják a tervezett termelésbővítéshez szükséges

- pótlólagos állóeszközöket,
- pótlólagos anyagokat és fogyóeszközöket,
- valamint a pótlólagos eleven munkát.

E feltételek megléte nélkül bővített újratermelés nem mehet végbe, vagy lefolyása nem lehet zavartalan.

Ha a hatvanas évek elején az itt sorravett követelmények alapján vizsgálták a mezőgazdasági nagyüzemek pénzügyi helyzetét, azt állapíthatták meg, hogy ezeknek a gazdaságoknak csak mintegy a harmada volt képes megfelelni. A gazdaságok másik harmada bevételeiből csak az egyszerű újratermelés ráfordításait tudta fedezni, további egyharmada pedig még azt sem.

Különösen súlyosan érintette ez a pénzügyi helyzet a termelőszövetkezeteket. A termelőszövetkezeteknek ugyanis bevételeikből – természetesen hitelek közbeiktatásával – kellett megvalósítani beruházásaikat. Továbbá az állami gazdaságok dolgozóinak akkor is kifizették a bérüket, ha a gazdaság veszteséges volt. A termelőszövetkezetek viszont általában csak abból oszthattak, ami a kötelezettségek teljesítése után erre a célra megmaradt. A termelőszövetkezetekben 1966-ig nem képeztek amortizációs alapot. Nem azért, mert lebecsülték annak szerepét, hanem azért, mert a bevételektől a gazdaságok többségében nem tellett volna amortizációra. Hasonló volt a helyzet a garantált munkadíjalap és a biztonsági alap képzésében is. A termelőszövetkezetek többségében ezekhez sem volt meg a pénzügyi fedezet.

Ezért került sor a hatvanas évek második felében a mezőgazdaság-irá-

nyitás fejlesztése keretében a mezőgazdasági termelői (felvásárlási) árak felemelésére. 1966-ban mintegy 9%-kal, 1968 és 1970 között pedig — döntően 1967 végén és 1968 elején — további kb. 10%-kal emelkedett a mezőgazdasági felvásárlási árszínvonal.

Az itt vázolt helyzet alapján érthető, hogy a mezőgazdasági árreform szorosan egybekapcsolódott a termelőszövetkezetekben felgyülemlett hitelek rendezésével, ami a hitelek jelentős részének eltörlését is jelentette. Ez azért vált szükségessé, mert a korábbi alacsony felvásárlási árak az eddig felhalmozódott hitelállomány visszafizetésére a gazdaságok nagyobb részében nem nyújtottak kellő fedezetet. Nem jöttek létre a visszatérítés anyagi alapjai a mezőgazdasági mechanizmus reformjának eredményeként bekövetkezett áremeléssel sem.

A kormány 1967. január 1-től lehetővé tette a termelőszövetkezeteket terhelő hitelek jelentős részének az eltörlését. Elsősorban azokat a tartozásokat engedték el, amelyeknek az állóeszközök 1966. évi újjáértékelése után sem volt meg a fedezetük. Továbbá elengedték azokat a tartozásokat is, amelyek olyan beruházásokból adódtak, amelyekkel az átszervezéskor a kisparaszti felszereléseket pótolták, tehát lényegében nem jelentettek új termelőeszközöket a mezőgazdaság számára.

A hiteltartozások törlését a termelőszövetkezetek fizetőképességétől függően differenciáltan valósították meg. Fokozottan figyelembe vették a kedvezőtlen természeti adottságok között gazdálkodó termelőszövetkezetek nehéz pénzügyi helyzetét. A hitelelengedés a termelőszövetkezetek többségét nagy anyagi tehertől szabadította meg, és az áremeléssel együtt lehetővé tette, hogy a szövetkezetek állóeszközeik pótlására amortizációs alapot képezzenek. A gépek után már 1966-ban, az épületek, szőlő- és gyümölcsültetvények után 1967 januárjától kezdve leírták és elszámolták az amortizációt, tehát az állóeszközök teljes körében megteremtették a pótlási alapot.

A hitelrendezéssel egyidőben a kormány úgy határozott, hogy a szövetkezeti termelésben állandóan lekötött forgóeszközök után évenként nyújtott rövid lejáratú hiteleket több éves, középlejáratú hitelekkel alakítja át. Ennek törlesztésével a termelőszövetkezetek a termelésben tartósan lekötött forgóalapok idegen forrását fokozatosan saját forrássá alakították át. Ez a változtatás megfelelt annak a törekvésnek, hogy a gazdasági reform megvalósításával a gazdaságok forgóeszköz-szükségletüket alapvetően saját forgóalapjukból biztosítsák. Ezért 1968. január elején az állami gaz-

daságokat is ellátták saját forgóalappal. E juttatás olyan mértékű volt, amekkora forgóalaphitelt a gazdaságok 1968 előtt igénybe vettek.

A megvalósult jövedelemnövelő intézkedések közül a hiteltörlesztés volt a legnagyobb tétel — mintegy 13 milliárd forint —, hatásában azonban a felvásárlási árak emelése a jelentősebb és ösztönzőbb. Mindent egybevetve a gazdasági reform megvalósításával fordulat kezdődött a mezőgazdaság jövedelmi helyzetében, a termelés alakulását legérzékenyebben befolyásoló pénzügyi feltételekben. Míg korábban a gazdaságoknak csak kisebb része volt képes saját forrásokból finanszírozni termelésének bővítését, a reformmal elindultunk azon az úton, hogy a gazdaságok nagyobb része saját jövedelméből finanszírozhassa az eddigéhez hasonló mérvű fejlesztéshez szükséges bővítést. Ez az egyik leglényegesebb jellemzője a hatvanas évek végén bekövetkezett változásoknak.

Az utóbbi években megnőtt az információ és a szakpropaganda jelentősége a központi irányításban. Az információigény kielégítésében az állami irányítás kezében levő eszközök: a rádió, televízió, sajtó, film, oktatás, szaktanácsadás, kiállítás és más propagandarendszer — amellett, hogy elsődleges feladata az üzemi vezetés részéről felmerülő tájékoztatói igény kielégítése — egyben a központi célkitűzések, s azok valóra váltása érdekében szükséges teendők tudatosításának az eszköze is.

ÁR- ÉS TÁMOGATÁSI RENDSZER A MEZŐGAZDASÁGBAN

A gazdaságirányítás, azon belül a gazdasági szabályozás közvetetten ható eszközei közül az ár- és az állami támogatás rendszere meghatározó szerepet játszik a mezőgazdasági termelés befolyásolásában. Mindkettő — egymást szervesen kiegészítve — egyrészt a bevételek növelése oldaláról, másrészt a beszerzési árakon keresztül, vagy a költségek csökkentése révén hat a vállalati jövedelmekre.

A közgazdasági irodalomban az árrendszer és az állami támogatás szerepét rendszerint egymástól külön választva vizsgálják. Ez a megoldás a gazdasági élet számos területén — továbbá a kérdések egyenkénti jobb megvizsgálása érdekében — indokolt. A mezőgazdaságban azonban az ár- és támogatási rendszer — szinte minden országban — szorosan egybe kapcsolódik és hatásuk is csaknem teljesen egybefonódik.

Fejtegetésünket az ár szerepének a felvázolásával kezdjük, s ehhez kapcsolva térünk át az állami támogatás jellemzőire.

Az ár a gazdasági életben a kalkuláció eszköze, a társadalmi ráfordítá-

sok mércéje, ezért a gazdálkodásban orientáló szerepet tölt be. Segítségével a központi szervek és a vállalatok mérlegelni tudják, hogy számukra gazdaságilag mi előnyösebb, illetve hátrányosabb.

Az ár egyúttal az anyagi ösztönzés eszköze is. Fontos szerepet tölt be a termelés és a fogyasztás befolyásolásában.

Végül az ár a jövedelemelosztás eszköze, mert a termelői árak kialakításával történik a jövedelmek elsődleges elosztása. A fogyasztói áraknak pedig a személyes jövedelmek (reáljövedelmek) alakulásában van nagy szerepe.

Különböző szerepkörében az ár más-más konkrét árnagyságot tehet kívánatosná. A kalkuláció tökéletesítése például azt a követelményt helyezi előtérbe, hogy az árak a lehető leghívebben tükrözzék a társadalmilag szükséges munkaráfordításokat, vagy legalábbis azok arányait. (Ami többbe kerül a társadalomnak, annak magasabb legyen az ára és fordítva.)

Az ésszerű gazdasági döntések fontos feltétele, hogy az árak nagyrészt a társadalmilag szükséges munkaráfordításoknak megfelelően alakuljanak. Ez azonban az árnagyságnak (árarányoknak) nem egyedüli feltétele. Gyakran előfordul, hogy az igényeket nem lehet kielégíteni bizonyos áruból a ráfordításokkal arányos árakon. Más termékekből ugyanilyen árak mellett viszont eladhatatlan készletek halmozódhatnak fel. Ez szükségesé teszi, hogy az áruk egy részénél a társadalmi ráfordításoknál magasabb, másik részénél pedig alacsonyabb árakat állapítsanak meg. Ezek miatt az árak alakulásában

- a termelés költségei,
- a piacok (a felhasználók) értékítéletei és
- az állami preferenciák játszanak fő szerepet. Ezek együttesen és egymásra hatva határozzák meg a valóságban érvényesülő konkrét árakat.

Az ipari termelési árak általában többé-kevésbé követik a termelés társadalmi költségeinek a változásait. Ennek a követelménynek elvileg közvetlenül érvényesülnie kellene a mezőgazdasági termelői (értékesítési) árakban is. Ez, mint tendencia érvényesül is a mezőgazdasági árképzésben. Teljességében azonban mégsem bontakozik ki, mert teljes körű érvényesülésével olyan magas mezőgazdasági termelői árak alakulnának ki, amelyek jóval túlhaladnák az élelmiszereknek az életszínvonal által behatárolt fogyasztói árait. Emiatt a legtöbb országban állami támogatást nyújtanak mind az élelmiszerek fogyasztói áraihoz, mind a mezőgazdasági termelőknek, hogy az életszínvonal alakulásával

összehangolva megfelelően befolyásolják egyrészt a fogyasztói árakat, másrészt a mezőgazdasági termelést.

A mezőgazdasági árszint tehát alacsonyabb, az ipari árszint viszont magasabb a társadalmi ráfordításokkal arányos árszintnél. Ezt az eltérést (diszparitást) a központi állami szervek az állami támogatás útján és egyéb eszközökkel (pl.: iparvállalatokéhoz képest kisebb elvonással stb.) ellentételezik, hogy megfelelő érdekeltséget — vállalati jövedelmet — biztosítsanak a mezőgazdasági nagyüzemekben. Ezért mondhatjuk, hogy az állami támogatás rendszere tulajdonképpen szervesen kapcsolódik a mezőgazdasági árrendszerhez, de nem egyszerűen kiegészítője annak, hanem bizonyos fokig önálló szabályozó funkciót is betölt. Vagyis a támogatási rendszernek a gazdasági életben rendszerint két fő funkciója van: az egyik az árszínvonalhoz kapcsolódó jövedelemkiegészítés, a másik a központi fejlesztési célokat szolgáló állami befolyásolás, az adott cél megvalósításának közvetlen elősegítésére.

A szocialista tervgazdaságban az árpolitika intézményes kerete az ártervezés, amely tartalmi szempontból teljes egészében a népgazdasági terv keretébe illeszkedik. Ennek megfelelően készül távlati, középtávú és éves árterv. Az ártervezésben főleg a következőkre fordítanak nagy figyelmet:

- az árszínvonal tervezésére,
- az árszerkezet alakítására, hogy milyen irányban és mértékben lehet változtatni az egyes árképző tényezőket, mint például a termelési költségeket, nyereséget, műszaki fejlesztési és egyéb alapokat, leírási kulcsokat stb.,
- a belföldi és külkereskedelmi árak közötti kapcsolat (a külkereskedelmi, pénzügyi hidak: vámok, szubvenciók, illetékek, adókedvezmények stb.) tervezésére,
- az árarányok befolyásolására,
- az ármechanizmus (árfajták) alakítására.

Mindezek mérlegelése alapján főleg a középtávú terv keretei között, de esetenként az éves tervben is jelentős érintkezések valósulnak meg. A mezőgazdaságban legutóbb az ötödik ötéves terv (1976—1980) kidolgozása és bevezetése alkalmával 1976. január 1-től, a hatodik ötéves terv előkészítése során pedig 1980. és 1981. január 1-től, majd 1983-ban került sor nagyobb szabású érintkezésekre. Ezek leglényegesebb vonása az volt, hogy — a hetvenes évek közepétől bekövetkezett igen jelentős világpiaci áremelkedések miatt — a mezőgaz-

daság által felhasznált ipari eredetű eszközök és anyagok többségének az árát felemelték. Ennek következtében az ipari termelői árak és a mezőgazdaság beszerzési árai 1970. évi bázison számolva 1981-ig 65%-kal emelkedtek. A mezőgazdasági termelői (felvásárlási) árak ugyanezen idő alatt 44%-kal nőttek. A két árszint mozgásával egyidőben az állami támogatás csökkent. Ezek a tendenciák a nyolcvanas évek elején tovább erősödtek, számottevően növekedett tehát a vállalati (szövetkezeti) jövedelmek központosítása.

A mezőgazdasági termékek árának jelenleg a következő fő formái vannak:

Rögzített (fix) hatósági árakat állapítanak meg egyes alapanyagokra, alapvető mezőgazdasági termékekre, fogyasztási cikkekre és szolgáltatásokra. A központilag megállapított fix árak elsősorban azoknak az alapvető élelmiszereknek és más mezőgazdasági termékeknek a körére terjednek ki, amelyeknek felvásárlását kizárólag állami vagy szövetkezeti felvásárló szervek végzik (étkezési búza és rozs, hántolatlan rizs, cukorrépa, nagy olajtartalmú és hibrid napraforgómag, hízott sertés, vágómarha, tehéntej és tejszín, zsíros gyapjú). Ezeknél a termékeknél a központilag megállapított ár rendszerint hosszabb időre érvényes, és a szerződéskötéseket megelőzően hirdetik meg, attól eltérni nem lehet. A fix árak rendszere nemcsak az állam szempontjából a fogyasztói árak stabilitása miatt fontos, hanem a mezőgazdasági vállalatok termelési biztonsága miatt is.

A hatósági előírások (megkötések) figyelembevételével kialakított áraknak több formája van. Tájékoztató árakat állapítanak meg a következő termékekre: sörárpa, édes csillagfűrt, kukorica, takarmányárpa, takarmánybúza, takarmányrozs, triticales, lóbab, káposztarepcemag, olajlenmag, szójabab, komló, fűszerpaprika, dohány, őszi érésű étkezési burgonya, téli alma. A tájékoztató ártól az árhatóság által meghatározott mértékben a felek — szabad megállapodással — eltérhetnek, pl. étkezési burgonyánál $\pm 20\%$ -kal, káposztarepcemagnál, olajlenmagnál, szójababnál $\pm 15\%$ -kal, komlónál, dohánynál és fűszerpaprikánál $\pm 10\%$ -kal, sörárpanál, édes csillagfűrtnél, lóbabnál, takarmánygabonánál $\pm 5\%$ -kal. A téli alma tájékoztató ára a különleges és az első osztályú minőségre vonatkozik, $\pm 15\%$ -os eltérés lehetséges. Az étkezési burgonya és a téli alma tájékoztató árát az évi termés ismeretében az árhatóság állapítja meg. A többi termék árában az adott határok között a felek szabadon állapodnak meg.

A védőár (legalacsonyabb ár) olyan hatósági árgarancia, amelynél alacsonyabb árat a legkedvezőtlenebb piaci viszonyok között sem fizethet a felvásárló vállalat. Védőárat alkalmaznak a rostlen és rostkender értékesítésében, a zöldségfélék közül a vöröshagyma, a sárgarépa, a petrezselyem, a paradicsom, a zöldpaprika, a zöldborsó, a zöldbab, az uborka, a téli fejes káposzta, a gyümölcsfélék közül a görögdinnye, a kékszilva, a kajszi, az őszibarack, a meggy, a szamóca és a csemegeeszőlő értékesítésében. Védőára van a szerződés nélkül átadott hizott sertésnek, vágómarhának és borjúnak, a csirkének, a hizott libának, a peccsenyekacsának, a pulykának és az étkezési tyúktojásnak, valamint az ipari minőségű almának. Végül az olyan termékeknél, ahol jelentéktelen a központi felvásárlás, nem kerül sor az árak központi megállapítására. Az árat a termelők és a fogyasztók (felvásárlók) szabad megegyezéssel alakítják ki. A szabad (megállapodásos) árak, a piaci viszonyoktól függően az eladók és a vevők megállapodása alapján jönnek létre.

A termelő- és kereskedelmi vállalatok a védőáras és szabadáras termékek körében alkalmaznak vállalati garantált árat is. Ezt szerződésben határozzák meg, és főleg a gyümölcs- és zöldségértékesítésben alkalmazzák.

A mezőgazdasági termelői árak jelentős hányada hatóságilag rögzített, fix ár, illetve behatárolt ár. Az utóbbi években a termékek mintegy kétharmada fix, vagy hatóság által behatárolt árakon, a többi szabadáron kerül forgalomba. Olyan körülmények között, amikor a kereslet rendszeresen meghaladja a kínálatot, a rögzített, hatósági élelmiszerárak széles körű alkalmazása elsősorban fogyasztói érdek. Az alapvető élelmiszereknél a kívánatos fogyasztói árszint így is csak jelentős ártámogatással tartható fenn.

A mezőgazdasági árrendszert az ötvenes évek végétől kezdve egyre tervszerűbben alkalmazott állami támogatási rendszer egészítette ki. Ennek fő vonásai a következők:

a) A kormány a mezőgazdasági nagyüzemek kialakulását kezdettől fogva hitelekkel és jelentős kedvezményekkel támogatta. Hosszú ideig utólagos hitelelengedés formájában nyújtott számottevő fejlesztési támogatást a nagyüzemi épületek építéséhez, a gépek, felszerelések beszerzéséhez. 1968 óta a nagyüzemek állóeszköz-fejlesztését beruházási támogatással segítette. A bekötőutak és az energiaellátást szolgáló fejlesztések költségvetési formából valósultak meg. A nagyüzemi épületek építésében és az ültetvénytelepítésekhez a hetvenes évek elején 20–50%-os, gép-

vásárlásokhoz 20—70%-os állami támogatás kapcsolódott. Ennek mértéke a hetvenes évek végén, 1980-tól a felvásárlási árak emelésével egy időben csökkent. A támogatások jelentős része fokozatosan mérséklődött, illetve megszűnt.

b) A támogatások második nagy csoportját képezi a folyó termelési tevékenység (pl.: szarvasmarha-tenyésztés, tejfelvásárlás, juh- és kecske-állomány-növelés, számócatelepítés, műtrágyák, növényvédőszeres, kisgépek beszerzése stb.) támogatása. Funkciójuk a mezőgazdasági termelés-politikai célok megvalósításának ösztönzése. Közös jellemzőjük, hogy közvetlenül a mezőgazdaság, azon belül egyes ágazatok költségeit csökkenthetik vagy bevételeit növelik, ezáltal javítják a pénzügyi likviditást, növelik a nyereséget vagy csökkentik a veszteséget. Jellemük szerint tehát üzemviteli támogatásnak tekinthetők. A kisgépek, műtrágyák és növényvédőszeres vásárlásához a háztáji és kiegészítő gazdaságok a nagyüzemekkel azonos támogatásban részesülnek.

c) A kedvezőtlen adottságú nagyüzemek támogatási rendszere már a hatvanas évek végétől lényegében a jelenleg is érvényes elvekre épül. 1980-tól az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben azonos gyakorlat érvényesül. A támogatás egyik fő formája az alapár-kiegészítés. Ennek mértéke az utóbbi évtizedben a növénytermesztés és az állattenyésztés nettó árbevételenek 5—12%-át tette ki. A másik támogatási forma a fejlesztési hozzájárulás. Ez részben pótolja a nyereségből nem vagy kevésbé képződő fejlesztési forrásokat, elősegíti a helyi adottságoknak megfelelő, a jövedelmezőséget növelő beruházásokat. A fejlesztési hozzájárulást az egy hektárra jutó állóeszköz-állomány mértékétől függően visszafizetési kötelezettség nélkül vagy kedvező ütemezésű visszafizetéssel kapják a kedvezőtlen adottságú nagyüzemek. Alaptevékenységen kívül (pl. ipari) tevékenységhez a termelési adóból visszafizethető fejlesztési hozzájárulást kaphatnak a gazdaságok.

Igen lényeges támogatási forma még a kedvezőtlen adottságú nagyüzemek számára a szakemberellátás támogatása. Ennek legmagasabb mértéke a szakemberek munkadíjának az 50%-a, amelyet öt évig vállal a kormány. A kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetekben dolgozó szakemberek letelepedését segíti a lakásépítési támogatás, amely a költség 50%-áig terjedhet.

A szakkörökben gyakran felvetődő kérdés, hogy az állami támogatást nem lehetne-e beépíteni a mezőgazdasági termelői árakba. Elméletileg ugyanis az lenne a legegyszerűbb, ha a társadalmi közös terhek viselését

szolgáltató, elvonásra kerülő tiszta jövedelem a társadalmi ráfordításokkal arányosan tükröződne a mezőgazdasági árakban, ami feleslegessé tenné az állami támogatásokat. Ennek fő akadályát képezi, hogy a mezőgazdasági termelői árak többsége a fogyasztói árak számottevő növelése nélkül jelentősebb mértékben nem emelhető. Ez utóbbiak növelése viszont alapos megfontolást igénylő társadalompolitikai kérdés. Alkalmazását megnehezíti, hogy egy ilyen intézkedés az élőlétszám növekedésén keresztül aránytalanságokat szülne az egyes népgazdasági ágak árviszonyaiban, ez pedig esetenként a versenyképesség csökkentéséhez, nemkívánatos egyéb változásokhoz vezethetne. Az „eszmei ár” színvonalára felemelt mezőgazdasági árak és a velük arányos élelmiszer-fogyasztói árak elszakadnának a piaci értékítélettől és a realitásoktól, esetenként meghaladnák a világpiaci árat, s ez további szubvenciókhoz és aránytalanságokhoz vezetne.

Fontos gyakorlati tapasztalat, hogy az árszparitás léte nem veszélyezteti a mezőgazdasági jövedelmek kedvező irányú befolyásolását, valamint a mezőgazdasági nagyüzemek megfelelő vállalati ösztönzését, ha a szabályozórendszer több összetevője pl. — a támogatási rendszer — jól működik, és ellensúlyozza a diszparitásból származó feszültségeket.

Az állami támogatások fenntartása mellett szól, hogy különböző formái — különösen az árjellegű beruházási és egyes üzemviteli támogatások — jól használható szabályozóeszközként működnek a szocialista tervgazdálkodásban. Figyelembe kell venni továbbá azt is, hogy az állami támogatások egy része nem pusztán a mezőgazdasági nagyüzemek szűkös jövedelmi helyzete miatt szükséges, hanem pl. a belföldi gyártású termelőeszközök esetében a magas ipari költségek miatt is.

A realitásokhoz az is hozzátartozik, hogy az állami támogatás formáit és mértékét mindenkor az adott gazdasági körülmények határozzák meg. Az állami támogatás súlya és szerepe tehát nem örök és változtathatatlan. Lehetőség van például a támogatás csökkentésére akkor is, ha az árszparitás vagy a jövedelemelvonás (adók) mértéke csökken, a termelés hatékonysága pedig nő. Az utóbbi években a termelői (felvásárlási) árak emelésével egyidőben csökkent az állami támogatás mértéke, és változtak a formái. Ez a tendencia a jövőben erősödni fog, különösen ha a termelés hatékonyságának javulása is alátámasztja.

A hitelrendszer a gazdasági szabályozók egyik hatékony eszköze, amely jelentősen segítheti a zökkenőmentes termelést, és befolyásolja a vállalati jövedelmek, valamint azok felhasználásának alakulását. Hatásukra alakul a vállalati pénzgazdálkodás, amelynek szervezettsége a tervgazdálkodás alapkövetelménye.

A hitelezés nálunk a kormány évente kiadott hitelpolitikai irányelvei és más állami határozatok (rendeletek) alapján folyik. A hitelpolitikai irányelvek megszabják azt az irányt, amelyet a bankoknak a hitelezés során követniük kell. Felölelik a hitelpolitika általános és ágazati feladatait, a hitelezés fontosabb szabályait, a lejáratú időt, a hitelkontingenéseket, a kedvezményeket és korlátozásokat.

Hitelt (kölsönt) a bank csakis írásbeli kérelem alapján, bankszámlával rendelkező, önálló jogi személyként működő, hitelképes gazdálkodó szervnek nyújthat. A bank és a gazdálkodó szervek közti kapcsolat szerződéses formái a következők:

Megállapodás, amely határozatlan időre szól, a bank üzletszabályzatát helyettesíti, és a hitelek általános követelményeit (kamatláb, jutalék, fedezetvizsgálat, adatszolgáltatás, egyéb kölcsönös kötelezettségek) tartalmazza.

Kölcsönszerződés, amelyet rövid, közép- és hosszú lejáratú hitelekre kötnek a hitel jóváhagyását követően, de még a hitelfolyósítás előtt. Tartalmazza az összes feltételeket.

Hitelszerződés, amelyet csak közép- és hosszú lejáratú hitelekre kötnek akkor, ha a feltételek egy része a kölcsönkérelem elbírálásakor még nem határozható meg. Ezeket később kölcsönszerződésben rendezik.

A hitelnyújtás előfeltétele, hogy a vállalat (szövetkezet) termékeit rendszeresen realizálja, jövedelmezően gazdálkodjék, a hitel fedezete meglegyen és annak visszafizetése a rendszeres, folyamatos értékesítés útján nyert bevételekből — egyéb kötelezettségekkel együtt — biztosítva legyen. Bármely vállalat akkor hitelképes, ha ezeknek a feltételeknek eleget tud tenni. A vállalatok hitelképességét a bank a hitelígényléskor minden esetben elbírálja. Ez rendszerint a megelőző év eredményei és tapasztalatai — jövedelmezősége, értékesítése, fizetési kötelezettségeinek teljesítése — alapján történik. A hitelképességet a bank nemcsak az új hitelkérelem elbírálásakor, hanem a hitelezés időszaka alatt is folyamatosan vizsgálja. A mezőgazdasági nagyüzemek hitelképessé-

gének vizsgálatakor fokozott figyelmet érdemelnek a mezőgazdasági sajátosságok.

Időtartamuk alapján rövid (legfeljebb 1 év), közép- (1–5 év között) és hosszú lejáratú (5 évnél hosszabb) hiteleket különböztetünk meg. Attól függően, hogy a hiteleket állóeszközök vagy forgóeszközök beszerzésére nyújtják, beszélünk beruházási és forgóeszközhitelről. A beruházási hitelek rendszerint közép- és hosszú lejáratú, a forgóeszköz-hitelek pedig rövid és középlejáratú hitelek.

A hosszú és középlejáratú hiteleknél a hitelképesség alapvető kérdése, hogy a hitelpolitikai irányelvekben meghatározott törlesztési idő alatt képezhető fejlesztési alap — a fennálló egyéb kötelezettségek, esedékes hiteltörlesztések stb. számításba vételével — megfelelő pénzeszközöket biztosít-e a vállalat számára a hitel visszafizetéséhez.

A rövid lejáratú forgóeszközhitelt a vállalatok (szövetkezetek) általában a folyó bevételből fizetik vissza. Elsődleges követelmény tehát a megfelelő bevétel. Bevétel pedig a realizálásból keletkezik. (Ezért kapcsolódik a rövid lejáratú forgóeszközhitelknél a hitelképesség alapvetően és elsődlegesen a realizáláshoz.) Rövid lejáratú forgóeszközhitelknél végső soron a hitelképesség alsó határa a veszteségmentes gazdálkodás. Jövedelmezőség, nyereség nélkül azonban huzamosabb időn át nehezen lehet egyensúlyban a vállalat pénzügyi helyzete. Ilyen vállalat részére rövid lejáratú forgóeszközhitelt is csak olyan átmeneti forgóeszköz-szükségletre lehet nyújtani, amely nem állandósulhat, nem válhat tartóssá, minthogy nagyon csekély annak a lehetősége, hogy a vállalat bizonytalan nyereség mellett bővítsé forgóalapját. A hitelképesség szempontjából a jövedelmezőségnek nem is annyira az adott időpontban fennálló nagysága, hanem a tendenciája a mértékadó.

Olyan költségekre, amelyekre a bevételek fedezetet nem nyújtanak, bankhitelt nem lehet folyósítani. Az ilyen kiadásokat — amennyiben a népgazdaságnak is érdeke — legfeljebb állami támogatásból lehet fedezni.

A bank nemcsak a hitelképességet, hanem a hitelfedezetet is rendszeresen vizsgálja. Fedezetül olyan eszközök fogadhatók el, amelyek mobilak, tehát rendeltetésüknek megfelelően felhasználhatók, továbbá nem más pénzeszközökből (pl. forgóalapból, egyéb tartós pénzforrásból) finanszírozzák azokat. Ez a megoldás a kettős finanszírozás megakadályozása miatt szükséges.

A fedezetvizsgálat rendszeres. Ennek megfelelően beszélhetünk elő-

zetes fedezetvizsgálatról, amelyet esetenként a hitelkérelmek elbírálása-kor végeznek. Az utólagos fedezetvizsgálatot a gazdálkodó szervek negyedéves, éves mérlegei, mérlegbeszámolói és fedezeti kimutatásai alapján végzik. A beszerzett készleteket beszerzési áron, a saját előállításúakat pedig szűkített önköltségen veszik figyelembe. A követeléseket akkor tekintik hitelfedezetnek, ha rendszeresen befolyznak.

A fedezetvizsgálat alapján döntenek abban, hogy szükséges-e hitel-rende-zés vagy hitelfelmondás. Ez több körülménytől függ, például ha a mérleg szerinti saját forrás jóval magasabb az előírányozottnál, az állóeszközök és forrásai között nincs egyensúly; a tartós eszközállo-mányon felüli eszközökben csökkenés következett be stb.

A mezőgazdasági nagyüzemekben évente legalább egy alkalommal — július — augusztus hó folyamán — fedezetvizsgálat keretében felméri-k a gazdálkodás és a beruházások helyzetét, az éves tervteljesítés mértékét. Ennek alapján értékeli a gazdálkodás főbb eredményeit (termelés, árbevétel, forgóeszköz-felhasználás, beruházások teljesítése), a folya-matos pénzgazdálkodást, egyúttal a hitelképességet és a hitelfedezet alakulását. A hitelképesség vizsgálata során foglalkoznak azokkal a jelenségekkel, amelyek előidézik annak csökkenését, pl. a készletek felhalmozódása, a forgóeszközök forgásának lassulása, a jövedelmező-ség csökkenése, a fizetőképesség alakulása stb. Ha a hitelképesség csök-ken, a bank a hitelnújtást korlátozza, amely a kisebb hitelmegszorítá-soktól kezdve egészen a szanálási eljárás kezdeményezéséig terjedhet.

Hitelképtelen vállalatok (szövetkezetek) számára — ha a hitelképesség 12 hónapon belül helyreállítható — a bank megfelelő intézkedési terv és folyamatos ellenőrzés mellett kivételesen hitelt (eseti kölcsönt) adhat.

A mérleghiányban kimutatott veszteség vagy alaphiány rendezésének két fő módja van: az egyik saját forrásból, veszteségrende-zési eljárás nélkül; a másik veszteségrende-zési eljárás útján, költségvetési és más központi forrásokból, továbbá veszteségrende-zési hitel segítségével.

A hitelezést és pénzműveleteket Magyarországon több bank bonyolít-ja le.

A *Magyar Nemzeti Bank* (MNB) a központi „jegybank”, amelynek pénzkibocsátási, hitel- és devizamonopóliuma van, öröködik a pénz értékállandósága felett, kezeli a népgazdaság deviza- és aranytartalékát, továbbá hiteket nyújt a gazdálkodó szerveknek, többek között a mező-gazdasági nagyüzemeknek.

Az *Állami Fejlesztési Bank* (ÁFB) az egyedi nagy beruházásokat,

az állami és fejlesztési kölcsönökből megvalósuló, valamint az ún. célcsoportos beruházásokat finanszírozza.

Az Országos Takarékpénztár (OTP) a lakossági pénzmegtakarítások gyűjtésével és a lakosság részére kölcsönök nyújtásával foglalkozik. Hasonló tevékenységet végeznek szövetkezeti alapon a takarékszövetkezetek.

A Magyar Külkereskedelmi Bank a sajátos külkereskedelmi bankműveleteket finanszírozza.

Az Általános Értékforgalmi Bank és a Pénzintézeti Központ kezeli a külföldi állampolgárok hazai forintköveteléseit, illetve a magyar állampolgárok külföldi követeléseit.

Az 1980-tól érvényesülő szabályozórendszerben növekedett a hitel szerepe a vállalatok és szövetkezetek fejlesztésének és gazdálkodásának a finanszírozásában.

A mezőgazdasági nagyüzemek *beruházási hitelt* a mezőgazdaság részére előírányzott hitelkeretből kaphatnak. A kamatot és a hitelvisszafizetés időtartamát a hitelpolitikai irányelvek tartalmazzák. A nyolcvanas évek elején pl. a 10–15 éves lejáratú beruházási hitelek után 9–11%-os kamatot kellett fizetni. A középlejáratú (3 éves) hitelek kamata 12% volt.

Az állatférőhelyek létesítésére rendszerint hosszú lejáratú, gépvásárlásra középlejáratú hitelt nyújtanak. A beruházási hitelek első törlesztési időpontját általában az első üzemelési évet követő évre állapítják meg.

A *forgóeszközök* sajátos körforgást végeznek: a befektetett pénzeszközök a megtermelt áruk értékesítésének eredményeként ismét pénzeszközökként jelennek meg. Főbb csoportjaikat aszerint¹ különböztetjük meg, hogy a termelés előkészítésének szakaszában (pénzeszközök, anyagok), a termelés folyamatában — befejezetlen termelés, félkész termékek —, illetve a forgalom szakaszában (értékesítésre szánt félkész és késztermékek, pénzeszközök) tartózkodnak. Külön csoportot alkotnak a készletek és az elszámolási eszközök. Ez utóbbiak a követeléseket és pénzeszközöket (elszámolási betétszámla, pénztár) tartalmazzák.

A mezőgazdasági forgóeszközök a termelés sajátosságainak megfelelően az ipari és mezőgazdasági anyagok mellett felölelik a teljes állatállományt és az állati termékeket is. Az ígás- és tenyészállat-állomány nagy értékű, és több évig vesz részt a termelésben, mégis forgóeszközökként kezeljük, mert nehéz elválasztani a hízó- és növendék állatoktól, továbbá könnyebben átválthatók pénzformára, mint az állóeszközök.

A mezőgazdaság sajátos forgóeszközcsoportja a növénytermelés befejezetlen termelése, a mezei leltár, amely az adott év végéig teljesített, de a következő év termelését terhelő talajművelési, vetési, műtrágyázási és egyéb ráfordításokat tartalmazza. A mezőgazdasági termeléshez felhasznált eszközök jelentős részét a mezőgazdaság saját maga részére állítja elő. Például a növénytermesztés termékeiből mindössze 30–35% a közvetlenül realizálható áru, míg 65–70% az állattartáson keresztül érvényesül. Ezért történik nagy volumenű takarmánykészletezés, továbbá a körforgás forgalmi szakasza ezekben az esetekben elmarad, illetve nem különül úgy el, mint az iparban.

Egyes termelési ágazatokban (főként a növénytermesztésben) a termelés folyamata időszakonként megszakad, az értékesítés is szakaszos.

Sajátos körülményt jelent az is, hogy a gazdálkodás középpontjában élőlényekkel és szerves anyagokkal történő termelés áll. Emiatt a termelési folyamatok időtartama hosszú, jelentős ágazatokban egy év vagy annál is hosszabb idő. Ezzel együtt a termelést számos – az emberi tevékenységtől független – természeti, időjárási feltétel befolyásolja. Ezek elősegíthetik, de le is ronthatják a gazdálkodás eredményeit, jövedelmezőségét, ezáltal a gazdaságok hitelképességét, ezért rugalmas alkalmazkodást kívánnak a pénz- és hitelgazdálkodásban.

A mezőgazdasági termelésben – a termelési szerkezettől függő és gazdaságonként változó mértékben – meghatározott értékű forgóeszköz az év minden időszakában állandó jelleggel le van kötve. Az állandó jelleggel lekötött forgóeszközökön felül idényszerű jelleggel – évenként rendszeresen ismétlődve – további eszközlekötés is jelentkezik. Ez az idényszerű eszközlekötés az év első hónapjaiban kezdődik és folyamatosan növekszik. Általában az év első felében a ráfordítások halmozódnak, míg a realizálás, a megtérülés rendszerint az év harmadik, illetve negyedik negyedében történik, növényfélésegektől függően különböző időpontokban. Például az árugabonáknál a tárgyévet megelőző év ősztől a következő év júliusáig csak befektetések, illetve ráfordítások jelentkeznek, július és augusztus a megtérülés ideje; a kapásnövényeknél a ráfordítások hasonlóképpen jelentkeznek, de itt a megtérülés ideje szeptember–november. A realizálás folytán az idényszerűen lekötött forgóeszközök felszabadulnak, és az ezek finanszírozására nyújtott hitelek visszafizethetők.

A forgóeszköz-hitelezésben – de hasonlóképp az állóeszközök finanszírozásában – bizonyos sajátosságok tapasztalhatók amiatt is,

hogy mezőgazdasági termelésünkben a termelőszövetkezetek vannak túlsúlyban, és hogy elég nagy szerepük van a háztáji, valamint kisegítő gazdaságoknak. A termelőszövetkezetek szabályozórendszere több vonatkozásban eltér az állami vállalatokétól, ez esetenként sajátos megoldásokhoz vezet a pénzforgalmi és hitelrendszerben is.

A forgóeszközök finanszírozása keretében a hitelek két csoportját különböztetjük meg: a tartósan lekötött és az átmeneti, idényszerű lekötésű forgóeszközök hitelezését. Tartósnak az éves viszonylatban állandóan lekötött minimális eszközszükségletet tekintjük; átmenetinek pedig az ezt meghaladó — az idényszerűségből fakadó — átmeneti forgóeszköz-szükségletet.

Mindkét típusú finanszírozás külön alapelve, hogy a bank nem egyes célokat vagy kiemelt forgóeszközöket finanszíroz, hanem az összes forgóeszközök és saját források ismeretében az önfinanszírozás elvét érvényesítve a vállalat egészét veszi alapul. Az önfinanszírozás követelménye azt jelenti, hogy a fejlesztések forrása a saját fejlesztési alap, s ebbe a beruházások mellett a forgóeszközök tartós növekedése is beletartozik. Ezért különbség van a tartósan lekötött és az átmeneti jellegű forgóeszközök hitelezésében. A tartósan lekötött eszközöket csakis saját forrásból — ennek hiányában megelőlegező közép lejáratú forgóalap-hitelből — lehet finanszírozni. Az átmeneti lekötésű forgóeszközökre pedig rövid lejáratú forgóeszközhitelt (eredeti hitelt) nyújtanak.

A tartósan lekötött forgóeszközök nagyságának a mérése a mezőgazdaságban rendszerint a december 31-i állapotnak megfelelően történik. A fejlesztési alaphoz nem finanszírozható növekményre a vállalatok 3–5 éves közép lejáratú forgóalap-megelőlegezési hitelt vehetnek igénybe. Meglevő termelőkapacitások jobb kihasználásához 8 éves lejáratú is nyújtható forgóalap-megelőlegezési hitel.

A forgóeszköz-financezírozás másik fontos területe az átmeneti forgóeszköz-szükséglet finanszírozása rövid lejáratú hitelek nyújtásával. Ez a bevételek és a kiadások időbeli eltérése miatt, valamint meghatározott gazdasági-üzleti eseményhez kapcsolódóan válhat szükségessé. Határideje egy év, időtartama azonban a gyakorlatban rendszerint rövidebb, a tartós forgóeszköz-szükséglet mérésének időpontjában ugyanis rövid lejáratú hiteltartozás nem állhat fenn.

A bevételek és kiadások havi, illetve negyedévi szembeállításából jól kitűnik, hogy mikor, milyen összegű rövid lejáratú hitel szükséges. A nagyüzemek az év első hónapjában, rendszerint március–április havi

lejárattal igényelnek ilyen hitelt termelési költségeik finanszírozására. Az éves terv alapján pedig konkrét megállapodást kötnek a bankkal.

Lehetőség van a rövid lejáratú hitel rulírozó igénybevételére. Ennek lényege, hogy a vállalat az engedélyezett hitel összegét a hitel fennállásának időtartama alatt átmenetileg keletkező szabad pénzeszközeiből visszafizetheti, majd ismételten igénybe veheti. Ezáltal kamatköltség takarítható meg, mert az átmenetileg visszafizetett hitelért nem kell kamatot fizetni.

Áthidalási (likviditási) hitelt kaphatnak a hitelképes nagyüzemek néhány hetes fizetési nehézségeik leküzdésére, ha rövid lejáratú hitel-forrásaikat már kimerítették. Ilyen hitelt egy hónapra folyósíthat a bank.

A rövid lejáratú forgóeszközhitel kamata a nyolcvanas évek elején évi 12% volt. Az esedékessé vált, de vissza nem térített hitel után + 6%-os késedelmi kamatot kellett fizetni.

A VÁLLALATI JÖVEDELEM ÉS A SZEMÉLYES JÖVEDELEM SZABÁLYOZÁSA

Az anyagi érdekeltség alakulása és növekedésének tennivalói — számos más gazdasági kérdéshez hasonlóan — három szinten jelentkeznek: egyéni, vállalati és társadalmi (népgazdasági) szinten. Az anyagi ösztönzésnek és az érdekeltség megteremtésének pedig két fő területét különböztethetjük meg. Az egyik a vállalatok ösztönzése, amely főleg a vállalati jövedelmek keletkezésének és felhasználásának a szabályozásával történik. A másik a dolgozók személyes anyagi érdekeltségének a megteremtése, amely munkájuk díjazásával, premizálásával valósul meg.

A jövedelemelvonással az állam főleg a vállalatnál visszamaradó jövedelem, illetve nyereség nagyságát szabályozza, az alapképzés rendszerének a változtatásával pedig a vállalati jövedelem felhasználását befolyásolja.

A mezőgazdaságban az egyik legrégebbi adó a *földadó*. Célja a föld eltérő termőképességéből adódó külön jövedelmek egy részének elvonása. Földadót valamennyi mezőgazdasági nagyüzem azonos rendszerben fizet. 1980-tól a földadó a főbb művelési ágak szerint differenciált, a rét-legelő után alacsony, a kert, szőlő, gyümölcs után magasabb, a szántó után pedig még magasabb. A legalacsonyabb termőképességű földek adómentesek, a közepes és jó termőképességű földek földadója pedig progresszíven emelkedik. A háztáji földek szintén adómentesek.

Átmenetileg mentes a földadó fizetése alól az új telepítésű szőlő-, gyümölcs- és cellulóznyarfa-ültetvény. Adómentesség kapható elemi károk esetén is.

A jövedelemadó a másik fő elvonási forma, amely biztosítja a mezőgazdasági nagyüzemek hozzájárulását a társadalmi közös költségekhez. A termelőszövetkezetek 1975-ig a személyes jövedelem, 1976 és 1980 között pedig a bruttó jövedelem után fizettek jövedelemadót. Az állami gazdaságokban 1980-ig az állami vállalatoknál alkalmazott nyereség-adózási rendszer érvényesült. 1980-tól mindkét nagyüzemi szektorban egységes jövedelemadózás van, amely a bruttójövedelem-adóztatás elveire épül.

45. A jövedelemadózás rendszere a mezőgazdasági nagyüzemekben a nyolcvanas évek elején

Adócsoporthoz az egy főre jutó bruttó jövedelem nagysága szerint	Adókulcs a bruttó jövedelem %-ában
0 – 25 000	0,5
25 001 – 30 000	1,0
30 001 – 35 000	2,0
35 001 – 40 000	4,0
40 001 – 45 000	12,0
45 001 – 50 000	18,0
50 001 – 55 000	22,0
55 001 – 60 000	26,0
60 001 – 65 000	30,0
65 001 – 70 000	33,0
70 001 – 75 000	35,0
75 000 felett	37,0

Termelési adót fizetnek a mezőgazdasági nagyüzemek az ipari termék-előállítás, az építési és szerelési tevékenység, a kereskedelmi, vendéglátói és árukereskedési (csomagolási) tevékenység, valamint a szolgáltatások után. A termelési adó alapja az adóköteles tevékenység fogyasztói forgalmi adóval csökkentett árbevétele. Az adókulcs tevékenységektől függően 2–20% között mozog. Termelésiadó-mentes tevékenységek közé tartoznak egyes élelmiszeripari termékek (hús-, baromfi-, tej-,

tartósító-, malom-, cukor-, sütő- és édesipari termékek, ásványvizek, üdítő italok) előállítására, továbbá a növénytermeléssel és állattenyésztéssel kapcsolatos szolgáltatások (pl. öntözés, takarmánykeverés stb.) és a lakosság részére végzett egyes szolgáltatások.

Város- és községfejlesztési hozzájárulást (adót) valamennyi vállalat és szövetkezet fizet. A mezőgazdasági nagyüzemek a bruttó jövedelem 1%-át fizetik ezen a címen.

1980-tól a mezőgazdasági nagyüzemekben egységes keresetszabályozás valósul meg. Ez a nyolcvanas évek elején a munkadíj- és a részesedési adó felhasználásával történt, amelynek mértékét évente határozták meg. A keresetszabályozás célja, hogy a személyes jövedelmek a népgazdasági célokkal és a vállalati eredményekkel összehangoltan alakuljanak, azzal együtt növekedjék a dolgozók kollektív és személyes érdekeltsége, kockázatviselése. A bérek emelkedése nem haladhatja meg a bruttó jövedelem növekedését. A szabályozás ezáltal törekszik kapcsolatot teremteni a személyi jövedelmek és a vállalati eredmény között. Ennek az ismeretében alakítják ki a nagyüzemek önállóan belső érdekeltségi rendszerüket. Ennek főbb formái: a munkadíjazás rendszere, a prémiumok és jutalmak rendszere, a részesedés felosztási szabályzata, a vezetők érdekeltségi rendszere. A belső érdekeltségi rendszer részletes szabályait a belső munkaügyi szabályzatok tartalmazzák.

A vállalati jövedelem alakulását a kormány a jövedelem felhasználásával kapcsolatos előírások útján is szabályozza. A vállalatok és szövetkezetek mérleg szerinti eredményüket meghatározott célokra és meghatározott sorrendben használhatják fel. A nyereségből először a korábbi évek veszteségének és alaphiányának a fedezetét biztosítják — ha volt ilyen —, ezután kifizetik az adókat, majd a fennmaradó nyereségrészből alapokat képeznek. Ennek megfelelően a nyereség a következő célokra használható fel:

- a) az előző évek esetleges veszteségeinek rendezésére;
- b) a veszteség miatt korábban felhasznált alapok pótlására;
- c) adókra:
 - városi és községi hozzájárulásra,
 - jövedelemadóra,
 - munkadíjadóra,
 - részesedési adóra,
 - egyéb adókra;

d) az alapok képzésére:

- tartalékalapra és pótlásra,
- fejlesztési alapra,
- részesedési alapra,
- szociális és kulturális alapra,
- biztonsági alapra;

e) – magasabb vezető állású dolgozók prémiumára, jutalmára, amely nem számít sem a munkadíjszínvonalba, sem a részesedési alapba.

Tartalékalapba kell helyezni évente a nyereség meghatározott százalékát. A tartalékalapot meghatározott célokra és sorrendben lehet felhasználni.

Fejlesztési alapból finanszírozzák a mezőgazdasági nagyüzemek beruházásait. Az állami gazdaságokban a nyereségből akkora fejlesztési alapot kell képezni, hogy az a fejlesztési alapot terhelő kötelezettségek teljesítését fedezze. A termelőszövetkezetekben olyan összegű fejlesztési alapot kell képezni, hogy az adott évi kötelezettségeket – beleértve az esetleges alaphiány is – rendezni tudják. Az amortizációt a fejlesztési alap részeként kezelik a nagyüzemek, felhasználását azonban a termelőszövetkezetekben külön rendelkezések szabályozzák.

Részesedési alapot az év végi részesedés és egyéb juttatások céljára képeznek a mezőgazdasági nagyüzemek. A részesedési alap a biztonsági alapból korlátozás nélkül, a tartalékalapból pedig meghatározott feltételek esetén kiegészíthető. Részesedési alapból fizethetők a dolgozók év végi részesedése, a prémiumon, jutalmon kívül az újítási díjak, tanulmányi ösztöndíjak, a vissza nem térülő lakásépítési támogatás, az étkezési hozzájárulás, a külföldi utazások költségei.

A *szociális és kulturális alapot* a mezőgazdasági nagyüzemek – meghatározott mértékig – költségeik terhére képezik. A kormány évente meghatározza azt az összeget, amit egy főre számítva, illetve tételesen költségként el lehet számolni. A termelőszövetkezetek ezenkívül nyereségükből, az állami gazdaságok pedig részesedési alapjukból kiegészíthetik a szociális-kulturális alapot.

A *biztonsági alap* célja a gazdálkodás kockázatainak évek közötti mérséklése. Ezt a nyereségből a magasabb beosztású dolgozók prémiumának, jutalmának elkülönítése, a tartalék-, a fejlesztési és a részesedési alapok feltöltése után lehet képezni. Belőle az adózott nyereségből képezhető bármely alap kiegészíthető.

A mezőgazdasági nagyüzemek az itt felsoroltakon kívül költségeik terhére is képezhetnek alapokat. Ilyenek: a műszaki fejlesztési alap, erdőfenntartási alap, meliorációs és útfenntartási alap.

AZ ÉRTÉKESÍTÉSI RENDSZER

A Magyar Népköztársaságban a többi szocialista országhoz hasonlóan a mezőgazdasági termékek értékesítése hosszú ideig kötelező beszolgáltatás formájában történt. Ennek az volt a lényege, hogy a termelők kötelezve voltak termékeiknek jogszabályokban előírt részét, illetve mennyiségét alacsony árakon átadni az állami begyűjtő szerveknek és csak a fennmaradó részt használhatták fel saját céljaikra, illetve szabad értékesítésre. A kötelező beszolgáltatás valamennyi alapvető mezőgazdasági cikkre kiterjedt, többek között a kenyér- és takarmánygabonára, kukoricára, burgonyára, napraforgóra, babra, borsóra, lencsére, hízott sertésre, vágómarhára, tejre, tojásra, baromfira, borra. Az ipari növényeket kötelező szerződések alapján termelték és értékesítették.

A kötelező beszolgáltatásnak kettős funkciója volt:

- a központi árualapok adminisztratív eszközökkel történő biztosítása és
- az alacsony beszolgáltatási árak révén a mezőgazdaságban létrehozott érték központosítása és újraelosztása a gazdasági fejlesztés céljaira.

A kötelező beszolgáltatás rendszere főleg az alacsony árak miatt kedvezőtlenül érintette a mezőgazdasági termelést és a parasztság jövedelmi viszonyait, ezért 1956 végén megszűnt, s helyébe a szerződéses felvásárlás lépett. Ez volt az első jelentős változtatás, amely új feltételeket teremtett a mezőgazdaság fejlesztéséhez.

A szerződéses felvásárlásnak két fő formája alakult ki: a termeltetési és az értékesítési szerződések rendszere. A termeltetési szerződést területre vagy termékmennyiségre kötötték. A termeltető vállalatok ellátták a termelőt vetőmaggal, illetve szaporítóanyaggal, a termeléshez ingyenes szakmai segítséget nyújtottak, és ellenőrizték az agrotechnikai eljárások megvalósítását. Termeltetési szerződést főleg az ipari növényekre kötöttek (cukorrépa, dohány, cikória, fűszerpaprika, konzervipari növények), továbbá rizsre, újburgonyára stb. Az értékesítési szerződés a termelőt meghatározott mennyiségű és minőségű áru átadására, a felvásárlót

ennek átvételére kötelezte. Az ilyen típusú szerződésekkel általában nem járt együtt termelési jellegű juttatás, támogatás. Értékesítési szerződést kötöttek főleg állatokra és állati termékekre, továbbá friss zöldségfélékre és gyümölcsökre, valamint más terményekre is.

A szerződéses felvásárláson kívül a cikkek egy része szabad felvásárlás útján került a központi készletbe. Ennek az volt a lényege, hogy az állami és a fogyasztási szövetkezeti szervek a szerződéssel le nem kötött árut napi áron, előzetes kötelezettség nélkül megvásárolták.

Ismeretes volt ezen kívül az úgynevezett „biztosított címeken” történő felvásárlás is. Ennek négy főbb formája volt:

a) Az állami gazdaságok és vállalatok terményeik és termékeik tervben előírt mennyiségét teljes egészében átadták a központi készlet számára.

b) A termelőszövetkezeteknek és az egyénileg gazdálkodóknak földadó címén meghatározott mennyiségű búzát kellett természetben átadniuk. (A búzát át lehetett váltani rozsra, árpára, borra is.)

c) Cséplési díj címén a gabonacséplés munkadíját, őrlési, darálási díjakat ugyancsak természetben kellett a termelőszövetkezeteknek és az egyéni gazdáknak kifizetniük.

d) Végül a biztosított formák közé tartozott a vetőmag- és takarmánykölcsönök visszafizetése is.

Az 1957-ben kialakult felvásárlási rendszer egy évtized alatt számos új vonással gyarapodott. Lényegében beváltotta a hozzáfűzött reményeket, különösen abban a tekintetben, hogy segítségével évről évre egyre nagyobb mennyiségű árut lehetett felvásárolni a központi élelmiszerellátás, az ipar és az export részére. A szerződéses rendszer révén az állam a népgazdaság igényeinek megfelelő irányban befolyásolta a nagyüzemek termelését.

A szerződéses felvásárlásnak azonban egy évtized alatt több olyan negatív vonása is kialakult, amely kedvezőtlenül hatott a gazdaságok termelésére. Ilyen volt például az, hogy a felvásárlási tervekben rögzített igények nem számoltak eléggé az üzemek termelési adottságaival. Minthogy az elsődleges szerep a felvásárlásé volt, a termelőüzemeknek a gazdaságos termelési szerkezet kialakítására irányuló kezdeményezése csak szűk határok között mozoghatott. A hatvanas évek közepén további jelentős fejlődés következett be a felvásárlási rendszerben. Az egyik lényeges változás, hogy megszűnt a tervutasítások, a tervlebontások útján végzett felvásárlás. A felvásárló vállalatok 1968 óta nem léphetnek fel hatósági előírások közvetítőiként, nem rendelkezhet-

nek olyan eszközökkel, amelyeknek kizárólagos juttatása vagy elvonása révén a gazdaságokat kényszerítően befolyásolhatnák. Ezek a szervezetek elvileg csakis az állami gazdaságok és termelészövetkezetek egyenrangú partnereiként működhetnek.

A másik lényeges változás az ún. többszatsornás értékesítés bevezetése. A mezőgazdasági nagyüzemek termékeik jelentős részét közvetlenül a felhasználóknak (feldolgozó gyáraknak, kórházaknak, vendéglátóipari és kereskedelmi vállalatoknak) és a fogyasztóknak is eladhatják.

A gyakorlatban az élelmiszerek túlnyomó többségét a felvásárló vállalatok veszik meg a termelőktől. Így például a kenyérgabona felvásárlását a Terményforgalmi és Gabonafeldolgozó Tröszt vállalatai végzik. E vállalatokon belül történik a gabona malomipari feldolgozása is. A kenyérgabona felvásárlási ára hatóságilag rögzített.

A vágómarha és a vágósertés felvásárlását — amely jelentős részében exportcélokat is szolgál — túlnyomórészt az Állatforgalmi és Húsipari Tröszt vállalatai végzik, azzal a kivétellel, hogy vágósertést más feldolgozó üzemek is vásárolhatnak. A vágósertés és a vágómarha felvásárlási ára hatóságilag rögzített.

A vágósertés értékesítésében szerepe van a szabad piacnak, illetve a közvetlen nagyfogyasztói értékesítésnek is, főleg a háztáji, a kisegítő és a magángazdaságok esetében. Ez az összes forgalomnak mintegy 10%-át teszi ki.

A tehéntej felvásárlását lényegében a Tejipari Tröszt vállalatai látják el, de feldolgozása és értékesítése más módon is történhet. A Tröszt bonyolítja le az összforgalom közel 90%-át. A tej felvásárlási ára hatóságilag rögzített. A szabadpiaci tejértékesítésben elsősorban a háztáji gazdaságok vesznek részt, az állami és a termelészövetkezeti közös gazdaságok főként saját dolgozóik és tagjaik részére értékesítenek.

A vágóbaromfi felvásárlásának mintegy 80%-át állami és szövetkezeti baromfiipari vállalatok végzik: az állami gazdaságok termelésének közel 95%-át, a termelészövetkezeti közös gazdaságok termelésének 85%-át ezek vásárolják fel.

A háztáji gazdaságok és részben a termelészövetkezeti közös gazdaságok baromfitermelését fogyasztási szövetkezetek és termelészövetkezetek, illetve közös vállalataik vásárolják meg. Emellett jelentős még a szabadpiaci értékesítés, amely a háztáji gazdaságok értékesítésének közel 50%-át teszi ki. Az értékesítésre kerülő tojás zömét, az összfelvásárlásnak mintegy 65–70%-át, a baromfiipari vállalatok veszik át.

A közvetlen termelői értékesítés bevált formája a nagyfogyasztóknak történő értékesítés. Nagyfogyasztó közületek, továbbá a bel- és külkereskedelmi, valamint a vendéglátóipari vállalatok, üzemek, illetve exportjog alapján külföldi vevők — monopolcikk kivételével — bármely mezőgazdasági terméket vásárolhatnak, és pedig:

- a nagyfogyasztó közületek (kórházak, laktanyák, üdülők, szociális otthonok stb.) a feladatkörükbe tartozó szolgáltatások rendeltetésszerű végzésére;

- a bel- és külkereskedelmi vállalatok kereskedelmi forgalomba hozatal céljára;

- az állami és szövetkezeti vendéglátóipar rendeltetésszerű felhasználásra.

Mezőgazdasági termékeket iparjogosítvánnyal rendelkező magánkereskedők is közvetlenül vásárolhatnak a mezőgazdasági termelőüzemektől. Tevékenységük főleg szabadforgalmi cikkekre (zöldség- és gyümölcsfélék, tej, tejtermékek, baromfi, tojás, szálas takarmány) terjed ki.

A mezőgazdasági termelőüzemek közvetlenül a kisfogyasztóknak minden ármegkötés nélkül adhatnak el különböző termékeket. Ezenkívül közvetlen értékesítési tevékenységet folytathatnak a termelés helyén, a termelői piacokon, ideiglenes, illetve állandó jellegű elárúsító helyeken, valamint a vevő telephelyén beküldéses rendszerű megállapodás alapján.

A közvetlen termelői értékesítésben az egészségügyi és a piacrendészeti szabályoknak, valamint egyéb hatósági előírásoknak a betartása kötelező. A mezőgazdasági nagyüzemek állandó elárúsítóhelyeket az erre vonatkozó működési és pénzügyi előírások szerint létesíthetnek. Ilyen elárúsítóhelyeket az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek közösen, valamint egymással, továbbá egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezetekkel, fogyasztási és értékesítő szövetkezetekkel, állami (tanácsi) élelmiszer-kereskedelmi vállalatokkal társulva is fenntarthatnak. A termelői értékesítés szolgálatára mind a termelőszövetkezetek, mind az állami gazdaságok kereskedelmi (áruértékesítő) irodákat, illetve gazdasági társulásokat hoztak létre.

A közvetlen termelői értékesítéssel egyidőben a mezőgazdasági áruforgalom fejlesztésének továbbra is döntő tényezője a gazdaságok és a feldolgozó ipari, illetve kereskedelmi vállalatok kapcsolatának a javítása, szorosabbra fonása. Ennek fő elve a kölcsönös előnyökön és

kockázatvállaláson alapuló együttműködés, amelynek gyakorlati megvalósításában mind a kölcsönös előnyök biztosítása, mind a kockázatmegosztás terén bőven vannak még tennivalók.

A feldolgozott élelmiszerek kereskedelmi forgalma kötöttségektől mentesen bonyolódik. Az élelmiszeripar és a kereskedelem közötti áruforgalomnak jelenleg két fő útja van:

- az ipari vállalatától közvetlenül a kiskereskedelemhez történő (művi) szállítás;

- az ipari vállalatától a nagykereskedelmen keresztül a kiskereskedelemhez történő áruforgalmazás.

Az áruforgalom útjának a megválasztása az élelmiszerek jellegétől függ. Általában a gyorsan romló és a naponként fogyasztott cikkek értékesítése történik a rövidebb forgalmi pályán, míg a tartósabb, kevésbé romlékony élelmiszerek forgalma a nagykereskedelem közbeiktatásával valósul meg.

A SZERVEZETI RENDSZER EGYES KÉRDÉSEI

Az utóbbi évtizedben jelentős változások következtek be a mezőgazdaság és élelmiszeripar szervezeti rendszerében is. Ilyennek tekinthető a Földművelésügyi és az Élelmiszeripari Minisztérium egyesítése és a Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium (MÉM) létrehozása. Hasonló irányú összevonások történtek más irányító szervekben is. A vállalati szférában jelentős változásnak tekinthető az élelmiszeripari trösztök egy részének a megszüntetése és a volt trösztvi vállalatok önállósítása. A mezőgazdaságban a nagyüzemek nagyarányú összevonása, termelőszövetkezetek egyesülése ment végbe, de kialakultak új vállalati szervezetek is, mint például a mezőgazdasági kombinátok. A vállalatok és a szövetkezetek együttműködése eredményeként új társulási formák (ipari termelési rendszerek, kiskörzeti társulások, agráripari egyesülések stb.) szerveződtek. 1982-től megnyílt a lehetősége leányvállalatok, kisvállalatok, kis-szövetkezetek létrehozásának. Ebből a sokrétű struktúrából és az utóbbi évtizedekben bekövetkezett változásokból az Állami Gazdaságok Országos Központját (ÁGOK) és a szövetkezetek érdekképviselői rendszerét szeretnénk bemutatni részletesebben is a következőkben.

Az ötvenes években az állami gazdaságok irányítását rövid ideig az Állami Gazdaságok Minisztériuma látta el. Ezt a minisztériumot néhány éven belül két alkalommal is létrehozták, majd megszüntették, amely arra utal, hogy éveken át keresték a megfelelő formát az állami gazdaságok irányításában. Végül is 1967-ben létrehoztak egy új szervezeti formát, az Állami Gazdaságok Országos Központját.

Az állami gazdaságok felügyeletét 1967 óta speciális vállalati központként az ÁGOK látja el. Feladatai két nagy csoportba sorolhatók: 1. szervező, fejlesztő és összehangoló feladatkörében javaslatokkal, irányelvekkel segíti a gazdaságok termelési és műszaki fejlesztését, a szabályozórendszer fejlesztését és alkalmazását, a termelőeszközök és a munkaerő ésszerű hasznosítását, a tudományos eredmények, új termelési eljárások, vezetési módszerek elterjesztését, az állami gazdaságokat érintő információszervezési, anyaggazdálkodási, kereskedelmi feladatok és más, a hatáskörébe utalt feladatok végrehajtását; 2. felügyeleti munka keretében ellátja a gazdaságok tulajdonosi felügyeletét, gyakorolja az igazgatókkal (vezérigazgatókkal) és helyetteseikkel kapcsolatos munkáltatói jogokat, saját apparátussal és a vállalati felügyelő bizottságok útján rendszeresen ellenőrzi, átfogóan értékeli a gazdaságok termelési, pénzügyi, szociálpolitikai, munkavédelmi tevékenységét, ennek alapján elbírálja a magasabb vezető állású dolgozók munkáját, megállapítja anyagi részesedésüket.

Az ÁGOK nem a Minisztérium egyik részlege és nem is tröszt. Olyan vállalati központ, amelynek a működéséhez szükséges anyagi fedezetet az állami gazdaságok (kombinátok) termelési értékük arányában biztosítják. Dolgozóinak anyagi érdekeltsége szoros összhangban áll a gazdaságok eredményeinek változásával.

Az ÁGOK főleg vállalati koordinációs központként működik, s a vállalatok gazdálkodásába (alapok átcsoportosítása, költségvetési kapcsolatok, beruházás, forgóalap-gazdálkodás, hitelek felvétele, belső elszámoló ár kialakítása stb.) közvetlenül nem szól bele. A Központnak árhatósági, árjövahagyási jogköre nincs, árkiegyenlítő feladatokat nem lát el, a gazdaságok értékesítési feladataiba nem avatkozik. Hatósági feladatai (tűzvédelem, polgári védelem, munka- és balesetvédelem) vannak, de a gazdaságok gazdálkodását érintő hatósági és szakigazgatási feladatokat nem végez. Átruházott hatáskörben egyes esetekben (pl. földcsere, ingat-

lanvásárlás, bérleti szerződés stb.) engedélyezési jogköre van, illetve véleményt nyilvánít. A Központ a felügyelete alá tartozó gazdaságok önálló gazdálkodását nem korlátozhatja, eszközeik felett nem rendelkezhet és ilyen tartalmú utasítást nem adhat. A Központ valamennyi vezető állású dolgozója köteles viszont intézkedni — akár utasítás formájában is —, ha valamely gazdaság népgazdasági érdeket, illetve érvényes jogszabályt sértő tevékenységet folytat, dolgozói életét és testi épségét sértő intézkedést tesz.

Az ÁGOK tevékenységét a hetvenes évek végén — az alapvető feladatok változatlanul hagyásával — továbbfejlesztették. Megszűntek a megyékben működő területi főosztályok. Ennek fő célja az volt, hogy egyszerűsödjék az ügyintézés, kiküszöböljék a területi áttételt, növekedjék a gazdaságok önállósága és felelőssége, erősödjék a gazdaságok és a Központ közötti közvetlen kapcsolat és információcsere, végső soron emelkedjék a Központ koordináló és felügyeleti tevékenységének színvonala. Az eddigi tapasztalatok kedvezőek. Az ÁGOK tevékenységével erősíteni igyekszik a vállalati önállóságot, az önelszámolás és önfinanszírozás érvényesülését. Következétesen tiszteletben tartja azt az elvet, hogy a termelésszervezés és fejlesztés alapvetően vállalati funkció, a szakosodás, ezen belül a tájtermelés fejlődése, a kooperációk kibontakozása alapvetően közgazdasági indítékok, kölcsönös előnyök alapján valósuljon meg.

A termelésfejlesztési és közgazdasági kérdésekben már korábban megkezdődött a gazdaságok és a Központ között a közvetlen érintkezés és az információs kapcsolatok bővítése. A területi főosztályok megszűnése után még rendszeresebbé, tervszerűbbé és szorosabbá vált a kapcsolat. Évente több alkalommal országos vagy tájegységi igazgatói értekezleten, negyedévenként vezérigazgatói tanácsulésen tárgyalják meg a gazdaságok szempontjából legfontosabb fejlesztési és közgazdasági kérdéseket. Az egyes ágazatok termelésfejlesztési célkitűzéseit, a megvalósított módokat, a legfontosabb közgazdasági kérdéseket az érintett gazdaságok legjobb szakembereinek bevonásával táj, illetve országos termelési és közgazdasági értekezletek keretében tárgyalják meg. Bemutatók, tapasztalatcserék szervezésével segítik elő a legfejlettebb termelésszervezési és termelésfejlesztési megoldások széles körű elterjesztését, a legfontosabb ágazatok (szarvasmarha, sertés, hal stb.) termelésfejlesztési célkitűzéseit az egyes gazdaságokban is megtárgyalják.

A termelésfejlesztési célkitűzések kialakításában, a jó tapasztalatok elterjesztésében aktívan közreműködnek a gazdaságok vezető és jőnévű

szakembereiből választott ágazati szakbizottságok, amelyeknek munkájába egyes feldolgozó, forgalmazó szervezetek és a tudomány képviselői is bekapcsolódnak.

A Központ szoros kapcsolatot épített ki a megyei tanácsok mezőgazdasági és élelmezésügyi osztályaival és a társadalmi szervekkel. Információs és értékelő anyagok megküldésével elősegíti tájékoztatásukat, a társadalmi, a szakigazgatósági és a vállalati törekvések területi összehangolását.

A gazdaságok kereskedelmi-értékesítő tevékenységében jelentős szerepet tölt be a Központ irányítása mellett működő közös vállalat, az ÁGKER Kft., amely közvetíti a piaci igényeket, gondoskodik a nagy tömegű áruk megfelelő értékesítéséről, előmozdítja az új termékek bevezetését. Az értékesítés szférájában szervezi az együttműködéseket, a partneri kapcsolatokat mind a bel-, mind a külkereskedelmi vállalatokkal, szervezetekkel. Részt vesz a termékek átadásánál-átvételénél, a minőségi ellenőrzésnél, képviseli a gazdaságok érdekeit. Tevékenysége kiterjed az értékesítéssel kapcsolatos vitás ügyek rendezésére, megbízás esetén az állami gazdaságok jogi képviseletére is. Működésének eredménye — saját fenntartásán túlmenően — a gazdaságok nyereségében realizálódik.

SZÖVETKEZETI ÉRDEKKÉPVISELET A MEZŐGAZDASÁGBAN

A szövetkezeti képviseleti szervek mind a tőkés, mind a szocialista országok szövetkezeti mozgalmában megtalálhatók.

E szervezetek egyik igen elterjedt típusa az elvi, mozgalmi funkciót ellátó központ. Ez operatív gazdasági tevékenységet nem fejt ki, hanem csak politikai és társadalmi érdekképviseletet lát el. A legtöbb országban ilyen funkciót töltenek be az országos szövetkezeti csúcsszervek.

A szövetkezeti érdekképviseleti szervek másik fő típusa a gazdasági központ. Ezek gazdasági szervező munkát végeznek, számos országban saját maguk is gazdálkodnak, kereskedelmi, feldolgozó és egyéb termelőtevékenységet folytatnak.

A szövetkezeti szövetségek és központok igen elterjedt harmadik fő típusa a mozgalmi és gazdaságszervező funkciót egyaránt betöltő (egységes) komplex szervezet. Magyarországon ilyen szövetkezeti szövetségek működnek.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek 1967-ig nem voltak képviseleti szerveik. 1953-tól működött ugyan az Országos Termelőszövetkezeti Tanács, de azt nem a termelőszövetkezetek választották, hanem a kor-

mány nevezte ki, és nem képviseleti szerv volt, hanem a földművelésügyi miniszter tanácsadó testülete.

A képviseleti szervek alapfunkciója jelenleg a szövetkezetek önállóságának, demokratikus működésének, vállalatszerű gazdálkodásának előmozdítása és ennek érdekében gazdasági, társadalmi, szolgáltatási feladatok ellátása.

A szövetkezetek érdekképviseleti szerveiket önkéntesen hozzák létre és maguk tartják el. Nem érvényesül tehát „érdekképviseleti kényszer”. A szövetkezeteken múlik, hogy igényt tartanak-e érdekeik képviseletére szövetségek létrehozásával, vagy nem kapcsolódnak semmilyen kötelékbe. Amennyiben képviseleti szerveket hoznak létre, vagy más meglevőhöz csatlakoznak, annak fenntartásáról anyagi hozzájárulással gondoskodniuk kell.

Az önkéntesség alapvető mozzanata, hogy a szövetségbe való belépésről és kilépésről a szövetkezet közgyűlése határoz. Továbbá a tagszövetkezet — küldötteti útján — részt vesz a szövetség munkájában és annak irányításában.

A képviseleti szerveket a szövetkezetek befizetéseiből tartják fenn. Ez jól visszatükrözi a tagszövetkezetek és szövetségeik kapcsolatát, egyúttal útját állja a szövetségi apparátus és a szövetség tevékenysége túlméretezésének.

A szövetkezeti mozgalom alapegységei a szövetkezetek. Működésükkel, gazdálkodásukkal kapcsolatos döntésekre maguk a szövetkezetek jogosultak. Ők — és nem a szövetségek — rendelkeznek a döntéseket megalapozó anyagi javakkal is. A képviseleti szervek az egységes szövetkezeti mozgalom részei, de nem hatósági funkciót gyakorló fölérendelt központjai a szövetkezeteknek.

Mivel a képviseleti szervek irányítása többségi elv alapján történik, a szövetség egyúttal érdekegyeztetési fórum. Ez abból a szempontból is előnyös, hogy a képviseleti szervek kifelé már megszűnt, szélsőségektől, egyedi túlzó törekvésektől már megtisztított szövetkezeti álláspontot képviselhetnek.

A képviseleti szervek vezetésében a szövetkezetekre jellemző vezetési elvek érvényesülnek. A területi és szakmai szövetség legfőbb szerve a küldöttgyűlés, amelyen minden tagszövetkezet azonos számú küldötttel képviselteti magát. A küldöttgyűlés titkosan megválasztja a vezető testületet, bizottságokat. A függetlenített apparátus jogosultságai a küldöttgyűléstől származnak.

A képviseleti szervek olyan feladatokat végeznek, amelyekkel tagszövetkezeteik őket megbízzák, hatósági feladatokat nem látnak el. A szövetkezetek és szövetségeik viszonyában tehát a szövetkezeti önkormányzat elve érvényesül.

A termelőszövetkezeti szövetségek a területi elv alapján (gazdasági, illetve közigazgatási körzetenként) szerveződtek és működnek. Feladataik:

a) képviselik működésük területén a termelőszövetkezetek, valamint társulásaik és közös vállalataik társadalmi és gazdasági érdekeit;

b) elősegítik a szövetkezetek önálló vállalati gazdálkodását és demokratikus működését, továbbá a szövetkezetek és állami vállalatok, valamint a szövetkezetek egymás közötti gazdasági együttműködését, a közös vállalkozások és vállalatok tevékenységét;

c) tagszövetkezeteik tevékenységét előmozdító szolgáltatásokat nyújtanak;

d) közreműködnek a szövetkezeti tagok szocialista nevelésében, oktatásában és ellátnak más társadalmi feladatokat is; a gazdasági egységek érdekképviselője mellett törődnek a tagok egyéni érdekvédelmével is, jogsegélyszolgálat szervezésével és egyéb úton.

A termelőszövetkezetek választott küldöttai 5 évenként országos szövetkezeti kongresszuson megvizsgálják a mozgalom helyzetét, a képviseleti szervek működését, és megválasztják képviselőiket az országos vezető testületekbe. A termelőszövetkezetek országos képviseleti szerve a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa (TOT). A kongresszust az Országos Tanács hívja össze. Az Országos Tanács többségét — legalább 80%-át — a területi és szakmai kongresszusi küldöttválasztó közgyűlések választják, ahol minden egyes szövetkezet képviselteti magát.

A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának célja és társadalmi szerepe a területi szövetségeiktől pusztán abban különbözik, hogy az Országos Tanács a termelőszövetkezetek országos szintű képviseletét látja el, munkája közvetlenül az országos állami szervek tevékenységéhez kapcsolódik.

A szövetkezeti képviseleti szervek csak úgy tölthetik be szerepüket, ha az állam segíti tevékenységüket. A szövetkezeti képviseleti szervek állami törvényességi felügyeletét a kormány és a megyei tanácsok látják el. Az állami hatóságok és a szövetkezeti képviseleti szervek kölcsönösen kikérik egymás véleményét a tervezett intézkedésekről. A szövetkezetek működését, gazdálkodását, illetőleg a szövetkezeti tagok helyzetét általánosan és alapvetően érintő miniszteri rendeletek és államtitkári rendelkez-

zések kiadásához az országos képviseleti szerv (Országos Tanács) egyetértése szükséges.

A szövetkezeti területi szövetségek és az országos tanács tevékenységének 3 nagy csoportja különböztethető meg: a társadalmi, a gazdasági és a szolgáltatási tevékenység.

A területi (szakmai) szövetségek és az országos tanács munkájában egyaránt nagy súlya van a társadalmi jellegű képviseleti tevékenységnek (pl. a szövetkezeti önkormányzat fejlesztésének, a külföldi és belföldi tapasztalatcserének, a jogvédelem szervezésének, a versenymozgalomnak, az oktatásnak, továbbképzésnek stb.).

Egyre erősödik a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szövetségeinek gazdasági jellegű érdekképviseleti munkája. A termelésfejlesztés, a műszaki fejlesztés ugyanis számos érdekvédelmi mozzanatot rejt magában, továbbá olyan feladatokat, amelyek ellátásáról csak így lehet gondoskodni.

Jelentős mértékben fejlődik, terebélyesedik az érdekképviseleti szervek szolgáltató tevékenysége is. Az ilyen típusú érdekvédelmi munkának a jelentősége a vállalati önállóság növekedésével, az árutermelés kiszélesedésével, a közgazdasági tényezők előtérbe kerülésével szintén fokozódik. A képviseleti szervek a szolgáltatás fejlesztése érdekében vállalatokat is létesíthetnek és üzemeltethetnek. Olyan termelő vagy más profilú vállalatok létesítése, amely ütközhet a tagszövetkezetek érdekeivel, indokolatlan. Célszerű viszont a szolgáltatás fejlesztése a képviseleti szervek hatáskörébe tartozó önálló vállalatok szervezése útján is, ha az közvetlenül a tagszövetkezetek érdekeit szolgálja.

A társadalmi, gazdasági és szolgáltató jellegű tevékenység intenzitásának mélységét, jellegét a szövetkezetek igényei, továbbá lehetőségei határozzák meg.

A szövetségek nem vehetik át a döntési jogkört a szövetkezetektől, és nem vállalhatják át azok döntéseiért a felelősséget, de ez nem zárja ki, hogy ne segítsék a döntéselőkészítésüket, tervezésüket, elemzésüket.

Ajánlásaikkal, tapasztalatcserék szervezésével a képviseleti szervek figyelemre méltó segítséget nyújtanak a szövetkezeteknek. Hathatós szervező és felvilágosító munkájukkal jól szolgálják az egyéni, a csoport és a népgazdasági érdekek kölcsönös összefüggéseinek megértését, összehangolását, a gazdaságpolitikai célkitűzések, népgazdasági tervek megvalósítását. Elősegítik, hogy a szövetkezeti mozgalomban egységes szemlélet alapján a népgazdasági célokat szolgáló egységes cselekvés valósuljon meg.

1. Hazánk a világ szántóterületének mindössze fél százalékán gazdálkodik, a fontosabb mezőgazdasági termékekből azonban ennél jóval nagyobb arányban részesedik, például búzából 1,5, kukoricából csaknem 2%-kal. A nyolcvanas évek elején egy lakosra számítva összesen 1,3 t gabonát termeltünk. Ezzel az egy lakosra számítva legtöbb gabonát termelő országok közé kerültünk. Az elsők között vagyunk az egy főre jutó tojás-, baromfihús- és összes hústermelésben is.

A magyar mezőgazdaság ezt a kedvező pozíciót az utóbbi évtizedekben érte el. A két világháború között a mezőgazdaság összes termelése évente mindössze 1–1,5%-kal növekedett. Nem tudta lényegesen túlhaladni ezt a szintet a háború után az ötvenes években, sőt a hatvanas évek elején sem. Az 1945. évi földreform ugyan kimozdította a tulajdonviszonyokat évtizedes változatlanúságukból, de a termelés fejlődése igen szerény és nagy visszaesésekkel tarkított volt. Számottevő előrehaladás a szocialista nagyüzemek megszervezése után, azok megszilárdulásával a hatvanas évek közepétől következett be. Azóta az évi növekedés elérte, sőt a hetvenes évek első felében túl is haladta az évi 3%-ot, a nyolcvanas évek elején pedig évi 2,5% volt. Ez a növekedés megfelelő alapot teremtett az élelmiszeripari feldolgozás fejlődéséhez is, amely hosszabb ideig az évi 5%-ot is meghaladta, 1976 és 1980 között csaknem évi 4%-kal emelkedett.

A mezőgazdasági termékek és élelmiszerek kétharmadát korszerű technológiával állítjuk elő. Ezek közé tartozik a kenyér- és takarmánygabona-termelés, a sertés- és baromfitartás. A feldolgozó iparágak közül a hűtőiparban, a baromfi- és húsfeldolgozó iparban történt jelentős korszerűsítés. Ezekben az ágazatokban, nemcsak a technológia, hanem a termelés színvonala is eléri a nemzetközi mércét. A lehetőségekhez

képest elmaradott a szálastakarmány-termelés, a rét- és legelőgazdálkodás és ezekkel együtt a tejtermelő szarvasmarha-tartás.

A mezőgazdasági és élelmiszer-termelés túlnyomó része belföldi fogyasztásra kerül. A lakosság élelmiszer-ellátása tartósan emelkedik, és európai viszonylatban is jó színvonalú. Ezzel egyidőben — főleg a nagyüzemek kialakulása óta — jelentős az élelmiszerexport, amely többszöröse a 25—30 évvel ezelőttinek. Jelenleg a mezőgazdasági termékek egyötöde, az élelmiszeripari termékek 28—30%-a külföldön realizálódik. Ezzel az élelmiszer-gazdaság a magyar népgazdaság exportáru-alapjának 25%-át adja. Ez a részesedés a dollárelszámolású exportból nagyobb, 1982-ben például 37% volt.

A mezőgazdaság tehát egyrészt a politikai stabilitás szempontjából annyira fontos élelmiszer-ellátásban, másrészt a magyar gazdaság fejlődését meghatározó külkereskedelmi és költségvetési egyensúly alakulásában kedvezően működik közre.

2. Magyarországon a nyolcvanas években — a feltételekkel számolva — a mezőgazdasági termelés kb. évi 2%-os növekedése tervezhető realisan. Az előirányzatok ezt tartalmazzák. Ennél nagyobb ütem csak nagy állattenyésztési beruházásokkal lenne elérhető, amihez nincs elegendő forrás. A gazdálkodásban az egyoldalú mennyiségi bővítéssel szemben előtérbe kerül a gazdaságos termelésbővítés, a kisebb költségekkel járó, kevésbé eszköz-, energia- és ipari anyagigényes fejlesztés és üzemeltetés, a munkatermelékenység fokozása.

A magyar talaj- és éghajlati adottságok között a mérsékelt éghajlatra jellemző valamennyi fontosabb mezőgazdasági termék eredményesen termelhető. A termelési struktúra fejlesztésében ezért a sokoldalúság követelménye érvényesül. A fontosabb termékeket illetően a fejlesztés iránya a következőképpen körvonalazható:

— A szakértői vélemények megegyeznek abban, hogy gabonából (különösen búzából és kukoricából) — a kedvező természeti, biológiai, technikai és közgazdasági adottságainkat minél teljesebb mértékben kihasználva — olyan mennyiséget célszerű termelni, amennyire gazdaságosan képesek vagyunk. A szántóföldi termelésben a gabona versenytársa a napraforgó. Cukorból önellátásra célszerű berendezkedni. Az állati termékek közül hosszabb távon a természetes gyepek és melléktermékek hasznosítására alapozott vágómarha- és vágójuhtermelés érdemel fokozottabb figyelmet és támogatást. Kedvező értékesítési lehetőségek esetében — amely az éves tervekben előre jelezhető — a sertéshústermelés

jelentősen fokozható, hasonlóképpen a baromfi-hús-termelés is. A tej- és tojástermelést főleg a hazai keresletnek megfelelően bővíthetjük. Mivel az állattenyésztés fejlesztése a legtöbb termék esetében igen esz- közígyényes, ezért helyes, ha a kistermelést a nagyüzemek továbbra is fokozott gonddal szervezik, nagyüzemi állattenyésztésüket pedig a for- rásokkal összehangoltan bővítik. A kertészeti vertikum fejlesztéséhez adottságaink szintén jók, a fejlesztés mértékét azonban szintén a fizető- képes értékesítési — főleg exportlehetőségek —, illetve a fejlesztést alá- támasztó érdekeltség alakulása határozza meg. Mivel a források e tekin- tetben is igen szűkösek, a kertészetben is a nagyüzemi és kistermelés kombinálása a járható út, eddiginél jobban bevonva a fejlesztésbe a kis- termelők forrásait, egyúttal érdekeltté téve őket a munkák jó minőségű elvégzésében.

— A mezőgazdasági fejlődés elképzelhetetlen megfelelő színvonalon működő élelmiszeripar nélkül. A magyar élelmiszer-feldolgozó kapacitás a megtermelt mezőgazdasági nyersanyagok 70%-át képes különböző szintig feldolgozni. Jelentős a malom-, a hús-, a baromfi-, a tej-, a konzerv, a hűtő-, a növényolaj-, a cukor- és édesipar, továbbá a borfeldol- gozás és a sörgyártás.

Az élelmiszeripar mintegy 4500-féle élelmiszert, illetve élvezeti cikket állít elő. A termékek feldolgozását 85%-ban az állami élelmiszeripari vállalatok végzik, a mezőgazdasági nagyüzemek és fogyasztási szövet- kezetek pedig 15%-kal részesednek az élelmiszeripari tevékenységből. Főleg a tej-, a hús-, a baromfi- és a borfeldolgozás jelentős, amely növekvő szerepet tölt be a helyi ellátásban, az áruválaszték bővítésében.

A feldolgozottsági fok növelése a legtöbb élelmiszer esetében a jövő- ben is követendő irányvonal a fejlesztésben. A hús- és baromfiipari kapacitást az állattenyésztéssel összehangoltan célszerű fejleszteni. Ugyanez vonatkozik a mezőgazdasági termelés növekedéséhez kapcsoló- dó szállító- és tároló- (hűtő) kapacitás bővítésére is. A tartósító iparban elsősorban nem a termelőkapacitások bővítése, hanem a minőséget, a választékot, az áru megjelenését és az energiatakarékosságot biztosító technológiák fejlesztése indokolt. A malom- és takarmányiparban a rekonstrukció elkerülhetetlen. Az eddiginél nagyobb figyelmet érdemel a mezőgazdasági termelés és az élelmiszeripari feldolgozás területi összehangolása.

3. Mindaz, amit az utóbbi évtizedekben a magyar mezőgazdaság fel tud mutatni, jelentős részben annak köszönhető, hogy sikerült gyökeres

javulást elérni a parasztság életében, a falu elmaradottságának a fel-számolásában. A Magyar Szocialista Munkáspárt és a magyar kormány már az ellenforradalom leverésével egyidőben olyan intézkedéseket tett, amelyek kiváltották a dolgozó parasztság bizalmát. Megszüntette a beadási rendszert, és helyette áttért a kereskedelmi módszerekre. Ezzel egyidőben jelentősen felemelte a mezőgazdasági termelői árakat, csökkentette az adóterheket. Nyíltan elítélte az 1956 előtti hibákat, az erő-szakos szövetkezeti szervezést, és orvosolta a sérelmeket. Számottevő támogatást nyújtott az állami gazdaságoknak és termelőszövetkezetek-nek gazdálkodásuk rendbetételéhez, de egyúttal segítette az egyénileg dolgozó parasztság termelését, anyagi helyzetének a javítását is.

Ezt a politikát az MSZMP és a magyar kormány betartotta a termelő-szövetkezetek szervezésének az időszakában is, és tovább folytatta a hat-vanas években, amikor meghirdette a munkások-parasztok jövedelem-és életszínvonal-különbségének fokozatos megszüntetését.

A nagyüzemek megszervezésekor, a hatvanas évek elején a paraszti reáljövedelem még mintegy 15–17%-kal elmaradt a munkásoké és az alkalmazottaké mögött. A hatvanas évek közepén és második felében megtett intézkedések nyomán a termelőszövetkezeti jövedelmek gyors ütemű növekedése eredményeként ez a különbség megszűnt, a paraszti jövedelmek szintje elérte a városi munkásokét és alkalmazottakét. Mindez szorosan egybekapcsolódott a mezőgazdasági termelés növeke-désével és a városi népesség jövedelmének és életszínvonalának emel-kedésével.

A hetvenes években történelmi horderejű változás kezdődött a magyar termelőszövetkezeti parasztság szociális körülményeiben, a nyugdíj-, a családi pótlék és az egészségügyi ellátásban is. Jelenleg már több száz-ezer — lényegében minden rászoruló — szövetkezeti paraszt kap nyug-díjat, öregségi járadékot, szociális juttatást. Minden magyar állampolgár alkotmányban biztosított jogaként veheti igénybe az egészségügyi szolgáltatásokat.

Az eddigiek mellett gyökeres javulás következett be az iskolázásban, a kulturálódásban, a szakemberképzésben. Az állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben dolgozó aktív munkaerő kb. egyhetede közép- és felsőfokú végzettségű, egyharmada pedig szakmunkás. A nem-zedékváltással sokkal kultúraltabb, szakképzettebb munkaerő foglalja el a régi helyét, amely gondolkozásmódban, életkörülményekben, igényekben is egyre inkább azonossá válik az iparban dolgozókkal,

a városlakókkal. Ennek a folyamatnak szerves része a falu átalakulása, a vidéki települések korszerűsödése, jobb ellátása, vagyis az urbanizáció előrehaladása is.

4. A termelési színvonal emelését és a termelési struktúra fejlesztését megalapozó anyagi-műszaki feltételek közül a következőket célszerű kiemelni:

a) Az utánunk következő nemzedékek iránti felelősségünk, hogy nemzeti vagyunk jelentős és pótolhatatlan elemét a termőföldet megőriz-zük, termőképességét fenntartsuk, sőt gyarapítsuk. A szántóterület az ötvenes évtizedben 210, a hatvanas évtizedben 260, a hetvenes évti-zedben 310 ezer hektárral lett kevesebb. A termőterületnek csupán az 1975–1980 között bekövetkezett 240 ezer hektáros csökkenése az akkori árakon számítva 230 millió dollár exportvesztéssel azonos kiesésként kezelhető.

A jövőben a földtörvény következetesebb betartása és más intézke-dések szükségesek, hogy a termőföld, ezen belül a szántóterület csökke-nése lelassuljon. Meggondoltan kell eljárunk az ipar- és városfejlesztés tervezésében, a vízügyi és egyéb létesítmények, mezőgazdasági telep-helyek, utak helyének kijelölésében. Ismét művelésbe kell vonni azokat a területeket, amelyek gazdaságos mezőgazdasági termelésre alkalmasak. Következésképpen be kell tartani a környezetvédelmi követelményeket.

A földterület igen jelentős részén a termelőmunka normális fenntar-tásához terület- és vízrendezésre, talajvédelmi és talajjavító beruházá-sokra van szükség. Az ökológiai potenciál jobb kihasználása fontos feladatunkká teszi a meglevő öntözőrendszerek szükség szerinti üzemel-tetését, bővítését, s az egyéb, általában felszíni létesítményeket nem igénylő megoldások (dombvidéki területek rétegvonalas művelése, kettős hasznosítású drénezés) alkalmazását is.

A mezőgazdasági művelésre nem vagy kevésbé alkalmas területeket erdősítéssel hasznosíthatjuk. 1,3 millió hektár gyepterületünknek mintegy a felén pedig intenzívebb gazdálkodás szükséges.

b) A tudományos-műszaki haladás terén a mezőgazdaság szocialista átszervezése óta több területen felzárkóztunk a gazdaságilag fejlettebb országok mezőgazdaságához. Gabonatermelésünk technológiája például megközelíti a legfejlettebb országokét. Távlatilag is igen fontos, hogy mezőgazdaságunk lépést tartson a gazdaságilag fejlett országokban vár-ható tudományos-műszaki haladással, s egyes területeken – különösen

a biológiai tudományokban — járuljon hozzá új, tudományos eredmények létrehozásához.

A gabonatermelés intenzív fejlesztése növeli a fajtákkal szemben támasztott igényeket. Folyamatos fajtaváltás lesz szükséges, hogy a potenciális termőképesség és annak kihasználása növekedjék. Az állattenyésztésben a fő törekvés a takarmány-transzformáció hatásfokának javítása.

c) A mezőgazdasági eredmények növelésének további fontos forrása a műszaki-technológiai korszerűsítés. A nagyüzemek a főbb ágazatokban ma már rendelkeznek a legalapvetőbb, a korszerű termeléshez elengedhetetlen feltételekkel, pl. a nagy hozamú fajtákkal, a szükséges gépek jelentős részével, műtrágyával, növényvédőszerrel, egyéb szükséges anyagokkal, eszközökkel. Mezőgazdaságunk gép- és eszközállománya kétszerese a hatvanas évek eleji állománynak, az erő- és munkagépek számottevő része korszerű, nagy kapacitású eszköz. Műtrágya-felhasználásunk is az igényekkel összhangban növekedhet. Mindez jó alap a következő évek termelésfejlesztéséhez, amely az intenzív gabonaprogram és meliorációs program megvalósításával a következő években bővülni fog.

A mezőgazdaság műszaki fejlesztésében erőteljesebben kell támogatni a szerényebb eszköz-, energia- és ipari anyagigényes technológiákat. A korábbihoz képest kevésbé parancsoló szükségyszerűség az eleven munka kiváltása technikával, különösen olyan területeken, ahol az élőmunka-holtmunkaváltás költségeinek aránya ezt nem indokolja. Fontos, hogy kutatóink és nagyüzemeink a fejlesztési alternatívák megválasztásában a jövőben jobban vegyék figyelembe a termőhelyi-üzemi viszonyokat és a kialakult ár- és költségviszonyok mellett elérhető gazdaságosságot. Várhatóan növekszik a jelentősége a mezőgazdasági és feldolgozó ipari kutatások és fejlesztések összekapcsolásának is. Hiszen a mezőgazdasági nyersanyagok minőségi jellemzői eleve meghatározzák a feldolgozás gazdaságosságát és a késztermék minőségét.

További probléma, hogy az anyagi-műszaki megalapozással a mennyiségi növekedéshez szükséges többletkapacitások mellett a termelés minőségét, választékát, hatékonyságát is biztosítaniunk kell. A nyolcvanas években ennek jelentősége növekedni fog, hiszen mind a melléktermék-hasznosításban, mind a takarmánygazdálkodásban rejlő tartalékoknak akár csak szakaszos hasznosítása is konkrét műszaki-technológiai fejlesztés nélkül megvalósíthatatlan.

Az agrártermelésben az exportorientáltság erősödésével egyre nagyobb gondot okoz a hazai és a szocialista háttérpar lemaradása. Az export-célú fejlesztés (gép, technológia, csomagolás) növekvő igényét gyakran csak tőkés piacról lehet kielégíteni, ez viszont jelenleg is a következő években nehézségekbe ütközik. Megoldást a hazai ipar korszerű technikán alapuló gyors fejlesztése hozhatna. Ez a következő területeken különösen sürgős: egyrészt a gabonatermelés korszerű vető-, talajművelő, növényvédő gépeinek gyártása, illetve kooperációban történő előállítás terén, másrészt az agrártermelés melléktermékeinek tömeges feldolgozására, hasznosítására alkalmas gépek, berendezések gyártásában, harmadszor a tárolás és az élelmiszeripari feldolgozás fejlesztése terén.

Pusztán a melléktermék-hasznosítás jelentőségét érzékeltetve érdemes elmondani, hogy az agrárökológiai potenciállal kapcsolatos akadémiai vizsgálatok szerint a szántóföldön termesztett növények energiatartalmának mintegy 40%-a főtermék, 30%-a gyökér- és tarlómaradvány, további 30%-a melléktermék. A melléktermékek — a talajtáperő visszapótlásán felül — takarmányozással hasznosíthatók, hőenergiává alakíthatók, és egyes ipari tevékenységek értékes nyersanyagául (pl. furfurol) szolgálhatnak. A hasznosítás azonban jól átgondolt befektetéseket, illetve műszaki fejlesztést igényel.

Hasonlóképp befektetéseket és műszaki fejlesztést igényel a már megtermelt termékek felhasználása, értékesítése, minőségének megőrzése is. Az utóbbi időben növekszik a raktározás, a szállítás, a kereskedelem fejlesztésének a jelentősége.

5. A magyar mezőgazdasági eredmények tartós alapja a szocialista nagyüzemi termelés, amelynek szerves kiegészítői a háztáji és kisegítő gazdaságok, valamint a vállalati társulások.

A nyolcvanas évek elején 130 állami gazdaság (kombinát), 1320 termelőszövetkezet, 61 szakszövetkezet és mintegy 900 vállalati (nagyüzemi) társulás működött a magyar mezőgazdaságban. A hatvanas évek elején a termelőszövetkezetek szervezésének befejezésekor 270 állami gazdaság, 4200 termelőszövetkezet, több mint 400 szakszövetkezet gazdálkodott Magyarországon. Egy állami gazdaság átlagos területe akkor 3700, a termelőszövetkezeteké pedig 1100 ha volt. A kistermelők száma a háztáji gazdaságokkal együtt korábban több mint 1,6 millió, 1981-ben 1,5 millió volt, amelynek fele szövetkezeti tagok háztáji gazdasága, fele pedig munkások és alkalmazottak kisegítő gazdasága. Az állami gazdaságok átlagterülete jelenleg mintegy 7600 ha, a termelő-

szövetkezeteké 4000 ha. A háztáji gazdaságok átlagosan háromnegyed, a kisegítő gazdaságok fél hektáron gazdálkodnak.

Az utóbbi évtizedben igen elterjedtek a vállalatok és szövetkezetek közötti társulások. 1981 végén a magyar népgazdaságban működő társulások túlnyomó része, csaknem 900 társulás, a mezőgazdaságban gazdálkodott. 4 agráripari egyesülés is működik. Különösen jó eredményeket érnek el a termelési rendszerek, amelyek 1981-ben a kukorica területének már 85%-án, a búzáénak és a cukorrépáénak háromnegyedén, a rizsnek teljes területén, a gyümölcssterület 44%-án szervezték a termelést. A baromfihús- és tojástermelésben valamennyi nagyüzem, a sertéstartóknak kétharmada, a tehéntartó nagyüzemeknek a fele gazdálkodik termelési rendszerekben.

A magyar mezőgazdaság fejlesztésének alappillérei a szocialista nagyüzemek, az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek a művelt terület több mint 92%-án gazdálkodnak, ők adják a mezőgazdasági termelés kétharmadát. Részarányuk a gyorsabb fejlődés következtében előreláthatóan a jövőben is növekedni fog. A hetvenes évek második felében a nagyüzemek 19–20%-kal, a háztáji és kisegítő gazdaságok 7–8%-kal növelték mezőgazdasági termelésüket.

Az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek nagy területű, koncentrált termelést folytató gazdaságok. Átlagos területi méretük, különösen szakosított termelés esetén, már a legtöbb ágazatban képes a fejlett technika és technológia befogadására. Számottevő, különösen kampányszerű vállalati összevonásokat, egyesüléseket, a technika jobb kihasználása hosszabb távon sem sürget.

A nagyüzemi termelés meghatározó túlsúlya mellett számottevő szerepet töltenek be Magyarországon a háztáji és kisegítő gazdaságok. A szövetkezeti háztáji gazdaságok, továbbá a munkások és alkalmazottak kisegítő gazdaságai adják a mezőgazdaság összes termelésének egyharmadát. A kistermelést azonban Magyarországon a termelőszövetkezeti nagyüzemek és más szocialista szervezetek (állami gazdaságok, fogyasztási szövetkezetek) integrálják. Ennek egyik elterjedt formája a kistermelésre kötött szerződéses rendszer. Ennek keretei között a nagygazdaságok biztosítják a kisgazdasági termeléshez szükséges állatokat, takarmányt, gépi munkát és egyéb szolgáltatásokat, a szerződésben lekötött termékeket pedig a nagyüzemek értékesítik. Az árbevételből levonják az általuk nyújtott szolgáltatások ellenértékét, a többit pedig kifizetik a kistermelőknek. A termelőszövetkezetek többsége ezt úgy oldja meg, hogy a háztáji

termelést önálló üzemágként szervezi, megfelelő szakemberek irányításával szakcsoportokat szerveznek, amelyben saját dolgozóikon kívül bárki részt vehet, aki kistermeléssel foglalkozik. Legelterjedtebbek a kisállattenyésztő (nyúl, baromfi, galamb, méhész) és a kertészeti (zöldség-, gyümölcs-, szőlő- és gombatermelő) szakcsoportok, amelyek főleg a termeléshez szükséges anyagok, felszerelések beszerzésével és a termékek szervezett értékesítésével foglalkoznak.

Ez a változatosság és sokszínűség, amely a magyar mezőgazdasági sikerek fontos forrása, előreláthatóan a jövőben is fennmarad. A Magyar Szocialista Munkáspárt és a magyar kormány arra törekszik, hogy a jövőben is minél eredményesebben kombinálja a nagy- és a kistermelést a nagyüzemek meghatározó szerepe mellett.

6. A korszerű nagyüzemi mezőgazdaság nálunk egyúttal szövetkezeti mezőgazdaság. Az agrárfejlesztést tehát nem lehet helyes szövetkezetpolitika nélkül megvalósítani. A szövetkezetpolitika ezért a magyar gazdaságpolitika lényeges alkotó eleme.

A *szövetkezetpolitika* szélesebb kört ölel fel, mint az agrárpolitika, hiszen szövetkezetek nemcsak a mezőgazdaságban, hanem az iparban és a kereskedelemben, a lakossági szolgáltatásokban is eredményesen működnek.

A szövetkezeti tagok száma a nyolcvanas évek elején túlhaladta a 4 milliót. Ha beszámítjuk a kettős, illetve többes tagságot, vagyis azt, hogy pl. sok termelőszövetkezeti tag egyúttal fogyasztási szövetkezetnek, sőt takarékszövetkezetnek is tagja, ebben az esetben is helytálló az a megállapítás, hogy a felnőtt lakosság igen jelentős része kapcsolódik közvetlenül a szövetkezetek munkájához. Közvetve pedig még több lakost érint a szövetkezetek tevékenysége.

A szövetkezetek alkalmas formái nemcsak a mezőgazdaság, hanem az ipar, építőipar, a kereskedelem és a szolgáltatások kollektív megszervezésének, mégpedig a változó igényekhez gyorsan alkalmazkodó kis- és közepes méretű vállalati keretek között. Közreműködésükkel a lakossági források bevonása útján bővíteni lehet a gazdaságfejlesztés forrásait.

Jelentős a szövetkezetek társadalmi, szociálpolitikai munkája is, rendszerint a gazdasági tevékenységgel összekapcsolva.

A magyar tapasztalatok is amellettszólnak, hogy a szocializmusépítésében nem csupán átmenetileg, a kisárutermelés nagyüzemi átszervezése során, hanem hosszú távon, a fejlett szocialista társadalomépítésének egész időszakában támaszkodni lehet a szövetkezetekre. Ésszerű tehát,

hogy a szocialista rendszer szerves részeként, társadalmi és gazdasági jelentőségüknek megfelelően fejlesszék a szövetkezeteket. Ebben a munkában két végletet kell elkerülni, egyfelől a szövetkezetek mindenhatóságának az illúzióját, másfelől a szövetkezetek lebecsülését, visszaszorítását, államosítását. A szövetkezetek léte és működése nem tagadja az állami vállalatok szükségességét, mint ahogy ez fordítva is igaz.

Ahogy megvalósíthatatlan a teljes szövetkezeti alapon működő nemzetgazdaság a kapitalizmusban, ugyanúgy vagy még inkább utópia az a szocializmusban. A termelőerők viharos ütemű fejlődése, a termelés erőteljes koncentrációja, a korszerű fejlesztéshez szükséges anyagi és szellemi erők nagysága, összpontosítása nemcsak törvényszerűen kiváltják az állami vállalatok szervezését és fejlesztését, hanem a gazdálkodás igen jelentős területeiről ki is zárják a szövetkezeteket. Nem lenne reális célkitűzése a szocialista viszonyok között sem például a bányászat, a kulcsiparágak, a nagy beruházások, a nagyméretű export-import, az egész gazdálkodást átfogó pénzügyek és még több más terület szövetkezeti alapon történő megszervezése és működtetése.

A szövetkezetek elterjedését tehát a szocializmusban is a gazdasági ésszerűség és az emberi érdekelttség determinálja. Szövetkezetekre a szocialista népgazdaság minden olyan területén szükség van, ahol tevékenységükkel előbbre mozdíthatják tagjaik és a többi dolgozó jólétét, egyúttal a szocialista viszonyok erősödését. Különösen tág teret nyújt működésükhöz az élelmiszerek, a fogyasztási cikkek termelése és forgalmazása, a népgazdaság által igényelt belső ellátást és exportot szolgáló tevékenység, a lakosság részére végzett szolgáltatások, lakásépítés és fenntartás stb.

A magyar szövetkezetpolitika teljes összhangban áll a gazdaságirányítás fejlődésével. Szemben áll viszont mind a szövetkezeteket lebecsülő, mind azokat túlbecsülő nézetekkel és gyakorlattal.

A magyar szövetkezetpolitika arra az elvi alapra épül, hogy a társadalmi haladás a felépült szocializmusban nem a szocialista tulajdonviszonyok gyökeres megváltoztatását, hanem konszolidálását, mind az állami, mind a szövetkezeti tulajdon erősítését, közös vonásaik gyarapítását, az állami és szövetkezeti vállalatok szoros együttműködését igényli. A szövetkezeteket államosítani akaró türelmetlenség tehát éppúgy helytelen, mint az ellenkezője.

Mindebből következik két további fontos elv is. Az egyik a vállalati önállóság biztosítása, amely az állami vállalatokra és szövetkezetekre egyaránt érvényes. Állami hatóságok a vállalatok és szövetkezetek he-

lyett nem gazdálkodnak. Az eredményes gazdálkodás elemi feltétele a vállalati önállóság. A társadalom érdekeit az állam a szocialista tervgazdálkodás módszereivel, a közvetlen és közvetett irányítás eszközeinek reális összehangolásával, gazdasági befolyásolással, jogszabályokkal, a gazdaságirányítás, az állami felügyelet és ellenőrzés útján érvényesíti.

A másik fontos elv az állami vállalatok és a szövetkezetek kapcsolatában az egyenjogúság elismerése és betartása. Ennek lényege, hogy az állami vállalatok és a szövetkezetek kapcsolata, együttműködése az önkéntességre, a kölcsönös előnyökre és kockázatvállalásra épüljön.

7. Az utóbbi évtizedek lendületes agrárfejlődésének következő tartós eleme a gazdasági önállóság és az anyagi ösztönzés érvényesítése a gazdaságirányítás, mindenekelőtt a szabályozórendszer ésszerű fejlesztése útján.

A magyar gazdaságirányítás általános reformját, amely 1968-ban kezdődött, egy évtizeddel megelőzték a mezőgazdasági irányítás (tervezés, gazdasági szabályozás és szervezeti rendszer) fejlesztését szolgáló intézkedések. A kötelező beszolgáltatási rendszer eltörlése már 1957-től kezdve jó alapot teremtett ahhoz, hogy fokozatosan megszűnjék a tervlebontáson alapuló, direkt típusú irányítás. 1956 őszén a beadási rendszerrel együtt az egyéni gazdaságok és a termelőszövetkezetek számára megszűnt az értékesítési kényszer, az egyéni gazdaságok számára pedig a vetési kényszer is. 1959 és 1961 között a magyar parasztság túlnyomó többsége termelőszövetkezetbe lépett, a mezőgazdaságban túlsúlyba kerültek a termelőszövetkezetek. Az új helyzetnek megfelelően a kormány továbbfejlesztette a mezőgazdasági irányítást, fokozatosan erősödtek a termelés befolyásolásának indirekt eszközei: az ár-, adó-, hitel- és támogatási politika, az új termékgorgalmazási rendszer. A gépállomások 1957-től kezdve áttértek az önálló vállalati gazdálkodásra, később pedig gépjavító állomásokká alakultak, és gépeiket eladták a termelőszövetkezeteknek. Az állami gazdaságokban 1957-től kezdve radikálisan csökkentették a kötelező tervmutatók számát, fokozatosan bevezették a nyereségrészesedést.

A hatvanas évek közepén elkezdődött a gazdaságirányítás általános reformjának az előkészítése, amelybe szervesen illeszkedett a mezőgazdasági irányítás fejlesztése. A mezőgazdaságban már a reform 1968. évi bevezetése előtt, több intézkedés történt: 1966-ban 9%-kal felemelték a termelő árakat (ezt követte 1967 végén és 1968 elején egy további 10%-os áremelés), 1967. január 1-től pedig a kormány törölte a termelőszövetkezeti tartozások túlnyomó részét, mintegy 13 milliárd forintot.

Gazdasági tartalmát illetően a reform a vállalati önállóság, a bővített újratermelés anyagi megalapozását szolgálta a többszöri és jelentős termelői áremeléssel, a fejlesztést és üzemelést egyaránt szolgáló támogatási rendszerrel, a hitelrendszerrel, a vállalati jövedelem keletkezését és felhasználását befolyásoló pénzügyi szabályozórendszerrel (adózás, vállalati alapképzés, bérezési rendszer) és a termékgorgalmazás szabályozásával. A reform előtt a nagyüzemeknek csak kisebb része volt képes saját forrásokból finanszírozni termelése bővítését, a reform óta pedig valamenynyi gazdaságnak megnyílt a lehetősége erre. A fejlődés jelentős hajtóereje lesz a jövőben is a gazdasági önállóság érvényesítése, az ahhoz szükséges pénzügyi forrásokkal.

Tartós jellemzője és követelménye a mezőgazdasági irányítás fejlesztésének a termelési és értékesítési biztonság és az érdekelttség erősítése. A legkorszerűbb mezőgazdaság sem függetlenítheti termelését a természeti, időjárási, éghajlati feltételektől. Ezért mindent meg kell tenni, hogy a gazdasági és politikai feltételek ne gyengítsék, hanem növeljék a termelők biztonságát, érdekelttségét.

A zavartalan termelőeszköz-, anyag- és alkatrészellátás egyik legfontosabb összetevője a biztonság. Ez azt jelenti, hogy a termelőeszköz-kereskedelem megszervezése az eddiginél lényegesen nagyobb figyelmet érdemel a mezőgazdasági fejlesztésben. Ezt annál is inkább hangsúlyozni kell, mert a gazdálkodásnak eddig egyik leggyengébb pontja volt a termelőeszköz-ellátás.

A kiegyensúlyozott gazdálkodás másik fontos tényezője a zavartalan értékesítés. Az értékesítési nehézségek nem egy alkalommal több évre visszavetették már Magyarországon is több alapvető élelmiszer termelését. Ezért alaposan vizsgálni kell a kialakult szerződéses rendszer távlati fejlesztési lehetőségeit. A többszörös értékesítés és a több éves szerződések szorgalmazása nem az egyedül járható út. Olyan megoldásokat célszerű ösztönözni, amelyek mind a beszerzést, mind az értékesítést a termelők és a forgalmazók kölcsönös érdekelttségére alapozzák. A hivatalnoki magatartást és hivatali módszereket ezúton kellene kereskedelmi módszerekkel felváltani, jövedelmező üzleti tevékenységként fejleszteni. Ezt az irányt lenne célszerű követni a külkereskedelem fejlesztésében is.

Lényeges vonása és alapelve a mezőgazdasági irányítás mechanizmusának az is, hogy jelentős mértékben támogatja a vállalati kezdeményezéseket, de az anyagi ösztönzést — a gazdasági szabályozás, az ár-, a pénzügyi rendszer és keresetszabályozás felhasználásával — a gazdasági

eredményhez, a gazdaságos termelésnöveléshez igyekszik kapcsolni. A vállalati és egyéni érdekelttség érvényesítése egyaránt tartósan erre az alapelvre épül. A termelői árak egyre több termék esetében a minőségtől függően differenciáltak, a támogatás és a hitelezés a többtermeléshez és a megtérüléshez kötött. A dolgozók és vezetők bérezése, anyagi ösztönzése mindinkább összekapcsolódik a termelés, a gazdálkodás eredményével. A gazdaságirányítás tehát a társadalmi, vállalati és egyéni érdek minél jobb összehangolására törekszik, a gazdasági szabályozással, az állami támogatással igyekszik a vállalati, szövetkezeti erőforrásokat és az egyéni ambíciókat a társadalmi célok szolgálatába állítani.

A magyar agrárpolitika tartósan érvényesülő elvei és jellemzői közé sorolhatjuk az önkéntesség elvének betartását, a fokozatosság érvényesítését, a korszerű és hagyományos megoldások kombinált alkalmazását is. Ez tükröződik abban, hogy a gazdaságok a vállalati koncentrációnak, az agráripari integrációnak, a szervezeti formáknak, a vállalaton belüli szervezeti és elosztási módszereknek többféle módozatát, változatát alkalmazzák, azokat, amelyek a termelőerők fejlettségi szintjével, adottságaikkal összhangban vannak. A kormány ezek alkalmazását irányelvek kiadásával segíti. De a központonilag előírt sémák erőltetése 1956 óta ismeretlen a magyar gyakorlatban. A túlzott centralizáció nehezítené a helyi lehetőségek, adottságok ésszerű kihasználását. E politikának megfelelően a mezőgazdaságban a jövőben sem szabad lemondani a hagyományos és korszerű eszközök, az azokhoz kapcsolódó módszerek együttes alkalmazásáról.

Végül a mai agrárpolitika igen fontos jellemzője, hogy a mezőgazdaságot sohasem szakította ki népgazdasági összefüggéseiből, más ágazatokkal kiépült kapcsolataiból, hanem igyekezett minél szerveesebben beilleszteni azokba. *Ezt nevezik a közgazdák rendszerszemléletnek*, „az agrár-ipari komplexum”, az „élelmiszer-gazdaság” fejlesztésének, amelynek lényege a mezőgazdaság, az élelmiszeripar, valamint a kapcsolódó iparok (vegyipar, gépipar) és a kereskedelem — raktározás, szállítás — összehangolt fejlesztése.

ELŐSZÓ	5
<i>Első fejezet</i>	
GAZDASÁGI-TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK	7
A magyar gazdaság a két világháború között	7
A demokratikus agrárátalakulás Magyarországon	15
A szocialista agrárátalakulás Magyarországon	20
Társadalmi változások	29
Város, falu, tanya	35
<i>Második fejezet</i>	
A MAGYAR GAZDASÁGI ÉLET ÉS AZ ÉLELMISZER-GAZDASÁG	43
Gazdasági növekedés – gazdasági fejlődés	43
Jövedelem, életszínvonal, életkörülmények	47
A lakosság élelmiszer-fogyasztása	52
A magyar élelmiszer-termelés és a külgazdaság	56
Az élelmiszer-gazdaság szerepe a magyar gazdasági életben	64
<i>Harmadik fejezet</i>	
A VÁLLALATI STRUKTÚRA ALAPPILLÉREI: AZ ÁLLAMI GAZDASÁGOK ÉS A TERMELŐSZÖVETKEZETEK	71
A mezőgazdaság vállalati szerkezete	71
Állami gazdaságok (kombinátok)	74
Szövetkezetek	85
<i>Negyedik fejezet</i>	
VÁLLALATI EGYÜTTMŰKÖDÉS, TÁRSULÁSOK, KÖZÖS VÁLLALATOK, TERMELÉSI RENDSZEREK	103
A vállalati (szövetkezeti) együttműködés alapkérdései	103
A vállalati társulások	108
A termelési rendszerek	115
Agráripari egyesülések	123

Ötödik fejezet

MEZŐGAZDASÁGI KISTERMELÉS, HÁZTÁJI ÉS KISEGÍTŐ GAZDASÁGOK	131
A kistermelés főbb formái	131
A kistermelés társadalmi-gazdasági jelentősége	137
A kistermelés főbb gazdasági és szervezési kérdései	143

Hatodik fejezet

TERMELÉS ÉS TERMELÉSI STRUKTÚRA	157
Főbb mezőgazdasági eredmények	157
Az élelmiszeripari feldolgozás	164
Ipari tevékenység a mezőgazdasági nagyüzemekben	169
A gabona-vertikum	176
Az állati termékek vertikuma	182
A kertészeti vertikum	190

Hetedik fejezet

FÖLD, MUNKAERŐ, ANYAGI-MŰSZAKI ALAPOK	197
Földtulajdon és földhasználat	197
A mezőgazdasági munka- és életkörülmények megváltozása	206
Anyagi-műszaki megalapozás, álló- és forgóeszköz-gazdálkodás	220

Nyolcadik fejezet

A GAZDASÁGIRÁNYÍTÁS RENDSZERE A MEZŐGAZDASÁGBAN	229
A gazdaságirányítás és a tervezési rendszer főbb jellemzői	229
A gazdasági szabályozórendszer működése a mezőgazdaságban	236
A szervezeti rendszer egyes kérdései	265
ÖSSZEFOGLALÓ	273